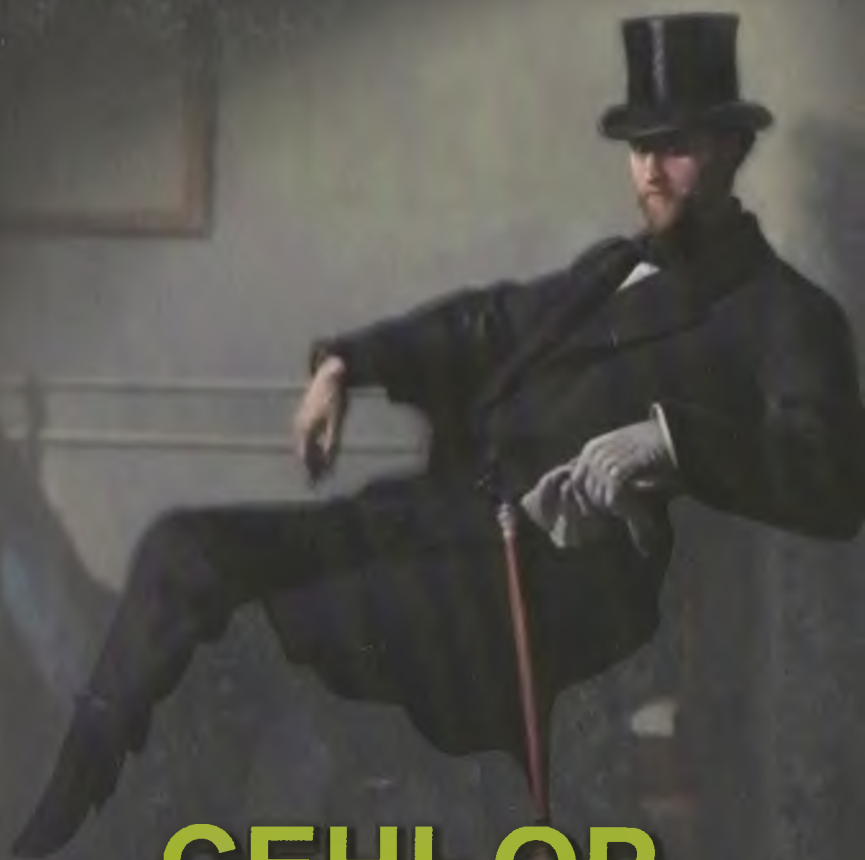

Мигел Анхел
Астуриас

СЕНЬОР

ИМЕНТ

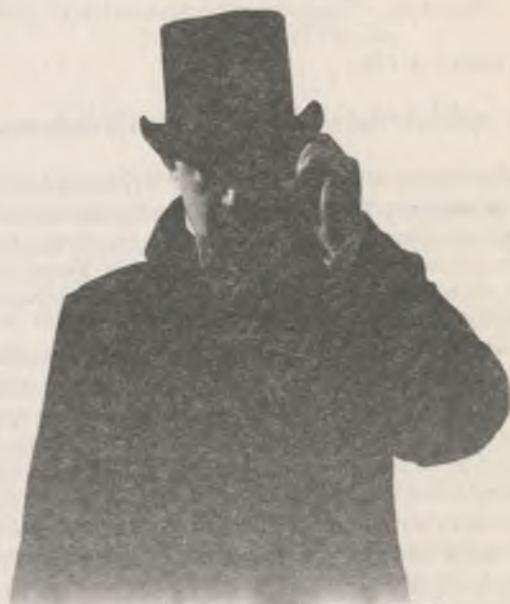
TOSHIDO TAI

0000002267

87(70) 6-44

Мигел Анхел
Астуриас

СЕНЬОР ПРЕЗИДЕНТ

Роман

Тошкент
«O'ZBEKISTON»
2016

2238/3

11808

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
Тошкент
AXBOROT-RESURS MARKAZI

УЎК 821.111.(7/8=134)-31

КБК: 87(70)6-44

А 85

А 85 Астуриас, Мигел Анхел.
Сеньор Президент [Матн]: роман/ М. А. Астуриас; Таржимон
О. Абдуллаев. – Тошкент: «O‘zbekiston» НМИУ, 2016. – 280 б.

ISBN 978-9943-28-753-2

Рус тилидан Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ таржимаси

Мигел Анхел Астуриас (1899 – 1974) гватемалик ёзувчи, Нобель мукофоти лауреати, Янги Лотин Америкаси адабиётининг асосчиларидан бири ҳисобланади. Адиб миллий мустақиллик ғояларининг фаол тарғиботчиси сифатида катта шухрат қозонган. Унинг «Гватемала афсоналари», «Маккажўхори одамлари», «Довул», «Марҳумларнинг кўзлари» романлари бутун дунёга машхур.

Доимо ҳақиқатни ёзган ҳур фикрли адиб қаттиқ таъқиблар остида яшайди: уни Ватанидан қувғин қиладилар, китоблари, қўлёзмаларини ёндирадилар, аммо адибнинг мустаҳкам иродасини бука олмайдилар.

1946 йилда эълон қилинган «Сеньор Президент» романи ҳам жаҳондаги жуда кўп тилларга таржима қилинган. Унда мустабид тузум ҳукмронлиги ва зўравонликдан азият чеккан бутун бир халқнинг фожиали ҳаёти катта маҳорат билан ёритиб берилган. Ўз ҳукмронлигини фуқароларнинг юрагига ваҳима ва қўрқув солиш орқали ўрнатган зўравон ҳукмдор ҳамда югурдакларнинг инсонийликка зид тубанлик қиёфаси асарда ёрқин бадий буюқларда кўрсатилади.

Муаллиф бошқа асарлари каби бу романида ҳам халқ оғзаки ижоди ва мифологиясига хос анъаналарни реалистик тасвирлар билан омухта қила олган. Шу туфайли асар катта қизиқиш, завқ ва ҳаяжон билан ўқилади.

УЎК 821.111.(7/8=134)-31

КБК: 87(70)6-44

ISBN 978-9943-28-753-2

© О. Абдуллаев (тарж.), 2016

© «O‘ZBEKISTON» NMIU, 2016

БИРИНЧИ ҚИСМ

21, 22, 23 АПРЕЛЬ

КЎҲНА АРК ХАРОБАЛАРИДА

Бўм-бўм-бўм! Бьем-лбом, бьем-лбом! – били-били-лбом! – ноғоралар ғамгин нидо таратади. – Били бўм!.. Би-ли-бўм! Бўм-бўм, били, били-лбом... бўм! Бўм! Бўм!

Барча арзон ошхоналардан олағовур, гавжум кўчаларга судралиб чиққан ғарибу ғураболар қаққайиб турган зимистон шаҳарни тарк этиб, кўҳна Арк харобалари томон имиллаб боришади.

Осмон юлдузларга тўлган паллада ташландиқ Арк остидаги майдонга етиб келиб, эски зинапоялардан кўним топадиган бечора одамларга бошпана бериб, бошини силайдиган меҳрибон қайда дейсиз? Қашшоқлик ва ғариблиқдан бошқа мулки йўқ бу бахтиқаро кимсалар ён-атрофга бахиллик билан кўз олайтиришади, тишларини ғижирлатиб сўқинишади, итдек ириллашади. Улар бир-бирларига қўшилмасдан, жулдур кийимларини ечмасдан ёлғиз ўтиришади; тунда уйкуга ётганда ҳам кун бўйи қўлга тушган ўлжалари – эски қоғозларга ўралган сарқит овқатлар, йиртиқ бошмоқлар, шам қолдиқлари, чириган апельсину бананлар солинган тўрваларини ўғриларга ўхшаб бошларига ёстиқ қилиб қўйиб олишади.

Кўпчилиги кенг пиллапояларда чўзилиб ётиб, майда чақаларини санашар, тишлаб кўришар, нималарнидир ғўнгиллаб, қайлардандир қўлга туширган матоҳлари (аниқроғи, турли тошлару ҳатто туморлари)ни саралашар ва ўзгалар кўриб қолмасин деб, тош қотган

ушокларни чала-чулпа ямлаб ютишар эди. Бу зикна, қуримсоқ кимсаларда бирон лукмани бирга баҳам кўриш одати йўқ – бировга бергандан кўра итга ташлашни афзал кўришади.

Қорни тўйгандан кейин қолган сарқитларни латтага тутиб, белига боғлаб, ёнбошлаб уйкуга кетишади. Уларнинг уйкуси ҳам нотинч, алағда-чалағда бўлар, тушларида ориқ чўчкалар, нимжон кампирлар, қўтир итлар, аллақандай ғилдиракларни кўрар, ой ёруғида муз қотган суякларни тепкилаб ўтиб, ибодатхонага кириб кетаётган руҳоний оталарнинг шарпалари орасида изғиб юришарди. Кўпинча, ярим кечаси алаҳсираб, адашиб қолдим деб нола чекадиган телба боланинг қичқириғидан уйғониб кетишарди. Сиёсий маҳбусларни кечаси турмага ҳайдаб кетаётган миршаб орқасидан қон ютиб йиғлаб қолган аёл фарёди уйку бермас эди. Яра-чақа босган маймоқнинг баланд хурраги, қорни қапшайган соқов хотиннинг пишиллаб йиғлаши, тушида ўзини керагага осилгани ва пашша талаётган гўшт ўрнида кўрганини айтиб дийдиё қилаётган кўр кампирнинг мунгли ҳасрати уйқуни қочирмасинми? Аммо телба боланинг қичқириғи ҳамманикидан ошиб тушарди. Унинг оҳ-фиғони осмону фалакни тешиб юборгудек бўларди.

Якшанба кечаси бу олақуроқ жамоага бир бадмаст қўшилар ва болалардек уйкусираб, онасини йўқлаб йиғларди. Унинг оғзидан чиқаётган ҳам маънос, ҳам ҳақоратомуз сўзларни эшитган телба ўрнидан сакраб турар, атрофга олазарақ қараб, мастга қўшилиб нола кўтарар ва ҳаммани жонидан безор қилиб юборар эди.

Итлар увлашар, қашшоқлар сўкинишарди, кимдир ўрнидан туриб тартиб ўрнатишга уринарди. «Ҳой, жим бўлинглар, полиция чақираман!» – деб қўйишарди. Аммо бу ёққа кечаси полиция ўлиб қолса ҳам келмасди. Жарима солишдан наф йўқ. Ниҳоят, оқсоқнинг ҳайқириғи телбаникидан ўтиб тушарди: «Яшасин Франция!»

Қашшоқлар бора-бора бу аҳволга кўникиб кетишди: деярли ҳар оқшом ярамас чўлоқ кўринмай қолган бад-

мастга таклид қилиб бақирар, ҳар бир қаттиқ товуш телба Пелелени даҳшатга соларди, жулдур кўрпачаларга ўралган одамлар жунуни кўзиб кетган бола бечорани тинимсиз мазах қилишарди. У эса бу даҳшатли қиёфаларга қарамас, ҳеч нарсани кўрмас, ҳеч нарсани эшитмас, ҳеч нарсани англамас, ғингишиб, инграб-инграб, тинка-мадори қуриб кўзи илиниб қолар, айни шу дамда чўлокнинг «Она-а!» деган қичқириғидан яна уйғониб кетарди.

Пелеле кўрка-писа кўзларини уқаларди, тушида жарликка кулаб кетаётганини кўрган одамлар шунақа безовта ухлашади. У ғужанак бўлиб олар, яра-чақа босган бадани тиришиб-тортишар, кўзларидан дув-дув ёш тўкиларди. Аста-секин у тинчланар, ёнбошига ағдарилиб ухлашга уринар, аммо жунбушга келган миясидаги ғалаёнлар алламаҳалгача ҳаловатини бузар эди. Ниҳоят, кўзи илинай деганда бошқа бир:

– Онажон! – деган товушдан уйғониб кетарди.

Ярим телба мўлат Сўққабош қичқиришга тушади. У оғзидан кўпик сочиб, кампирларга ўхшаб бидиллайди:

– Онажон, онагинам, азиз авлиёлар, мадад беринглар. – Телба ҳикилларди. Балки у ҳам ўзининг забун, оч-юпун ахволини ўйлаб кўз ёши тўкармикан? Ҳаммаси тинмай хохолашарди: ха-ха-ха... хо-хо-хо... Қорни қапайган, узун мўйлови осилиб қолган гадо гердайиб юрарди; ғилай ётган жойида сийиб, деворни тепарди, кўрлар ғўнгиллашарди, Искабтопар лақабли бир оёғи йўқ сўқир ҳаммадан баланд товушда валдирарди. Бекорчи эрмаклар эркак кишига ярашмайди, деб ҳисобларди у.

Кўрларнинг овози ҳеч кимнинг қулоғига кирмас, айниқса, Искабтопарни эшитадиган кимса йўқ эди. Мақтанчоқлигидан ҳаммани безор қилганди. Нуқул мен, мен деб, кўкрагига урарди. Мен казармада катта бўлганман, хачир тепиб мени чўлоқ қилган, мени зобитлар қамчи билан савалаган, қийналиб одам бўлганман, кўчаларда шарманка чалиб юрганман, муштлашувда бир кўзим, ўнг оёғимдан ажралганман,

чап сёғимни машина мажақлаб кетган, аммо бу фожиалар қачон бўлгани эсимда қолмаган...

Гадолар орасида «Она» десанг Пелеленинг жунуни кўзийди, деган гап тарқалди. У шаҳардаги майдонлар, бозорлар, черковлар эшигию жин кўчаларда дайдиб юрганда бу хитоб шарпага айланиб, уни таъкиб қилар эди. У уйларга қочиб беркинмоқчи бўлар, аммо итлар таллар, хизматкорлар уриб ҳайдашарди. Саждагоҳлардан, дўконлардан – ҳамма ердан қувиб чиқаришарди. Хеч ким унинг силласи қуриб бораётганини сезмас, шафқат сўраб жавдираб турган кўзларида қанчалик мун; ҳасрат яширинганини ҳис қилмас эди.

Мадори қолмаган Пелелега шаҳар катта, чексиз-чегарасиз туюларди, Пелеле кезиб чиқиши учун у ниҳоятда улкан эди, ғам-ғуссаларини кўтариш учун ниҳоятда тор эди. Одамлар уни кўрди дегунча бақирившарди: «Ҳой жинни!.. Телба!.. Онанг келаяпти!.. Онанг!.. Она! Она! Она!» Уни уришарди. Яғир кўйлагини йиртишарди. У болалардан қочиб камбағаллар маҳалласига яширинмоқчи бўлар, аммо аввалгидан бешбатгар ҳақоратларга дуч келар эди. Бу ердаги шафқатсиз ғарибу ғураболар ҳимоясиз телбага ўлик каламушларни отар, тош, темир-терсақлар билан урар эдилар.

Бир куни у санғиб-санғиб яна Кўҳна Арк тагига келиб қолди. Пенсонаси ёрилган, бошида шапкаси йўқ, оркасида эрмак учун ёпиштириб қўйилган қоғоз илон судралиб келарди. Уни ҳатто биноларнинг сояси, митти кўппаклар, хазон япроқлари, тебраниб кетаётган фйтонлар ҳам ваҳимага соларди... Қоронғи тушди. Арк пиллапояларидаги қапшоқлар майдонга орка ўгириб ўлжаларини юзинчи марта санаб ўтирар эдилар. Маймоқ ва Искабтопар жанжал чиқариш илинжида эди. Соқов тобора катталашиб бораётган қорнига ҳайрон тикиларди. Кўр кампир ўзини керагага осилган ва пашша талаб ётган гўштга қиёс қилиб безовта тебрарди.

Телба пиллапояга кулади. У аранг нафас оларди. Анча кундан бери кўзини юммаган эди. Бит ва канага ем бўлган қашшоқлар ғирчиллатиб қашинишар, уйқусизлик азобида тўлғонишарди. Хира ёғду тушиб турган майдонда жандармлар кезарди. Йўл-йўлакай панчо кийган соқчилар – тунги шарпалар деразалар тагида қиличларини шарақлатиб юриб, Республика Президентини кўриқлашади. У қаерда ором олаётганини ҳеч ким билмайди. Бировлар шаҳардан ташқарида деса, бошқалар шу ерда – уйлардан бирида, деб гапини маъқуллайди. Қандай ухлаши ҳам номаълум, кимдир телефон ёнида узун қамчи ушлаб ётади, деб башорат қилади; қай пайтда ухлаши ёки бутунлай ухламаслиги ҳам номаълум.

Арк олдига бир киши келди. Қашшоқлар ҳашаротлардек ғимирлашди. Чеки йўқ зулмат қўйнида увиллаётган бойқушнинг ёқимсиз товуши этиклар ғижирига қоришиб кетди...

Маймоқ кўзини очди. Осмонга даҳшатли суратлар осиб қўйилгандай эди. У чор-ночор бойўғлига илтижо қилди:

– Бойўғлижон, бойўғли, бу ердан тез кета қол, ғам-ҳасратларимизни кўк денгиздан нарига олиб кет...

Искабтопар юзини қашиди. Шарпалар ҳавода сузиб юргандек кўринади. Сўқирлар орасида Сўққабош тентирарди. Фақат Пелеле ўликдек донг қотиб ётарди. Ниҳоят, у ухлаш бахтига эришган эди.

Номаълум киши тўхтади. У телбани кўргач, кулгидан зўрға ўзини тийиб, уни оёғи билан туртиб кичкирди:

– Она!

Тамом. Пелеле чакмоқ ургандек сакраб турди-ю, унга ёпишиб кетди: бармоқларини кўзига санчди, кимирлашига қўймай, юзини тишлади, тиззасини қорнига тираб, номаълум одамнинг нафаси чиқмай қолгунча босиб турди. Гадолар кўрқувдан қотиб қолдилар. Бойўғли ув тортди. Пелеле қоронғу кўчалар бўйлаб елдек ғизиллаб чопиб кетди, у ҳали ўзига келмаган, даҳшатли тутқанокдан халос бўлмаган эди.

Ёвуз куч Чавандоз лақаби билан машҳур полковник Хосе Парралес Сонриентенинг бошига етди.

ИСКАБТОПАРНИНГ ҶУЛИМИ

Куёш нурлари полициянинг Иккинчи бўлими томларини (кўчаларда якка-ёлғиз йўловчилар пайдо бўлди), протестантлар ибодатхонаси гумбазини (биринкетин дарвозалар очилди) ва ниҳоят, қурилиб битмаган ғиштин бинони олтин рангига бўяди. Хўмрайган полиция ҳовлиси ва қоронғу йўлақларда маҳбусларнинг ялангоёқ хотинлари бир тўда болалари билан (гўдақларни кўтариб олишган, каттароқлари полда юмалаб ётишарди) ғамгин ўтиришарди. Уларнинг кенг кўйлақлари остида, тиззалари орасида нарсалар солинган саватлар турарди. Аёллар хўрсиниб, кўз ёшларини рўмол учида артиб, бошига тушган мусибатлар ҳақида пичирлашарди. Кўзлари ичига чўкиб, изтироб оташида адо бўлган кампир дунёда она тортаётган ғам-ғуссадан оғир нарса йўқлигини намойиш этаётгандек унсиз йиғлар эди. Бу хосиятсиз жойда, сўлиган дарахтлар, қуриган фонтан, тупуги билан оҳорли ёқасини бепарво тозалаб ўтирган навбатчи полициячи олдида ҳеч кимга ёрдам бериш ёки бирон нарсага эришиш мумкин эмас. Худодан нажот кутишдан бошқа илож йўқ.

Эпчил жандарм уларнинг олдидан Искартопарни судраб ўтди. Уни пиёдалар ўқув юрти бурчагида қўлга олишган, ҳозир қўлини бураб, ҳар қадамда туртиб, маймундек эзгилаб бормоқдалар. Аёллар унга бурилиб қарашга улгурмадилар – эшик очилиб, навбатчи нарсаларни қабул қиладиган ва маҳбуслар ҳақида маълумот берадиган вақт бўлиб қолган эди. «Сиз, – дейишади, – акасига ҳамма нарсани айтиб берган деган гапга ишонманг, бу ёлғон гап». «Сиз, – дейишади, – пулни камроқ шиладиган адвокат топиб келинг». «Сиз, – дейишади, – рашк қилиб ўтирманг. Биттасини олиб келишган эди, дарров тил топишиб олди». «Сиз, – дейишади, – икки реалга дори олиб келинг, уни тоби қочиб турибди». «Сиз, – дейишади, – пулдан қийналсангиз, шкафни сотинг».

– Хой, сен, – дағдаға қилди Искабтопар, – нега мени туртасан? Камбағал деб хўрламоқчимисан? Камбағалман, аммо виждоним тоза! Сени ўғлинг эмасман, билдингми? Мени кўғирчоқ қилмоқчимисан? Судраса кетаверадиган тентак эмасман! Сенга ўхшаганларни амрико худойихонасида кўрганман. Уч кун овқат емаганмиз, деразасига оппоқ чойшаб тутилган сарик уйда ўтирганмиз! Чидаганмиз!

Қамоққа олинган гадоларни «Уч Мария»га – хоналари ниҳоятда тор ва қоронғу турма шундай аталади – жўнатишади. Искабтопар шу ёққа тушди. Темир тўсиқлар ғижирлайди, тамаки ҳиди анқийди, нам ички кийимлар бадбўй ис таратади, турма кўриқчилари сўкинади, бу тало-тўп ичида ютилиб кетган овоз яна жаранглаб қолади:

– Вой-бўй! Шунча полициячи-я! Э-ҳа, буларнинг қанчаси исковуч экан?!

Маҳбус гадолар ўлат теккан итга ўхшаб ғингшийдилар. Улар қоронғуликдан безиб қолишган, ёруғ дунёни кўришдан аллақачон умид узилган; ёмон жойга тушиб қолганини билиб кўрқиб-қалтирашади; бу ерда қанчадан-қанча одам очлик ва ташналикдан ўлиб кетган; уларнинг жасадларидан совун қилишади, айниқса, ана шундан кўрқишади. Ёки этини нимталаб жандармларга едиришади. Қоронғуликда бу одамхўрларнинг думалок, йўғон юзлари хира кўринади, узун мўйловлари жигаранг сўлак билан ёпиштириб қўйилганга ўхшайди.

Ана шу хонада талаба билан пономар¹ учрашиб қолди.

– Агар янглишмасам, сиз бу ерга мендан олдин келдингиз-а? Аввал сиз, кейин мен, шундай эмасми?

Сукунатдан безиб кетган талаба томоғига қадалиб қолган тугундан кутулиш умидида гап бошлади.

– Ҳа, тахминан ана шундай... – жавоб берди пономар қоронғида суҳбатдошининг юзини яхшилаб кўриш учун тик қараб.

¹ Пономар – православ мазхабидаги энг кичик унвон.

– Кечирасиз... нимага қамашганини... билсам бўладими?

– Сиёсат учун дейишади...

Талаба титраб кетди, қийналиб аранг гапирди:

– Менга ҳам...

Гадолар қоронғуликда тимирскиланиб қимматли матоҳлари – тугунларини излашади. Полиция бошлигининг хонасида чўнтакларидаги ҳамма нарсани – ҳатто гугуртгача тортиб олишган эди. Энг қаттиқ чоралар белгиланганди.

– Қандай иш очишди? – Яна қизикди талаба.

– Ҳеч қандай иш йўқ. Мен Президентнинг шахсий топшириғи билан қамалдим!

Пономар оқланган деворга суркалди – битлар таламоқда эди.

– Сиз балки...

– Ҳеч қандай! – жаҳл билан гапни бўлди пономар. – Ҳеч қандай гуноҳим йўқ!

Шу дақиқада эшик ҳалқаси ғижирлаб, бир табақаси очилди. Яна бир гадо ичкарига кирди.

– Яшасин Франция! – Маймоқ қийқириб хонага қадам қўйди.

– Мени қамоққа олишди, – гапни якунлади пономар.

– Яшасин Франция!

– ...менга тўнқалган айбга алоқам йўқ. Ҳаммаси хатодан бошланди. Тасаввур қиялсизми, мен деворга кечаги мотам ўрнига Сеньор Президентнинг онаси туғилган кун ҳақидаги хабарни осиб қўйибман.

– Буни қаердан билишди? – ҳайратда қолган талаба пичирлади. Пономар бармоғининг учи билан гўё кўз ёшларини ситиб чиқараётгандек авайлаб артди.

– Ўзим ҳам билмай қолдим... Омад юз ўгирди... Кимдир етказган-да, ғизиллаб келишди. Бошлиққа рўпара қилишди, у юзимга мушт туширди ва бу ёққа жўнатди. Олдин бир кишилик хонага қўйишди, сабаби, мени инқилобий ҳаракатларда айблашмоқда.

Қоронғуликда ғуж бўлиб олган гадолар қўрқув, совук, очликдан кийналиб йиғлашади. Баъзан кўз илиниб колади. Қорни қаппайган Соқов бирон нафи тегадигандек деворга бурнини тираб нафас олади.

Вақт қанча бўлгани Худога маълум – ҳар ҳолда тун яримлаганда уларни қаергадир олиб боришди. Улар сиёсий қотилликнинг гувоҳига айланган эдилар. Қориндор киши шундай деб айтди. Унинг заҳил юзларини ажин босган, ўрдакбурун, қуюқ мўйлови йўғон лабига ёпишган, кўзлари оғир қовоқлари ичига ботиб кетган эди. У ҳаммаларидан аввал бирма-бир, сўнг барабар кеча тунда Кўхна Арк майдонида юз берган қотилликдан хабарингиз борми, деб сўради.

Хонадаги пилиги узун керосин чироқ нури қабарик линза орасидан ўтаётгандек атрофни хира ёритар эди. Стол қани? Девор қани? Йирткич йўлбарс тишларини эслатадиган герб қани? Полиция камари қани?

Гадоларнинг жавобини тинглаб, харбий прокурор ўрнидан сакраб турди. У кўзойнаги устидан бақрайиб қараб, столга мушт тушириб, қаҳрини сочди:

– Қани, гапирмай кўринглар-чи!

Аммо гадолар бир овоздан полковникни Пелеле ўлдирди, деб жавоб бердилар ва ўзлари гувоҳ бўлган воқеа тафсилотларини оқизмай-томизмай қайта-қайта такрорладилар.

Эшик олдида турган полициячилар прокурор ишораси билан гадоларни уриб-суриб бўм-бўш хонага киргизишди. Ғира-шира қоронғуликда шифтга осилган арқон аранг кўриниб турар эди.

– Уни Пелеле ўлдирди! – қичқирди соддалик қилиб, тўғриси айтсам, кийноқлардан қутуламан деб ўйлаган гадолардан бири. – Пелеле! Пелеле! Исо пайғамбар ҳақи – Пелеле! Телба! Телба! Телба! Пелеле! У! У! У! Ҳаммамиз кўрдик! Пелеле – Телба!

– Шундай жавоб бер, деб ўргатишдими? Менга бундай найрангингиз кетмайди! Иқроор бўлмасангиз – ўлдираман! Билмайсизми? Билиб олинг! Эшитдингизми? Билиб олинг!

Прокурор овози ва осиб кўйилган гадонинг бош бармоғидан томчилаётган қон томчилари қоришиб кетди. У тўхтамай қичқирарди:

– Пелеле ўлдирди! Пелеле! Ё, худо! Пелеле! Пе-леле! Пелеле! Пелеле!

– Ёлғон! – бўқирди прокурор ва яна такрорлади:

– Ёлғон гапираяпсан, ит! Ўзим айтаман. Рози бўлмай кўринлар-чи! Ким ўлдирганини ҳозир айтаман!.. Генерал Эусебио Каналес билан аблаҳ Абель Карвахаль! Кимлигини энди билдингми?

Совуқ сукунат. Кейин... кейин аянчли инграш, иккинчи, учинчи... ва ниҳоят: «Ҳа...» Арқонни бўшатишади, Сўкқабош ерга ағдарилади. Ёш томчилари ва тер босган қорамтир юзи ёмғирда қолган кўмир бўлагидек ялтирайди. Гадолар полициячилар кувиб бо-раётган дайди итлардек қалтирашади, ҳаммаси бирмабир прокурор сўзларини такрорлашди. Искабтопардан бошқа ҳаммаси. Уни тирсагидан осишга тўғри келди, сабаби ярим оёғи йўқ, у қийноқларга чидаб, бошқалар кўркқанидан Пелеленинг айбини бировга ағдармоқда, деб мардона туриб берди.

– Бекорларни айтибсан! – ўшқирди прокурор. – Ёлғон гапирди дейишга қандай ҳақдинг сиғди, муттаҳам? Ёлғонни ямламай ютишини қаранг! Ёлғон гапиришдими?! Ҳали менга ақл ўргатадиган бўлиб қолдингми?

– Ана ўзлари айтсин!

– Ақлини киритиб қўйиш керак! – полициячилардан бири йўл кўрсатди. Бошқаси қариянинг башарасига қамчи туширди.

– Гапир! – бақирди прокурор. – Бўлмаса кечаси билан осилиб турасан.

– Кўзим кўрмайди-ку!

– Пелеле ўлдирмаган деб айт!

– Айтолмайман. Мен тўғриси айтдим. Хотин эмасман.

Буқа терисидан тўқилган қамчи икки марта оғзига тарсиллаб тегди.

– Кўр бўлсанг ҳам кар эмассан. Менга тўғрисини айт. Шерикларингга ўхшаб гапир...

– Хўп, майли, айтаман, – бўғиқ хирқиради Искарботопар. – Прокурор ғалабадан яйради. – Кулоқ сол, тўнғиз. Уни Пелеле ўлдирган!

– Аблах!

Яримжон одам прокурорнинг сўкишларини эшитмасди. Арқон бўшатишганда унинг жасади кесилган дарахтдек ерга ағдарилди.

– Қари ёлғончи! Кўрнинг кўрсатмаси ҳисобга ўтмайди, – деди прокурор, – мурда ёнидан ўтар экан.

Президент Ҳазрати Олийларига дастлабки тергов натижаларини маълум қилиш керак. У шоша-пиша ташқарига чиқди ва ориқ қирчанғи отлар кўшилган извошга ўтириб, фонарлар хира нур сочаётган кўча бўйлаб кетди. Жандармлар Искарботопарнинг мурдасини ахлат аравасига ташлаб қабристонга йўл олишди. Гадолар ҳар тарафга тарқалишди. Соқов қапшайган қорнидаги тебранишларга паришон кулоқ солиб, афтодаҳол инграган кўйи қадам босар эди.

ПЕЛЕЛЕНИНГ ҚОЧИШИ

Пелеле шаҳар чеккасидаги тор, эгри-бугри, хароб кўчаларда чопиб борарди. Унинг ёввойи қичқариқлари на сокин осмонга, на шаҳарликларнинг осойишта уйкусига халақит берди. Ўлим олдида теппа-тенг бўлсада, тонг отгандан кейинги укубатли ҳаёт ичида бири-биридан осмону ер қадар узоқ одамлар хотиржам ором олишарди. Бировларда ҳеч вақо йўқ, бир бурда нонини оғир меҳнат қилиб топади. Бошқалар кўлини совуқ сувга урмаса ҳам даромади ошиб-тошиб ётибди. Сеньор Президентнинг дўстлари – ижарахўрлар (қирқ уй, эллик уй...), судхўрлар (ойига тўққиз фоиз, тўққиз ярим, ўн...), катта мансабдорлар (олтита мансаб, еттита, саккизта...) хорижий шартномалар, ломбардлар, унвонлар, қиморхоналар, фоҳишахоналар, хўроз уриштиришлар, хиндулар, арокхўрлик, қовоқхоналар ва сотқин газета-

лардан келадиган даромадлардан бўкиб ётганларнинг ҳисоби йўқ...

Тонгнинг қизил шуълалари тоғларга туташ қияликларга сочилган шаҳарни қон рангига бўяди. Ер ости йўлига ўхшаш қоронғи кўчаларда ҳар тонгда кўланкадек овоз чиқармай қадам босадиган ҳунармандлар пайдо бўлди. Улардан кейин амалдорлар, мирзалар, ўқувчи болалар кўринади. Соат ўн бирда, куёш тепага кўтарилганда юқори мартабали савлатдор кишилар иштаҳани очиш ёки нуфузли дўстлари билан бирон муҳим масалани ечиш мақсадида сокин сайр қилиб юрадилар. Хароба кўчаларда каллайи саҳардан ишқорланган юбкасини ҳилпиратиб, оиламга мадад берай деб елиб-югурадиган, ичак-чавоқ сотадиган камбағал қизалоқлар одам қаторига кўшиладими? Ҳаво оқиш, пуштиранг гуллар тусига кирган паллада озғин ҳарф терувчи қизлар чопқиллаб қоладилар, ниҳоят, ўзларини қуёшга солиб ҳозиргина кўрган тушларини оқсочларга сўзлаб бериш, ўткинчилар устидан қулиб роҳатланиш, мушукчасини силаш, газета ўқиш, ойнага боқиб ўтириш учун семиз оймтиллалар болоҳоналарга чикадилар. Пелеле туши ёки ўнги эканини билмай қочиб борарди, орқасидан итлар қувлар, майда ёмғир томчилари аёвсиз саваларди. Кўркувдан ўзини йўқотиб, қўлларини қанотдек кенг ёзиб, нафаси тикилиб, осилган тилидан сўлақлари оқиб, дуч келган томонга қочиб борарди. Атрофидан эшиклар, яна эшиклар, ойна ва эшиклар, эшиклар ва ойналар липлип ўтади... Телеграф устуни. У телеграф устунидан ўзини ҳимоя қиламан, деб қўлини чўзиб тўхтади, ундан ўзига ҳеч қандай зиён етмаслигига ақли етгач, беихтиёр қулиб юборди ва орқасидан биров қувиб келаётгандек яна ғизиллаб чопиб кетди. Тезлаб чопди, тез чопди, тезлаб чопди, назарида туман босган турма деворларидан жуда узоқлашиб кетгандек бўлди.

Шаҳар далага туташган жойга етганда силласи қуриб, чиқиндилар устига йиқилиб тушди-ю, худди ўзининг ўрин-тўшагига киргандек, маст уйқуга кет-

ди. Чиқиндихона тепасида ўргимчак тўрига ўхшаган новдалар осилиб турарди, бутуқларда калхатлару қора қарғалар тизилишган. Улар юкоридан кўкимтир совук кўзларини тикиб нойлаб ўтирдилар, сўнг одам кимирламай қолганига ишонч ҳосил қилгач, ерга учиб тушиб, уни ўраб олдилар ва гоҳ тепасида учиб, гоҳ ёнига қўниб, чўқилаб, ўлим рақсини, қора қушлар рақсини бошлаб юбордилар. Ўлаксахўрлар ҳар бир шарпа, шамол эпкинидан чўчиб, қанотини ёзиб, бир кўтарилиб, яна қўнар, сакраб-сакраб, доирани торайтириб Пелелега яқинлашар эдилар. Тумшуғининг тагигача етиб боришди. Ёвуз бир кичқириқ хужумга чорлади. Ана шундагина у хушига келди ва ғайришуурий равишда сакраб туриб ҳимояга чоғланди...

Довюррак калхатлардан бири унинг лабига ёпишди, найзадек тумшуғини шахт билан оғзига тикиб, тишигача етиб борди; бошқалари кўзини, юрагини нишонга олди. Биринчи калхат қурбон ҳали тириклигига қарамай лабини юлиб олишга уринди, аммо ниятига етолмай қолди, Пелеле ҳеч қутилмаганда сирганиб, ахлатхона чуқурига тушиб кетди ва қоғозлар, латта-путталар орасига кўмилиб қолди, чанг-тўзон кўтарилди.

Ғира-шира. Кўкимтир осмон. Яшил дала. Олис казармаларда трубалар чалинди, бу ўрта аср шаҳар қалъаларида доимий кўрқув, хавф-хатар ичида яшган аҳолининг қон-қонига сингиб кетган азалий одат... Турмаларда маҳбусларнинг кечкурунги ўлим талвасаси бошланди. Одамлар расмий қабуллардан қайтишмоқда, бировлар хафа, бировлар хурсанд. Ярим қоронғи ишратхоналардан тушган нур ерга ханжардек санчилади.

Телба қузғунларнинг соялари билан олишади. Йиқилганида лат еган оёғи оғрийди, ниҳоятда қаттиқ, жонини олгудек қаттиқ оғрийди. Пелеле тишини-тишига босиб, охиста инграйди, калтакланган итдек ғингишиб инграйди:

– Ув!.. Ув!.. Ув!..

Атрофда ғовлаб ўсган ёввойи ўтлар ахлатхонани

шинам боғчага айлантирган, ариқда сув жилдирайди; бу митти оламда унинг боши қақшаб оғриб, бўрон қўзғатади:

– Ув... ув... и-и-и-и...

Ҳарорат темир тирноққа айланиб пешонасига ёпишади. Мияси алағда. Олам қийшиқ ойнада кўрингандек чайқалади. Шакллар ғалати алфозда қоришиб кетган. Пелеле чарх уриб, гоҳ баландлаб, гоҳ пастлаб қаергадир учиб кетмоқда.

Ло-та-ло-та-лото-ло-та-лотанинг хотини. (Балки у лотереяни ўйлаб топгандир?) Кўнкани судраб бо-раётган хачирлар Лотанинг хотинига бурилиб қараб, тўхтаб қоладилар. Кучирлар сўкинадилар – тошбўрон қиладилар, камчи билан савалайдилар – жойидан кимирламайди, ёрдам берворинглар, деб йўловчилардан илтимос қиладилар. Улар ёрдамлашадилар – хачирларни савалайдилар, хачирлар қўзғалади...

– И-и-и-и-и!

– Ув-в-и-и-и!

– Т-т-телба! Т-т-т-телба!

Пичоқлар, қайчиларни қайрайман, тишларни қайрайман, кулишни хоҳлайман! Ойи!

Маст кичқиради: «Ойи!»

Илма-тешиқ булутлар орасидан ой нур сочади. Оппоқ ой хўл барглар устида чиннидай ярақлайди.

Ол-иб ке-тиш-япти!

Авлиёлар уларни кўмиш учун олиб кетишяпти!

Қандай яхши, оҳ, кўмишади, кўмишгани қандай яхши, оҳ!

Қабристонда ўйин-кулги, шаҳардагидан кўра хуррамлик, шаҳардагидан кўра озодалик. Оҳ, қандай яхши, оҳ кўмишяпти!

Та-ра-ра! Та-ра-ра!

Тит-и-и!

Бим-бўм-бим-бўм-бўм!..

У тушида ва ўнгида вулқондан вулқонга, юлдуздан юлдузга, осмондан осмонга сакрайди, чор-атрофи иржайган жағларга тўлиб кетган, катта ва кичкина тиш-

ли ва тишсиз, лабли ва лабсиз, тиртик, пахмоқ, икки, уч тилли жағлар, ҳаммаси «Ойи» деб қичкиришади.

Пуф-уф! Шаҳар ташқарисига қатнайдиغان поезддан кечикмаслик керак, тезроқ шаҳардан чиқиб кетиш керак, тоғда вулқонлар бор, телеграф устунлари, кушхоналар, артиллерия истеҳкомларидан, сомса тушираётган аскарларнинг қайиқларидан нари кетиш керак.

Афсуски, поезд эндигина жўнаб кетибди, биров арқон билан тортгандек шартта орқасига бурилди, бекатда тарақ-туруқ – сочлари мажнунтол новдасидек тўзгиган манқа сотувчи аёлга дуч келди. «Отажон, манави тентаквойга нон берамизми? – қичқирди у. – Тентаквойга сув беринг! Тентаквойга сув беринг!»

Сотувчи аёл қовоқ идишини силкитиб орқасидан қувлаб кетди: «Тентакчага сув беринг!» Ундан қочиб Арк остонасига бориб қолди, у ерда эса... Ойи! Қичкирик... сакраш... одам... тун... олишув... ўлим... қон... қочиш... телба... «Тентаквойга сув беринг! Тентаквойга сув беринг!»

Оёғидаги қаттик оғриқдан уйғониб кетди. Оғриқ суякларини қақшатди. Оҳиста тебраниб турган чирмовуқлар соясида дам олиш роҳат, кўпикланиб оқаётган ирмоқ шивирлайди, қирқбўғимлар орасига кумушранг олмахон яшириниб олганга ўхшайди.

Ҳеч нарса, ҳеч ким йўқ.

Қоронғи тун яна кўз олдини тўсиб қўйди. Яна оғриқ билан курашмоқ, лат еган оёғига малҳам топмоқ, шалвираб қолган лабини кафти билан беркитмоқ керак. Аммо қайноқ мижжалари юмилган заҳотиёқ кўзига қон қуюлди. Чақмоқлар орасида учиб юрган чирилдоқлар капалакларга айланди.

У алаҳсираб ёнбошига ағдарилди, карнайгул садо берди. Жон бераётганга қор келтиринг. Муз, муз сотаман! Малҳам беринг! Жон бераётганга қор, қор энг яхши малҳам!.. Ўлаётганга қор беринг! Ти-лин, ти-лин! Малҳам сургани келишмоқда! Шляпангни айўқот тен таквой! Қор, ўлаётганга қор келтиринг!

ФАРИШТА

Пелеле ифлос қоғозлар, чарм қийқимлар, латта-путталар, бузук зонтиклар, йиртиқ шляпалар, чинни буюмлар, занглаган кастрюлкалар, сочилган суратлар, ийиғи чикқан муқовалар, шиша бўлаклари, тешик бошмоқлар, эски кўйлақлар, тухум пўчоқлари, увада пахталар, сарқитлар орасида алахсираб ётар эди. Ҳозир ўзини катта саройда кўрмоқда, ён-атрофида ниқоблар ўтиришибди; уларга синчиклаб тикилди ва бу башаралар хўрозлар жангини томоша қилишаётганини кўрди. Очиғини айтганда бу оддий жанг эмас, росмана гулхан – қоғозлар ёнмоқда. Жангчилардан бири томошабинларнинг жонсиз нигоҳлари остида товуш чиқармай ўлди, қон доғлари қотиб қолган қийшиқ оёқларни кўриш жуда мароқли. Ароқ ҳиди. Тамакининг қора тупуги. Қаллапоча. Даҳшатли ҳордик. Ўтмаслашасан. Телбалашасан. Кўёш қовуради. Шиппак кийган кимдир уни уйғотиб юбормаслик учун авайлаб тушига киради.

Бу – онаси. У ароқхўр билан яшайди. Эри хўроз уриштириб тирикчилик қилади. Гитарани яхши чалади. Тирноқлари худди чакмоқтошдек. Онасини кўп қийнайди, рашк қилади. У билан яшаш оғир, аммо чидайди, ўғли ногирон бўлиб туғилди. Ғийбатчи хотинлар (бошқа ким ҳам билсин) бу ойга боғлиқ дейишади. Қийналиб кўзи ёриди, кўз олдида чақалоқнинг ойга ўхшаган икки ғуррали боши айланиб турибди, ҳолдан тойган аёл, ароқхўр бақиради, тупуради, ҳикиллайди, йиғлайди, кекиради.

Пелеле онасининг оҳорланган юбкаси шилдирашини, орқасидан увлаб чопаётган шамол ва барглар шивирини эшитади.

Онасининг сийнаси юмшагандай бўлди. Унга ҳаёт берган вужуд худди босма қоғоз сингари баданидан жароҳатларни сўриб ола бошлади. Қандай роҳат, жимжитлик, ҳеч ким безовта қилмайди! Ҳеч ким ғашига тегмайди. Оқ гул! Оппоқ гул! Уни силайди. Эркалайди...

Олисдаги жарликдан арокхўрнинг кўшиғи таралади:

– Наҳотки йўқ бўлса...

Наҳотки йўқ...

Наҳотки йўқ конфет, конфетжон.

Урушқоқ хўрозман мен, болажон,

Агар чангал солсам болажон,

Қанотини юлиб оламан, болажон!

У бошини кўтарди, товуш чиқармасдан:

– Кечир, онажон, кечир! – деди.

Соя юзларини силади, нолишларини тинглаб майин жавоб қайтарди:

– Кечираман, болам, кечираман!

Ичкилик йўлдан урган арокхўр отаси олис-олисларда куйлар эди:

Мен яшайман...

Яшайман бугун...

Бабоқ товуқ билан яшайман;

Агар юкка¹ яхши бўлса,

Ҳузур топар юрагим, жисмим!

Пелеле эркаланади:

– Ойижон, дилим оғрийди!

Соя юзини оҳиста силаб, нолаларига ҳамдард бўлади:

– Болажоним, дилим оғрийди!

Овозида бахтиёрлик нашидаси сезилмайди.

Шундоқ ёнгинасига қарағайнинг ёқимли, жилғадек майин сояси тушади – тупрокни ўпади. Қарағай шохида қушча сайрайди, қушча эмас – олтин қўнғирок.

– Мен ҳаёт гулиман, жаннат қушларининг олмасиман, ярмим – ёлғон, ярмим – чин. Мен атиргулман, мен – олмаман, ҳаммага кўзимни бераман, бир кўзим – чинакам, бир кўзим – шиша. Шиша кўз билан қараганлар ифлос нарсаларни кўрадилар, чинакам кўз билан қараганлар – беғубор нарсаларни кўрадилар. Чунки улар ҳақиқий кўз билан қарайдилар. Мен ҳаёт гулиман, жаннат қушларининг олмасиман, барча ҳақиқатларнинг уйдирмасиман, барча эртақларнинг мағзи – моясиман.

¹ Юкка – доим ям-яшил ўсадиган дарахт; баргидан канош, чипта, қоғоз тайёрланади.

Шунда у онасини қўйиб, дорда ўйнаётган раққосаларга қараб югуради. Ялтирок қўйлакли аёллар ёлларини узун учқур арғумоқларда елдек учадилар, ёл эмас — йиғлоқи мажнунтол. Гуллар ва хитой фонарлари билан безатилган аравачалар тош йўлда маст одамга ўхшаб чайқалиб боради. Масхарабозлар мунчалар ифлос! Турли-туман ноғорачилар, сурнайчилар, созандалар. Қизиқчилар гулдор дастурномаларни тарқатадилар. Республика Президенти, Ватан Қахрамони, Улуғ Либерал Партия Доҳийси, Ёшлар ҳомийси шарафига улуғвор Тантана.

...У довдираб баланд устунларга тикилади. Дор раққосалари уни қандайдир бино ичидаги оч яшил бўшлиққа ташлаб юборадилар. Пардалар қоқилган ўриндиклар осма кўприк сингари чайқалади. Тавба қабул қилувчилар лифтга ўхшаб бир юқорига, бир пастга тавба-хоналар тиним билмай рухларни ташийдилар. Юқорида олтин шар устида фаришга, қуйида етти шохли шайтон. Токчадан Биби Марям чиқиб келади, у деразадан тушган нур каби зални айланади ва нима учун келганини маълум қилади. Пелеле у билан — мана шу уй бекаси, фаришталар сарвари, худо суйган малоикаларнинг ақл-заковати, камбағал одамларнинг мурувватпанохи билан мамнун суҳбат куради.

Юксак нуфузли хонимнинг бўйи бир метр ҳам келмайди, аммо илоҳий хилқат экани ҳаммага маълум. Пелеле қўли билан имо-ишоралар қилиб, мум шимгиси келаетганини билдирди, у майин жилмайиб, меҳробдаги памлардан бирини олишга рухсат берди. Кейин кумуш ёқасини тўғрилаб — бўйи униқидан паст эди — Пелелени қўлтиғидан олди ва ирмоқ ёқасига етаклади. Сувда тилла баликлар сузарди. Шимиб ўтир деб қўлига камалакни ушлатиб қўйди. Қандай роҳат! Тилидан товонигача лаззат оғушига чўмди. Умрида бунақаси бўлмаган: мум шимаяпти, хушбўй камалакни сўраяпти, балиқчаларга қарайди, онаси эса лат еган оёғини уқалаб мулойим гапирди: «Вақир-вуқир курбака, бечора кампирни қўлла, болагинамни тузатиб, олис-олисга йўлла». Бахтиёр дамлар келди — ахлатхонада ухлаб қолди.

Бахтнинг умри қиска. Сутранг сўқмоқдан ит етаклаган ўтинчи тушиб келди: елкасида бир қучок ўтин, ўтинни куртқасига ўраб олган, қўлида ёш боланинг ўйинчоғига ўхшаган узунчоқ пичоқ. Ўра чуқур бўлмасида, ғира-ширада жуда катта кўринади; тубини соя босган. Ўтинчи атрофга аланглади. Изидан келишяпти! Кимдир борга ўхшайди. Ит жунини хурпайтириб, худди шайтонга дуч келгандек ғингшиди. Шамол ғижимланган қизғиш қоғозларни айлантириб ўйнайди. Осмон жуда узоқ, кўм-кўк, гулчамбарлар билан безатилган баланд кўрғонни эслатади; кузғунлар эриниб учиб юради. Ит Пелеле ётган чуқур ёнига чошиб келди. Ўтинчи кўрқувдан қотиб қолди. Ит орқасидан аранг юриб борди – ўликдек чўзилиб ётган ким ўзи? Оёғи билан оҳиста туртди – шунча шиша синиқлари кириб кетмаганини қаранг. Бу бадбўй, сассиқ ўрага қоронғида йиқилиб тушганмикан?..

Елкасидаги шох-шаббаларни ерга қўймай (кўрқувнинг кучини кўринг!) оёғи билан туртиб кўриб, ўрадаги одам тирик эканини сизди. Юқорида, қарағайзорлар орасидан қадам товушлари эшитилди. Ўтинчи ўзини йўқотиб кўяёзди. Э, парвардигор, кўриқчилар бўлмасин!.. Ҳа... Фақат шу етмай турганди...

– Жим ёт! – кичкирди у. Ит тинчимади, биқинига бир тепди. – Мана сенга!.. Йўқол!

Кочиш керак!.. Йўқ, тутиб олишади – нега кочдинг деб қийин-қистокқа солишади. Нима деганда ҳам кўриқчи-да... У ярадорга юзланди.

– Ўрнингдан тур, ёрдам бераман!.. Вой сен-ей, ўлдиришмаганига шуқур қилавер. Мендан кўрқма, додлама, сенга ёмонлик қилмайман... Ўтиб кетаётиб кўриб қолдим, аҳволинг бу...

– Кўриб турибман, сен уни кўтараяпсан, – ногоҳ орқадан овоз эшитилди:

– Мен ҳам кўриб қайтиб келдим. Бу таниш одам эмасмикин? Уни бу ёққа чиқар...

Ўтинчи орқасига ўгирилди ва кўрққанидан чайқалиб кетди, нафаси бўғзига тикилди, ярадорни қўлидан ту-

шириб юбораёзди. У билан фаришта гаплашмоқда эди – бадани мармардек оқ, сочлари тилларанг, оғзи кичкина, юзлари аёлларникидек нафис, кўзлари тимқора. Бошдан-оёқ кулранг кийимда. Булутга ўхшайди, қарамасанг кўрмайсан. Жажжи бармоқлари ингичка, бир кўлида ҳасса, бир кўлидаги шляпаси худди каптарнинг ўзи.

– Фаришта!.. – Ўтинчи бақрайиб қолди. – Фаришта... – такрорлади у, – фаришта.

– Кийимларингизга қараганда камбағалга ўхшайсиз, – деди фаришта. – Сизларга осон эмас!

– Нима десам экан?.. Мисолга олсак, мана мен, тўғриси, бой эмасман, аммо ишим бор, хотиним ҳам, кулбам ҳам бор, худога шукр, яшаб турибман, – фаришта ҳозир уни тахтга ўтказиб қўядигандек тилёғламалик қилишга тушди ўтинчи. У олтинга ботиб юради, қизил ридо кияди, олтиндан тишлар қўяди, ҳассаси олмосдан бўлади. Чиқиндихонада тургани бир лаҳза хаёлидан чиқиб кетди.

– Азоб тортяпти, – Пелеленинг алаҳлашлари эшитилмасин, деб баланд овозда гапирди фаришта.

– Буни нимаси азоб. Биз камбағал бўлсак ҳам жуда итоаткор халқмиз. Қисматимиз шундай! Ўқимишли одамларнинг йўриғи бошқа. Кампирим ҳеч бўлмаса якшанба кунлари қанотим бўлса-ю, учиб юрсам деб орзу қилади.

Тик сўқмоқдан юқорига кўтарилиб чиққунларича ярадор икки-уч марта ҳушидан кетди. Дарахтлар хитой раққосаларининг қўллари каби гоҳ юқорига кўтарилар, гоҳ пастга тушар эди. Уни судраб бораётган одамлар ўзаро гаплашишар, сўзлар полда эмаклаётган маст одамлар сингари бир-бирига қоқилиб, айланиб юрар эди. Қандайдир катта қора нарса юзини тирнайди. Куйиб кул бўлган тушларини совуқ шамол сидириб кетди.

– Хотининг якшанба кунлари қанотли бўлишни хоҳлайдими?.. – сўради фаришта. – Агар қанот берсам, уни нима қилишини билмай қоларди.

– Буниси тўғри. Дарҳақиқат, у сайрга чиқардим, дейди. Ёки бўлмасам, мен билан ғижиллашиб қолганида сендан қочиб, учиб кетардим, дейди.

Ўтинчи тўхтаб, куртқасининг этаги билан терларини артди.

– Уҳ, оғир экан!

Фаришта таъкидлади:

– Сайрга чиқишга оёқнинг ўзи кифоя қилади. Қочиш учун... қаноти бўлгандаям ҳеч қаяққа кетмаган бўларди.

– Рост айтасан, қаергайм кетарди. У қисматидан сира норози бўлмаган. Фақат аёл зоти шунақа қушки, қафасга солмаса, тутиб туролмайсан. Бошида таёқ синиши керак, ҳа... – Шу чоқ фаришта билан гаплашаётгани эсига тушди ва шоша-пиша хатосини тўғрилашга уринди. – Фақат худонинг хоҳлагани бўлади... шуниси аниқ...

Фаришта жавоб бермади.

– Ким бу бечорани шу аҳволга солдийкин? – ўтинчи ғамгин оҳангда, гапни бошқа ёққа бурди.

– Ёмонлар тўлиб ётибди...

– Тўғри айтасан, бунақа ишларга устаси фаранглар ҳамма жойда топилади... Ҳа... Шунчалик шафқатсизлик қилишганки...

– Юзига пичоқ санчиб, ахлатхонага ташлаб кетишибди...

– Шубҳасиз, бошқа яралари ҳам бор.

– ...Ўйлайманки, устарадек ўткир пичоқ билан лабини кесишган. Кейин чуқурга ташлашган, сувга ботиб ўлсин деб...

– Ҳа, осмон билан ер ўртасида...

– Шуни айтаман-да...

Жарлик тугади, қузғунлар дарахтларга тизилишган. Қўркув оғриқдан кучли. Пелеледан садо чиқмас, танаси шалпайиб қолганди.

Шаҳардан текисликка қараб ёқимли, майин, сарин шамол эсади.

Фаришта соатига қаради, ярадорнинг чўнтагига бир неча танга солиб қўйди-да, ўтинчи билан мулоким хайрлашиб, тез жўнаб кетди.

Ҳаво ёришди. Қоронғи театр залида гугурт чақилгандек атрофда электр чироқлари ёнди.

Гира-ширада илондек буралиб бораётган сўкмоқ сомон хиди уфуриб турган гувала деворли омборлар, қишлоқ уйлари, бадбўй отхоналар ва пичан сотиладиган, қоронғи бурчақларида майхўрлик килинадиган қовоқхоналарга бориб тақалди.

Ўтинчи дуч келган биринчи уйга ярадорни олиб кирди ва касалхонага қандай боришни тушунтирди. Пелеле лоақал ким ёрдам берганини кўриш учун киприклари-ни кўтарди, мадорсиз нигоҳи бўм-бўш кўчадаги ёпиқ эшикларга тикандек қадалди. Узоқдан бурғу чалинди; қаердандир кўнғироқнинг ибодатга чорловчи ғамгин садоси таралар эди: Жим-жим! Жим-жим!..

Қаноти синган кузғун қоронғиликда судралар эди. Пелелени кўрқув босди. Ярадор кушнинг аччиқ ноласи унга ёмон аломат бўлиб туюлди. У зўр-базўр ўрнидан туриб, деворни, кўзғалмайдиган, лиқиллаб турган деворни ушлаб, инқиллаб-синқиллаб судралиб қадам ташлашга уринди. Тун совуғи билан тўйинган муздек шамол юзига урилди. Инграш ҳам азоб бермоқда эди.

Ўтинчи ҳовлисига кириб, ҳар галгидек ўтинни ерга ташлади. Анча олдин етиб келган ити эркаланиб унга суйкалди. Уни итариб юборди ваа шляпасини ҳам ечмай, курткасини елкасига ташлаган кўйи кўршапалакдек овоз чиқармай ичкарига кирди, ўчоқ олдида ивирсиб қотирма пишираётган хотинининг олдига келиб, бугунги саргузаштини сўзлаб берди:

– Ахлатхонада фариштани кўрдим...

Аланга сомон деворда, қамиш шифтда фариштанинг қаноти янглиғ титраб кўринар эди.

Мўридан буралиб-буриқсиб оппоқ тутун кўтариларди.

«МАНА БУ ҲАЙВОН»

Президентнинг котиби доктор Барреньони тингламоқда эди.

– Жаноб котиб, ҳарбий жарроҳ сифатида мен шуни айтишим лозимки, мана, ўн йилдан бери ҳар куни ка-

зармаларни бориб кўраман. Сизга айтишим лозимки, мен чидаб бўлмайдиган ҳақоратларга дуч келдим... Ҳа, маълум сабабларга кўра қамалиб чиқдим ҳам. Сизга айтишим лозимки, ҳарбий шифохонада номаълум касаллик пайдо бўлди, ҳар куни эрталаб ўн киши, пешинда ўн киши, кечкурун ўн киши ва тунда ўн киши ўлмоқда. Сизга айтишим лозимки, Санитария хизмати бошлиғи ва бошқа ҳамкасблар ҳарбий шифохонага келганда соғлиғи мутлақо қониқарли аҳволда бўлган аскарларнинг ўлим сабабларини аниқлаш ва зарур чоралар кўриш ҳақида мурожаат қилиш ваколатини менга топширдилар. Сизга айтишим лозимки, бешта мурдани ёриб кўрганимдан кейин ўлим ошқозон тепшилиши натижасида содир бўлган, деган хулосага келдим. Сизга айтишим лозим, текширишлар шуни кўрсатадики, тепшилиш сабаби шифохонада сурги дори сифатида ишлатилаётган сульфат содага боғлиқ. У маъданли сувлар тайёрланадиган фабрикадан олинган, аммо ниҳоятда зарарли, уни ишлатиш мумкин эмас. Сизга айтишим лозимки, ҳамкасбларим хулосаларимни рад этдилар ва ўлим сабаби ҳали етарлича ўрганилмаган касалликка боғлиқ деган фикрни илгари сурдилар. Шу туфайли улар қамалмай қолишди. Сизга айтишим лозимки, бир юз қирқ аскар нобуд бўлган, яна икки ёғоч бочка сульфат бор. Сизга айтишим лозимки, Санитария хизмати бошлиғи ўз шахсий бойлигини кўпайтириш мақсадида бир юз қирқ йигитни ўлимга маҳкум этди, яна неча киши ўлади – бу ёғи ёлғиз худога аён. Сизга айтишим керакки...

– Доктор Луис Барреньо! – Президент ёрдамчиларидан бири қабулхона эшигидан қичқирди.

– ...Жаноб котиб, у нима деганини сизга айтишим керак.

Котиб доктор билан бирга бир неча қадам ташлади. Нафис нутқлар сўзлаб ўрганган бу одам докторнинг бир оҳангдаги куруқ гапларидан ҳайратга тушди, бундай гаплар оқ сочли, озғин, юзлари ковурилган бифштексни эслатадиган олимларга ярашади.

Республика Президенти тик туриб, бошини баланд кўтарди ва кўришишга ўрин қолдирмаслик учун бир кўлини камзули ичига тикқан, иккинчисини пастга туширган ҳолда докторни қабул қилди.

– Эшитиб кўйинг, дон Луис, мен ҳар қандай докторчалар ҳокимият обрўсига путур етказишига йўл қўймайман. Йўл қўй-май-ман! Билиб қўйишсин! Ҳаммасини боши кетади! Йўқол, бу ердан! Йўқол!.. Анови ҳайвонни чақиринг!

Мурдадек оқариб кетган доктор Барреньо кўлидаги шляпасини ғижимлаб эшикка қараб тисарилди.

– Мен тамом бўлдим, жаноб котиб, тамом бўлдим!.. «Йўқол бу ердан, анави ҳайвонни чақиринглар...» деб бақирди.

– Мени шундай чақиради.

Бурчакда ўтирган кичик амалдор ўрнидан туриб, Президент қабулхонасига йўргалади.

– Мени уради деб ўйладим! Уни кўрганингизда эди! – терларини артиб ғўлдиради доктор. – Сиз кўрганингизда эди! Аммо вақтингизни олаяпман. Жаноб котиб, ишларингиз кўп. Мен кетаман, кетаман! Сиздан жуда миннатдорман...

– Майли, майли, арзимаиди! Омон бўлинг, табиб!

Котиб бир неча сониядан кейин Президент кўл кўяйдиган қоғозларни тартибга сола бошлади.

Юлдузлар сийрак осмонда енгил булутлар қизғиш тусга киритган шуълаларни шаҳар томонга судраб борди. Ялтираб турган кўнғироқхоналардан таралаётган садо кечки ибодатга чорлайди. Барреньо уйига келди. Бу уйнинг умри қисқа!.. У эшикни ёпар экан, биронта кўл томоғимдан бўғмасмикан, деб атрофга аланглади ва ўз хонасига кириб, шкаф орқасига яширинди.

Нафталин сепилган камзуллар дорга осилган одамлардек тебраниб турибди; доктор бундан кўп йиллар олдин тунда, кимсасиз йўлда отасини ўлдириб кетишганини эслади; расмий терговдан натижа чиқмади; тақдирга тан беришга тўғри келди. Аммо ишнинг охири масхара-

бозлик билан якунланди – имзосиз бир хат келди. Унда тахминан шундай ёзилганди: «Мен куёвим билан Вуэльта Грандедан Ла-Каноага кетаётган эдим. Тунги соат ўн бирда олисдан ўқ овози эшитилди, кейин яна бир неча бор ўқ узилди, биз бештасини санадик. Нарирокдаги тўқайга яшириндик. Тез орада Вуэльта Грандега қараб от чоптириб кетаётган чавандозлар гуруҳини кўрдик. Атроф тинчигач, йўлда давом этдик. Озгина юрганимиздан кейин отлар орқага тисарилиб, пишқира бошлади. Биз тўшпончаларимизни қўлга олиб тезлаб юрдик ва йўлда чўзилиб ётган мурдага дуч келдик, сал нарида ярадор хачир жонҳолатда типирчиларди (уни куёвим отиб тинчитди). Вақт бекор кетмасин, тезроқ хабар берайлик деб Вуэльта Грандега қайтдик. Комендатурада чавандоз лақабли полковник Хосе Парралес Сокриента оғайнилари билан қадаҳлар тўла катта столда ўтирган экан. Уни бир чеккага чақириб кўрганларимизни айтиб бердик, аввал ўқ овозлари ҳақида, кейин... Полковник гапларимизни индамай тинглаб, елкаларини қисди ва шам ёруғида қамашган кўзларини олайтириб, дона-дона қилиб: «Уйларингизга боринглар ва ҳеч кимга валдираб юрманглар. Нимага ишора қилаётганим – ўзимга яхши маълум!..» – деди.

– Луис, Луис!

Камзуллардан бири ўқ еган кушдек илгакдан тушиб кетди.

– Луис!

Барреньо дарҳол китоб жавони ёнига ўтди ва дуч келган китобни олиб, шоша-пиша варақлашга тушди. Хотини шкаф орқасида кўрганда борми!

– Ўзингга раҳминг келмайди! Ўзингни ўлдирасанку, ҳа, аниқ ўлдирасан! Ё ақлдан озасан. Қачон ақлинг киради ўзи: бу илмларингдан ҳеч қандай фойда йўқ! Ҳаётда яхши муомала керак. Ҳа! Сен ўқийсан, ўқийсан. Ўқиб қаерга бординг? Нимага эришдинг? Ҳеч нар-са-га! Иккита пайпоқ, улар ҳам... Энди-чи... Фақат шу етишмай турувди, фақат шу!..

Чирок нури ва хотинининг овози уни ўзига келтирди.

– Китоблар! Китоблар! Буларинг нимага керак ўзи, биласанми?! Дафн пайтида катта олим эди дейишлари учунми? Оддий шифокорлар бор – майли, улар ўқишсин! Сени унвонларинг бор! Кимга унвон беришади? Ҳаммага маълум – билимдон одамга. Афтингни буриштира! Ҳар бир китобинг ўрнига биттадан яхши мижозинг бўлганда ҳаммамиз хотиржам яшар эдик. Бошқаларни қабулхонаси бор, телефони кечаю кундуз жиринглаб туради, маслаҳат сўрашлар! Лоақал қанийди биронта кўшимча ишинг бўлса!..

– Сенинча бу...

– Биронта фойдали иш!.. Бунинг учун китоблардан ажралиш керак деб ўйлаб ўтирма! Бошқа шифокорларда ярим билиминг ҳам йўқ. Улар аллақачон ном қозонган бўлишарди, ҳа! Сеньор Президентнинг шахсий шифокори! Шахсий шифокор у ёққа! Шахсий шифокор бу ёққа. Мен ана шуни «кўшимча иш» деб айтаяпман.

– Ху-у-у. – Барреньо ўйлаб олиш учун чўзиб гапирди - ... у-у, буни хаёлингаям келтирма. Мен бугун Президентни кўрдим... ҳа, Президентнинг ўзини.

– Ё, худо! У нима деди? Сени қандай қабул қилди?

– Ёмон. «Йўқол, бу ердан!» деб бақирди ва яна шунга ўхшаш ғалати гапларни айтди. Яхши англай олмадим. Каттик кўрқиб кетдим.

– Бақирдимиз? Унда зарари йўқ. Бошқаларни урар экан. – У жим қолди, сўнг кўшимча қилди: – Доим кўрқиб яшасанг, фалокатга йўлиқасан.

– Эҳ, азизам, бунақа ҳайвондан кўркмай бўладими?

– Буни айтмаяпман. Президентнинг шахсий шифокори бўлолмайсан, лекин жарроҳлик қилишинг мумкин-ку. Кўрқиб ўтирмайсан, дадил бўлсанг, бас. Ҳа! Тиғни ушлаганингда дадил ва қатъий ҳаракат қилсанг етади, менга ишонавер. Агар тикувчи шойини бузиб қўйишдан кўркса, ҳеч қачон кийим тиколмайди. Шойи қиммат туради. Сен хиндуларни даволасанг бўлади. Президент ҳақида ўйламай кўяқол. Яхшиси, тушлик қилайлик. Ал-

батта, у анави даҳшатли қотилликдан кейин жазавага тушади, бакиради-да...

– Бас қил! Бас қил, бўлмаса шундай қиламанки!.. Бир тарсаки тушираман. Ўлиб қолмайсан! Ҳеч нарса бўлмайди. Уни йўқ қилганлари яхши бўлди. У разил! Жаллод! У отамни ўлдирди! Кекса одамни ўлдирди! Ёлғиз кетаётганда, тунда, ҳеч ким йўқ жойда!..

– Имзосиз хатга ҳалиям ишонасанми? Худо асрасин. Бу эркак одамга ярашмайди! Унга ким ишонади?

– Агар имзосиз хатга ишонганимда...

– Эркак одамга ярашмайди...

– Гапимни бўлма! Агар имзосиз хатга ишонганимда сен бу уйда қолмас эдинг. – Барреньо изтироб ичида чўнтақларини кавлади. – Менинг уйимда қолмас эдинг. Мана. Ўқи.

Аёлнинг ранги оқариб кетди – юзида фақат кимёвий бўёқларнинг изи қолди, холос. Қоғозни олиб, тез кўз югуртирди:

«Доктор, хушёр бўлинг, хотинингизни тинчлантинг, чавандоз боқий дунёга кетгани ёдингизда турсин. Садоқатли дўстларингиз».

У қоғозни эрига узатди. Асабий кулги бўлаклари текширишга мўлжалланган номаълум заҳар зарралари сингари Барреньонинг кичик лабораториясидаги пробиркалар ва бўғзи қайирилган шишаларни тўлдирди. Остонада оқсоч кўринди:

– Овқат тайёр!

Президент саройда қоғозларга қўл қўймоқда, ёнида доктор Барреньодан кейин ичкарига кирган – «анави хайвон» – кичкина қария турарди.

«Бу хайвон» ғариб кийинган, бадани сичқончаникидек пушти, сийрак сочлари оқарган кўкимтир кўзлари хира, ранги тухум сариғига ўхшаган катта кўзойнак таққан эди.

Президент охириги қоғозга қўл қўйди. Қария шошилиб сиёҳшимгични босаётганда сиёҳ чапланиб кетди.

- Лаънати, ҳайвон!
- Сень-ор Пре...зи...
- Ҳайвон!

Кўнғирок... яна... учинчи марта... Қадам товуши. Ёрдамчи остонада.

– Генерал, бунга икки юз дарра. Тез! – хириллади Президент ва емакхонага йўл олди. Тушлик қилиш керак.

«Анави ҳайвон» эзилиб йиғлади. Аммо шафқат сўрамади, фойдаси йўқ. Сеньор президент полковник Парралес Сонриенте ўлимидан қаттиқ дарғазаб бўлган. Кўз ёшлари аро у нола чекаётган оиласини – ҳасратдан адо бўлган кекса хотини-ю, ҳолдан тойган олтита боласини кўрди. Чангак бўлаёзган бармоқлари камзул чўнтагини титиб, дастрўмол излади. Юзига босиб йиғлаш керак – овоз чиқариш мумкин эмас. Беҳуда жазоланаётгани хаёлига ҳам келмайди, ҳатто тўғри деб билади. Иш пайтида сиёҳни тўкиб юбориш даражасида латта бўлиш, овоз чиқариб йиғлаш мумкин эмас. Мумкин бўлганда, анча енгиллашарди!..

У лабларини тишлади, тишлари аррадек ботди, юзлари тортишиб қолди, башарасига қараб бўлмайди, худди ўликнинг ўзи! Тер босган кўйлаги елкасига ёпишиб қолди. Умида бунчалик терламаган эди. Овоз чиқариб йиғлаш мумкин эмас. Даҳшат, даҳшат, кўнгли айнимокда, тишлари та-та-та-киллайди...

Ёрдамчи қўлидан ушлаб судради, қария бир зум ўзини йўқотди, букилиб қолди. Кўзлари бақрайди, қулоғи битди, оғир, нақадар оғир, ёмон. Оҳ, нақадар ёмон...

Бир неча дақиқадан кейин ошхонада:

– Рухсат беринг, сеньор Президент, – деган овоз эшитилди.

– Киринг, генерал.

– Сеньор Президент, гапиришга рухсат беринг, «ана-ви ҳайвон» икки юз даррани кўтаролмади.

Оқсочнинг қўлидаги ликопча титраб кетди, Президент ундан қовурилган картошка олаётган эди.

– Нега қалтирайсиз? – кескин сўради хўжайин ва генералга ўғирилди. – Яхши. Кетишингиз мумкин.

Оқсоч ликопчани кўтарган ҳолда «хайвон» нега икки юз даррани кўтаролмаганини сўраш учун орқасидан югурди.

– Нимага бўларди? Ўлди.

Оқсоч қўлидаги ликопчани қўймай, ошхонага қайтиб кирди.

– Сеньор Президент, – у йиғидан ўзини зўрға тийиб, хотиржам овқатланаётган хўжайинга мурожаат қилди:

– У ўлиб қолди дейишяпти...

– Нима бўпти. Кейинги овқатни беринг!

ГЕНЕРАЛНИНГ БОШИ

Тушлик тамом бўлай деганда Президентнинг ишончли одами Кара де Анхел келди.

– Минг бор узр, Сеньор Президент! – деди у ошхона ичига қараб (у чиройли ва иблисдек маккор эди). – Минг бор узр, Сеньор Президент, мен бир оз кеч-и-икиб қолдим... бир ўтинчига ёрдам беришга тўғри келди, ярадор кишини чуқурдан олиб чиқдик. Зоти номаълум бир одам. Нимадир бўлиб...

Президент одатдагидек оғир мотам кийимида – қора бошмоқ, қора костюм, қора галстук, қора шляпа – уни ҳеч қачон бошидан олмас эди, – оппоқ осилган мўйлови тишсиз милқларини яшириб туради, қизил юзларини тук босган, киприклари тўкилиб кетган эди.

– Керакли жойга элтиб қўйдингизми? – у ажиндор пешонасини силаб туриб сўради.

– Сеньор Прези...

– Нималар деяпсиз? Республика Президентининг шахсий дўсти номаълум одамлар жароҳат етказган бахтсиз ярадорни кўчада ташлаб кетмайди!

Ошхона эшигида енгил ҳаракатлар сезилди.

– Киринг, генерал.

– Сеньор Президентнинг рухсати билан...

– Ҳаммаси тайёрми?

– Худди шундай, сеньор Президент.

– Сиз ҳам бирга боринг, генерал. Марҳаматли бевага таъзиямни етказинг ва кадрдон дўстимизни дафн этиш маросимига сарфлаш учун ажратилган уч юз песони Республика Президенти номидан топширинг.

Ўнг кўлида фуражка ушлаган бақалоқ генерал кимир этмай, деярли нафас олмай эшитди ва таъзим қилди, сўнг дадил қадам ташлаб чиқиб кетди. Бир неча дақиқадан сўнг у «анави хайвон»нинг тобути ортилган автомобилда йўлга чиқди.

Кара де Анхел тушунтиришга маҳтал эди:

– Мен уни касалхонага элтиб қўйишим лозим эди, лекин «Сеньор Президентнинг номи айтилса, уни зудлик билан қабул қилишади», деб ўйладим. Бундан ташқари мен сизнинг буйруғингизга мувофиқ ярамас кўрқоқлар кўлида ҳалок бўлган марҳум кадрдонимиз Парралес Сонриенто хотирасига таъзия билдириш учун шошилаётган эдим.

– Мен буйрук бераман.

– Бу мамлакатни фақат шу одам бошқариши керак деб ҳамма ишонч билдираётган кишидан фақат шуни кутган эдим...

Президент илон чакқандек сакраб турди:

– Ким гапиряпти?

– Биринчи бўлиб ўзим. Мен, Сеньор Президент, барча фуқаролар сингари самимий ишонч билдираманки, сиздек одам кам деганда Франция ёки озод Швейцария ёки меҳнатсевар Бельгия ёки гўзал Данияни бошқармоғи лозим. Йўқ, фақат Францияни... Франция! Сиз шундай одамсизки, Гумбетти ва Виктор Гюго мансуб бўлган халқ ўз тақдирини сизга ишонч билан топшириши керак!

Президентнинг мўйлаби остида билинар-билинемас табассум жилва қилди. У кўзойнагини оқ шоҳи дастрўмол билан артди, хаёлга толиб турди ва маҳрамдан кўзини узмасдан гапни бошқа томонга бурди:

– Мен, ниҳоятда муҳим топшириқ учун сени чақирдим, Мигел. Ҳукумат қари мунофиқ, генерал

Эусебо Каналесни қамоққа олишга қарор қилди. Сен уни биласан. Кечаси соат бирда ўз уйида қамоққа олишлари керак. Албатта, у Парралес Сонриентени ўлдиришда қатнашган, аммо баъзи сабабларга кўра, ҳозир қамоққа олиш мумкин эмас. Мен у қочиб кетишини хоҳлайман. Зудлик билан уни излаб топиб, ҳамма гапни тушунтир ва ўз номингдан бугун кечаси қочиб кетишга кўндир. Унга ёрдам бер. У эски жанжалкаш, аммо ўз қадрини билади. Ўйлайманки, ўлишни хоҳламайди, агар қамоққа олишса, эрталаб қатл этишга мажбурман. Сен билан мендан бошқа ҳеч ким, жумладан, у орамиздаги суҳбатдан хабардор эмас... Эҳтиёт бўл, полициянинг қўлига туша кўрма. Сени тутиб олишмасин. Майли, у – қари тулки қочиб кета қолсин. Кетишинг мумкин.

Маҳрам қора шарф билан юзини беркитиб (у чиройли ва иблисдек маккор эди) ташқарига чикди. Ошхона олдида турган зобитлар унга честь бердилар. Башорат! Балки ҳаммаси генералнинг қисмати ҳақида огоҳлантириб қўйилгандир?

Арзга келган олтмишдан ортиқ аламзадалар қабулхонада Сеньор Президент қачон бўшагини кутиб ўтиришибди. Сарой атрофидаги кўчалар гулларга бурканган. Аскарлар бош қўмондон раҳбарлигида казармаларнинг олд томонини қоғоз гуллар, байроқчалар, оқ ва кўк занжирлар билан безамоқдалар.

Кара де Анхел байрам тадорикларига эътибор бермади. Қочиш режасини тузиш, генералга учрашиш ва ёрдам бериш лозим. Сеньор Президентни рақибларидан ажратиб турувчи боғдаги кўппаклар ҳуриши эшитилгунча бу нарсалар жуда осон битадигандек туюлган эди. Бу боғ мўъжизалар қони. Ҳар бир дарахтнинг қулоғи бор. Бу динг қулоқлар бир мил нарида тик этган товушни очқўзлик билан ютади. Кўппаклар тиним билмайди. Телеграф симларидан ҳам ингичка кўзга кўринмас ишлар ҳар бир барг шивирини Сеньор Президентга етказиб туради. У ўзига тобе фуқароларнинг юрак зарбларини тинимсиз эшитиши лозим.

Полицияни чалғитиб қочишни танқил этиш учун шайтон билан тил топишса бўлмасмикин?.. Аммо шайтон эзгу ишларга аралашмайди. Айниқса, генералнинг боши ва яна баъзи ишларга. У худди генералнинг боши ва яна баъзи нарсаларни кўтариб бораётгандек завқланиб кетди.

Мерсед маҳалласига ҳам етиб келди. Генерал Каналес бир бурчақда – юз йил аввал қурилган уйда яшайди. Кўчага қараган саккизта болохонаси бор, тор кўчага туташган кенг йўлкадан кирилади; эски танга каби бу уй ҳам алоҳида фазилатларга эга. Кўчада кузатиб туриш керак, ҳовлида товуш эшитилганда, эшикни тақиллатса бўлади.

Аммо йўлкаларда жандармлар изғиб юришибди. Мулозим қадамини тезлатиб, ойнага назар солди. Ҳеч ким кўринмайди. Тўхташ мумкин эмас, шубҳа уйғотади. Қаршисидаги хароб қовоқхонага разм солди, у ерга кириб ўтирса бўлади; бирон нарса – масалан, пиво ичиш ҳам мумкин. Бека келтирган пивони хўплаб, хонани кўздан кечирди. Деворга тақалган ўриндиқда ўтирган нотаниш одам кирган заҳотиёқ уни кўрди, аммо эътиборсиз қаради. Соябони кенг, сербар шляпасини кўзигача бостириб олган, юпқа мато билан бўйнини ўраган, ёқаси кўтарилган, почалари кенг, оёғида пошнаси резинали сарик ботинка, қатор тугмалари қадалмаган. Ҳақиқий ишратпараст! Маҳрам унга бепарво кўз югуртирди ва электр ёғдусида ялтираб турган қатор шишаларни, испан винолари рекламасини, ёғоч бочка ёнида – қориндор монахлар ва яланғоч аёллар қуршовидаги Бохус ҳамда Сеньор Президентнинг навқирон пайти тасвирланган портретни кўрди. Поғонида рельсга ўхшаган иккита узун чизик, боши узра фаришта гулчамбар кўтариб турибди. Ажойиб портрет! Маҳрам гоҳ-гоҳ генералнинг уйига қараб қўяди. Бека билан мана бу йигит бирон нарсани пайқаб қолса худо урди деяверинг. У пештахтага суялиб оёқларини чалкаштирган ҳолда ўзини ғирт бекорчи қилиб кўрсатишга уринди. Яна пиво сўрасамикин?

У бекани чақирди ва вақтни чўзиш мақсадида юз песолик пул узатди. Қайтими бўлмаса тагин яхши. Бека аччиқ қилиб қутини очди, ичини кавлаштириб кўриб, қопқоқни тарақлатиб ёпиб қўйди. Майда пул йўқ. Доим шундай! У пешбанди билан яланғоч кўлларини беки-тиб, кўчага югурди. Бояги йигитчага мижозни имлаб кўрсатишни унутмади: яна бирон нарсани шилиб кетмасин. Хавфсирашга ҳожат қолмади: айна шу дақиқаларда генералнинг уйидан бир қиз (худо қўллайман деса ҳеч гап эмас) чиқиб қолди; маҳрам фурсатни бой бермади.

– Сеньорита, – деди у қизга етиб олиб, – мана шу уй хўжайинига айтиб қўйинг: унга ўта муҳим маълумотни етказишим керак...

– Отамгами?

– Сиз генерал Каналеснинг қизимисиз?

– Ҳа...

– Унда... Йўқ, тўхтаманг, кетаверинг, кетаверинг. Мана менинг манзилим... марҳамат қилиб унга айтинг, мен уни уйимда кутиб ўтираман. Иложи борича тезроқ келсин. Ҳозир мен уйимга бориб, кутиб ўтираман. Унинг ҳаёти хавф остида. Ҳа, ҳа, тез меникига келсин.

Шамол унинг шляпасини учириб кетди, орқасидан югурди. Тутолмади. Ниҳоят, бир амаллаб ушлади. Ҳовлида уй паррандаларини шундай тутадилар.

Кейин у қовоқхонага қайтиб кирди – қайтимни олиш, бирданига чопиб кетганини ҳалиги йигит қандай тушунганини билиш лозим, у нозик бир иш устидан чиқиб қолди: йигит бекани деворга тақаб, ўпишга ҳаракат қилар, аёл эса жон-жаҳди билан қаршилиқ кўрсатар эди.

– Шайтон малайи, сени бекорга чўчқа дейишмаган экан!.. – деди бека. Қадам товушини эшитган йигит уни қўйиб юборди.

Кара де Анхел ишқал чиқармасдан бу ишга дўстона нуқта қўймоқчи бўлди, буни қойиллатиб уддасидан чиқди ҳам. У беканинг қўлидан сал бўлмаса совуқ қуролга айланаёзган шишани тортиб олиб, йигитга синовчан разм солди.

– Ҳой, ҳой, сеньор! Сизга нима бўлди? Қайтим сизники бўла қолсин, тинч битим тузайлик. Жанжал кимга керак – полиция келади, агар мана бу дўстимиз...

– Лусио Васкес хизматингизга тайёр.

– Лусио Васкес? Наҳотки! Ифлос чўчка экан-ку у. Полиция келса... ҳаммаёқда полиция!.. Тумшугини тиқиб кўрсин-чи! Қани, бу ёққа бир тумшугини тиқиб кўрсин! Кўрқадиган жойим йўқ. Мен қаердаги ҳинду аёли эмасман, сеньор. Сенинг янги уйингдан ким кўрқар экан?

– Хоҳласам, ана шу уйга тиқиб кўяман! – тўнғиллади Васкес ва полга тупуриб, бурнини қоқди.

– Яна нима дейсан!

– Етар энди, ярашинглар!

Васкеснинг овози табиийликдан йироқ, ёқимсиз, хотинчалиш, чийиллаган эди. Бекага ошиқи беқарор бўлиб қолган Лусико ҳар куни бўса олишга уринар, Бека эса ёнига йўлатмасди. Ялиниш, кўрқитиш, совғалар, ишқий кўшиқлар, ёлғон ёки ростдан тўкилган кўз ёшлар – ҳаммаси кучли қаршиликка учраб, тўзғиб кетарди. У ҳали бирон марта ён бермаганди. «Билиб қўйсин, – дер эди у. – мени севиш – ёв билан олишишдай гап».

– Мана, ярашдинглар, – деди Кара де Анхел, – гўё ўзига гапиргандай. У пештахтага қоқилган никель тангани кўрсаткич бармоғи билан черта бошлади, – энди мен қаршингиздаги уйда яшайдиган қиз ҳақида гаплашаман.

Бир дўсти ёзган хат кўлига тегдими-йўқми, шуни билмоқчи бўлгани, аммо ойимқиз гапини эшитишним хоҳламаганини айтди.

– Омадингиз келади! Кўрдим, кўрдим, ўзингиз кўнглини овламоқчисиз!..

Миясида ажойиб фикр чақнади. Унинг ўзи... оиласи қарши...

Ўғирлаш саҳнаси ўйналса... Ўғирлаш... Олиб қочиш!

У ҳамон тангани чертар, ҳаракатлари тобора тезлашиб борар эди.

– Топдинглар... – деди у, – фақат отаси кўнмагани чаток.

– Қари шайтон! – гап қўшди Васкес. – У меъдамга тегди! Ўзим хоҳлаган эмасман-ку! Боғлаб қўйишди. Мана, кузатиб юрибман.

– Бойларни ҳоли шу, – минғиллади бека.

– Мен қарор қилдим, – тушунтирди Кара де Анхел, – уйдан олиб кетаман. Қиз рози бўлди. Ҳозир шу ҳақда гаплашдик, бугунги тунни белгиладик.

Васкес билан бека кулимсирашди.

– Бир култум ичинг, – деди Васкес. – Буни биз удда-лаймиз. – У сигарета узатди. – Чекасизми?

– Йўқ, ташаккур... Ҳа, майли... шерикчилик учун...

Улар чекишди, бека учта қадах тўлдирди.

Нафас ростлаб олишгач, ароқ ўткир экан, Кара де Анхел мақсадга кўчди:

– Демак, мен сизларга суянаман. Тўғриси айтсам, мен ёрдамга муҳтожман. Фақат – бугун, кейин фойдаси йўқ.

– Соат ўн бирдан кейин бандман, биласиз-ку, хизматчилик... – узрини айтди Васкес. – Аммо мана бу...

– Яна қанақа гап чиқарасан? «Мана бу» ким ўзи у?!

– Ҳа, майли, бизнинг хўжайинчамиз, лақаби Бўғма илон, – у бекага қараб қўйди, – ана шу тўғрилайди. Гавдаси икки кишига тенг келади. Ёрдамчи керак бўлса юбораман. Бир оғайним бор, айнан у билан ҳиндулар маҳалласида учрашувимиз белгиланган.

– Ҳамма нарсага ана шу лимонад пишаси Хенаро Родасингни тиқиштирасан!

– «Лимонад пишаси» деганинг нима? – қизикди Кара де Анхел.

– Ўлимтик бир тавия, биласизми, иштаҳаси... тфу, еб тўймас одам!

– Нима бўпти?

– Менимча, уни қоралашга...

– Асослар етарли! Сиз кечирасиз, сеньор, гапингизни бўлдим. Айтмоқчи эмасдим-у, лекин индамай турсам бўлмайди. Ана шу Родас хотиндан куйган. Хотин

ни Федина генералнинг қизи боламни чўкинтирмоқчи деб ҳаммаёққа жар солиб юрибди... Шунинг учун, дўстингни бу ишга аралаштириб бўлмайди.

– Ух, сен вайсақи!

– Ўзинг телбасан!

Кара де Анхел ёрдамга тайёрлиги учун Васкесга миннатдорчилик билдирди, аммо бу ишга «лимонад шиша»си қўшилмагани маъкул, у ҳисобда турадиган одамга ўхшайди, деб таъкидлаб қўйди.

– Ўзингиз иштирок этмаганингиздан афсусдаман, дўстим Васкес...

– Мен ҳам афсусдаман, аввалдан билганимда...

– Пул зарур бўлса...

– Йўк, нима деяпсиз! Мен унақалардан эмасман, – Васкес қулоғини қашиб қўйди.

– Нима ҳам деймиз, мумкин бўлмаса, майли...

Демак, мен кечаси чоракам икки ёки бир яримда шу ерда бўламан.

Муҳаббат кутиб ўтирмайди.

У хайрлашиб, соатини қулоғига тутди. Шафқатсиз зарбалар тик-тик уриб турибди; қора шарф билан оқарган юзини ўраб, тезда ғойиб бўлди. Қўлида генералнинг боши ва яна нималардир бор эди.

АРХИЕПИСКОП ИЛТИЖО ҚИЛАДИ

Хенаро Родас сигарет чекиш учун девор тагида тўхгади. Гугурт чақаётган эди, Луисо Васкес келиб қолди. Эҳром панжараси орқасида ит вовуллар эди.

– Шамолни қара! – мингиллади Родас.

– Ҳей, ишларинг қалай? – саломлашди Васкес. Улар бирга кетишди.

– Ўзинг қалайсан?

– Қаерга кетаяпсан?

– Нега сўраяпсан? Сен билан шартлашган эдик-ку..

– Унутиб кетгансан, деб ўйлабман. Ҳозир ишларни бир бошдан гапириб бераман. Қиттак отайлик, кейин гаплашамиз. Ўзим ҳам ҳайронман, озгина ичгим кела-

япти. Майдонга қараб борайлик-чи, нима борлигини кўрамиз.

– Нимаям бўларди? Албатта, хоҳласанг – борамиз. Ҳозиргина гадоларни ҳайдаб юборишди, у ерда зоғ ҳам йўқ.

– Худога шукур. Кетдик, демак, Арк ёнидан ўтамиз.

Полковник Парралес Сонриенте ўлимидан кейин махфий полиция муқаддас Арк харобаларини бир дақиқа ҳам назоратдан қочирмади. Таъқиб ашаддий калла-кесарларга топширилди. Васкес билан дўсти архиепископ саройи томонидаги пиллапоялардан кўтарилишди, Аркни кесиб ўтиб, Юз Дарвозадан чиқишди. Арк саҳнидаги гадолар ўрнини соялар эгаллаган. Деворга тақалган бир неча зина бўёқчилар таъмирга киришганидан дарак беради. Дарҳақиқат, муниципалитет қарорларида ваҳший қотиллик содир бўлган муқаддас Арк харобаларини таъмирлаш ва оқлашга ижозат берган Сеньор Президентга миннатдорчилик руҳи етакчи ўрин тута бошлади, бунинг устига бутун харажатлар Арк деворлари остига бадбўй дўкончалар қуриб олган турклар зиммасига тушди. «Харажатларни турклар қоплайдилар, сабаби, улар полковник Парралес Сонриентенинг ўлимида маълум даражада айбдордир, қотиллик улар истиқомат қиладиган жой яқинида рўй берган» деб қайд этилган эди даҳшатли қарорда. Обрўли дўстлар орасига тушиб, муқаддас Аркни таъмирлаш ва оқлашга кетадиган чиқимларни давлат хазинасидан ярим баҳосига харид қилинган векселлар билан тўлашни ўз зиммасига олмаганда, бечора турклар бу ерни маскан қилиб келган гадолардан баттар аҳволга тушиши аниқ эди.

Аммо ҳар куни изғиб юрган махфий полиция уларга тинчлик бермай кўйди. Нима учун бунчалик шубҳага боришмоқда, деб бир-бирларидан пичирлашиб сўрашади. Сўндирилмаган оҳакка тўланган векселлар қуйиб кетмаганми? Авлиёларнинг соқолидек куюқ бўёқчўткалар сотиб олинмадими? Турклар ҳар эҳтимолга қарши эшикларига янги қулфлар, панжаралар, тумбалар ўрнатиб кўйдилар.

Луисо ва Хенаро Юз Дарвозадан ўтиб (сукунат билан қадам товушлари қоришиб кетди), кўча охиригача боришди ва «Уйғонган арслон» ковокхонасига бурилишди. Васкес хўжайин билан саломлашиб, икки ҳиссадан ароқ буюрди: улфатлар тўсикни четлаб, столга ўтиришди.

– Хўш, қани айт-чи. Ишларимиз қандай кетаяпти? – сўради Родас.

– Соғлигинг учун! – Васкес қадах кўтарди.

– Сен учун, оқсоқол!

Стол ёнига келган хўжайин беихтиёр тилак билдирди:

– Соғлиқларингиз учун, сеньорлар!

Иккаласи қадахни бўшатишди.

– Ҳеч бало чикмади... – Васкес бу сўзларни сўлакларига кўшиб туфуриб ташлади. – Бошлиқ ўринбосари ўзи чўқинтирган одамани тиқиштирди. Мен сени айтдим, унга ваъда бериб қўйган экан. Ростини айтсам, ахлатдан багтар одамни олмоқчи.

– Қоронғида топишди десанг-чи!

– Бошлиққа ким қарши чиқади? Мен ким бўлибман... Ўзингга маълум-ку, узоқни кўзлайди у, махфий хизматга олмоқчи.

– Аввалги таклиф нима бўлди?

– Банд қилинди, чўқинтирганини олади. Мен сенга айтсам, олдин осон эди. Қўнғироқ қилишарди – сердаромад жой, дейишарди, силлиққина битиб кетарди.

Родас елкасини қисиб, нималарнидир гўлдиради. Умиди катта эди-да.

– Қўй, қайғуриб ўтирма, ўйлашга арзимади! Бошқа жой топамиз. Ўзим жойлаб қўяман! Яқинда шундай ишлар бошланадики... Жой тўлиб кетади! Сенга айтдимми, йўқми, эсимда йўқ... – Васкес аланглади. – Йўқ, айтмайман!

– Нима бўпти? Айтмасанг айтма, кераги йўқ!

– Бу ерда ғалати гаплар бор.

– Кўй, керак эмас, менга нима? Биров тилингдан суғуриб оляптими? Ўзинг валақладинг...

– Майли, сенга нима бўлди?.. Кайфинг ошдимми?

– Яхшиси, жим бўл, кўзим учиб тургани йўқ. Ишонмасанг, ундан нари! Жиғимга тегаверма! Сендан гап сўрадимми?

Васкес ўрнидан турди – бирон жойдан кузатишмаяптими – Родоснинг ёнига келди, у аччиқ қилиб, ўгирилиб олди – қулоғига шивирлаб:

– Сенга айтдимми, йўқми, ёдимда йўқ. Арк тагида ётиб юрган гадойваччалар бор-ку, ана ўшалар кўрсатма беришди, полковникни ким саранжомлагани аниқланди... – Овозини кўтарди: – Ким, ким дейсанми? – Яна секин, давлат сирларидан хабардор одам сингари шивирлади: – Генерал Эусебио Каналес билан анави ҳуқуқшунос Абель Карвахаль...

– Сенга валдираб юр деб ижозат беришдимми?

– Бугун улар ҳақида буйруқ чиқди, қамоққа олишадди, демак, гапирса бўлаверади.

– Иш бу ёқда дегин! – Родас бир қадар тинчланди. – Шу полковник бутун ёз бўйи пашша кўриб ўтирди, дейишарди. Куруқ қўл билан олишарканда, а? Товуқдек бўйнидан бўғишади! Ҳаётда ҳамиша шундай – муҳими қатъиятли бўлиш. Одамлар олим бўлиб кетишди!

Васкес ароқни ютди ва хўжайинни чақирди:

– Яна икки юз грамм, дон Лучо!

Қора тасмалари ярақлаган Дон Лучо иккита қадах келтирди.

– Қани, яна биттадан олдик! – Васкес кичқирди, тупуриб, тишларини қисиб: – Ўзинг биласан-ку, тўла қадахларни кўришга тоқатим йўқ... Агар билмасанг – билиб кўй... Сенинг соғлиғингга! – деди.

Чехраси очилган Родас чўқиштиришга шошилди. Бўш қадахни столга кўяр экан, жўшиб кетди:

– Агар қотил ақлдан озган бўлса, Аркка қайтиб келади!

– Улар келади деб сенга ким айтди?

– Нима?

– Ҳа, буни қара-я! Ҳа-ха-ха! Худо ҳақи, кулгили, а?!

– Қўйсанг-чи! Мен нимани айтмоқчиман, бу ишга бош-қош бўлганларни майдонда кутишдан фойда йўқ. Улар сенга келиб бўпти! Ҳар қалай сен туркларни деб майдонда сандирақлаб юрмагандирсан. А?

– Билмасанг – бурнингни тикма! Ҳадеб лоф ураверма! Аҳмоғингни топибсан!

– Махфий полиция фақат қотилни деб Аркда юргани йўқ. Бу ифлос ишни кавлаб нима қиласан?..

– Балки бу ифлос иш менга муносибдир?..

– Овора бўлма! Мен жиддий гапираяпман! Бу ерда қотиллик ҳақида гап йўқ. Худо ҳақи! Кимни излаётганимизни ўлсанг ҳам билолмайсан... Бир кичкина телбани кутаяпмиз.

– Ёлғонни ямламай ютавер!

– Тинимсиз чопиб юрадиган соқов эсингдами, унга «Ойи» деб қичқиришарди. Бўйи новча, орик, оёғи маймоқ... Эслайсанми, а? Бўлмаса-чи! Ана шуни кутаяпмиз. Уч кун бўлди қочиб кетганига...

Васкес револьверини ушлаб қўйди.

– Мени мазах қилма!

– Мазахинг нимаси? Рост айтаяпман, худо ҳақи, рост! Қанча одамни тишлаган! Дўхтирлар ҳам бир парча кўрғошинни тавсия қилишди!

– Мени чалғитиб нима қиласан! Сени полициянг полковникни гум қилган қотилни излаяпти-ку, бошқани эмас!

– Ё, худо! Роса эздинг! Соқовни кутаяпмиз, билдингми? Соқов тентакни, қанча гапириш керак?

Пелеленинг нолалари кўчада чувалчангдск тўлғониб боради. Гоҳ қўлларига, тирсақларига таяниб, гоҳ оёғини тираб, гоҳ қорни билан судралиб, гоҳ тиззалаб эмаклаб абжақ гавдасини аранг судрайди. Ниҳоят, майдон кўринди. Боғдаги шамол тебратиб турган да-рахтлар шохида кузғунлар шовқин солмоқдами? Пелелени кўркув босди, анча вақт хушсиз ётди; тоқат

қилиб бўлмайдиган ташналикдан тили қакраб, куриб, ёрилиб, ўлган балиқдек шишиб кетган; хўл сонлари узун яримта қайчини эслатади. У зинама-зина эмаклаб кўтарилади, жон бераётган мушукдек типирчилаб зинама-зина юқорилайди, соя жойларда буралиб қолади. Кўзлари хира тортган, оғзи ланг очик, кийган жандалари қон ва лойдан қотиб қолган. Сукунат ичида охирги йўловчиларнинг қадами сузиб боради, жандармларнинг қиличлари шарақлайди, суяк излаб изғиган кучукча енгил югуради, шамол Арк қирғоқларига учириб келган қоғоз парчалари ва япроқлар шилдирайди.

Дон Лучо яна «икки қават» қилиб икки юз грамм арок чақирди.

– Буниси қандок бўлди? – деди Васкес беўхшов чиийлаб, одатдагидек полга тупуриб. – Сенга айтганимдек, бугун соат тўққизда... тўғрироғи, тўққиз яримда, бу ёққа келишга шайландим... Дилдорим бўғма илон олдида ўтирган эдим, бир нусха кириб пиво сўради. У пивони келтириб қўйди. Яна сўради ва юзталиқ узатди. Албатта қайтимга пули камлик қилди, майдалаш учун кўчага чопди. Мен бу нусхани кўришим биланоқ иш чатоқ деб ўйладим. Худди фол очгандай. Қаршимизда катта уй бор эди, у ёқдан ойимтилла қиз чиқиб қолди – нусха изидан югурди. Шунда, биласанми, бекамиз қайтиб келди, мен унга ёпишдим, у бўй бермади...

– Юзталиқ-чи...

– Шошилма, демак, мен унга тегина бошладим, у қаршилиқ кўрсатди. Яна бояги нусха. Суйкалаётганимни кўриб қолди, парво қилмай, ўз дардини айтди, генерал Каналесни қизини севар экан, қочиб кетишга кўндиришти, айни шу бугун, кечаси. Бояги қиз шу экан, демак, тил бириктиришти. Хўш, у мендан ёрдам бер, деб илтимос қилди, мен нима қила олардим? Майдонга боришим керак – хизматчилик!..

– Сени қара-ю! Ёлғон тўқимаяпсанми?

Родас тупугини ютди.

– Бу нухани саройда – Президент ёнида бир неча марта кўрганман...

– Қариндоши эмасми?

– Қанақа қариндош?! Фақат нега шу бугун тунда олиб кочмоқчи – шунга ақлим етмади. Генерал ҳақида эшитганга ўхшайди, демак, аскарлар қарияни қўлга олишаётганда пайтдан фойдаланиб, қизни ўғирлаб кетмоқчи.

– Бу гапга ичмаса бўлмайди.

– Хўп, яна битгадан. Кейин кетамиз.

Дон Лучо кадаҳларни тўлдирди. Дўстлар ичишди. Эски туфдонга арзон сигарет қолдиғини ташлаб, тупуриб, қўзғалишди.

– Қанча бўлади, дон Лучо?

– Ўн олти песо, тўрт...

– Ҳар биримизданми? – ҳайрон бўлди Родас.

– Нега энди? Иккалангиздан, – жавоб берди хўжайин. Васкес санаб, бир неча қоғоз ва тўртта тангани унга тутқазди.

– Соғ бўл, дон Лучо!

– Кўришгунча, дон Лучо!

Уларни эшиккача кузатиб борган хўжайин жўр бўлди.

– Уҳ, шайтон, совуқни қара! – қўлларини шимининг чўнтагига тикиб, хитоб қилди Родас.

Бурчаккача оҳиста юриб боришди, Васкес муқаддас Арк остонасида бир оз тўхтаб қолди, у хузурбахш кайфият давом этишини хоҳламоқда эди.

– Нега бурнингни жийирасан, – деди у. – Бугун мен учун байрам! Сенга айтдим-ку, бугун менинг байрамим!

У молдек пишқирди ва бамисоли ноғорани – олтин ҳалқалар осилган тун ноғорасини муштлаган бўлди, шамолни ғижимлади, Арк зинапояларига жойлашган қўғирчоқ театри қаҳрамонларини майна қилиш учун шеригини судради. У хохолаб кулди, қўлини курткаси чўнтагига тикиб ўйинга тушди, кулаётиб инграган овозни эшитди ва бирдан хушёр тортди, икки букилиб шолворини ушлади-да, зўрға ёнбошига ўғирилди. Қотиб қолди. Томоғига гипс бўлаги қадалгандек кул-

гиси бўғилди. У Пелелени кўриб қолган эди. Дук-дук қадам товушлари. Эски пиллапоя уларни икки, саккиз, йигирмага кўпайтирди. Тентакча яраланган итдек тинимсиз ғингшиб инграмоқда. Шу аснода қичқирик сукунатни бузди. Пелеле револьверли одамни пайқаб қолди. Васкес синган оёғидан ушлаб, архиепископ саройига қараб судради. Дами ичига тушиб кетган Родас совуқ терга ботиб, карахт туриб қолди. Биринчи ўқдан кейин Пелеле тош зиналардан юмалаб туша бошлади. Турклар ин-инига кириб кетди. Иккинчи ўқ уни ер тишлатди. Ҳеч ким ҳеч нарсани кўрмади; фақат архиепископ саройидаги бир деразадан буни кўриб турган авлиё отанинг кўзлари марҳум қийналмай жон берсин, деб дуо қилди, Пелеленинг жасади зинапоялардан ағдарилиб тушаётган паллада олмос узук таққан қўл чўқиниш учун юқори кўтарилди.

МУҚАДДАС АРК ЗИНАЛАРИДАГИ ҚЎҒИРЧОҚ ТЕАТРИ

Ўқ товушлари, Пелеленинг аянчли ноласи, Васкес ва дўстининг шошилиш қадам товушларини эшитган кўчалар жулдур ой нури остида жонсарақ юғуришга тушдилар; майдондаги дарахтлар мунгли хўрсиниб, бармоқларини қарсиллатдилар – мудҳиш воқеани курук ҳаво орқали кимга етказасан! Кўчалар бурчак-бурчакларга тикилдилар, нима гап деб сўрадилар, ҳеч нарсани била олмагач, турли тарафга – бири шаҳар марказига, бири атрофдаги қишлоқларга қараб тарқалиб кетдилар. Йўқ, маст қурувчилар кургандек эгри-бугри, тор Яхудий кўчалари ҳам; ўткир қиличларини муттаҳам жандармларга санчиб, мушкетёрлар жасоратини такрорлаган кадетлар номи билан шуҳрат топган Эскинтилья торкўчалари ҳам; бадқовоқ ва нишаб Қирол торкўчаси ёки Муқаддас Тереза торкўчалари ҳам; Қуёнчалар, Гаван, Беш йўл, Хаёл кўчалари ҳам машъум қотиллик ҳақида гувоҳлик бера олмайди.

Бу воқеа жамоат хожатхоналарининг сувлари ҳар доим шовуллаб турадиган, соқчилар узун қиличларини жаранглатиб юрадиган, совуқ фалак пештоқида осмонга қўшилиб кетган Арк ҳам, кеча ва кундуз ҳам сокин айланадиган шаҳарнинг Бош Майдонида юз берди.

Яраланган шамолнинг заиф иплари аранг қалтирайди, хаёлга ботиб турган дарахт баргларини узиб туширишга мадори етмайди.

Ногоҳ Муқаддас Арк майдони яқинидаги эшиклардан бири қия очилиб, кўғирчоқ театрининг хўжайини сичқондек кўрқа-писа бошини чиқарди. Қизиккон хотин эллик яшар қари қизга ўхшаб уни ташқарига итарди. Нега ўк отишди? Эр Донья Бенхаминнинг истаги деб, ич кўйлақда кўчага чиқишдан истиҳола қилди. Албатта, у ҳам турклар отилмаганини билишга қизиқади. Бўйинини чиқариб қараши учун ўнта ўткир тирноқ биқинига санчилди, буниси энди ўта одобсизлик эди!

– Ё, парвардигор, ҳеч нарсани кўрмаяпман. Нимани айтай? Мендан нимани хоҳлайсан?

– Нима, нима? Турклар дейсанми?

– Ҳеч нарсани кўрмаяпман дедим. Нимани хоҳлаяпсан ўзи?

– Худо ҳақи, тўнғиллама!

Эри ясама тишларини суғуриб олиб кўйган эди, гаплари тушунарсиз бўлиб қолди.

– Тўхта, кўряпман, кўряпман!

– Нима деб минғиллайсан? – хотин озорланган оҳангда дакки берди: – Эшитяпсанми? Мен ту-шун-маяп-ман!

– Ана, ана, кўряпман! Оломон бурчакка йиғилди, архиепископ саройи ёнига!

– Яхшиси мени ўтказиб юбор, сендан тайинли гап чиқармиди? Биттаям сўзингни тушунмадим! Нима деб тўнғиллаганингни ўзинг билмайсан!

Дон Бенхамен хотинига йўл берди, у сочлари ёйилган, бир кўкраги сариқ сатин кўйлагига, иккинчиси тумор боғичига ўралиб қолган ҳолда эшик олдига ўтди.

– Қара, замбил келтиришди! – деди орқада турган Бенхамен.

– Шу ерда деганлари бежиз эмас экан-да!.. Мен турклар деб ўйлагандим! Сен нега индамаган эдинг? Шундай ёнимизда ўқ узилди-ку!

– Замбил келтиришганини ҳозир кўрдим, – такрорлади кўғирчоқбоз; хотинининг орқасида тургани учун товуши ер остидан чиққандек бўғиқ эшитилди.

– Нима, нима?

– Айтяпман-ку, ҳозиргина замбил келтиришди деб.

– Яхшиси, жим бўл, гапингни англаб бўлмаяпти. Тишингни кўйиб ол, овозинг дўриллаб қолди...

– Ҳозир замбил...

– Бекор айтибсан, уни энди туширишди.

– Йўқ, азизам, ўзим кўрдим-ку!..

– Ҳозир олиб келишди деяпман! Кўр эмасман-ку!

– Мен-чи, мен ҳам ҳозиргина...

– Ҳа, нима бўпти? Замбилми? Сен тушунсанг-чи...

Дон Бенхамин бўйи бир метрга яқин, қилтириқ, сержун, кўршапалакка ўхшаган киши эди, хотини доня Бенхаминнинг кенг елкалари туфайли жандармларни ҳам, йиғилган оломонни ҳам кўролмасди; барваста, бўлиқ хоним трамвайга тушса икки кишилиқ жойни эгалларди, кўйлак тиктирганда саккиз метр газлама гавдасига камлик қиларди.

– Кўчани фақат сен кўрасанми? – деди Бенхамин юрак ютиб.

Худди қуёш тутилгандек, хотини уни ёруғ дунёдан бутунлай ажратиб қўйган эди. Айни шу дамда кимдир, «Сезам, нарироқ тур!» деб буюрди, доня Бенхамин орқасига ўгирилди ва бўйи-басти билан эрини босиб тушди.

– Эй, худойим-ей, Онажоним Биби Марям! – деб қичқирди у ва эрини даст кўтариб эшик олдига тақаб қўйди.

Кўғирчоқбознинг кўзидан ранг-баранг саноксиз учкунлар сачради. У жони борича типирчилаб, хоти-

нининг сандикдек йўғон қорнига тепа бошлаган пайтда тўртта маст жасад солинган замбилни майдондан олиб ўтди. Доня Бенхамин чўқиниб қўйди. Мархумга аза тутиб ҳожатхонада шариллаб оқаётган сув йиғлади, шамол кулранг дарахтлар устида чарх уриб айланаётган кузғунларнинг канотида шитирлади.

– Никоҳ кунимизда фотиҳа берган руҳоний: «Сенга қул эмас, энага бераяпмиз», дейиши керак эди, – қўғирчоқбоз минғирлаб заранг ерга тиз чўқди.

Хотини индамади (булар ғалати жуфт эди, зеро, қўғирчоқбоз кичкина мандарин бўлса, аёл йўғон апельсинни эслатарди) – майли, валдирайверсин, тишини жойига қўймагунча гапига ким тушунарди.

Чорак соатдан кейин доня Бенхамин хуррак отар, унинг оғирлигига бас кела олмаган томоғи билан ўпкалари бамисоли жон талашиб жанг қилишар, зардаси қайнаган дон Бенхамин тўй кунини лаънатлаб сўқинарди.

Шунга қарамай ҳамма нарса қўғирчоқ театрининг фойдасига хизмат қилмоқда эди. Қўғирчоқлар фожеа саҳнасига киришга журъат этдилар. Ҳозир уларнинг картон кўзларидан махсус ҳуқна воситасида ингичка ичакчалар орқали юбориладиган сув эмас, чинакам кўз ёшлари оқмоқда эди. Аввал қўғирчоқлар фақат кулишарди, йиғлашга тўғри келганда эса уни беозор қилиқлар билан кўрсатишарди. Энди улар саҳнада кўз ёши тўкиш машқини росмана эгаллаган эдилар.

Дон Бенхамин болалар бундай томошаларни кўриб йиғлашади деб ўйлар эди; аксинча, йиғлаш ўрнига қотиб-қотиб, юмалаб кулаётганини кўрганда ҳайратдан лол қолди. Болалар бегоналарнинг кўз ёшларидан куладилар... болалар калтаклашлардан куладилар...

– Бу табиий эмас, – эътироз билдиради дон Бенхамен.

– Жуда табиий, – қарши чиқади доня Бенхамен.

– Табиий эмас! Ўта нотабиий!

– Табиий! Табиий! Ўта табиий!

– Кел, баҳслашмаймиз!

– Майли, – рози бўлади хотин.

– Аммо, барибир, табиий эмас...

– Табиий деяпман! Табиий – ўта табиий, ўта-ўта таби-и-ий!

Доня Бенхамен эри билан айтишганда ёрилиб кетмаслик учун кўшимча бўғинлардан фойдаланади.

– Та-та-та-та-биий! – ғазаби тўлиб-тошган кўғирчоқбоз бошини чангаллаб чийиллайди.

– Табиий! Ўта табиий! Ўта-ўта табиий! Ўта та-та-та-та-би-и-ий!

Нима бўлганда ҳам Муқаддас Арк остонасидаги кўғирчоқ театри кўғирчоқларни йиғлатиш ва болаларни кулдириш учун анча пайтгача ҳуқнадан фойдаланди.

ШИША КЎЗ

Қош қорайганда дўконлар ёпилди; сўнгги харидор билан ҳисоб-китоб қилган бека тушган фойдани санаб, кечки газетани ўқишга тутинди. Болалар бурчакда электр ёруғига учиб кирган май кўнғизларини эрмак қиладилар. Қўлга тушган кўнғиз даҳшатли қийноқларга дучор бўлади; қаҳри қаттиқ болалар раҳм-шафқат кўрсатиб бечора жониворни босиб ўлдириб, азобдан кутқариш ўрнига баттар қийнайдилар. Битта ёш жуфт панжарали дарча тагида ошиқ-маъшуклик қилади, ханжарлар билан қуролланган соқчилар ва резина таёкча кўтарган тунги кўрикчилар етакчилари билан бирга сокин кўчаларда айланиб юради. Баъзан тескариси бўлади. Кўнғизларни қийноққа солувчилар ўзаро бирлашиб олиб, снарядлар, яъни тошлар тугаб қолгунча жангга киришиб кетадилар. Дераза остидаги лаззатли учрашувни сезгир она барбод қилади, омадсиз ошиқ шляпасини чангаллаб, шайтонга дуч келгандек, жуфт-такни ростлайди. Соқчи ҳам бўш турмайди. Қандайдир йўловчини ушлаб, бошидан-оёғигача тинтиб чиқади ва турмага етаклайди, сирасини айтганда, унда қурол йўқ, аммо кечаси сандирақлаб юргани шубҳали, балки фитначидир, бошлиқ айтгандай, таниқли одамга ўхшайди...

Ана шундай бемаҳал паллада қашшоқ маҳаллалар ниҳоятда ғариб, кимсасиз, итоаткор кўринади. Ой

акси оқава сувга тўла ариқларда паришон сузади, қувурлардаги ичимлик сувлар ўзини қуллик ва зўравонликка маҳқум деб ҳисобловчи халойиқнинг умр дақиқаларини санаб оқишдан чарчамайди.

Шундай маҳаллалардан бирида Лусио Васкес дўсти билан хайрлашди.

– Хўп, хайр Хенаро! – деди валақлаб қўйма дегандек кўзига тик қараб.

– Бориб кўрай-чи. Балки генерал қизининг ошиғи ёрдам сўраб келиб қолар.

Хенаро кўнглидаги гапларини оғайнисига айтганига пушаймон бўлгандек жим туриб қолди, сўнг уйига жўнади – у дўконда яшар эди. Эшикни тақиллатди.

– Ким, ким у? – товуш эшитилди эшик орқасидан.

– Мен... – Хенаро паст бўйли одамнинг қулоғига шивирлаётгандек эшик томон эгилиб жавоб берди.

– Кимсан? – сўради хотин эшикдан мўралаб.

Сочлари тўзғиган, ич кўйлақда, шам кўтарган хотини Федина дахлизни ёритди.

У ичкарига киргач, аёл шамни пастга тушириб, тамбани шарақлатиб сурди-да, каравот томон йўналди. Санғи эр қай пайтда келганини кўрсин, деб хотини шамни атайлаб соат олдига қўйди. Эр сандиқ олдида туриб қолди, мушукни силаркан, аста хуштак чалиб, қувноқ бир куйни хиргойи қилди.

– Нега хуштакбозлик қилаяпсан? – оёғини уқалай туриб бақирди Федина.

– Шундай, ўзим, – дарҳол жавоб қайтарди Хенаро. У дўкондаги қоронғилик қаърига сингиб кетаётгандек эди. Ўзига қандай балони илаштириб келганини хотини пайқамаса бўлди!

– Яна шу чийилдоқ исковуч билан санғидингми?

– Йўқ! – деди кескин Хенаро ва кенг соябонли шляпасини кўзигача бостириб, ички хонага кириб кетди.

– Нега ёлғон гапирасан, ҳозиргина хайрлашдинг-ку! Гапимга ишонавер, хотинга ўхшаб чийиллайдиганлардан яхшилик чиқмайди. Одамлар сени у билан кўриб,

махфий хизматчи-я! Қойил! дейишсин деб унга суйкаласан. Бекорчиларга боп иш, уялмайсанми?

– Манави нима? – кути ичидаги янги юбкани кўриб сўради Хенаро гапни чалғитиш ниятида.

Федина ок байроққа ўхшаган юбкани кўлига олди ва биринчи чақалоғини генерал Каналеснинг қизи чўқинтиришга рози бўлиб, буни совға қилганини хаяжонланиб гапира бошлади. Родас беланчак орқасига тушаётган сояга юзини яширмоқчи бўлди; маросимга тайёргарлик кўриш ҳақида хотини айтаётган гаплар қулоғига кирмас эди, кафти билан кўзига тушаётган шам ёруғини тўсди, шу захотиёқ кўлини тортиб олди ва ёпишган қон юқини сидириб ташламоқчидек бармоғини силкитди. Кўзига бешик ичидан ўлим шарпаси чиқиб келаётгандек кўринди. Ўликларни ҳам янги чақалоқлардек тебратиш керак. Шарпанинг ранги тухум оқига ўхшайди, сочи, киприклари, тиши йўқ, ниҳоятда кичкина ликиллаб турган нурсиз кўзлари дафн идорасидаги суратларни эслатади. Хотинининг овози олис-олислардан эшитилади. У ўғли, генералнинг қизи, чўқинтириш маросими, кўшнилари, бурчакда турадиган бақалоқ кўшнини ҳам, дўкончи, қассоб, булқачини ҳам қақриш лозимлиги ҳақида гапирмоқда эди. Роса яйрайдиган бўлди!

Аёл бирданига гапдан тўхтаб, қичқириб юборди:

– Хенаро, сенга нима бўлди?

Эри сапчиб тушди.

– Ҳеч нарса!

Хотини қичқиргандан кейин бояги шарпада қора доғлар пайдо бўлди, бу доғлар склетга айланиб, хонанинг қоронғи бурчагига сингиб кетди. Аёл скелети... Тўғри, фақат шалвираган, қовурғалардан ясалган қафасга тушиб қолган ўлимтик сичқонни эслатадиган қуришган кўкрагигина аёлникига ўхшар эди.

– Хенаро, сенга нима бўлди?

– Ҳеч нарса.

– Қаерларда санқиб юрасан! Дайдиб, дайдиб, жин чаланга ўхшаб қайтасан, балога йўлиққур! Уйда ўтирсанг ўласанми!

Хотинининг овози шарпани ҳайдаб юборди.

– Рост айтаяпман, ҳеч нарса кўринмайди.

Ўнг бармоқлари орасидан электр лампочкаси ёруғига ўхшаб қандайдир кўз сирпаниб чиқди. У жимжилоғидан бошлаб барча бармоқларига бирма-бир тегиб ўтди. Кўз... Айнан кўз... бармоқларига урилади, урилади. Уни мажаклаб ташлаш учун муштани сикди – жуда каттик. Тириоклари кафтига санчилди. Йўқ, бўлмади. Қўлини ёзди, қушчанинг юрагидек келадиған кўз ҳамон кафтида турибди, ваҳимаси дўзахдан баттар. Қовоқларига иссиқ шўрва қуйилди. Мотам садолари остида бармоқлари орасида думалоқ чамбаракка ўхшаб айланиб турган кимнинг кўзи?

Хотини уни чақалоқ ухлаб ётган сават олдиға олиб келди.

– Хенаро, сенга нима бўлди?

– Ҳеч нарса!

У оғир хўрсинди.

– Ҳеч нарса, қандайдир кўз менга ёпишиб, таъқиб қилмоқда! Мана, кафтимга қараяман... Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас! Бу менинг кўзларим... бу кўзлар...

– Яхшиси, чўқиниб, дуо ўкисанг-чи! – унинг сўзларини эшитмай бидиллади хотини.

– Кўз... ҳа, мана бундай думалоқ, қора, киприклари бор, шишага ўхшайди!..

– Ўлгудек ичибсан!..

– Йўқ, бугун сира ичмаган эдим!..

– Ҳе, ичмаган эмиш! Ҳиди бурқсиб ётибди-ку!

Тўсиқ орқасидаги кичкина ётоқхонада Родас ўзини чуқур ертўлада, ҳар қандай таскин ва умиддан узокда, кўршаналак, чаёнлар ва илонлар қуршовида қолгандек ҳис қилди.

– Биронта ярамас иш қилганга ўхшайсан, – деди Федина узок эснаб. – Мана, парвардигорнинг ўзи сени кўриб турибди.

Хенаро ўринга қараб интилди ва этигини ҳам, кийим-бошини ҳам ечмасдан чойшабга бурканиб олди. Кўз ёшлари, чиройли хотинининг баданига куйилди. Федина чирокни ўчирди; аввалгидан ҳам ёмон бўлди – коронгида кўз жуда тез катта бўлиб, бутун хонани – полни, шифтни, уйни, ҳаётини, ўғлини эгаллади...

– Йўқ, – жавоб берди Хенаро. – Қўрқиб кетган хотини чирокни ёқиб, йўрғак билан совуқ тер босган пешонасини артаётганда яна такрорлади: – Йўқ, бу парвардигорнинг кўзлари эмас, иблиснинг кўзлари...

Федина чўқинди. Хенаро чирокни ўчиришни илтимос қилди. Кўз эгилиб-букилиб, қоронгиликка чекинди, у бирон нарса тегиб кетгандек бўлди – нимадир тарақлади, кўчани гурсиллатиб кетаётганда ёрилиб кетди.

– Арк тагида! Арк тагида, – бакирди Хенаро. – Ҳа! Ҳа! Чирокни ёқинг! Гугурт! Чирокни ёқинг! Худо ҳақи, Худо ҳақи!

Хотини гугурт олиш учун қўлини чўзди. Олисдан ғилдиракларнинг овози келди. Хенаро кафти билан оғзини тўсиб, бармоқларини тишлаб, хотинини чақирди, ваҳима босаяпти, хотини ёнида йўқ. У эрини тинчлантириш учун қаҳва қайнатай деб куймаланмоқда эди.

Кути учган Федина эрининг олдига югуриб келди.

– Э худо, ақлингдан озгунча ичасанми, а? – деди у қалтираб турган аланга тилига қора кўзларини тикиб. Ногоҳ театрда доня Энрикетининг ошқозонидан капалак қуртини чиқаришгани; касалхонада бир ҳиндунинг бошидан мия ўрнига мох толаларини топишгани; ҳиндуларнинг ёвуз руҳи Кадехо кўрқитиш учун кечалари келишини эслади. Худди калхатни кўрган товук беихтиёр жўжаларини қанотлари остига бекитгани сингари чақалоғи кўксига авлиё Блас суратини қўйиб, баланд овозда дуо ўқий бошлади: «Парвардигор ва унинг садоқатли ўғли, азиз авлиёлар ҳақи!...»

Дуонинг дастлабки сўзларидан Хенаро калтак егандек сесканди. Кўзларини юмиб беланчак ёнидаги хоти-

ни олдига судралиб келди, тиз чўкиб оёғини кучоқлади-да, барча кўрганларини оқизмай-томизмай сўзлаб берди.

– Биринчи ўқ теккандаёқ пиллапоялардан пастга думалаб кетди, қон оқиб ётибди, кўзлари очик, оёқлари керилган, қорачиғи бир нуқтада қотиб қолган... Шундай совуқ, шилимшиқ кўзлар... Нега бундайлигини худо билади... Худди яшин чарақлагандай... тўғри менга қадалган!.. Мана шу кўзлар... ҳозир ҳам кўлимда. Ё парвардигор, кўлимдан кетмаяпти!

Ногоҳ чақалоқ йиғлаб қолди. Федина йўргакланган болани кўлига олиб, кўкрагини тутди, эри эса (уни нақадар ёмон кўриб қолди!) оёқларини кўйиб юбормай инграр, хўнграб йиғлар эди.

– Ҳаммадан ёмони Лусио...

– Шу чийилдоқни Лусио дейишадими?

– Ҳа, Лусио Васкес...

– Лақаби духоба латтами?

– Шундай...

– Уни нега ўлдирди?

– Буюришган экан, ўзиям қаҳри келиб турганди. Буниси ҳеч нарса эмас... Энг ёмони, Лусио менга айтдики, генерал Каналесни қамашга буйруқ бор эмиш, яна қандайдир бир нусха бугун кечкурун сеньоритани олиб қочмоқчи.

– Сеньорита Камиланими? Мени васийимни?

– Шундай.

Совуқ хабардан кейин Федина ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди. Қайноқ кўз ёшлари кампирлар черковга олиб борадиган илиқ сувдек чақалоқнинг бошига томчилай бошлади. Бола ухлар эди. Тун адо бўлиб борарди, улар тонг нурлари эшик тирқишларидан олтин ипдек сирғалиб ўтгунча лолу карахт ўтирдилар. Дўкондаги сукунатни нон тарқатувчиларнинг қичқириғи бузди:

– Ис-сиқ нон! Ис-сиқ нон!

АРМИЯ САРДОРЛАРИ

Лақаби Эски Мундир бўлган генерал Эусебио Каналес гўё саф олдидан ўтаётгандек ҳарбийчасига шахдам юриб мулозим хузуридан чикди, аммо эшик ёпилиб, кўча ўртасида ёлғиз қолганидан кейин бояги кўрғазмали хатти-ҳаракатлари бозорга товуқ сотгани кетаётган хиндунинг майда қадам босишига ўхшаб қолди. Орқасидан жосуслар таъқиб қилишаётгандек туюлди. Биқинида кўзгалган оғриқ томоғини қақратди, қўли билан эски чуррасини пайпаслади. Узук-юлуқ нидо, айтилмаган арзу додлари томоғида оғир нафасга айланиб ташқарига интилар эди, юраги эса ҳалкумига қадалиб, ёқимсиз таъм чиқарар, сакрар, сиқилар, тўхтаб қолар эди; уни қовурғалари орасидан тутиб олиб, тахтакачга солинган синиқ қўл сингари ушлаб, ҳеч нарсани ўйламасдан бир жойда анча вақт қимирламай туриб қолди, ниҳоят секин-аста ўзига кела бошлади. Енгиллашди. Бурчакка қараб бурилди – бир дақиқа олдин бу бурчак нақадар олис эди! Мана, иккинчи бурчак, аммо олға юришга энди мадор йўқ. Генерал тупурди. Оёқлари бўйсунмайди. Мана, қатқалоқ. Кўча охирида фойтун судралади. Ҳозир қатқалоққа тушиб кетади. Ҳамма нарса: фойтун, уйлар, чироқлар сузиб борарди... Қадами тезлашди. Шошилиш зарур! Зарари йўқ. Бир дақиқа олдин қўл етмас нуқта бўлган бурчакка етиб олди. Яна бошқаси – анча олисдагиси ҳам кўринди, фақат етиш қийин... У лабини тишлади, оёқлари қалтирайди. Сўнгги кучларини тўплаб тупурди. Тиззалари букилмайди, белидан пастидаги ва томоғидаги оғриққа чидаб бўлмайди. Тиззалари. Ана, йўлкага ётиб ол, уйгача эмаклаб, тирсакларингга, кафтларингга таяниб, ўлимга бўй бермай курашаётган аъзойи-баданинг билан судралиб боравер. У жуда секин юрди. Бўм-бўш бурчаклар ёнидан гўё сузиб ўтди. Улар иккита бўлди, уйкусиз тун қўйнида доим очик турадиган кўш табақали эшиклардек кўпайиб кетди. У ўзини ўзи, ўзгалар, кўрганлар ва кўрмаганлар олдидан ноқулай аҳволда қолдирмоқда.

Мумкин эмас, ахир у қандайдир бекорчи одам эмас – генерал, ҳар доим, ҳатто кечаси, ҳагто ёлғиз қолганда ҳам фуқаролар унга қарашади. «Нима бўлса бўлар, – ғўлдиради ўзича. Агар бояги дангаса тўғри айтган бўлса – менинг бурчим – омон қолиш».

Бир неча қадам юргандан кейин:

«Қочиш – айбини тан олиш демакдир». Ҳар қадамидан акс-садо қайтади: «Қочиш – айбини тан олиш демак... Аммо қолиш!..» Қадамидан акс-садо қайтади: «Айбини тан олиш!.. Аммо қолиш!..» Қадамидан акс-садо қайтади.

У кўкрагини чангаллайди. Бу ёпишқоқ кўркув матоҳни тезроқ шилиб ташлаш керак!.. Ҳозир орденлари йўқлиги ёмон бўлди. «Қочиш – айбини тан олиш демак, аммо қолиш-чи... Арзанда мулозим бармоғи билан энг тўғри йўлни кўрсатди. «Вақт борида қочиб қолинг, генерал». У ким эди, баҳоси қанча эди, худди ёш боладек юракдан севган юрти, хонадони, хотиралари, ўртоқлари, севган машғулотлари, Камила – ҳаммаси машъум бармоқ атрофида айланар, уларга қўшилиб бутун эътиқодлари-ю, борлиқ олам кунпаякун бўлиб совурилмоқда эди.

У яна бир неча қадам юрди, тиниқ хаёллари йўқолиб, ўрнига тўкилмаган лойқа кўз ёшлари қолди.

«Генераллар – армия сардорлари». Мен бир нутқимда шундай деган эдим. Тентак. Бу таъриф ўзимга қимматга тушди. Ана шу сардорлар учун Президент мени кечирмайди. Аллақачон унинг томоғига тикилиб қолган эдим, мана энди қутулиш учун яхши баҳона топди. Мени қотилликда айблади. Марҳум полковник эса мени ҳар доим ҳурмат қилар эди!»

Оппок мўйлаблари остида аянчли табассум кўринди. Бирданига бошқа генерал Каналесга – қовоқ палагидек оёқлари остида ўралашиб ётадиган, тавба-тазарру қилаётган, ёввош, бечора, бахтсиз қари генералга айланиб қолди, энди отилган ракетадек ундан порох ҳиди бурқсиб туради. Эски мундир деганларича бор! Мулозимнинг уйдан намоёйишкорона қадам ташлаб чиққан ана шу генерал Каналес, шавкатли хизматларини Искандар,

Цезар, Наполеон, Боливарлар қаторида ҳисоблаб юрган қўшин сардори, ҳеч қутилмаганда тилла погон, зар уқа, олтин жиға, яркирок эполет, тилларанг шпорлари йўқ генералнинг хажвий суратига айланиб қолди. Гадоларнинг дафн маросимига келган қора кийимли номаълум одам!.. Ҳақиқий генерал Каналес асасаю дабдаба билан олий табақага мансуб юлдузлар даврасида ҳаммани ўзига маҳлиё қилиб савлат тўкиб юрар эди. Арслон келбатли жангчи мағлуб бўлди, бунақасини ҳали тарих кўрмаган – уч бурчак шапкаси кийшайиб кўзигача тушган, қиличи синган, мушглари тугилган, кўкрагида жанговар нишонлари жаранглайди. Каналес қадамини секинлатмади, аммо дарвоза пештоқидаги портретидан кўзини олиб қочди. У маънавий мағлуб бўлганини ҳис қилди. Хорижда аҳволи нима кечади? Эшик оғаларига ўхшаб шим ва узун камзул кийиб юришини ўйлаш қанчалик азоб! Камзул узун ёки қисқа, кенг ёки тор бўладими – барибир ярашмайди. У тош йўлда хотира синиклари устидан юриб, генерал либосларини топтаб ўтди.

«Аммо айбим йўқ-ку! – У ишонч билан такрорлади: – Айбим йўқ! Нимадан кўркишим керак?..»

«Ана шуниси ёмон! – мулозимнинг овози эшитилди. – Ана шуниси. Агар айбингиз бўлганда бошқа қўшиқлар куйланарди. Улар жиноятчиларни яхши кўришади – ҳаммаси ҳамтовоқ. Ватан дейсизми? Қочиб қолинг, генерал! Мен билиб гапираяпман. Қайси ватанни айтасиз? Қонунларми? Шайтон малайлари! Қочинг, генерал, сизга ўлим таҳдид қилиб турибди».

«Аммо айбим йўқ-ку!» – «Айбингиз борми-йўқми, ҳозир буни ўйлаб ўтирманг, генерал. Хўжайин сизга шафқат қиладими – йўқми, ана шуни ўйланг. Ғазабга учраган одам айбдордан ёмон!»

У эшитишни хоҳламасди, қасос иштиёқи ёндиради, юраги нафас олишга қўймасди. Камилани ҳам ўйлади. Кейин чакириб олади. Мерсед минорасидаги соат бонг урди. Осмон тиниқ, ниҳоятда тиниқ эди, юлдузлар ялтироқ михлар билан қоқиб қўйилгандек... У бурчак-

дан ўтиб, ойналари чарақлаб турган уйини кўрди. Кўчага ёруғлик тушиб турарди. Ана шу нур ўзига тортар эди!

«Уни укам Хуанникида қолдираман, кейин имкон бўлганда одам юбораман. Кара де Анхел уни бугун кечаси ёки эрталаб олиб бориб қўйишга ваъда берди».

У калитини чиқарди, аммо ундан фойдаланишга ҳожат қолмади, дарвоза шу заҳотиёқ очилди.

– Дада!

– Жим бўл! Бу ёққа кел... сенга тушунтираман. Вақтдан фойдаланиш керак... Мен сенга ҳаммасини тушунтираман... Хизматкор хачирни тайёрласин... пул... револьвер... кийимлар учун одам юбораман... Ҳозирча бир жомадон энг керакли буюмларни оламан. Худойим, нималар деяётганимни ўзим билмайман... Сен ҳам яхши англамаяпсан... Хачирни эгарлаб юкларимни ортсинлар. Мен бошқа кийимларимни кийиб, укаларимга мактуб ёзаман. Сен шу кунларда Хуанникида турасан.

Генерал Каналеснинг қизи ҳозир шайтонга дуч келса, бунчалик кўрқмаган бўларди. Отаси жуда мулоийм одам эди. Ҳозир-чи?.. Овози чиқмай қолди. У гоҳ оқарар, гоҳ қизарарди. Уни бундай ҳолатда ҳеч қачон кўрмаган эди. Кўрққанидан шоша-пиша, деярли ҳеч нарсани эшитмай, «Худойим! Худойим!» деб такрорлаганча хизматкорни уйғотишга югурди, қайтиб келиб буюмларни жомадонга жойлаштирди (сочик, пайпоқ, ширин булка... ҳа, сарёкни ҳам унутмади... туз эсидан чиқди) ва ошхонага – энагасининг олдига чопди. Кампир одатдагидек ўчоқ ёнида, кўмир яшиги устида тиззасидаги мушук билан мудраб ўтирарди. Олов ўчай деб қолган, мушук кўрқиб, гўё шарпаларни ҳайдайдигандек қулоқларини чимирди.

Генерал шошилиб ёзди. Хизматкор аёл хонадан-хонага ўтиб, дераза панжараларини бутунлай беркитди.

Уйни сукунат чулгади. Аммо у шойи қоғоздек нафис, гулнинг хаёлидек енгил, сувдек юмшоқ, бахтиёр, осуда оқшомларда, қоронғи бурчакларда тушларнинг шарпалари ғивирлайдиган ёқимли сукунатга ўхшамасди. Уйда бошқа сукунат ҳукмрон, бу бошқа суку-

натни генералнинг йўталиши, қизининг олазарак югуриши, хизматкорларнинг хўрсиниклари, ғадир-будир эшик ва яшиқларнинг қўрқа-писа ғижирлаши, бировнинг қўйлагини кийгандаги ноқулайликларга ўхшаб кетадиган дилсиёхликлар бузмокда эди.

Кекса бўлмаса-да, юзларини ажин босган, нимжонгина бир киши ўргимчак тўр тўқиётгандек овоз чиқармасдан, тўхтамасдан жумла тузар эди:

Республика Президенти

Ҳазрати Олийларига.

Шу ерда.

Ҳазрати Олийлари!

«Берилган топшириққа мувофиқ генерал Эйсебио Каналес мунтазам кузатиб борилмокда. Эҳтиром билан маълум қиламанки, уни Ҳазрати Олийларининг шахсий дўстларидан бири дон Мигел Кара де Анхел уйида кўришган. Сўнгги шахсни кузатиб келаётган кир ювувчи ҳамда уни ва оқсочни кузатиб борувчи иккинчи оқсоч хабар берадики, хўжайин генерал Каналес билан ичкарида тахминан чоракам учгача гаплашиб ўтирган, кейин генерал қаттиқ ҳаяжон ичида чиқиб кетган. Кўрсатмага мувофиқ генерал уйи атрофидаги махфийлар сони икки баробар кўпайтирилган ва қочиб кетишига йўл қўймаслик чоралари кўрилган.

Оқсоч маълумотларга аниқлик киритди. Ҳозиргина у кир ювувчи аниқлаши мумкин бўлмаган хабарларни етказди. Президент ҳузурида ҳимоя қилгани учун Каналес уни куёв қилишга розилик берибди. Хўжайин бунга очикдан-очик шама қилган эмиш.

Кир ювувчи ҳам оқсоч билмаган маълумотларни етказди. Унинг айтишича, хўжайин генерал кетгандан кейин мамнунлигини яшириб ўтирмаган ва дўконлар очилиши билан ноёб ширинликлар, ликёр, печенье харид қилишни буюрган ва тез орада бу ерга аслзода ёш хоним тапширф буюради, деб айтган.

Мана шулар ҳақида Республика Президенти Ҳазрати Олийларига хабар беришни бурчим деб биламан».

У сана кўйди ва ёш бола чизган суратларга ўхшаган ажи-бужи имзо чекар экан, ногоҳ бир нарсани эслаб қолди ва перони киртиллатиб ёза бошлади (аслида бурнига тикиши лозим эди):

«Эрталабки маълумотга кўшимча:

Доктор Луис Барреньо кун давомида уч кишини қабул қилди: улардан иккитаси, шубҳасиз, мижозларидан бўлса керак; кечкурун хотини билан боғда сайр қилди. Аблах Абел Карвахал бугун Америка банкига борди, Капуцин черкови рўпарасидаги дорихонага кирди ва ниҳоят, немис клубига ташриф буюриб, мистер Ромст билан (ўз навбатида бу киши ҳам доимий назоратда) узоқ вақт гаплашиб ўтирди, уйига кечкурун соат саккиз яримда қайтди. Кейин ташқарига чиқмади; кўрсатмага мувофиқ унинг уйи ёнидаги махфийлар икки баравар кўпайтирилди».

Имзо. Сана.

ҚОЧИШ

Лусио Васкес оғайниси билан хайрлашгандан кейин оёғини кўлига олиб ўз Бўғмаилони олдига чопиб кетди; қизни олиб қочиш тадбирига илиниб қолиш керак. У Мерсед майдони ва ҳар доим сувга чиққан хотинлар гап сотиб ўтирадиган кўрқинчли ва ёқимсиз Фавворалар ёнидан яшин тезлигида ўтиб кетди.

Бахтсиз Пелеленинг қотили: «Уҳ, жуда зўр бўлди-да!» – деган хаёл билан югуриб борарди. Мана буни иш деса арзийди! Худога шукур, силлиққина битирди, энди хурсандчилик қилиш ҳам керак-да, нимани хоҳласанг – ўз ихтиёринг, бунинг устига – қизни ўғирлаш! Зўр иш бўлади-да!

Мана қовоқхона. Ибодатхона олдидан чопиб ўтаётиб, Васкес соатга қаради ва қичқириб юбораёзди. Салкам икки... Балки, нотўғри кўргандир? Каналеснинг уйини кўриқлаётган жандармлар билан сўрашди ва оёқ остидан қуёндек бир сакраб остонада пайдо бўлди.

Бўғмаилон соат иккигача мизғиб олай деб ёнбошлаган эди. Аммо, қаттиқ ҳаяжонланганидан уйкуси қочиб кетди, гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа ағдарилди, оёқларини типирлатди, тер босди, чойшабга бурканди, сўнг очиб ташлади, қўлларини чўзди – фойдаси йўқ, уйқу келмади.

Эшик тақиллагач, каравотдан туриб, пишиллаб остонага йўналди.

– Ким у?

– Бу менман, Васкес. Эшикни оч!

– Сира кутмагандим.

– Соат неча бўлди? – кириши билан сўради йигит.

– Бирдан ўн бешта ўтди, – соатга қарамасдан тез жавоб берди у. Дақиқаларни беш дақиқа, ўн дақиқа, ўн беш, йигирма... интизор санаб кутган одамлар шундай жавоб берадилар. – Ҳозиргина минорадаги соат ўн бештакам икки эди, ўзим кўрдим-ку...

– Қўй, гапирма! Бу попларнинг соати шошилгани-шошилган!

– Бояги йигит келмадими?

– Йўқ.

Васкес, яна дакки еб қолмай деб ҳадиксираб бекани кучоқлади. Омадни қаранг! Бўғмаилон қўлга ўрганган капгардек қаршилиқ кўрсатмади, бир-бирига ёпишган лаблар севги аҳдини мустаҳкамлади – бўладиган иш шу тунда битади. Хона қоронғи, мадонна сурати олдида, қоғоз гуллар ёнида турган шам илиқ нур таратади. Васкес шамни пуфлаб ўчириб, бекани полга ётқизди. Мадонна қоронғуликка сингиб кетди, бир-бирига чирмашган икки вужуд полда юмалай бошлади.

Кичкина тўдани бошлаб келаётган Кара де Анхел мўлжалдаги манзилга шошилмоқда эди.

– Қизни олиб чиқишим билан, – тушунтирди у, – уйни остин-устун қиласизлар. Ҳеч ким қуруқ қолмайди. Фақат эслатиб қўяй – кейин валдираб юрманглар! Бефаросат айиқнинг ишига ўхшамасин!

Кўча бошида соқчиларга дуч келди. Бошлиқ мулозим билан гаплашаётганда аскарлар бошқаларни ўраб турди.

– Ишқ қўшиғини куйлашга кетяпмиз, лейтенант.

– Сўрашга рухсат берсангиз. Бу қаерда бўлади? – Бошлиқ қиличини ерга уриб қўйди.

– Узоқда эмас, Исо торкўчасида.

– Қўлингизда на гитара, на маримба¹ кўринмайди?

Кара де Анхел юз песолик қоғоз узатган эди, соқчилар бир зумда ғойиб бўлди.

Улкан тошбақага ўхшаган Мерсед ибодатхонаси кўчага туртиб чиққан жойда мулозим қовоқхонага навбатма-навбат киришни буюрди.

– Ёдингизда бўлсин, «Тустеп» қовоқхонаси, – деди у. – «Тустеп». Эслаб қолинг, йигитлар, яна чалкаштириб қўйманглар! «Тустеп!» – тўшак устахонаси ёнида.

Каллакесарлар турли томонга тарқалиб кетишди. Қадам товушлари тинди. Қочиш режаси шундай тузилганди: Мерсед ибодатхонасидаги соат иккига занг урганда бир неча қароқчи томга кўтарилиши, тарақтуруқни эшитган генералнинг қизи деразани очиб шовкин кўтариб жосуслар ва жандармларни чалғитиши, тўс-тўполондан фойдаланган Каналес катта дарвозадан чиқиб кетиши керак эди.

Ақлини еган телба-ку, ўз йўлига, хатто ёш бола ҳам бундай режа ҳақида эшитса, кулиши аниқ. Генералу мулозим ҳам бу амалга ошмайдиган хомхаёл эканини сезиб туришибди. Шунга қарамай, бу ишга қўл урмоқдалар, сабаби, муваффақият уларга боғлиқ эмас. Каналес мулозимга суянади, мулозим эса Президентга – у телефон қилиб, қочиш тафсилотлари-ю, вақтигача аниқ белгилаб берган.

Иссиқ иқлимдаги ғамгин, йиғлоқи, совуққа чидамсиз апрель оқшомлари илиқ март кунларидан қолган бевалардир. Кара де Анхел чорраҳагача бориб, атрофни кузатди, қўриқчиларнинг сояларини санади, бурчак

¹ Маримба – ҳиндуларнинг чангга ўхшаган мусиқа асбоби.

орқасига оҳиста бурилиб, қовоқхона эшигига суяниб турди. У оғир қайғуга ботган эди – ҳар бир йўлакни жан-дарм кузатмоқда, жосуслар эса кўчада қайнаб-тошиб ётибди. Бирдан умид-ишончини йўқотди. «Жинойтга иштирок этмоқдаман, – ўйлади у, – уйдан чиқиши билан уни ўлдиришади». Ўйлаган сари ўлимга маҳкум одамнинг қизини олиб қочиш қабиҳлик эканини ҳис қила бошлади. Салгина олдин, муваффақият қозонишга ишончи комил пайтида қиз ўғирлаш мардлик, танглик, олийжаноблик бўлиб туюлган эди! У тошюрак эди, ҳимоясиз, ҳамма нарсага кўнадиган, Президентнинг шахсий дўстига тақдирини ишониб топширган одам бирданига ўзига нисбатан шафқатсиз ҳазил қилишганини, ўз жинойтларини ниқоблаш учун ҳаётининг энг сўнгги дақиқаларини ҳам заҳарлашаётганини сезиб қолган киши учун шаҳарнинг қоқ марказида қўйилган қопқонга ўзи тушиб қолишидан кўрқиб-қалтираётгани йўқ. Лабларини тишлаб турган мулозим фақат шуларни ўйлаётгани, шафқатсиз, ифлос фитна-фасод устидан фақат шуларни деб нафратланаётгани йўқ. У ҳомий сифатида кўл узатар экан, генерал олдида ҳам, қизи олдида ҳам оғир масъулият, қарздорлик бурчини бўйнига олганини англаб етган эди. Мана энди, қарздорлик ҳақи-ҳуқуқи топталган, ўзи эса ҳар доимгидек оддий қуролга, жаллод, ёлланган қотилга айланган эди. Номаълум шамол дилидаги симсиёҳ сукунатни саҳро кенгликларига олиб кетди. Чидаб бўлмайдиган ташналикдан силласи қуриган кактуслар, сувсизлик қақшатган дарахтлар тортган барча азоблар бошига тушган нотаниш ёввойи гиёҳларнинг киприклари остидаги намлик сари интилмоқда. Бу ташналикни қондиришга самовий намликлар ҳам қодир эмас. У дучор бўлган ташналик, нақадар кучли! Нега кучли жала остида ҳам дарахтлар қуриб-қақшайдилар?

Орқага қайтиш, генерал ҳузурига кириб оғоҳлантириш фикри миясида чакнади... (Миннатдор бўлиб жилмайиб турган қизини кўрди). Аммо у остонадан

Ўтди – мана қовоқхона, мана Васкес, мана унинг одамлари. Яхшиямки, улар шу ерда; яхшиямки, Васкес гапириб қолди:

– Мана, мен шу ердаман. Айна вақтида етиб келдим! Ҳа, менга тўла ишонаверинг. Жони каттиқ одамман, кўрқоқлардан эмасман, бир билак йигитман!

Васкес чийиллаб чикмасин деб паст овоз билан гапирар эди. – Сиз менга омад келтирдингиз, – вишиллади у. – Шунинг учун сизга ёрдам бераман. Бўлмаса бу ишга бош кўшармидим? Сираям бош кўшмас эдим! Сиз кўринганингиздан кейин бека билан ишларимиз юришиб кетди. Энди ҳаммага ўхшаб бахтиёрмиз.

– Етиб келганингиз ва курашга тайёрлигингиздан хурсандман. Шунақаларни яхши кўраман! – хитоб қилди Кара де Анхел бахтиқаро Пелеле қотилининг қўлини каттиқ қисиб. – Сизнинг сўзларингиз, дўстим Васкес, менга журъатимни қайтариб берди, жуда умидимни узиб тургандим – жандармлар кўплигини қаранг!

– Қиттак-қиттак олайлик, ҳаммаси ўтиб кетади.

– Ўзимдан хавотирланаётганим йўқ – шундай деб ўйламанг! Биринчи марта эмас. Қизни ўйлаб кўрқаяпман. Дарвоза олдидаёқ тутиб олиб, турмага жўнатишса, яхши иш бўлади дейсизми? Уёғи ўзингизга маълум.

– Буни ўйламанг, ўғрининг исини олишса бас, ҳаммаси уйга ёпирилади. Сиз менга ишонаверинг! Ўлжани сезганда югургилаб қолишади.

– Бир гаплашиб кўрсангиз бўлмасмикан? Шу ерда турибсиз – ҳаммаси сизни танишади...

-- Ниманиям гаплашардим улар билан?! Очиқ дарвозани кўришса бўлди – биронтасиям кўчада қолмайди! Мени кўришсами?.. Бир оғайним Ниначи Антонио билан – балки уни танирсиз? – попникига кирганимиздан бери мени ҳамма танийдиган бўлди. Юқори қаватдан осилиб тушиб, чирокни ёққанимиздаёқ юмшаб қолди: пулларини яширган шкаф калитини олдимизга ташлади, рўмолга тугиб қўйган экан, жарангламасин деган-да! Ўзи эса худди ухлаётгандек хуррак отади денг! Ҳа... йигитларим жуда садоқатли, – дея бармоғи билан тўсикқа

суяниб, устма-уст қадах кўтараётган қовоғи солиқ вазмин ўсмирларни кўрсатди. Улар ҳар бир қадахдан кейин полга туплашарди. – Уялтириб қўйишмайди!

Кара де Анхел муҳаббат учун қадах кўтарди. Бека ҳам ўзига ширин ликёр қўйди. Уччаласи ичишди.

Ҳар эҳтимолга қарши чироқ ёкишмади, фақат мадонна ҳайкалчаси олдидаги шам илиқ нур таратарди, ярим яланғоч қароқчиларнинг гавдасидан хира, қуриган пичанга ўхшаган хона деворларига узунчоқ ғалати соялар тушади, шишалар гулдор шуълалар сочиб ярақлайди. Ҳамма соатга тикилади. Тупуклар нишонга теккан ўкдек полга санчилади. Кара де Анхел бир чеккага ўтиб, деворга суянди. Унинг паришон йирик қора кўзлари хонада тентирайди, миясида шундай оғир дақиқаларда пайдо бўладиган хилма-хил хаёллар ғужғон ўйнайди: у хотини ва болалари бўлишини хоҳлаб қолди. Ўлимга ҳукм қилинган давлат жиноятчиси ҳақидаги латифани эслаб ўзича жилмайиб қўйди. Қатлга ўн икки соат қолганда Президентнинг топшириғига мувофиқ маҳбус олдига прокурор кириб, ўзига хос қувноқ усулда, хоҳлаган истаги, ҳатто ҳаётини сақлаб қолиш ҳам бажо келтирилиши мумкинлигини маълум қилади. «Мен орқамдан ўғил қолдиришни истар эдим», – жавоб беради жиноятчи. «Яхши», – дейди қораловчи ва маълум муддатдан кейин унинг олдига кўча қизларидан бирини юборади. Маҳкум унга қайрилиб қарамайди ҳам. Қораловчи қайтиб келиб сабабини сўраганда «Итдан бўлган болалар бусиз ҳам тўлиб-тошиб ётибди», – дейди.

У яна мийиғида кулиб қўйди. «Мен газетада муҳаррир, дипломат, депутат, алькальд ҳам бўлдим, аммо ҳеч нарса ўзгармади, кейин қароқчиларга етакчилик қилдим. Ҳа, ҳаёт – шайтоннинг ҳазили. That is the life in the tropic.»¹

Ибодатхонанинг тош устунларидан қаттиқ садо чиқди. Кейин иккинчиси...

¹ Иссиқ иқлимда ҳаёт шунақа. (инглз.)

– Ҳамма кўчага! – кичкирди Кара де Анхел револьверини кўлига олиб. – Ҳозир қимматбаҳо хазинамни олиб келаман! – чопиб кетар экан бекага гап уқдирди у.

– Қани. Кетдик! – буйруқ берди Васкес ва калтакесак сингари генерал уйининг деворига тармашди. Икки-уч кароқчи унга эргашди.

Генералнинг уйидаги соат ҳали жирингламаган эди.

– Кетаяпсанми, Камила?

– Кетаяпман, дада!

Каналес махсус шим ва кўк куртка кийган эди. Оқсоч боши ағдарма қорамтир кийимларидан ажралиб турибди. Камила кўз ёши тўкмай, бир оғиз сўз айтмай отасига ўзини отди. Шу пайтгача қалби бахт нима-ю, қайғу нималигини фарқига бормаган эди. Ҳозир кўз ёшидан шўр бўлган рўмолчасини тишлаши, йиртиб, тишлари билан парча-парча қилиб ташлаши керак! Буларнинг ҳаммаси Камила учун ҳамон ўйин ёки кўрқинчли тушга ўхшаб кўринар, булар чинакамига ҳақиқат эканлигига ишонгиси келмасди. Отасининг бундай аҳволга тушиши асло мумкин эмас. Генерал уни қучоқлаб хайрлашди.

– Ватан учун урушга кетаётганимда онанг билан шундай хайрлашган эдим. У тирик қолишимга ишонмаган эди – қайтиб келганимда онанг йўқ эди.

Томда тарақлаган овоз эшитилди. Қари жангчи Камилани чеккага суриб, ҳовлига чиқди. Яшил буталар ва улкан гултуваклар орасидан дарвоза томон юрди. Ҳар бир яшил бута, ҳар бир ёронгул, ҳар бир атиргул унга бош эгиб хайрлашди, хоналардаги катта гултуваклар, иссиқ ёғдулар у билан салгина олдин видолашган эдилар. Бошқа бинолардан ажралгандек бўлиб турган уйи бир зумда зулматга айланди. Қочиш – аскарга номуносиб иш! Ҳали ўз юртига қолиб халоскорлар бошлиғи сифатида қайтади...

Режага мувофиқ Камила деразани ланг очди.

– Ўғрилар! Ёрдам беринглар! Ўғрилар!

Овози тун бағрига сингиб улгурмасдан туриб жандармлар – айнан уйни кўрикловчи жандармлар хоналарга ёпирилиб кирдилар. Улар узун панжаларини оғзига

суқиб хуштак чалишарди. Металл ва ёғочларнинг ёқим-сиз, дириллаган овозлари. Ташқи эшиклар лангиллаб очилди. Шляпасини бостириб, ёқасини кўтариб олган фуқаро кийимидаги махфийлар револьверларини қўлда тутиб, бурчак-бурчакдан чиқиб келишди. Катта очилган дарвоза турли-туман одамларни биттама-битта юта бошлади. Лойқа сув... Томга зўр-базўр чиқиб олган Васкес симни қирқиб ташлади; йўлаклар ва хоналарни зулмат қоплади. Одамлар гугурт чақишар, шкафлар, жавонлар, буфетларга қоқилиб кетишарди; бир зарб билан қулфларни бузишар, қимматбаҳо мебелларни чилпарчин қилишар – ерга улоқтиришар, бўқиришар, сўқинишар эди. Баъзилар катта меҳмонхонада тентирашарди: кимдир оромкурсиларни, кимдир столларни, фотосуратлар ўрнатилган кичкина столчаларни полга ағдаришар – бу ноёб буюмлар қоронғилик чўккан хоналарда тўзғиб, сочилиб ётарди. Кимдир кабинетда очик қолган роялга мушт туширди, у бўғизланаётган жонивордек қаттиқ фарёд кўтарди.

Олисроқ хонада сочилиб кетган қошиқ ва санчқиларнинг шақир-шуқури жаранглади. Сўнг бўғик нола эшитилди. Энага Камилани ошхонадаги буфетлардан бирига беркитмокда эди. Мулозим кампирни итариб юборди. Сочи буфет тутқичига ўралиб қолди, санчқилар полга сочилиб кетди. Энага фарёд солди, Васкес бошига бир урди. Кампир худди қопга ўхшаб полга йиқилди. У ҳаракатсиз танани яна бир тепди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

24, 25, 26 ва 27 АПРЕЛЬ

КАМИЛА

Уойна олдида соатлаб ўтирарди. «Ҳой, бадбашара маймун! Шайтонга йўлиққур!» – вайсарди энага. «Ўзим шайтонман-ку», – жавоб берарди у. Сочлари қора аланга тилларига ўхшаб хурпайган, какао ёғи суртилган қорамтир териси ялтирайди, қийғоч яшил кўзлари катта-катта. Каналеснинг ҳиндуваш қизи (дугоналари шундай аташади) тугмалари ёқасигача қадалган кўйлак кийганига қарамай балоғатга етгани сезилиб қолган, чиройи гул-гул очилиб, тобора латифлашиб, нозу карашмаси ўзига ярашиб бормоқда эди.

– Ўн бешга тўлдим, ойнага қараб гапирарди у. – Ҳалиям ёш болага ўхшайман; холалариму амакиваччаларим искабтопарга ўхшаб атрофимда ўралашгани ўралашган.

У сочларини тортқилади, ўзича нималардир деб кичқирди, афтини бужмайтирди. Энди уларга тоқат қилолмайди, қачонгача тўдалашиб юришади. Ибодат пайтида ҳам, Қоятошга борганда ҳам, от миниб сайрга чиққанда ҳам, Мажнунтол оролида ҳам уни ҳоли-жонига қўйишмайди.

Амакилари мўйловли махлуқнинг ўзи; йўғон бармоқларига қатор-қатор узуклар тақиб олишган. Амакиваччаларининг бари исқирт, лапашанг. Холалари – даҳшатли алвастилар. Уларни шундай қиёфада кўрган; умуман, амакиваччалари қизалоққа раҳми келгандек конфет узатишганда жирканиб кетади; амакилари тамаки ҳиди бурқиб турган бош ва кўрсаткич бармоқлари билан энгагини кўтариб, бошини ўннга-чапга буриша-

ди (беихтиёр бўйни таранглашади); холалари ўргимчак тўрига ўхшаган уртук ларидан сўлакларини оқизиб чўлпиллатиб ўпишади.

Якшанба оқшомларида у мудраб ўтиради, ё бўлмаса меҳмонхонага кириб оилавий альбомдаги жонига тегиб кетган суратларни кўришга тутинади; суратлардаги қиёфалар унга қизғиш гулдор гиламлар, қора эмандан ясалган столлар, дўнгтепалар, мрамар зиналар устидан қараб туришади; отаси мушукка ўхшаб деразадан бўйнини чиқариб кимсасиз кўчани томоша қилади; баъзан танишлари билан гаплашиб қолади. Улар эҳтиром билан шляпаларини қўлга олишади. Генерал ҳам шундай қилади! Генерал гулдурак овозда: «Хайрли тун!..», «Эртагача...», «Кўрганимдан хурсандман...», «Соғ бўлинглар», – деб кичқиради.

Фотосуратлар. Онасининг ёшлик пайти. Юзи ва бармоқларигина кўринади: табиат ато этган барча неъматлари яширин – кўйлаги тўпиғигача тушади, узун қўлқопи тирсагигача чўзилиб келган, лента ва момик парлар тақилган шляпа, буклама соябон. Сочларини баланд турмаклар, тиллақош таққан семиз холалари ошхонадаги йўғон қутиларга ўхшайди. Онасининг дугоналари – баъзилари нақшли шолрўмол ўраган, қўлида елпиғич; бошқалари ҳинди аёллари кийимида – оёғида шиппак, узун кўйлақда, елкасида кўза, учинчиси ясама хол кўйиб, қимматбаҳо зеб-зийнатга бурканган. Фотосуратлар Камилани аллалаб, уйқусини келтиради, ёд бўлиб кетган ёзувлар кўз ўнгидан ғира-шира лип-лип этиб ўтади: «Бу сурат соядек бир умр ҳамроҳинг бўлсин», «Сенга чексиз муҳаббатим рамзи сифатида», «Сўзларим унутилади, аммо хотира яшайди». Рангдор тасмачалар билан ёпиштирилган куриган бинафшалар остидаги ёзувларни аранг ўқийди: «1898 йилни унутма», «... жондан севганим», «Қабргача», «Сенинг номаълум...»

Отаси кимсасиз кўчада кетаётган таниши билан гулдурак овозда гаплашиб қолади. Унинг сўзлари ёзувларга

¹ Уртук – юзга тутиладиган тўр парда.

жавобдек жаранглайди: «Бу сураат сояга ўхшаб бир умр ҳамроҳинг бўлсин». – «Жуда хурсандман, жуда хурсандман», «Сенга чексиз муҳаббатим рамзи сифатида». – «Рахмат, саломат бўлинг», – «Сўзларим унутилиб кетади, аммо хотира яшайди». – «Ташаккур, уйдагиларни сўраб кўйинг!»

Баъзи дўстлари генерал билан валақлапиш учун альбом ичидан қочиб чиқади. Камила парда орқасидан мўралайди. Сураатлардаги отаси ёш, келишган, мағрур, чиройли катак шим кийган. Камзулининг ҳамма тугмалари қадалган, бошига қовоқ идишга ўхшаган ғалати шляпа кийган. Ана шу йилларда бу катта шляпани «Жин урсин!» деб аташарди.

Камила жилмайиб, ўзича ғўнғиллаб кўйди: «Сураатлар ичида қолсангиз ҳам майли эди. Камзулингиз урфдан чиққан, бунинг зарари йўқ, аммо қоматингиз тик, қорин кўймагансиз, сочларингиз тўкилмаган, юзларингиз силлик, худди конфет шимаётгандек турибсиз».

Чанг ҳиди уриб қолган барқут пардалар орасида, ним қоронғилик ичида турган Камиланинг яшил кўзлари тиниқ якшанба оқшомини кузатади. Ўткир қорачиқлари кўчадаги барча ҳаракатларни ҳушёр назардан ўтказди.

Болохонада турган отаси атлас ёстикчага тирсақларини тираб (кўйлагининг энгларидаги тақинчоқ кўзни қамаштириб ялтирайди), қандайдир яқин таниши билан берилиб гаплашади. Кўлида тутқичи тилларанг ҳасса ушлаган, бурни қармоқдек, эгри мўйловли, баджаҳл жаноб кўчадан ўтиб борарди.

Генерал уни чақирди: «Кўришмаганимизга қанча вақт бўлди-я!» Камила уни альбомда кўрган эди. Дабдурустдан таний олмади. Анча тикилиб қолди. Илгарилари бу бахтиқаронинг бурни ҳам бинойидек эди, думалоқ юзидан нур ёғиларди. Ҳа, шафқатсиз вақтга тараф йўқ! Энди ажин босган юзлари шалвираган, кўзлари ичига ботиб, ияги осилиб қолибди. Овози паст, секин гапирди, худди тиллани ҳидлаб кўраётгандек дам-бадам тутқични юзига тегизиб кўяди.

Йиллар учиб боради. Камила ҳам учаяпти. Ҳамма нарса қаергадир учиб кетмоқда. Денгизни биринчи марта кўрганда ҳайрат сўзлари лабидан учиб чиққан эди. Аммо холасининг: «Қанақа экан? Қанақа?» – деган саволига: «Уни олдин кўрган эдим. Суратларда!» – деб ўта бефарқ жавоб берганди.

Шамол кўлидаги пушти рангли соябони кенг шляпасини учуриб кетган эди. У гардишга ўхшарди. Жуда улкан, думалоқ қушни эслатарди.

Амакиваччаларининг оғзи очилиб, кўзлари бақрайиб қолганди. Қирғоққа урилаётган тўлқин овози холаларининг ҳайратли хитобларини ютиб юборганди: «Ох, нақадар гўзал!.. Кенгликни қаранглар!.. Қанча кудрат!.. Қаранглар, қуёш ботаяпти!.. Поездда бирон нарсамиз қолиб кетмадими? Жомадон кам кўриняпти! Қайтадан санаш керак!»

Ғижимланган кўйлак кийиб (курортчиларнинг доимий либоси), жомадонлар, бананлар шодаси (холалари бекатдан жуда арзон нархда олишди!), тугун ва саватларни кўтарган амакилари ғоздек тизилишиб меҳмонхонага қараб юришди.

– Мен нима демоқчи бўлганингни ўйлаяпман, – одамшаванда амакиваччаси бехосдан гапириб қолди (Камиланинг буғдойранг юзига қизил югурди). Аммо мен сўзларингни сал бошқачароқ тушундим. Менимча, мана бундай: денгиз юрадиган суратга ўхшайди, фақат у жуда катта.

Камила юрадиган суратлар ҳақида эшитганди, уларни Юз Дарвоза ёнидаги Муқаддас Арк бурчагида кўрсатишарди, аммо гап нимадалигини англаб етмаганди. Ҳозир ҳаммаси жуда осон, кўзингни қисиб денгизга қарасанг бўлди. Ҳаммаси ҳаракатда. Лаҳзалик кўринишлар – манзаралар ўзгаради, айланади, парчаланadi, қайта бирлашади, улар суюқ ҳам, қаттиқ ҳам, газ ҳолатида ҳам эмас, тўртинчи – денгиз ҳолатида. Булар денгизга айланган, кинематография киёфасига кирган нурафшон манзаралар.

Оёгининг учига шиппагини илиб олган Камила қараб тўймайди. Бепоеъ денгизни сиғдириш учун кўзларини катта очди, энди қароқлари тўлиб-тошди. Тўлқинлар кўзларига шовуллаб кириб келди.

Амакиваччаси билан тўлқинлар қаршисига югуриб боришди – кумда юриш қийин эди. Тинч океани назокатни билмас экан, у оппок, бежирим қўлқопини улоқтириб юборди, йилтироқ сув оёқларига ўралди. Зўрға қочиб қолди. Океан ўлжани олиб кетди. У жажжи нуқтага айланиб, пушти тўлқинлар устида чайқала бошлади. Камила аччиқланиб қичқирди, у аразлаб, отасига шикоят қилишга чоғланган қизча ҳолатига тушди. Ботаётган қуёш нурлари осмонни майин тўқ сариқ рангга бўяб денгиз сувини қорамтир-кўкиш тусга киритди.

Нега у қуёшда қорайиб, шўр денгиз таъмини ўзига сингдириб олган қўлларини ўпишни ёқтириб қолди? Нега ейиш тақиқланган меваларни ўпади, лабларига яқин келтириб хидлайди? «Ёш қизчалар нордон нарсаларни ейиши мумкин эмас, холалари ақл ўргатишади – ялангоёқ юриш, сакраш, чопиш қиз болага ярашмайди» деб. Камила ҳар доим отаси ва энагасини ўпар, аммо сира уларни хидлаб кўрмаган эди. Аслида хидламаса, ўпишдан маъно йўқ экан. Шўр босган, кумдек қорайган қўлини, ананаслар, беҳиларни ўпар экан, уларни хидлаб таъмини билиш, лаззатланиш, роҳатланиш нашидасини сурар эди. Шунга қарамай, юрадиган суратларни кўрган ва аргентина тангосини ҳуштакда чалиб берадиган амакиваччаси хайрлашаётиб ўлган пайтда уни хидлашни ҳам, тишлашни ҳам билмай, довдираб қолди.

Шаҳарга қайтишгандан кейин Камила энагасига кинематографга олиб боринг, деб тиқилинч қила бошлади. У Муқаддас Арк бурчагида, Юз Дарвоза ёнида эди. Отасидан яширинча, чўқиниб, дуо ўқиб, хавотир ола-ола зўрға боришди. Катта зал тўла одамни кўриб, қайтиб кетмоқчи ҳам бўлишди. Қуёш нурида товланиб турган оқ чойшаб яқинидан жой олишди. Аппаратларни, линзани, электр чироқни кўришди, улар кўча фонарларининг ёғдусига ўхшаб титраб турарди.

Ногоҳ чироқ ўчди. Камилага бекинмачоқ ўйнаша-ётгандек туюлди. Масхарабозларни эслатадиган ғалати одамлар кўринди. Қандайдир соялар гаплашишади, нималарнидир чайнашади, сакраб-сакраб юришади, имо-ишоралар қилишади. Кимдир ип ўтказиб, уларни тортиб турганга ўхшайди. Камила бекинмачоқ ўйинларини эслаб, хурсанд бўлганидан юрувчи суратларни бутунлай унутди. Бир бола билан том тагидаги хонага яширинишган эди. Қоронғи бурчакда – Исонинг ярим шаффоф целлулоид – тасвири олдида кичкина чироқ липиллаб ёнарди. Улар каравот тагига киришди. Полга ётишга тўғри келди. Эски каравот тинмай ғижирларди. Орқа ҳовлида «Кетяпмиз! Кетяпмиз!» – деб қичқиришарди. «Кетяпмиз! Кетяпмиз!» – қичқиришарди боғчадан. Қадам товушлари яқинлашиб қолди. Камиланинг кулгиси қистарди. Бола унга ўкрайди: «Кулиб юборма! Кўрасан!» У зўр-базўр ўзини тийди, аммо эшик очилиб, ичкарига қўланса ҳид кирганда барибир пишқириб юборди. Шунда бола бошига бир урган эди.

Ҳозир ҳам, худди аввалгидек, қоқилиб, туртиниб кўчага талпинди, стулларни суриб, ўзини ташқарига урган одамлар эшик олдида тўдаланиб қолган эди. Савдо қаторларига етиб келгандагина нафас ростладилар. Одамлар гуноҳга ботишдан кўрқиб қочаётганини Камила шунда фаҳмлади. Бояги оқ чойшабда енгил-елпи кийинган аёл мўйловдор эркак билан аргентина тангосига рақс тушаётгани кўрсатилмоқда эди.

Энагани тинчлантирган тўқмоқни ҳамон ушлаб турган Васкес имо қилди – Кара де Анхел генералнинг қизини ташқарига олиб чиқди. Улар «Тустеп»га етиб келган пайтда полициячилар тарқала бошлаган эди. Мўмай ўлжа қўлга тушганди. Кимдир улкан денгиз тошбақасининг тулуми, кимдир осма соат, кимдир тошпойна, кимдир чормих, кимдир стол, товуқ, ўрдак ёки каптар – худо берган нарсани кўтариб олган. Эркаклар костюми, аёллар туфлиси, улкан вазалар, авлиёлар тасвири, тоғоралар, темир ўчоқ, чироқлар, биллур қандиллар, шамдонлар, дори қутилари, портретлар, китоблар, соябонлар, гултуваклар...

Қовоқхона бекаси тумбани тахт қилиб, эшик олдида пойлаб турарди.

Камила икки қадам нарида генерал, уни (э, худо, кеча у нақадар бахтиёр эди!) авайлаб-асраган, меҳрибон энагаси (тани-жонини худонинг ўзи асрасин) ҳар доим ғамхўрлик қилган, анвойи гуллар кулф уриб очилган (ҳозир улар пайҳон қилинди), мушук ва канарейка қафаслари (улар энди йўқ – синдирилди) турадиган уйдан икки қадам нарида мана шундай бадбўй, чириган чўчқахона борлигини тасаввур ҳам қила олмас эди.

Кара де Анхел юзини боғлаб олган шарфни туширди, Камила уйдан жуда узоққа кетамиз, деб ўйлаган эди. Юзларини бот-бот силади, ҳайрат ичида хонага кўз югуртириб чиқди ва ҳамма нарсани эслади. Қўли осилиб қолди, бағри эзилиб ингради. Йўқ, бу туши эмас.

– Сеньорита, – карахт вужуди оғирлашиб қолган бўлса-да, кеча уларни фалокатдан огоҳлантирган киши гапираётганини аниқ сизди. – Сеньорита, ҳар ҳолда сиз бу ерда хавф-хатардан узоқдасиз. Тинчланишингиз учун нима қилишимизни хоҳлайсиз?

– Ҳозирча, сув... кўмир! – шоша-пиша хитоб қилди бека ва кўмир қизариб турган катта тоғорага ишора қилди.

Пайтдан фойдаланган Лусио Васкес чаққонлик билан ичимлик солинган графинни кўтариб, ютоқиб ярмисини ичди.

Бека тишлари орасидан «Муҳаббат – оловга ўхшар!.. Олов – муҳаббатга ўхшар...» деб, кўмирни елпий бошлади. Орқасидаги қизил доғ-дуғлар тўлиб кетган деворда Васкеснинг сояси тебранар эди. У ички хонага кирди.

– Шу ерда унга айтган эди... – хотинчалиш овозда чийиллади Васкес. – Юз саволга бир жавоб... мингтасига ҳам... Ким арокни кўп нўш этар, бир кун шундан ўлар-кетар...

Бека косага ёниб турган кўмир бўлакчасини ташлади. Сув бир зумда пуштиранг тусга кирди. Кўмир сўниб, пиёз уруғига ўхшаб сув юзида суза бошлади. Бека уни қисқич билан олиб ташлади.

«Муҳаббат – оловга ўхшар, олов – муҳаббатга ўхшар», – таъкидлади у. Камила сувни ичди ва овози тикланаётганини сизди.

– Дадам қаердалар?

– Тинчланинг! Кўмир сувидан ичинг... Генерал соғ-саломат, – жавоб берди Кара де Анхел.

– Аниқ биласизми?

– Шундай деб ҳисоблайман...

– Бизнинг қисматимиз...

– Тис-с-с! Бу ҳақда гапириб бўлмайди!

Камила яна унга қаради. Юзига боқиб, кўп нарса-ни аниқлаш мумкин эди. Аммо қарашлари мулозимнинг ифодасиз қора кўзларига сингиб кетди.

– Ўтирсангиз яхши бўларди, сеньорита! – гапга аралашди бека. У мана шу сеньор биринчи марта кирган пайтда Васкес ўтирган ўриндикни судраб келди...

Кундузи – шундан бери қанча йил ёки қанча соат ўтди? Мулозим гоҳ генералнинг қизига, гоҳ Биби Марям тасвири олдида турган шамга тикилиб қолди. Аланга тебранади... Кўз олди қорайиб кетди. Боши қотиб қолди. Уни ақл билан ҳам, куч билан ҳам эгиб олиш мумкин. Синчиклаб зеҳн солди: оқарган юзларидан кўз ёшлари оқиб тушмоқда, сочлари тўзғиган, озғин, фариштадек нозик. Оталарча меҳрибонлик билан қўлидан косани олар экан, ичида: «Бечора!» деб қўйди...

Бека маънодор йўталди: энди уларни ёлғиз қолдириш мумкин, аммо шу заҳотиёқ ётоқхонада маст-аласт чўзилиб ётган Васкесга кўзи тушиб жиғи-бийрони чикди. Уй ичи бадбўй ҳидга тўлган эди. Камиланинг ноласи беканинг қарғиши ва бўғиқ йўталига қоришиб кетди.

– Ҳой, сен қирчанғи ҳайвон! – жаҳли чиққан бека энагаларга ўхшаб қарғишга тушди. – Ҳой, сен тасқара! Соғлиғингдан бутунлай ажраласан-ку! Рост айтишади, орқангдан пойлаб юриш керак!.. Мана сенинг севгинг! Яхши!.. Жуда яхши!.. Остона хатладим дегунча ярим графинни бўшатибди-я. Башарангга туфураман... ҳеч ким текингаям олмайди... Қани, қорангни ўчириб қол-чи!..

Маст инграйди, боши билан полга гурсиллаб қулайди, бека оёғидан судрайди. Шамол эшикни тарақлатиб ёпади. Товушлар тиниб қолади.

– Ҳаммаси ўтиб кетди, ҳаммаси орқада қолди... – тасалли беради Кара де Анхел ҳўнграётган Камилага. Дадангиз хавфсиз жойда, бу ерда ҳеч ким сизга тегмайди. Сизни хафа қилдириб қўймайман. Ҳаммаси яхши бўлади, фақат йиғламанг. Ўзингизни азобга қўйманг. Бўлди, йиғламанг. Қани, менга қаранг-чи, ҳозир ҳаммасини айтиб бераман... – Кара де Анхел қизнинг бошини силади.

Камила бора-бора тинчланди. У қизнинг рўмолини олиб кўз ёшларини артиб қўйди. Тонгнинг қизғиш-пушти ранглари эшик атрофларига ёйилиб, хонани ёритди. Тирик мавжудотлар бир-бирига суяниб, суйкалишади. Япроқлар орасидан қушларнинг тонгги хониши таралади. Кудуқлар ғижирлаб эснайди. Тонгги ҳаво туннинг қора сочларини – оқ-сарик ясама соч кийдирилган мархумларнинг қора сочларини тортқилаб тўғрилайди.

– Фақат тинчланинг, акс ҳолда ҳаммамиз нобуд бўламиз. Ўзингизни ҳам, отангизни ҳам, мени ҳам ҳалок қиласиз. Мен тезда қайтиб келаман ва сизни амакингизникига элтиб қўяман. Энг муҳими – вақтдан ютиш. Сабр қилиш керак. Бунақа ишлар бирданига битмайди.

– Менинг ташвишимни тортманг! Энди қўрқмайман, сизга раҳмат. Ҳаммасига тушундим, шу ерда кутиб ўтираман. Фақат отамдан хавотирдаман. Соғ-саломатлигини билсам бўлди.

– Мен билиб келаман.

– Ҳозирми?

– Ҳа, ҳозир.

Кара де Анхел унинг юзларини меҳр билан силади.

Генерал Каналеснинг қизи ёш тўла кўзларини кўтарди.

– Марҳамат, боринг, билиб келинг.

КАМОҚҚА ОЛИШ

Тонг шуълалари таралмай туриб Хенаро Родаснинг хотини уйдан қочиб чикди. Эри тўшакда ётганича (латта қўғирчоққа ўхшаб ечинмасдан ўринга ағнаган эди!) қолаверди, ўглини саватчага жойлади. Эрталабки соат олти.

Федина генерал эшигини тақиллатган пайтда Мерсед ибодатхонасидаги соат занг чалди. Худо хоҳласа, эрта келганига хафа бўлмасалар керак, қўлидаги болғачани маҳкам ушлаб ўйлар эди у. Уларга нима бўлди? Чикадими, йўқми? Лусио Васкес анави тентакка, эрига айтган гапларни тезроқ генералга етказиши керак.

Тақиллатишни тўхтатиб, қачон чиқишини кутиб турар экан, нималарни гапириш ҳақида тинимсиз ўйлар эди, гўё у Муқаддас Арк тагида бир телбани ўлдирган эмиш... уни қамоққа олиш учун тонг сахарда келишар эмиш... энг ёмони – сеньоритани ўғирлаб кетишар эмиш...

«Буниси ҳаммасидан ёмон! Буниси ҳаммасидан ёмон!» – такрорлар ва тинмай тақиллатар эди.

Юраги шувиллаб кетди. Наҳотки қамашган бўлса? Майли, у чинакам эркак. Сеньорита бошқа гап... Худоё ўзинг сақла! Қандай шармандалик! Бу беномуслар қўлига тушгандан кўра шу ерда ўлганим яхши... Тўдалашиб келади, ифлослар! Уларга шундай топширик берилган.

Яна эшикни тақиллатди. Уй, кўча, ҳаво – барабанинг ўзи. Э, худо, очишмаяпти! Вақтни ўтказиш учун қовоқхона лавҳасини ўқишга тутинди. «Ту-с-теп», «Яхшиям, кўп ёзишмапти!.. Э, йўқ, ана, ён томонига суратлар солинган!..»

Бир томонда эркак, бир томонда аёл... Аёл: «Рақсга тушамизми?» деб сўраб турибди. Эркакнинг қўлида пиша, елкасида «Ташаккур» деган ёзув бор эди.

Тақиллатавериб чарчади – ҳеч ким йўқ ёки атайлаб очишмаяпти – эшикни итариб кўрди. Қўли гўё чўзилиб кетгандек бўлди. Нима бало, эшик очиқ қолганми? Узун

юбкасининг этагини кўтарди ва қандайдир фалокат шарпасини сезиб, йўлақдан ўтди. Даҳлизга кирди, ҳеч ким қаршисига чиқмади. Довдираб қолди, баданидан совуқ тер чиққандек бўлди. Юзига қон қуйилди, нафаси тўхтади. нигоҳи тўхтади, оёғи юрмай қолди. Ерда юмалаб ётган гултувакларни, тўзғиб кетган қуш патларини, йиртилган пардаларни, синган ойналарни, бузилган шкафларни, сочилган қоғозлар ва кўйлақларни, стуллар, гиламларни кўрди – ҳаммаси оёқ остида кераксиз ахлатга айланиб, ер билан битта бўлиб ётарди...

Боши ёрилган хизматкор аёл Чабелона вайроналар орасида шарпадек кезиб, сенъорани излаб юарди.

– Ха-ха-ха-ха! – хохоларди у. – Хи-хи-хи-хи! Камила, қаердасан? Нега ҳеч ким жавоб бермайди?.. Кетяпман, кетяпман! Кетяпман!

У ўзини Камила билан бекинмачоқ ўйнаётгандек ҳис қиларди. Уни бурчаклардан қидирар, каравотлар, гуллар тагини пайпаслаб кўрар, эшиклар орқасига қарар, ҳаммаёқни тўзғитиб, тит-питини чиқариб изларди.

– Ха-ха-ха!..Хи-хи-хи-хи!.. Хо-хо-хо-хо! Кетяпман! Кетяпман! Чиқа қол! Камила! Сени излаб тополмаяпман! Қани, бўл энди, Камилита, излайвериб тинка-мадорим қолмади. Ха-ха-ха-ха! Чиқа қол!.. Мен кетяпман! Хи-хи-хи-хи!.. Хо-хо-хо-хо!..

У излаб-излаб фаввора ёнига судралиб келди ва осуда сувда ўз аксини кўриб, яраланган маймундек чинқириб юборди, ҳам кулги, ҳам кўрқувдан лаблари қалтиради, кафтлари билан юзларини беркитиб, икки букилиб қолди. Шивирлаб, ким билсин, ўзиданми узр сўради, сўнг бирданига қаримсиқ кўрқинчли, хўрланган кимсага айланди. Яна чинқирди. Сочилган соч толалари ва бармоқлар панжаси орасидан тикилиб, том тепасига сакраб чиққан қуш ўзига қараб келаётганини, сояси эса ичкарига қочиб кетаётганини кўрди. Ғазаби кўзиди, қаддини кўтариб ўз соясига човут солди, қўллари билан сувни урди, ерни дўпиллатиб тепди. Супуриб ташламоқчи бўлди. Соя илондек буралди. Калтакланаётган ҳайвонга ўхшаб титраб-қақшади. Аммо қанча деп-

симасин у ўзгарай демасди. Саваланаётган сувдаги акси хазин парчаланар; тўлқинлар тинчланиши билан яна тебраниб асл ҳолатига қайтарди. У ғазаб ичида итдек ув торгар экан, тош қадамалари устидаги чангни тозалай олмаслигига ақли етди, сувда балиқдек ялтираб сузаётган бошқа чанг зарраларини ҳам қўллари билан ушлай олмаслиги, мушти билан ура олмаслигини ҳис этди.

Товонлари қонга ботди, кўлида қувват қолмади, аммо соя таслим бўлай, демасди.

Ниҳоят, сабр-бардоши тугади, шайтоний ғазаб билан фавворага ташланди.

Иккита атиргул сувга йиқилди...

Атиргулнинг ўткир тикани кўзларини савалади...

У илондек буралиб, соясига қўшилиб сакраб, апельсин дарахтининг тагига қулади, атиргул тикани санчилган бармоқларидан қон сизиб окди.

Кўчада ҳарбий оркестр пайдо бўлди. Ҳарбий дега-нича бор! Қудратни, шон-шавкатни кўринг! Улар ғалаба Арки остонасидан ўтдилар! Аммо ҳарбий созандалар қанчалик урингани, карнайчи қанчалик кучанганига қарамай шаҳарликлар уйқудан эринибгина уйғондилар. Бекорчиликдан зериккан аскарларга ўхшаб сакраб туриш қаёқда дейсиз! Байрам бўлса байрам-да!

Улар итоаткорлик билан чўқиниб, Республика Президентига нисбатан турли ёмон хаёлларга боришдан, унга қарши номуносиб хатти-ҳаракатлар қилишдан сақлашни худодан сўраб илтижо қила бошладилар.

Оркестр садосини эшитган Чабелона ўзига келгандек бўлди. Қоронғилик. Ана, сеньорита Камила оёқ учида юриб келиб, кафтлари билан кўзларини беркитди.

– Қўйвор, Камила, сен эканингни билиб турибман... – норози оҳангда минғиллади ва қовоқларини босиб оғритаётган сеньоританинг бармоқларини олиб ташлашга уринди у.

Шамол кўчада жўхори пояларини шитирлатиб учиради. Мусиқа ва кўзини тўсган қора боғич (худди кўз боғлаш ўйини ўйнашаётгандек) кўхна қишлоғидаги ўқувчилик йилларини эслатди, йиллар оша бир сакраб,

ёши улғайиб, манго дарахти тагида ўтиргандек бўлди, яна бир сакрагандан кейин текис йўлда ҳўкизлар тортиб бораётган аравада ёқимли ҳидлар таратаётган омборлар ёнидан ўтишаётганини кўрди. Ғилдиракларнинг ғийқиллаган овози унинг қизлигини олган индамас аравакаш йигит нигоҳига сингиб кетаётгандек туюлди. Итоаткор ҳўкизлар кавшаниб, никоҳ чимилдиғини тортиб борадилар. Кенг текислик устида осмон маст одамдек чайқалади... ногоҳ хотиралар ҳар томонга сочилиб кетди, қандайдир одамлар ҳовлига селдек бостириб кирдилар... Ҳайвоний қичқириқлар, ёввойи шовқин-сурон, ҳақорат, роялнинг қаҳқаҳаси, тишини олдираётган одамга ўхшаб қичқириши, тумандек ғойиб бўлиб кетган сеньорита, пешонасига урилган зарба, кимнингдир бўкириши, ҳаммаёқни босиб олган улкан соя...

Родаснинг хотини Федина уни ичкаридан қидириб топди – боши қонга беланган, сочлари тўзғиган, кўйлаги тилка-пора, пашшаларга ем бўлиб ётар; назарида юзларини кўзга кўринмас бармоқлар аёвсиз юмдалаётгандек эди. Фединани кўриб, у беихтиёр бошқа хонага қочмоқчи бўлди.

– Ох, бечора, бахтиқора! – пичирлади Федина.

Бир дераза остида, полда генералнинг укаси Хуанга ёзган хат ётарди. Камилани унга топширмақчи бўлган эди... Федина охиригача ўқий олмади – Чабелона даҳшат ичида қичқиради – унга қўшилиб ойналар, синган буюмлар, титиғи чиққан оромкурсилар, пачақланган кутилар, йиртилган суратлар қичқирмоқда эди, – бундан ташқари, вақт борида бу ердан кетиши керак. У тўрт букланган дастрўмолини ғижимлаб терларини, асабий титраётган арзон узуклар тақилган бармоқларини артиди, хатни қўйнига тиқиб, эшикка қараб шошилди.

Кечикди. Қандайдир зобит қўполлик билан қўлини ушлади. Уни аскарлар қуршаб олганди. Ичкарида пашшалар талаётган хизматкор фарёд соларди.

Қовоқхона бекаси ва Камиланинг илтимосига кўра «Тустеп» остонасида ўтириб, нималар бўлаётганини кузатиб турган – Лусио Васкес кўрққанидан қараётган бўлиб

қолди. Генерал қамалгани ҳақида валақлаб юрган ошна-си Родаснинг хотинини қўлга олишган эди.

– Ана уни қаранглар! – Фединани ушлашаётганида остона олдиға келиб қолган бека қичқириб юборди.

Қовоқхона олдиға бир аскар келди. «Генералнинг кизини излашяпти!» – ўйлади музлаб кетган бека. Кўрқувдан сочлари тиккайиб кетган Васкес ҳам шундай деб тусмол қилди. Аскар эшикни ёпинглар, деб буюрди. Эшикни тамбалаб, тирқишларидан мўралай бошлади-лар.

Қоронғиликда дадиллашиб қолган Васкес ўзини кўрққанга солиб, бекаға ёпишмоқчи бўлди. Аммо у одатдагидек бўй бермади. Ҳатто мушт тушираёзди.

– Вой, тегманозик-ей!

– Қани, қани! Яна нима хоҳлайсан! Суйкалишини қара! Кўрдингми, бугун эрталаб сенга айтган эдим-ку, бу бефаросат генералнинг қизи ҳақида телефонда гапириб...

– Секин гапир! Эшитиб қолишади! – гапини бўлди Васкес. Улар тешикка эгилишиб, шивирлаша бошлади-лар.

– Майли, секин гапираман!.. Қисқаси, бу эси паст ҳамма ёққа кўнғироқ қилиб, генералнинг қизи чақалоғимни чўқинтиради, деб жар солган эди... Хенаронинг олдиға чоп, у кўрсатиб қўяди!

– Майли, – деди Васкес томоғида туриб қолган балғамини зўрға тупуриб ташлаб.

– Ҳамма ёқни ифлос қилдинг! Туф-э, ярамас! Қачонгача сенга ўргатаман!

– Жуда нозик деб ўйлаганмидинг!

– Тс-с-с!..

Шу дақиқада ҳарбий прокурор экипаждан тушди.

– Прокурор... – деди Васкес.

– У нима қилиб юрипти? – сўради Бўғмаилон.

– Генерални қўлга олмоқчи..

– Олифталигини қаранг! Уҳ! Вой-бўй!.. Генералга келди дегин?

– Ҳамма нарсага қизиқаверсанг – тез қариб қоласан! Нега ясаниб олганини айтайми? Бу ердан тўғри Президент олдига боради.

– Мана одамларга бахт бериш!

– Генерални қамоққа олишмаса, кўзларим тешилсин!..

– У барибир қамалади.

– Оғзингни юм!

Прокурор фойтундан чиқди. У шивирлаб буйруқ бергач, капитан бир гуруҳ аскарга бош бўлиб, генералнинг уйига кириб кетди. Бир кўлида қилич, иккинчисида револьвер – рус-япон уруши тасвирланган суратларнинг айни ўзи!

Бир неча дақиқадан сўнг – ранги ўчиб кетган Васкесга бир соат ўтгандек туюлди – зобит уйдан чиқиб прокурор олдига келди. У оқариб кетган, қаттиқ ҳаяжон ичида эди.

– Қандай қилиб?... Нима?.. – ўшқирди прокурор.

Нафаси ичига тушиб, бўғилиб қолган зобитнинг тили калимага келмай қолди.

– Қандай қилиб?.. Қандай?... Қандай қилиб қочади? – ваҳшат солар эди прокурор. Чаккасида сўроқ белгисига ўхшаган икки қора томир ўйнаб чиқди. – Қандай?.. Қандай?.. Қандай қилиб... хонадон таланганми?..

У дарвозага қараб югурди, зобит орқасидан лўкиллади. Ҳамма ёққа кўз югуртириб чиқди-да, семиз кўли билан қилич дастасини маҳкам ушлаб кўчага чопди. Ранги оқарганидан лаблари пашша қанотидек юпқа тортиб, мўйлабга ўхшаб қолди.

– Қандай қилиб қочиб қолди? Шунини аниқлаш керак, – бўқирди у. – Тез буйруқ беринг! Телефон нимага ўйлаб топилган? Давлат душманларини кўлга тушириш учун! Эҳ, қари аблаҳ! Тутсам, дорга осаман! Унинг ўрнида бўлишни хоҳламас эдим!

Прокурорнинг кўзи Фединага тушди. Зобит билан сержант уни прокурор олдига судраб олиб келишди.

– Ху, қ-қ-қанжик! – бўқирди у ва ундан кўзини узмасдан давом эттирди. – Қани гапирмай кўр-чи! Лей-

тенант, ўнта аскар олинг-да, буни тегишли жойга олиб боринг. Каталакка!

Юракни эзадиган, мунгли заиф қичқириқ бўшлиқни тўлдирарди.

– У ёқда нима килишяпти? Чормихга тортишяптими? – зорланди Васкес. Чабелонанинг ноласи юракбағрини ўртаб юборди.

– Ким? – масхаромуз сўради бека. – Эшитмаяпсанми, аёл киши-ку! Ҳамма сенга ўхшаган йиғлоки деб ўйлайсанми?

– Қўйсанг-чи!..

Прокурор атрофдаги хонадонларни тинтишга буюрди. Бир тўда аскар кичик зобит бошчилигида ҳар томонга тарқалди. Улар ҳовлиларни, хоналарни, омборларни, шийпонлар, қудуқларни титишга тушдилар. Томларга тирмашиб чиқдилар, каравот тағларини, гиламларни, сандиқларни, шкафларни, жомадонларни титкиладилар, ёғоч бочкаларни текширдилар. Ёпиқ эшикларни милтиқ қўндоклари билан буздилар. Лайчалар ғингшиб, ранги деворга айланган хўжайинларининг орқасига пусиб олдилар. Ҳамма ёқни кўппакларнинг улиши тутди.

Васкес зўрға тилга кирди:

– Ҳозир бу ёққа киришади!

– Ана энди қўлга тушдик!.. Арзийдиган иш бўлсаям майли эди.

Бека Камила олдига югурди.

– Ундай бўлса, – деди Васкес юзини бекитиб, – тез бу ердан чиқиб кетсин.

Жавобни кутиб ўтирмай эшик олдига тисарилди.

– Тўхта! Тўхтаб тур-чи! – қаттиқ шивирлади у тирқишдан мўралаб. – Прокурор бошқа буйруқ бераяпти, тинтув тамом бўлди. – Худога шукур!

Бека ҳам Лусио нимага хурсанд бўлаётганини ўз кўзи билан кўриш учун эшикка талпинди.

– Чормихга тортилган деганинг анави-ку!... – шивирлади у.

– Ким ўзи у?

– Уларнинг оқсочи. Ўзинг кўрмаяпсанми? – деди у Васкеснинг очкўз қўлларига чап бера туриб. – Ўзингни бос! Ўзингни бос деяпман! Қилиғинг ярашмаяпти.

– Ўх, бечорани судрашяпти.

– Мажағлаб ташлашибди-ку!

– Ўлай деб қолган одамни шунчалик хўрлашадими?

– Гаширма, кўриб қутим учиб кетди!

Қилич кўтарган капитаннинг буйруғига кўра бахтиқаро Чабелонани Каналеснинг уйидан судраб чиқишди. Прокурор ҳозир сўроқ қилолмайди. Кеча айни шу вақтларда бу хонадоннинг юраги эди, тўтиқуш кафасдан чиқиб, фаввора отилиб турганда, генерал қартада фол очиб ўтирар, Камила эркалик қилар эди.

Прокурор фойтунга чиқди, зобитлар изидан бордилар. Биринчи бурчакдан ўтиб, чанг ичида ғойиб бўлдилар. Тўртта ифлос эркак Чабелонани «анатомия театри» га олиб бориш учун замбил кўтариб келишди. Аскарлар саф тортиб қалъага қайтишди, Бўғмаилон корхонасини очди. Васкес ҳар доимги жойига ўтди. У, ҳибсга олинган Родаснинг хотинини ўйлаб изтироб чекаётганини яшира олмай кийналар, боши зирқираб оғрир, ҳаммаёқ захарга тўлиб кетгандек туюлар, гоҳо сархушлиги ғолиб келиб, қочиб кетган генерал қисматидан тинимсиз ташвишланарди.

Федина эса турма йўлида аскарлар билан олишиб борарди. Уни йўлқадан катта тош йўлга судраб тушдилар; дастлаб индамай борди, сўнг тоқати тоқ бўлиб, биттасига мушт туширди. У қўндоқ билан урди – буни сира кутмаганди! Бошқаси елкасига туртди. Чайқалиб кетди, тишлари такиллади, кўз олди қоронғилашди.

– Итдан тарқаганлар!... Сизларга милтиқ нимага берилган! Уялсанг бўлмайдими? – аралашди бозордан сабзавот ва меваларга тўла сават кўтариб келаётган бир аёл.

– Оғзингни юм! – дўқ урди аскар.

¹ «Анатомия театри» – тергов жараёнидаги кийнок усулларига ишора.

– Ўзинг юм, совуқ башара!

– Майли, майли! Яхшилик билан бу ердан жўнаб қолинг! Қиладиган бошқа ишингиз йўқми? – кичқирди унга сержант.

– Мени-ку ишим кўп, сенлар бекорчилар.

– Жим бўлинг, – аралашди зобит. – Жим бўлинг, йўқса, аяб ўтирмаймиз!

– Шу етмай турувди! Санғиб юришади, пўписа қилишади, ким бўпсан ўзинг! Этинг суюгингга ёпишиб қопти-ку! Шимингнинг шалвирашини қара!.. Одамларнинг оғзига урасан! Жанжалкаш битлиқилар! Гуноҳсиз одамларга тирғаласанлар!..

Аммо бу нотаниш химоячи орқада қолиб, қўрқоқ йўловчилар орасига сингиб кетди. Мусибатга ботган, абжағи чиққан Федина узун этаги билан тош йўлни су-пуриб, қўриқчилар куршовида турмага қараб борарди.

Прокурор фойтунда Абел Карвахал уйига етиб келган пайтда сюртук ва шляпа кийган ҳуқуқ химоячиси саройга отланмоқда эди. Ташқи эшикни ёпиб, оқ қўлқопини шошилмай кияётган пайтда ҳамкасблари куршовга олишди. Уни ана шу бежирим кийимда байроқчалар ва қоғоз занжирлар билан безатилган полициянинг Иккинчи бўлимига олиб келишди. Бу ерда бетўхтов талаба ва пономар ўтирган камерага жўнатишди.

ТАНТАНА ҚИЛ, ЗАМИН!

Ёқимли ҳидларга тўлган тиниқ апрель ҳавоси мавжланиб турган далалар ва черепицали томлар оралиғидаги кўчаларда жонланиш бошланди. Ана, сут ташийдиган хачирлар йўрғалаб бормоқда, бидонларнинг қопқоғи шарақлайди, қамчилар қарсиллайди, ҳайдовчилар ҳарсиллаб нафас олади. Ана, сигирлар, бой хонадонлар оғилхоналарида, камбағаллар ҳовли бурчакларида уларни соғишга киришадилар, ҳали уйқуси ўчмаган баъзи харидорлар энг яхши сигирларни ўзлари танлаб олиб соғадилар ва идишларига кўпик эмас, кўпроқ сут тушириш пайида бўладилар. Мана, нон тарқатувчилар –

ялангоёқ, қорни ичига тортилган, букилмас оёқларини авайлаб, майда қадам ташлайдилар, бошида кўтариб бораётган йўғон саватларнинг оғирлигидан бўйни елкалари ичига кириб кетган; саватлардан янги ёпилган нон ва қовурилган кунжут хиди анқийди. Мана, тонг саҳардан мусиқа чалинади, ҳар доимгидек шаҳарни дабдабали, айни замонда ёқимли куйловчи метал шарпалари ва шамоллар уйғотади, черковлардан таралган ҳазин, журъатсиз оҳанглар эрталабки ибодатга чорлайди, уларнинг маънос ва журъатсизлигига сабаб шуки, оддий байрам кунларида кўнғироқлар товушидан шоколад ва ширин сомсалар хиди таралади, миллий байрамларда эса тақиқланган мевалар таъмига қоришиб кетган бўлади.

Миллий тантаналар...

Кўчалар бўйлаб соғлом тупроқ хиди билан бирга шаҳарликларнинг қувончлари ҳам сузиб юради. Янги дастрўмол хидини таратадиган байроқлар сояси остида дадил қадамлар ташлаб саройга қараб бораётган аскарлар оёғи остидан чанг кўтарилмасин деб одамлар деразалар остига сув сепаб кўядилар; расамади билан кийинган, бошига думалоқ ёки учбурчак шляпа кўндирган юқори мартабали жаноблар, камзуллари ичига доридармон халталарини яшириб олган шифокорлар, савлатдор генераллар тушган фойтунлар; улардан сўнг кадрқиммати келажакда дафн маросими учун олийҳиммат ҳукумат ажратган маблағ миқдорига қараб белгиланадиган амалдорлар йўрға отларини ўйнатиб ўтадилар.

Сеньор, сеньор, ер ва осмон сенинг шаънингга мадҳиялар айтади! Мана, ниҳоят одамлардан узоқда, ғоят узоқда энг яқин кишилари ўртасида Президентнинг ўзи кўринади. У ўз халқидан рози; халқ ҳам тинимсиз кўрсатаётган ғамхўрликлари учун ундан миннатдор.

Сеньор, сеньор, ер ва осмон сенинг шаънингга мадҳиялар айтади. Хонимлар уни худонинг суюкли бандаси ўрнида кўрадилар. Семиз руҳонийлар унга мадҳусанолар ўқишади. Қонуншунослар уни Донишманд Альфонс деб биладилар. Нишондор дипломатлар уни кўрганда ўзларини Куёш қирол давридаги Версалда тур-

гандек ҳис қиладилар. Қайта тирилган Перикл ҳузурида хорижий ва маҳаллий журналистлар булбулигўё бўлиб кетадилар. Шоирлар ўзларини Афинада кўрадилар ва бу ҳақда бутун дунёга жар соладилар! Авлиёлар қиёфасини яратишни касб қилиб олган ҳайкалтарошлар ўзларини Фидий деб биладилар; у жилмаяди, кўзлари чарақлайди, халқ ўз буюк ҳукмдорини қанчалик улуғлаётганини кўриб, қўлларини артиб туради. Сеньор, сеньор, ер ва осмон сенинг шаънингга мадҳиялар айтади! Мотам куйлари ёзишга мослашган бастакор Бахус мухлисига ва муқаддас мадҳиялар ижодкорига айланади ва помидорга ўхшаган башарасини балкондан осилтириб, ер қаерда қолди, деб тикилиб ўтиради.

Агар санъат коҳинлари беихтиёр Афинага келиб қолдим, деб ўйласалар, яҳудийлар ўзларини Карфаген саройида ҳукумат бошлиғи ишончини қозониб, халқ пулларини ўз ҳисоб кассаларига ўтказган ва бойиб кетиб, олтин-кумушларни суннат пайтида ўраладиган лахтак ўрнида кўрмайдиган молиячи деб тасаввур қилар эдилар.

Сеньор, сеньор, ер ва осмон сенинг шаънингга мадҳиялар айтади!

Кара де Анхел таклиф қилинганлар орасидан туртиниб-суртиниб (у чиройли ва иблис сингари маккор эди) ўтди.

– Халқ сизни чорламоқда, сеньор Президент!

– ... халқ??

Шу сўздан кейин хўжайин сўроқ белгилари кўяди. Ҳамма жим бўлди. Кутилмаган мусибат юкини жаҳл билан улоқтириб ташлаган (у кўзларида шу заҳотиёқ акс этди) хўжайин ўридан туриб, балконга чиқди.

Яқин кишилар кузатувида у халққа кўриниш берди. Тўғрироғи, халоскорлик байрами муносабати билан уни табриклаш учун йиғилган хотинлар тўдаси олдига чиқди. Сўзлаш шарафига муяссар бўлганлар:

– О, халқ ўғлони!.. – деб сўз бошлар эдилар.

Хўжайин қайноқ тупугини ютди. Ҳеч шубҳасиз, турли қаланғи-қасанғи одамлар тўлиб ётган кичкина бир

шахарчада, кашшоқ кулбада ўтказган ўқувчилик йилларини эслаган бўлса керак. Ҳамма жойда тайёр туришга улгурадиган мулозим шипшиб қўйди:

– Исо сингари халқ фарзанди...

– О-о-о, халқ фарзанди! – такрорлади нотик аёл. – Халқ фарзанди деб айтаман мен! Фалакдаги қуёш бебаҳо ҳаётингни улуғлаб нуруни сочади ва бу илоҳий нур ҳамиша қора зулмат қўйнида машъум соялар туғдирадиган, сен – Сеньор, ўзинг айтганингдек, буғдой ўрнига юрган йўлларингга қабих бомба уруғларини сепмоқчи бўлган ёвуз қўлларни куйдириб, йўқ қилиб юборади, европалик билимдонлар қанчалик зўр бериб уринмасинлар, қанчалик тиришиб кучанмасинлар, бизнинг буюк бахтимиз кулиб, сенинг қимматбаҳо соғлигингга заррача шикаст етказа олмадилар.

Гулдурос қарсақлар Сигир Тумшукнинг (нутқ сўзлаётган майда савдогарнинг лақаби шундай эди) мадҳиясини бўлиб қўйди.

– Яшасин Президент!

– Яшасин Сеньор Президент!

– Яшасин Республиканинг Конституциявий Сеньор Президенти!

– Республиканинг Конституциявий Сеньор Президенти, Ватан халоскори, Улуғ Либерал Партиянинг дохийси, Ҳақиқий Либерал, Ёшлар Ҳомийси бугун ва асрлар оша яшасин!

– Сеньор Президентнинг разил душманларидан мадад олаётган ёвуз кучлар ниятига етганда мана бу байроқ қора шармандалик бўёғи билан бўялган бўларди. Аммо унинг қимматбаҳо ҳаётини мададкор худо асраб-авайлашини, Миллатнинг Биринчи Фуқароси деб аталмиш бу зотнинг душманлари бутун халқ энг кўрк... кўр-қинч-ли, энг зарур пайтда ҳар доим унга қалқон бўлишини билмас эдилар.

Ҳа, сеньорлар! Бугун биз ана шу машъум кунда улар мақсадига эришганда барча цивизо... цивилизациялашган мамлакатларнинг, етакчиси бўлган давлатимиз, бизнинг Ватанимиз разил душманлар қўлида етим бў-

либ қолган бўларди. Улар демократияни йўқотиш учун, унинг қоқ юрагига санчиш учун қора зулмат кўйнида, буюк нотик Хуан Монтальво айтганидек, мащъум хан-жарларни қайрамоқдалар.

Ана шу сабабларга кўра байроғимиз бутун шон-шавкати билан хилпираб турибди ва гербимиздаги муқаддас кушчамиз учиб кетгани йўқ, у худди «фелекс» кушига ўхшаб кул остидан қайта ту-ғи-либ чикди. Дох... бу... дохийларимиз бир томчи ҳам қон тўкмай Американинг миллий мустақиллигини эълон қилдилар ва халкнинг эркинликка бўлган талабини қон-дир-ди-лар, хиндиларнинг дох... дохийлари сўнгги нафасигача эркинлик ва бошқа инсоний ҳуқуқлар учун курашдилар!

Мана шунинг учун ҳам биз бугун мухтожлар синфининг буюк ҳомийси, бошимизни силовчи отамиз, юқорида айтганимдек, мамлакатимизни Фультон ўз пароходи билан та-рақ-қи-ёт-га олиб борганидек, бизни бахтли манзилга етакловчи, Хуан Санта Мариа Лемпира ерларини озод қилиш учун машҳур порохини ёндиргани каби халоскоримиз. Яшасин бизнинг Ватанимиз! Яшасин Республикаимизнинг Конституциявий Президенти, Либерал Партия дохийси, Ватан халоскори, Болалар, Аёллар ва Маориф Ҳомийси!

Сигир Тумшукнинг ҳайқириклари табриклар ёғдусида чарақлаб, қарсақлар денгизига кўмилиб кетди.

Президент ўнг қўли билан балконнинг мармар панжарасига таянди, одамларга хиёл ўгирилиб қаради, кўзлари ёниб, хўмрайган ҳолда бир неча жумла сўз айтди. Эркаклар ва аёллар кўз ёшларини артдилар.

Президент бурун қоққанини сезиб қолган Кара де Анхел:

– Хонага қайтадиган вақт бўлмадими, Сеньор Президент, – деб шивирлашга журъат этди. – Бу одамлар сизни ўта хаяжонга солиб қўйди.

¹ Хуан Монтальво (1833–1889) – эквадорлик ёзувчи ва файласуф.

² Хуан Санта Мариа (1831–1856) – Коста-Рика қахрамони, душман қалъасини портлатиш пайтида ҳалок бўлган.

³ Лемпира – Гондурас республикасидаги вилоятлардан бири.

Президент яқин кишилари қуршовида залга кирди. Ҳарбий прокурор генерал қочиб кетганини айтиш ва биринчи бўлиб табриклаш учун унинг ёнига боришга ошиқди. Аммо бошқалар ҳам олдинга ташландилар. Прокурор тўхтади – уни қандайдир номаълум куч – қўрқув ушлаб қолди – қўлини узатганча қуруқ қолмаслик учун мулозим билан кўришишни маъқул кўрди.

Мулозим ўгирилиб қаради, ҳамон қўлини узатганча турган прокурор ногоҳ гумбурлаган товушни эшитди – у яна, яна такрорланди. Одамлар бақириварди. Қочишар, сакрашар, стулларни улоқтиришарди. Хонимлар дод-фарёд, шовқин-сурон кўтаришарди. Аскарлар осма сумкаларини зўр-базўр очиб, милтиқларини ўқлаб югуришарди. Пулемётлар, синган ойналар, зобитлар, замбараклар...

Қандайдир полковник револьверини силкитиб юқоридаги майдон орқасига чошиб ўтди, бошқаси револьверини силкитиб айланма зинадан югуриб туша бошлади. Ҳеч нарса йўқ. Капитан револьверини силкитиб деразага тирмашди. Иккинчиси револьверини силкитиб эшикларни тепиб очди. Йўқ. Ҳеч нарса. Ҳеч нарса йўқ! Аммо хоналар совуқ эди. Баҳайбат залда ҳайратлар учади. Ҳеч нарса йўқ. Таклиф қилинганлар оз-оздан тўпланишди: кимдир қўрққанидан иштонини хўл қилиб қўйган, кимдир қўлқопини йўқотган, баъзиларининг юзига ранг кирган, аммо тили калимага келмайди, бошқаси гапиради, аммо қўрқувдан оқариб кетган. Президент қачон, қаерга ғойиб бўлганини ҳеч ким айта олмайди.

Бир зинапояннинг қуйи поғонасида катта ноғора ётарди. У даранг-дурунг қилиб пастга думалади – ҳамма ҳар томонга ўзини урди: жонингни кутқариб қол!

АМАКИ ВА ХОЛАЛАР

Мулозим камзул ва цилиндр кийган, болалар чизган расмлардаги сичқонларга ўхшаб кетадиган адлия вазирини ҳамда сочлари тўкилиб, қадимги авлиёларга ўхшаб

мункиллаб қолган халқ вакили билан бирга саройдан чиқди. Ноғорани думалатиб юборган бояги тентак уларни қаттиқ кўрқитиб қўйган, иложи топилганда ўйлаб-нетиб ўтирмай уни жазо бўлинмаси ёки унданам нарига жўнатиб хумордан чиққан бўлардилар. Ҳозир «Гранд отел»га ёки яқинроқдаги қовоқхонага кирган маъқулми, деб баҳслашиб боришарди. Халқ вакили – отелга бориш тарафдори, худди жамоат жойларида ўзини қандай тутиш қоидасини баён қилаётгандек (шубҳасиз, гап давлатга тегишли жойлар ҳақида эди), фикрини аниқ валўнда қилиб айтди. Ҳукуқшунос гўё ҳукм ўқиётгандек кўтаринки руҳда гапирар эди: «Сохта дабдабага интилиш ярашмаган нарса, шунинг учун, дўстим, мен улуғвор отелдан кўра камтаргина қовоқхонани афзал кўраман, у ерда ўзингни эркин ҳис қиласан. Ялтираган ҳамма нарса олтин бўлавермайди».

Кара де Анхел улар билан бурчакда хайрлашди – давлат вакиллари баҳслашаётган пайтда нарироқда юрган маъқул – ва Хуан Каналес яшайдиган Иньсенсо маҳалласига йўл олди. У иложи борича тезроқ қизни «Тустеп»дан олиб кетиши керак. «Ўзи олиб кетадими, ё бировни юборадими, менга нима, ўйлади арзанда. – Тезроқ кетгани яхши – масъулиятдан қутулади. Майли, илгаригидек яшайверсин. Ўтган кунгача уни билмасдим, хаёлимга ҳам келтирмагандим, мен учун ҳеч қандай аҳамияти йўқ эди...» Уч киши ҳурмат билан унга йўл бўшатди. У ким билан саломлашганини ҳам билмай жавоб қайтарди.

Генералнинг укаси Хуан зарбхона яқинидаги Инсьенсо маҳалласидаги қорамтир, хунук, баҳайбат, бурчакларига сувоғи кўчган тўсиқлар ўрнатилган уйда яшар эди. Пойдеворига урилган тошлардан сув силқиб турибди, ёввойи ҳайвонларнинг қафасини эслатадиган темир панжарали деразалардан зал яхши кўринмасди. Бу ерга миллионлаб шайтонлар яширинган.

Арзанда тақиллатди. Ит вовуллади. Овозига қараганда, у занжирлаб қўйилган қопоғон итга ўхшарди.

Кара де Анхел шляпасини қўлига олиб (у чиройли ва иблис сингари маккор эди), остонадан ўтди. Генералнинг кизи келадиган уйни кўриш мароқли эди; аммо итнинг вовуллаши ва «Марҳамат қилинг!», «Марҳамат қилинг!» деб жилмайиб турган одамнинг овози – у шубҳасиз дон Хуан Каналес эди – қулоғини битириб кўяёзди.

– Марҳамат килиб ичкарига кириш, бу томонга, сеньор, бу ёққа ўтинг, марҳамат!.. Қандай шамол учирди? – Дон Хуан таомилдаги сўзларни беихтиёр такрорлар, овозидан Президент мулозимини кўрганда довдираб қолганини сездирмасликка уринаётгани билиниб турарди.

Кара де Анхел хонани кўздан кечирди. Ярамас ит меҳмонга қараб нега бунчалик ҳуради? Ака-укалар тушган суратлар орасида генерал Каналес йўқ эди. Қарама-қарши томондаги катта тошойнада деворга ёпиштирилган тўртбурчак сарғимтир гулқоғозларнинг акси кўрилади.

«Ит қайда бўлса ҳам уйнинг юраги, – ўйлади Кара де Анхел, Дон Хуан ўзининг хушмуомалалик дастурини намоиш қилаётган пайтда. – Ибтидий замонларда ҳам уйнинг юраги эди. Қабиланинг кўриқчиси. Сеньор Президентни ҳам итлар галаси кўриқлайди».

Ойнада хўжайин пайдо бўлди. У қўлларини асабий силкитарди. Дон Хуан Каналес таомилдаги барча сўзларни айтиб бўлгандан кейин яхши сузувчига ўхшаб қатъият билан сувга шўнгиди.

– Сеньора Каналес, – деб гап бошлади у, – сеньора Каналес ва ожиз бандангиз акамиз қилган ишдан қаттиқ норози бўлдик. Қандай даҳшат! Қотиллик ҳамиша нафратга сазовор, аммо бу!.. Шундай одамни ўлдириш, шундай ҳурматли, обрўли одамни, армиянинг виждони ва номуси, Сеньор Президентнинг энг яқин кишисини ўлдириш!..

Кара де Анхел жим ўтирарди. Чўкаётган бахги қарони кўриб, ёрдам беролмай югураётган кишигина шун-

дай мум тишлаб қолади. Одатда мехмонга борганлар ўринсиз гап айтиб қўймайин, деб шундай тилини тийиб ўтиришади.

Сўзлари беҳуда кетаётганини сезган дон Хуан ўзини йўқотиб қўйди ва қўли билан ҳавони ушламоқчи бўлган ёки оёғини чўзиб, чуқур сув тагини босиб кўришга уринаётган одамнинг ахволига тушди. Бусиз ҳам боши вақир-вуқир қайнаб ётибди. Муқаддас Арк остидаги қотилликка ва барча сиёсий ўргимчак тўрларига ўралашиб қолгандек ваҳима босди. Тўғри, у айбдор эмас. Аммо бу ҳеч нарсани англамайди, ҳеч нарсани – аралашгансан, тамом. Лотерея бу, дўстларим, лотерея! Мамлакат рамзи. Кўчада лотерея билетларини сотувчи ашаддий католик ва эскифуруш Фульхенсио амаки шундай дейди. Бирданига у Кара де Анхел ўрнига суяклари ва жағлари асаб толаларига боғлаб қўйилган Фульхенсио амакининг скелетини кўриб қолди. Амаки қоқ суяк қўлида чарм портфелни ушлаб, шимининг орқа томонига уриб қўяр, жағларини ғалати қимирлатиб масхарабозлик қилар, манқаланиб тамшанар эди: «Бани дўсдарим, бани дўсдарим, бу маблакатда ягода қобун латарея. Бир билетди тортшанг – турма, бошқашиди тортшанг отув. Учиншиди тортшанг – депутат, диплобат, президед, бидистр. Айар ҳамбаси латарея бўса, нимади ўйнайсан? Латарея – бани дўстим, латарея, латарея белатиди шотиб олинг!» Ғадир-будир, узум токидек эгилиб-букилган скелет тиришиб, энгашиб қолди ва оғзидан ютқизиқсиз лотерея билетлари кулгига айланиб отилиб чикди.

Бундай хаёллардан узоқда бўлган Кара де Анхел сукутга чўмиб кузатар ва бу жирканч кўрқоқ билан Камила ўргасида қандай умумийлик борлигини ўйлар эди.

– Ғийбат қилишмоқда... Аниқроғи, қўшниларим хотинимга айтишмоқдаки, мен ҳам полковникнинг ўлимига алоқадор эмишман!.. – давом этди Каналес чўнтагидан зўрға чиқариб олган дастрўмоли билан йирик тер томчиларини артар экан.

– Мен ҳеч нарсани билмайман, – қуруқ жавоб берди мулозим.

– Аммо бу адолатсизлик! Тан оламан, биз хотиним билан Эйсебионинг хатти-ҳаракатларини кўпдан бери коралаб келамиз. Деярли учрашмас эдик. Тўғрироғи, бутунлай учрашмасдик. Бегоналашиб кетгандик. Ассалому алайкум, хайрли кун, хайрли тун, салом ва хайр. Яхши бор, алвидо, алвидо ва бошқа ҳеч нарса.

Дон Хуан ёлғон гапираётгани билиниб турарди. Парда орқасидан кузатиб турган хотини ёрдам беришга шошилди.

– Нега мени таништирмаяпсан? – хитоб килди у ва арзандага жилмайиб таъзим қилди.

– Тўғри айтасан! – паришон жавоб берди эри. Мехмон билан баравар ўринларидан қўзғалишди. – Хотиним билан таништиришга ижозат этсангиз!

– Худит де Каналес...

Кара де Анхел бу исмни эшитган эди, аммо у тўғри гапиряптими-йўқми, била олмади.

Бу ғалати, чўзилиб кетган ташриф давомида Камилага ҳеч қандай алоқаси йўқ, аммо ҳаётини издан чиқараётган, англаб бўлмайдиган ғайритабиий бир куч таъсирида эр-хотиннинг гаплари қулоғига кирмай қолди.

«Нега бу одамлар ўз жиянларининг тақдири билан қизиқмайдилар, – хаёлга ботди у. – Агар Камила ҳақида гаплашганларида мен жон деб тинглаган бўлардим, хавотир оладиган ҳеч нарса йўқ, ҳеч ким сизлардан шубҳаланмаяпти, деб айтган бўлардим. Агар улар мендан сўраганларида... Э худо, нақадар тентак одамман-а! Улар қондош, мен эса бутунлай бегонаман-ку, бу ерда ёлғиз ўзим, унинг дардида ўтирибман-ку...»

Ўзини донья Худит деб танитган хоним тўрли дастрўмоли билан бурнини артиб, энди нима бўларкин дегандек, жим бўлиб қолди.

– Сиз гапираётган эдингиз. Мен сизга халақит бердим... Кечирасиз...

– Биз...

– Ҳа...

– Сиз...

Айни бир пайтда учаласининг оғзидан чиққан – «Марҳамат, давом этинг!» – «Йўқ, сиз гапиринг» деган фавқулудда мулойим хитоблардан кейин гап яна номаълум сабабларга кўра дон Хуанга тегди. (Хотинининг кўзлари «Аҳмоқ!» деб кичқиради эди.)

– Эусебио полковник Парралес Сонриентени ўлдиришда қатнашганини эшитганимдан кейин (ғайри расмий, мутлақо ғайри расмий оҳангда) иккимиз қанчалик газабланганимизни дўстимизга айтаётган эдим...

– О, бўлмасам-чи. Бўлмасам-чи!

Доня Худит бўртиқ кўкракларини намоёйиш қилгандек қаддини кўтариб, гапни илиб кетди. – Менинг қайноғам генерал бундай мудҳиш жиноятга қўл уриб, авлодларини иснодга қолдиришга ҳеч қандай ҳақи йўқ эди! Ўзингиз ўйлаб кўринг, энди унинг касрига эрим балога қоладиган бўлди!

– Мен дон Мигелга худди шуни айтаётган эдим, кўпдан бери акам билан борди-келдини йиғиштириб қўйганмиз. Ҳатто ашаддий душманлардек бўлиб қолган эдик. Уйдаги суратларимни ҳам йиғиштириб қўйганди, мен эса ундан баттар эдим!..

– Биласизми, оилавий муносабатлар, жанжаллар, гина-кудратлар... – доня Худитнинг чуқур нафаси хона бўйлаб сузиб кетди.

– Мен ҳам шундай деб ўйлаган эдим, – деди Кара де Анхел.

– Аммо, оға-иниларни қон-қариндошлик иплари боғлаб туришини унутманг, дон Хуан...

– Нималар деяпсиз, дон Мигел? Сиз мени унга шерик қилиб қўймоқчи бўлаяпсизми?..

– Рухсат этинг!..

– Сиз нотўғри гапираяпсиз, – гап қўшди донья Худит хижолатдан ерга қараб. – Пул бор жойда ҳар қандай алоқалар узилиб кетади. Бу кўнгилсиз ҳодиса, аммо аслида шундай. Пул қариндошлиқдан устун туради!

– Гапимни тугатишга ижозат беринг!.. Мен оға-иниларни мустаҳкам алоқалар боғлаб туради деб ўйлайман, аммо ҳозир гап бутунлай бошқа масала ҳа-

қида. Орангиздаги келишмовчиликлар мени қизиқтирмайди, ночор аҳволда қолган генерал менга айтдики...

– Ярамас! Ўз жиноятига мени шерик қилмоқчи бўлдимиз? Бу гуҳмат!

– Мен сизлар билан бутунлай бошқа нарса ҳақида гаплашмоқчиман.

– Хуан, Хуан, сеньорнинг гапини эшит!

– У қизини сизга топширмоқчилигини айтди ва бу ҳақда сиз билан гаплашиб кўришни мендан илтимос қилди, сизнинг уйингизда...

Шу ерга келганда Кара де Анхел сўзлари беҳуда кетаётганини ҳис қилди. Бир дақиқа бу одамлар испан тилини тушунмайдими, деган хаёлга ҳам борди. Сўзлар ялтираб турган қориндор Хуан ва ҳайкалдек қотиб ўтирган доня Худитга тегмасдан, уларни четлаб ўтиб, ойна ичида йўқолиб кетмоқда эди.

– Унинг тақдири нима бўлишини айнан сизлар ҳал қиласизлар...

– Ҳа, албатта... – Кара де Анхел уни қамоққа олмоқчи эмаслигини сезган дон Хуан бир лаҳзадаёқ ўз аслига қайтиб, виқор билан гапиришга ўтди. – Сизга нима дейишни ҳам билмай қолдим... ҳеч кутмаган эдим... Менинг уйим ҳақида, албатта, гап бўлиши мумкин эмас. Иложимиз қанча, олов билан ўйнашиб бўлмайди! У бахти қаро бизникида тургани яхши эди... аммо биз баъзи танишларимиздан қаттиқ шубҳа қиламиз... Шу пайтгача ғубор тушмаган хонадонимиз эшигини Сеньор Президентга душман одамнинг қизига очиб берсак, улар ёмон хаёлга боришади. Ўзингизга яхши маълум... бунинг устига... шавкатли акам... нима десам экан... ҳа, шавкатли акам ўз қизини Халқлар Доҳийсининг шахсий дўстига топширса, у эса ўз навбатида...

– У ўз бошини сақлаб қолиши учун ҳамма нарсага тайёр эди! – донья Худит кўкрагини янги ҳаво билан тўлдириб, гапга аралашди. – Тасаввур қилинг. Сеньор Президентнинг дўсти бу ҳақда Президентнинг ўзига хабар етказсин, деб қизини орага тикиштирмоқчи бўлдимиз?.. Хайриятки, бу қора ният амалга ошмади.

Бизнинг «Армия князи»миз, – машҳур нутқидан кейин шундай ном орттирган эди, қочишдан бошқа чора тополмасдан жуфтакни ростлабди-ю, қизини бизга тўғрилапти-да, топган ҳийласини қаранг!

Мундирига доғ тушириб, қариндош-уруғларини шарманда қилишдан уялмаган одамдан яна нимани кутиш мумкин? Бизга ишонинг, бундай иснодни кўтариб юриш бизга осон эмас, хўрлик кўравериб, сочимиз оқарган. Бунга худо шоҳид...

Кара де Анхелнинг кўзларидан чиққан ғазаб чақмоқлари қора тунни парчалаб ўтди.

– Демак, бошқа гапдан фойда йўқ...

– Безовта бўлганингизга ачинамиз... Қўнғироқ қилсангиз ҳам бўларди...

Донья Худит кўшимча қилди:

– Сиз учун... катта мамнуният билан... бажарган бўлардик... ишонинг... аммо биласиз-ку...

Уларнинг башарасига қарамасдан индамай кўчага йўл олди, занжирини шарақлатиб жонҳолатда юлқинаётган ит хурганча қолди.

– Мен бошқа оғаларингизникига ҳам бораман, – деди у остонадан ўтаётганда.

– Маслаҳат бермайман, – шоша-пиша жавоб берди дон Хуан. – Билсангиз керак, мен консерватор сифатида танилганман... Улар бўлса либерал ҳисобланадилар!.. Сизни ақлдан озган ёки шунчаки ҳазил қиляпти деб ўйлашади...

У меҳмонга эргашиб кўчага чиқди. Сўнг изига қайтди. Дарвозани оҳиста ёпиб, йўғон қўлларини артди... Кимнидир (фақат хотинини эмас!) силаб эркалагиси келди ва ҳамон вовуллаб турган кўппагини силаб-сийпалай бошлади.

– Ичкарига кирмоқчи бўлсанг, итни ўз ҳолига қўй! – шанғиллади донья Худит. У кечки салқинда роҳатланиб, ҳовлида атиргул кесмоқда эди.

– Мен ҳозир...

– Унда тез кийин, ҳали ибодат қилишим керак, соат олтидан кейин кўчага чиқиш ярамайди.

«ЯНГИ УЙ»ДА

Эрталаб соат саккизда (сув соатлари ҳар жихатдан яхши эди; соат миллари ҳам, вақт ҳам сакраб кетмасди), роппа-роса саккизда Фединанинг ҳаммаёғини обдон тинтиб-текшириб, ўзига хос белгиларини ёзиб олишгандан кейин гўрдек совуқ ва коронғи, гитарадек кинғиркийшик камерага ўтказишди. Бошидан-оёғигача, кўлтиқ тагию тирноқ остигача синчиклаб текширишди, сабаби генерал Каналес ўз қўли билан ёзган ва бахтиқаро аёл генерал уйидаги хоналарда дайдиб юрганда топиб олган хат энги ичидан чиқиб қолганди.

У тик туравериб толиқди, узунлиги бор-йўғи икки қадам келадиган хонада юриб бўлмасди; ўтирганим яхшироқ деб ўйлади у. Полдан изиллаб совуқ чиқиб турарди, бир лаҳзада оёқлари, қўли, ҳатто кулоқларигача музлаб кетди (совуққа қанча чидаш мумкин экан!) – у ноилож ўрнидан кўзгалди; тик турди, яна ўтирди, тагин турди, ўтирди, турди, ўтирди.

Турма ҳовлисида очик ҳавога олиб чиқилган маҳбус аёллар кўшиқ айтишарди. Улар астойдил куйлаётганларига қарамай, кўшиқларидан чириган сабзавот ҳиди анқиётгандек туюлади. Ярим мудроқ аҳволда такрорланаётган оғир оҳанг занжирини бирдан шиддатли, аммо маънос қичқирик узиб юборди. Ҳақоратли куфрона сўзлар... карғиш... Забур оҳанглари эслатадиган чўзик қалтирок овозни эшитган Фединани ваҳима босди.

*Каталак хона билан
Фоҳишахона ораси
Бир қадам йўл,
Қўлингни узатсанг
Тегар осмонга;
Сен билан бир жойда турибмиз ҳозир,
Қайноқ бўсаларни тўйиб олавер.
Ай-яй-яй-яй!
Мен билан бирга бўл,
Бу ер билан
Фоҳишахона ораси*

*Ва ёруз олам
Бир қадам йўл.*

Кўшиқдаги баъзи сўзлар оҳангга мос келмас эди; аммо улар «Янги уй» камоқхонаси билан исловотхона ораси узоқ эмаслигини аниқ-тиниқ англадиб турарди. Тўғри, оҳангда гап кўп. Аммо бу қовушмаган мисраларда аччиқ ҳақиқат фарёд солмоқда, Фединанинг қути ўчиб, қалтирашга тушди. Авваллари ҳам кўрқиб қалтираган вақтлари бўлган, аммо бундай ҳолат қанчалик ваҳимали, кўрқинчли эканлигини, ниҳоятда даҳшатли эканлигини тасаввур ҳам қилиб кўрмаганди; бунини у кейинчалик англаб етди, кўҳна пластинка ўз бағрида жуда кўп сир-асрорларни асрагани сингари бу товуш суяк-суякларигача зирқиратиб юборди. Эрта тонгдан бошлаб фарёд солиб куйлаш қанчалик оғир! Худди терисини шилиб олишаётгандек бадани тиришиб қолди, бу кўшиқни куйлашаётган махбус аёллар эса фоҳишаларнинг ётоғи турмадан кўра совуқроқ эканлигини ҳатто ўйлаб ҳам кўрмаган бўлса керак, бу кўшиқ улар учун озодлик ва ёруғликка чиқиш учун эҳтимол охирги илинж эканига шубҳа йўқ.

Федина бирдан ўғлини эслади ва шу заҳоти енгил тортгандек бўлди. Уни эмин-эркин кўтариб юрган пайтлари беихтиёр кўз ўнгига келди. Гўдаклар бир умр она юрагида яшайди. Эркинликка чиқса, энг аввало, уни чўқинтириши керак. Ҳозир айна пайти. Кўйлаги ҳали янги, қалпоғи ҳам — уни доня Камила совға қилган! Кейин меҳмонларни чақириб керак: нонуштага шоколад билан бўғирсоқ берса бўлади, тушликка валенсианча гуруч билан чўчка эти ва бодом тортилади, кечки таомга лимонад, музқаймоқ, вафли... Кўккўз босмахона ходимига таклифнома буюриб қўйган, уларни яқин кишиларига таркатади. Анави Шумановдан иккита катта извош олинса яхши бўлади, отлари худди паровознинг ўзи, куюшконлари кумушдек ярақлайди, кучирлар қора камзул ва ялтироқ шляпа кийиб олишган. Бирдан чалкашиб кетаётганини сезиб қолди. Олдиндан чанг чиқариш

яхши эмас — бирон ишкал чикиб қолмасин яна, худди анави йигитнинг аҳволига тушиб ўтирса нима бўлади? У тўйга бир кун қолганда: «Мана, эртага, айти шу пайтда!» деб гапираверди. Тўй арафасида эса бошига ғишт тушиб кетса бўладими?

У яна ўғли ҳақида ширин хаёллар сура бошлади ва ўзини тетик ҳис қилди. Ҳамма нарсани унутиб, ярамас расмлар ўргимчак тўрига ўхшатиб чизиб ташланган деворга суяниб ўтирди. Яна хаёли жойига келди ва расмларни кўздан кечира бошлади. Салблар, Инжилдан олинган эркакларнинг исми ёзилган куни, чалкаш саналар ва мисра, булар етмагандек турли ўлчамдаги бетамиз нарсалар тасвири. Бир сурат тагига «Худо» деб ёзилган, ёнига 13-сана ва ҷамдонга ўрнатилган шайтон қиёфаси, гулбарглар ўрнига бармоқ сурати солинган атиргуллар; ҳакамлар, амалдорларнинг қинғир-қийшиқ башараси, қайиқлар, лангарлар, қуёш, шиша идишлар ва туташ қўллар, кўзлар, ёй ўқи тешиб ўтган сурат ва яна узун мўйловли жандармларга ўхшаб кетадиган офтоб ва кампирнинг юзидек қаримсиқ ой, юлдузлар ва соатлар, сув парилари, қанотли гитаралар ҳамда ханжар тасвири чизилган...

Уни ваҳима босди. Бу ярамас хонадан тезроқ қочиб кетиш керак! Орқага тисарилган эди, яна худди шундай расмларга тўла деворга тақалди. Кўрқувдан кўзи тиниб, тили танглайига ёпишиб қолди, баландликдан думалаб тушаётгандек бўлди, дераза эмас, тоғлар турли томонга қараб чекинди, осмондаги юлдузлар аралашиб, қоришиб кетди.

Полда бир тўда чумолиллар ўлик суваракни судраб кетмоқдалар. Федина ажи-бужи расмларга тикилар экан, қандайдир мудҳиш, ярамас нарсалар юрагини зирқиратди.

*Каталакхона билан
Фоҳишахона ораси
Ва чарогон осмон
Бир қадам йўл...*

мисралари қўшиқнинг бағрига ханжардек санчилди.

Шаҳарда Республика Президенти шарафига тантаналар давом этарди. Марказий Майдонга худди дор ёғочига осилгандек катта сурп ўрнатилган, бу ерда кечқурунлари содик фуқаролар учун саёз фильмлардан парчалар кўрсатилар, томошалар росманасига оммавий қатл манзараларига ўхшаб кетарди. Ёниб-ўчиб турадиган чироклар билан безатилган бинолар қора тун қўйнида ярқираб кўринарди. Боғ атрофига тўпланган оломонни найзодор панжаралар тўсиб турар эди. Жамиятнинг гули ҳисобланган казо-казолар байрам маросимида қатнашиш учун боғ ичкарасига бемалол киришмоқда. Ўз садоқатини намойиш қилиш учун майдонга оқиб келган оддий халқнинг сукут сақлаш ва фильмлардан парчалар томоша қилишдан бошқа иложи йўқ. Чоллар ва кампирлар, майиб-мажруҳлар, бир-бирининг меъдасига уриб кетган эр-хотинлар банкага солинган балиқлардек зич қапишиб, эснаб ўтиришар ва сайрга чиққанларни кузатишарди. Баъзи эркаклар маъсума қизларга кўз қисиб, танишлари билан саломлашиб қўйишни канда қилмасди. Ҳар замон, ҳар замонда осмонда мушаклар чарақлаб, шойи камалакдек етти рангда товланар ва бойлару камбағалларни бирдек ўзига маҳлиё қилар эди.

Турмадаги биринчи кун оғир кечади. Ёруғ оламдан ажралиб қоронғи зулмат қўйнида қолган маҳбус дахшатли азобларни бошидан кечиради. Деворлар йўқолади, шифт ғойиб бўлади, пол кўзга кўринмайди, аммо барибир ўзингни эркин хис эта олмайсан! Нақ гўрнинг ўзи.

Федина ғўлдираб дуо ўқий бошлади: «Муқаддас авлиё, Онагинам, ўзинг мадад бер, ахир сен мадад сўраб илтижо қилган бахти қароларни ҳар доим қўллаб келгансан-ку! Сенга сиғинаман, кўз ёшларимни тўкиб, оёқларингга тиз чўкаман, илоҳий онажон! Онажоним Мария, дуоларимни қабул қил! Гуноҳкор бандангни ўзинг қўлла! Омин!» Зулмат уни бўғиб ташлади. Дуо ўқишга ортиқ мажоли қолмади. Полга узала тушди ва узун қўллари – тобора чўзилиб, ўсиб бораётган қўллари

билан барча махбуслар, ноҳақ қамоққа олинганлар, сарсонлик-саргардонликда кезаётганлар, сайёҳлар учун совук гўристон бўлиб қолган ерни қучоқлаб нидо қила бошлади:

*Ora pro nobis*¹
Ora pro nobis
Ora pro nobis
Ora pro nobis
Ora pro nobis
Ora pro nobis
Ora pro nobis
Ora pro nobis

У секин-аста ҳушига келди. Корни очди. Чакалоғини ким эмизади? Эшик тагига эмаклаб келди. Тақиллатди. Ҳеч ким эътибор бермади.

Ora pro nobis
Ora pro nobis

Олис-олисларда кўнғирок ўн икки марта занг урди...

Ora pro nobis
Ora pro nobis
Ora pro nobis

Ўғли у ёқда, ёлғиз...

У ўн икки марта яхши санади... Анча енгиллашди. Тутқунликдан халос бўлганини кўз олдига келтирди. Мана, уйига кириб борди, ҳамма нарса жойида турибди. Хуанитега: «Сени кўрганимдан бахтиёрман», дейди. Габриелитени чақиради, дон Тимотеога таъзим қилади. У ёқда, шаҳарда тантаналар давом этмоқда, дор ўрнига ўрнатилган экран Марказий майдонни безаб турибди, боғда эса сайрга чиққан одамлар қулларга ўхшаб дарвоза олдида давра олиб айланардилар.

¹ Ўзинг мадад бер (лот.)

У кута-кута ҳолдан тойганда камера эшиги очилди. Калитлар жаранглаганда у ўзини гўё жар оғзида ўтиргандек ҳис қилди ва оёқларини тез йиғиштирди. Икки киши қоронғида тимирскиланиб уни топди ва бир оғиз сўз айтмасдан шамол ғувиллаб турган тор йўлакдан судраб олиб кетишди, икки қоронғи хонадан ўтишгач, кафта ёруғ хонага итариб киргизишди. Улар кирган пайтда ҳарбий прокурор котиб билан паст овозда гаплашиб ўтирар эди...

«Бу сеньор Кармелидаги Биби Марям ибодатхонасида орган чалади, – ўйлади Федина. – Уни танигандек бўлиб турибман. Черковда кўрганман. У ёмон одамга ўхшамайди!...»

Прокурор унга диққат билан разм солди. Сўнг расмий саволлар бера бошлади: исми, ёши, табақаси, касби, диний эътиқоди, манзили. Родаснинг хотини барча саволларга аниқ жавоб қайтарди, котиб сўнгги жавобини қайд этаётган пайтда ўзи ҳам савол берди, аммо унинг сўзлари телефон кўнғироғи остида кўмилиб кетди, кўшни хонадаги аёл кишининг кескин хирилдоқ овози қисқа сукунатни бузди: «Ҳа! Хўш қандай экан? Жуда мамнунман!.. Эрталаб у ёққа Кандучуни жўнатган эдим... Кўйлагими? Ярашганда қандоқ, роса келиштириб тикилган эди-да!.. Нима?.. Йўқ, ҳеч қандай нуксони йўқ... айтаяпман-ку, ҳеч қандай айби йўқ... Фақат кечикмасдан келинлар. Ҳа, ҳа. Ҳа... кечикманглар... Хайр... Хайрли тун... Хайр...»

Айни замонда прокурор Федеранинг саволига масха-ромуз оҳангда жавоб қайтарди:

– Асло ташвишланманг! Сизга ўхшаб ҳеч нарса-ни билмайдиганларга тушунтириш учун биз бу ерда ўтирибмиз-да...

Унинг бақа кўзлари ногоҳ ўз ўрнидан отилиб чиқди. У овозини кўтарди:

– Фақат олдин сиз менга эрталаб генерал Эусебио Каналеснинг уйида нима қилиб юрганингизни айтиб беринг-чи...

– Менми?.. Мен генералникига бир иш билан келган эдим.

– Айнан қандай иш эканини билсак бўладими?..

– Мутлақо ўзимга дахлдор иш! Уларга айтмоқчи эдим... мен... сиз... Майли, ҳаммасини бир бошдан айтиб бера қолай: мен анави полковникнинг ўлими муносабати билан кечқурун уни қамоққа олишмоқчи эканини билдириб кўймоқчи эдим.

– Яна шу аҳволда нима учун қамоққа олишди, деб сўраяпсизми? Қанчалик сурбетлик бу?! Шунинг ўзи кам деб ўйлайсизми? Шу камлик қиладими? Камми шу? Камми?

Савол берган сари прокурорнинг ғазаби кўзиб борарди.

– Тўхтанг, аввал гапимни эшитинг! Сиз гапни бутунлай бошқа ёққа буриб кетяпсиз! Худо ҳақи, эшитинг, мен келганимда у йўқ эди. Мен уни кўрганим йўқ. Мен ҳеч кимни кўрганим йўқ, ҳамма кетиб қолган экан! Фақат энага бор эди!

– Сизнингча, бу камми? Камми, а? Қай пайтда келган эдингиз?

– Минорадаги соат олтига жом чалган эди!

– Хотирангизга қойилман! Генерални қамоққа олинади деб кимдан эшитган эдингиз?

– Менми?

– Ҳа, сиз!

– Эримдан эшитдим.

– У кимдан эшитди? Қаердан билади? Ким унга айтди?

– Бир ўртоғи, Лусио Васкес, у махфий полицияда ишлайди. У эримга айтган, эрим эса...

– Сиз эса генералга, – шошилинч гап қистирди прокурор.

Федина бошини чайқади:

– Йўқ, худо ҳақи, мен ҳеч кимга айтганим йўқ!

– Генерал қаерга кетди?

– Ё худойим-ей, мен уни кўрганим йўқ, неча марта айтаман! Эшитяпсизми? Кўрганим йўқ, кўрганим йўқ, кўрганим йўқ! Алдаб нима қиламан? Анавига айтинг, ортиқча нарсаларни ёзиб ўтирмасин!.. – у бармоғи би-

лан котибни кўрсатди. Котиб қатор нуқталар шимдирилган босма қоғозга ўхшаб қолган сепкилдор юзини буриб, унга қаради.

– У нимани ёзиши билан ишингиз бўлмасин! Саволларга жавоб беринг! Генерал қаёққа кетди?

Уzun сукунат. Яна прокурорнинг болға билан ураётгандек ғаддор товуши эшитилди:

– Генерал қаёққа кетди?

– Билмайман! Мендан нимани хоҳлаяпсиз? Билмайман, уни кўрганим йўқ!.. Ё худойим-ей!..

– Сизнинг ўрнингизда бўлсам, тихирлик қилмасдим, ҳукумат ҳаммасини билади. Генерал билан гаплашганингиз бизга маълум!

– Ёлғон гап бу, чин сўзим!

– Яхшиси, кулоқ солинг. Истехзо қилишнинг ўрни эмас. Ҳукумат ҳаммасини билади! Ҳаммасини! Ҳаммасини! – У ҳар гал «ҳаммасини» деганда столга мушт туширар эди. – Агар генерални кўрмаган бўлсангиз, мана бу хат қўлингизга қаердан тушиб қолди?.. Осмондан тушиб, қўлтиғингизга кириб қолдими?

– У ерда ётган экан, мен дарвозахонадан топиб олдим! Сизга айтганимдан фойда йўқ, барибир ишонмайсиз, мени ёлғончига чиқараверасиз!

– «Ерда ётган экан!» Қандай саводсизлик! – пишқирди котиб.

– Хўп, майли, эртақ сўзлашни бас қилайлик! Яхшиси, бор гапни айтинг. Ёлғон-яшиқларингизни тўхтатмасангиз, ўлгунча мени унутмайдиган бўласиз!

– Мен бор гапни айтаяпман. Ишонмасангиз – ишонмай қўя қолинг. Иложим қанча? Сиз ўғлим эмассиз, калтаклолмайман.

– Бу сизга қимматга тушади, ҳали эслаб юрасиз! Энди бошқа саволга жавоб беринг. Генерал сизга ким бўлади? Синглисимисиз? Ёки бирон... мижозимисиз... У сизга нима учун керак?

– Менга... генералдан... ҳеч нарса керак эмас... уни бор-йўғи икки марта кўрганман, холос... Бу ерда шундай бўлиб қолдики... унинг қизи, унинг қизи ўғлимни чўқинтирмоқчи бўлган эди...

– Бу баҳона бўлолмайди!

– У васий бўлишга розилик берган эди!

Котиб гап қўшди:

– Роса ёлғон тўқияпти.

– Мен кўркиб кетдим, бутунлай бошимни йўқотиб қўйдим. Ана шу Лусио кечаси генералнинг қизини ўғирлашмоқчи деб айтди...

– Ёлғонни йиғиштиринг! Генерал қаерда эканини менга айтиб берсангиз, ўзингизга яхши бўлади. У қаерда экани сизга маълум, буни мен яхши биламан, бунинг устига, бу нарса фақат сизга маълум, ҳозир у қаерда эканини менга, фақат менга айтиб берасиз... Хўш, ингиллашни йиғиштиринг, гапиринг, мен эшитаман!

Яна секин, худди руҳоний отадек дона-дона гапирди:

– Агар генерал қаердалигини менга айтсангиз... кулоқ солинг, унинг қаердалигини билишингиз менга маълум, генерал яширинган жойни менга кўрсатиб берсангиз, мен сизни кечираман. Сизни озод қилишга буйруқ бераман ва мана шу ердан тўғри уйингизга борасиз... Ўйлаб кўринг, яхшилаб ўйлаб кўринг!

– Э худойим-а, билганимда ҳозироқ айтиб берардим-ку! Қанийди шуни билсам! Пешонам бунча шўр бўлмаса! Билмайман дедим-ку! Нега ишонмайсиз?! Бу чин сўзим ахир!

– Тониб нима қиласиз? Бу ишингиздан ўзингизга фақат зарар келади-ку! Наҳотки шунга ақлингиз етмаса?!

Прокурорнинг гаплари орасидаги бир лаҳзалик сукут пайтида котиб хуштак чалиб, тишларини тозалаб ўтирарди.

– Кўраяпманки, яхшилик билан ҳеч нарсага эришиб бўлмас экан! Битлиқи халқ! – Прокурор уйғонаётган вулкондек наъра тортди. – Куч ишлатишга тўғри келади. Шуни билиб қўйингки, сиз ўта оғир давлат жиноятини содир этгансиз. Сиз ҳозир қонун кўлидасиз, сотқин, исёнкор, қотил ва Сеньор Президентнинг ашаддий душманини қочириб юборишда айбланасиз... Сиз билан ортиқча гаплашиб ўтиришга ҳожат йўқ!..

Хенаро Родаснинг хотини бутунлай адои тамом бўлди.

Бу дарғазаб махлуқ ҳозир манфур ишга қўл уриши аниқ, улар дахшатли, ўлимдан оғир жазони қўллашга шайланиб туришибди... Унинг қўллари қалтиради, оёқлари букилиб, тишлари тақиллай бошлади... Худди суяклари юлиб олинган-у, бармоклари ўрнида курук қўлқошлар осилиб тургандек. Тишлари фалокатдан огоҳлантираётгандек, тиззалари қутурган отлар қўшилган чанадан сакраб тушаётгандек букилиб-букилиб кетади.

– Сеньор! – илтижо қилди у.

– Мен билан ҳазиллашиш қандай бўлишини кўрасиз! Қани тез бўлинг, генерал қаерда?

Олис бир ерда эшик очилиб, мурғак боланинг аччиқ йиғиси эшитилди. Қайноқ, ночор, адоқсиз мунгли нола...

– Ўғлингизга ачинмайсизми?!

Унинг гапи тамом бўлмасдан Федина бошини кўтарди. У ваҳимага тушиб, атрофга аланглади – бу фарёд қаердан келяпти?

– У икки соатдан бери фарёд солади. Кўраман деб беҳуда овора бўлманг, кўролмайсиз. У икки соатдан бери очликдан йиғлайди, агар генерал қаерга яширинганини айтмасангиз – очликдан тўнғиз кўпади!

Аёл эшикка интилди, аммо учта барзанги йўлини тўсди, учта баҳайбат иблис уни ўйинчоқ қилиб судраб келди. Сочлари тўзғиди, кофтаси ечилиб кетди, юбкаси сирғалиб тушди – бу латта-путталар кимга керак? У деярли яланғоч, прокурор олдига эмаклаб келиб, тиз чўкди ва гўдакни эмизишга рухсат сўраб ялиниб-ёлворди.

– Генерал қаердалигини айтсангиз, барча истагингиз бажарилади.

– Исо алайҳиссалом ҳақи, сеньор, илтимос қиламан, – нола кўтарди у прокурор этигини қучоқлаб. – Исо ҳазратлари ҳақи эмизишга рухсат беринг, қандай қийналаётганини кўрмаяпсизми?! Бир эмизиб берай, майли, кейин мени ўлдирсангиз ҳам майли.

– Худони ўртага кўйиб нима қиласиз! Генерал қаердалигини айтмагунигизча ўрнимиздан қимирламаймиз. Ўғлингиз ўлиб кетсин – бизга нима?

У остонада турганлар олдига тиззалаб бориб, оёқларига тиз чўқди, сўнг яна прокурор этикларини кучоқлаб, ўпишга уринди.

– Сеньор, ўғлимга раҳм қилинг!

– Келинг, ўғлингиз хақи, генерал қаердалигини айтинг. Тиз чўкишингиздан фойда йўқ. Майнавозчиликни бас қилинг. Саволга жавоб бермасангиз – болангизни эмизмайсиз.

Прокурор ўрнидан турди – ўтиравериш жонига теккан эди. Перо билан тишини кавлаб ўтирган котиб бахти каро аёлнинг гапларини ёзишга чоғланди.

– Генерал қаерда?

Қиш чоғларида дамбадаги сувлар нола чекади. Чақалоқ ана шундай нола чекиб, бўғилиб йиғлар эди.

– Генерал қаерда?

Ярадор ҳайвонга ўхшаб қолган Федина лабларини тишлаб, нима қилишини билмай жим турар эди.

– Генерал қаерда?

Шу тарзда беш... ўн... ўн беш дақиқа ўтди. Ниҳоят, прокурор қора ҳошияли дастрўмол билан лабларини артиб, ошкора пўписага ўтди:

– Айтишни хоҳламасангиз, сўндирилмаган оҳак билан баданингизни артишга тўғри келади. Балки ана шунда генерал қайси йўл билан кетганини айтиб берарсиз!

– Нимани хоҳласангиз шуни қиламан... Фақат беринг менга... беринг... чақалоғимни эмизишга беринг! Сеньор, мени бунчалик хўрламанг, кўриб турибсиз-ку, бу адолатсизлик! Сеньор унинг гуноҳи йўқ. Яхшиси, қанча бўлса мени азобланг, майли!

Эшикни кўриклаб турган одамлардан бири уни полга ағдарди. Бошқаси оёғи билан тепди, аёл полда тўлғана бошлади. У ҳеч нарсани кўрмай, ҳеч нарсани сезмай қолди, фақат қулоғига биғиллаб йиғлаётган чақалоғининг ноласи эшитилар, фақат шуни сезарди, холос.

Бошқа урмасликлари учун у оҳакни арта бошлаганда соат тунги бир бўлганди. Чақалоғи йиғларди.

Ҳар замон, ҳар замонда прокурор:

– Генерал қаерда? Генерал қаерда? – деб сўраб турарди.

Соат... Икки...

Ниҳоят, уч... Ўгли йиғларди.

Уч, аслида беш бўлиши керак эди...

Ҳали тўрт бўлмапти... Ўғли ҳамон йиғлайди...

Тўрт... Йиғлайди...

– Генерал қаерда? Генерал қаерда?

Кўллари чарсиллайди, бармоқларининг териси шилиниб тушади, тирноқлари тагидан қон оқади. Федина оғриқдан инграйди, ғадир-будир бўлиб қолган кўлларидан оҳакни артиб йўқотишга уринади. Оғриқдан эмас, ўғлини сўраш учун бир амаллаб ўзини кўлга олганда уни яна калтаклашади.

Прокурорнинг овози қулоғига кирмай қолди. Ўғлининг йиғиси тобора заифлашиб, ҳа, заифлашиб борарди...

Йигирма дақиқаси кам бешда улар кетишди, у полда ағдарилиб ётар, ҳушини йўқотган эди. Шилимшиқ сўлак лабларига ёпишиб қолган, майда-майда яра босган сийнасидаги нозик томирчалардан оҳакка ўхшаган оппоқ сут оқарди. Шамоллаб қизарган кўзларидан сийрак кўз ёшлари томчилайди.

Кейинроқ, тонг отганда уни камерага судраб кирдилар. У шу ерда ўзига келди. Ёнида бадани совиб, латта қўғирчоқдек шалвираб қолган чалажон ўгли ётарди. Она кўксини эмгач, унга салгина жон киргандек бўлди ва очкўзлик билан кўкракка ёпишди; аммо оҳакнинг аччиқ ҳидига чидай олмади, оғзидан чиқариб юборди, яна чинқариб йиғлашга тушди, қайта эмизишга қанча уринмасин, нафи бўлмади. Уни бир қўлида ушлаб, иккинчиси билан эшикни тақиллатиб, чақиришга тушди... Чақалоқ эса кўкариб борарди... Тобора кўкариб, кўкариб борарди. Наҳотки, бу беғубор, беғуноҳ норасида гўдакни онасининг қўлида ўлсин деб келтириб беришган бўлса?..

У яна эшикни тақиллатиб уриб, ёрдам сўраб бақира бошлади...

– Ҳой, ўғлим ўлаяпти! Ўғилчам ўлаяпти! Вой қадрдоним, вой ширин-шакарим, вой дўмбоғим! Ёрдамга келинглар! Очинглар! Очинглар! Худо ҳақи, очинглар! Ўғлим ўлаяпти! Муқаддас Биби Марям! Авлиё Антоний! Муқаддас Катерина!

Девор ташқарисида байрам давом этарди. Бугун байрамнинг иккинчи куни. Дорга ўхшаган чойшаб осиглик; боғда қуллар айлана бўйлаб дарвозани айлантиришади.

МУҲАББАТ ЖАФОСИ

– Келади... Келмайди...

– Гапларим эсингиздан чиқмасин!..

У кечикмоқда. Келса бўлди-да, тўғрими?

– Келмасдан иложи йўқ. Сиз ташвиш тортманг. Агар келмаса, майли, худо мени парча-парча қилиб ташласин!..

– Отам ҳақида бирон-бир гап топиб келармикин? У шунга ваъда берганди...

– Умид қилиш керак...

– Фақат ёмон хабар эшитмасам бўлгани!.. Нима бўлаётганини яхши тушунолмай қолдим. Чамаси, ақлдан озаётганга ўхшайман... У тезроқ кела қолсайди, ҳаммасини билгим келади... агар аҳвол ёмон бўлса, келмасаям майли!

Бека уйдаги ясатилган хос хонада каравотда ётган Камиланинг қалтироқ овозини эшитиб ўтирарди. Пол устига ўрнатилган Биби Марям ҳайкали олдига қўйилган шамчиरोқ хира нур таратади.

– Келади, келади, яхши хабарлар олиб келади, шу гапларим ёдингизда турсин... Буни қаердан биледи деб ўйлайсизми? Юрагим сезиб туради, ҳаммаси худди рисолада ёзилгандай... Аслида у эркакларни... Сизга айтиб берсам ишонмайсиз... албатта, ҳар хил бўлишади... э, қуриб кетсин, ҳаммаси бир гўр... Худди итнинг ўзи... Суяк ҳидини олса бўлди, уймалашиб қолади...

Камила оловни пуфлаб ёндираётган беканинг ҳаракатларига бефарқ қараб ётарди.

– Муҳаббат – музнинг ўзи. Сўра бошласанг – ширин-шакар, кейин қарасанг, биттагина чўп қолади!

Кўчада қадам товушлари эшитилди. Камиланинг юраги қаттиқ уриб кетди, иккала қўли билан кўксини чангаллади. Товушлар эшикдан узоқлашади ва аста-секин йўқ бўлди.

– У келаяпти деб ўйлагандим.

– Ҳозир келади!

– Менимча, у аввал қариндошларимникига боради. Топдим, у Хуан амаким билан бирга келади...

– Пишт! Сутга мушук тегиб қўйди. Ҳайдаш керак...

Камила мушукка қаради, стуллардан бирида турган идишдаги сутни ича бошлаган мушук беканинг ҳайқириғидан кўрқиб, мўйловларини ялаб қочишга шайланди.

– Мушугингизнинг оти нима?

– Ладан...

– Мениям мушукчам бор эди. Капля деб чақирардик.

– Ана кимдир келаяпти! Балки...

У келган эди.

Бека эшикни очгунча, Камила сочларини тартибга солиб улгурди. Юраги дукуллайди. Бутун кун бўйи (унинг адоғи йўқдек туюлди) тинка-мадори куриди, руҳан эзилди, довдиради, ўзаро пичирлашиб гаплашаётган жарроҳлар хузурида турган оғир беморга ўхшаб шалшайиб қолди.

Кара де Анхел остонадан ўтиши билан юзидаги ташвиш ифодасини сидириб ташлаган эди. У очик чехра билан:

– Яхши хабарлар бор, сеньорита! – деди.

Камила каравот оёғига суяниб турар, юзи тахтадек қотиб қолган, кўзлари ёшга тўла эди. Мулозим уни қўлидан ушлади.

– Аввало, энг муҳими, отангиз ҳақида. – У бекага бир қараб олиб, товуш оҳангини ўзгартирмасдан бошқа нарса ҳақида гапирди:

– Отангиз бу ерда эканингизни билмайди...
– Ўзи қаерда?
– Тинчланинг!
– У соғ-саломат эканини билсам бўлди!..
– Ўтирсангизчи, дон-н-н-н... – гапга аралашди бека унга курси қўйиб берар экан.

– Раҳмат...

– Сизлар бемалол гаплашиб олинглар, хозир сизларга керагим йўққа ўхшайди, яхшиси, мен бориб Лусиодан хабар олай, эрталаб чиқиб кетганича дараги йўқ.

Мулозим Камилани ёлғиз қолдириб ташқарига чиқманг демоқчи бўлиб, оғиз жуфтлаганича қолди. Бека кийимларини алмаштириш учун ичкари хонага кириб кетди, унинг ўрнига Камила жавоб берди:

– Қилган барча яхшиликларингиз худодан қайтсин, сеньора! Эшитяпсизми?.. У нақадар меҳрибон камбагал аёл! Фақат олижаноб гаплар билан дилимни овутди! Сиз жуда бадавлатсиз, олижаноб, насли тоза одамсиз, у сизни кўпдан бери яхши билади..

– Ҳа, меҳрибон аёл экани кўриниб турибди, аммо, шундай бўлса ҳам унинг олдида ҳамма гапни айтиш мумкин эмас, у бизни холи қолдиргани маъқул. Отангиз ҳақидаги маълумот шуки, у хавфсиз жойда, то чегарадан ўтиб кетгунча бошқа ҳеч қандай маълумот ололмайсиз. Қани, айтинг-чи, бояги хотинга отангиз ҳақида бирон нарса дедингизми?

– Йўқ, у ҳаммасидан хабардор деб ўйладим.

– Шуниси маъқул, у ҳеч нарсани билмаслиги керак.

– Амакиларим нима дейишди?

– Отангиз билан бўлиб, уларникига боролмадим. Аммо эртага кириб ўтаман, деб уларни огоҳлантирдим.

– Ташвишга қўйганим учун кечирасиз. Ўзингиз кўриб турибсиз-ку, уларникида тинчроқ бўламан. Айниқса, Хуан амакимникида. У мени чўқинтирган отам, ўзининг қизидек бўлиб қолганман...

– Тез-тез кўришиб турардингизми?

– Деярли ҳар куни... Ҳа... Деярли... Агар боролмай қолсақ, у бизникига ё бир ўзи, ё хотини билан келар-

ди... Дадам уни жонидан ортиқ суярди. Дадам: «Мен йўқ бўлсам, Хуан билан қоласан. Сен уни ардоқлашинг ва отанг ўрнида кўришинг керак», деб кўп такрорларди. Яқшанба куни ҳар доим бирга тушлик қилардик.

– Нима бўлишидан қатъи назар, сизни полициядан яшириш учун бу ерга олиб келганимни билиб қўйганингиз яхши.

Пилиги тозаланмаган шамчироқ шабкўр одамга ўхшаб тебраниб, хира нур сочади.

– Нимани ўйлаб қолдингиз?

У содда ва хотиржам гапирарди.

– Отамни ўйлаяпман, ҳозир унга қанчалик оғир, бегона жойларда... қоронғи... сизга қандай тушунтирсам... У оч қолган, ухлагиси, сув ичгиси келади... унга қарайдиган ҳеч ким йўқ... Унга Биби Марям мадақкор бўлсин!.. Унинг сурати олдида бугун кун бўйи шам ёниб турди...

– Ҳар хил хаёлларга бориб, бошингизга фалокатни чақирманг. Пешонага нима битилган бўлса, шу бўлади. Тақдир бизни учраштирди, отангизга ёрдам бераман, деб ким ўйлаб кўрибди? – Қизнинг кўлидан ушлади, у қаршилиқ қилмади, иккаласи Муқаддас аёл тасвирига узоқ тикилиб ўтиришди.

*Самовот эгаси ушлаб калитин
Отпоқ қорга туширди илоҳий тасвир.
Осмонда нур сочган ёруғ юлдузга
Бокира танингни қўйди муҳрлаб!*

Бундай осуда дамларда айтишга сўз топилмайди, беором юраклар эса бир хилда депсиб ура бошлайди.

– Менга айтинг-чи... Дадам ҳозир жуда узоқда бўлса керак... Биз буни тахминан қачон била оламиз?..

– Аниқ айтолмайман. Фақат вақт кўрсатади.

– Кўп кутамизми?

– Йўқ...

– Хуан амаким билса керак?

– Бўлиши мумкин...

– Уларни тилга олганимда менга нега ғалати тикиласиз?

– Нималар деяпсиз? Асло ундай эмас. Аксинча, улар бўлмаса, зиммамдаги масъулият янада оғиррок бўларди... Улар бўлмаса, сизни қаерга олиб бораман?

У қариндошлар ҳақида бутунлай бошқа оҳангда гапирар эди. (Сокчилар генерални ҳайдаб келаётганини кўз олдига келтирганда уни даҳшат босарди. Балки қонга беланган танасини занжирга солиб олиб келишар?..)

Эшик кўққисдан зарб билан очилди. Бека ҳовлиқиб кирди. Тиргаклар полга тарақлаб тушди. Шам нури тебранди.

– Кечирасизлар, сизларни безовта қилдим... Менинг Лусиомни олиб кетишибди... Қўшним айтиб берди, ёнидан қоғоз чиқиб қолибди. Турмага жўнатишибди. Ҳаммасига ана шу мишиқи Родас сабабчи. Кунни билан мен ҳам юрагим дук-дук уриб, не ҳасратда ўтирдим. Бу битлиқи бўлса сиз билан Лусико бегойимни олиб қочди деб сотқинлик қилибди...

Мулозим уни тўхтатолмай қолди. Бир дунё сўз... ва бирдан портлаш... Бир дақиқа, балки ярим дақиқа ичида ҳамма нарса: Камила, ўзи, бахти қаро севгиси осмонга учиб кетди. У ўзига келганда Камила юзини ёстиққа босиб аччиқ кўз ёши тўкар, бека эса ҳар бир сўзи тўфонга айланиб, оламга ўт қўяётгани ва ўзини ҳам тириклай ўпқонга тортиб кетаётганини ўйлаб ўтирмай, қизни қандай ўғирлашгани ҳақида тинимсиз сайрамокда эди.

Камила узоқ йиғлади. Сўнг ойпараст қизларга ўхшаб ўрнидан турди ва ўраниб олиш учун бирон нарса беришни бекадан сўради.

– Агар сиз олижаноб одам бўлсангиз, – деди у Мигелга бека узатган шол рўмолни олар экан, – мени амаким Хуаннинг олдига олиб боринг.

У ҳозир қизга бор ҳақиқатни айта олмаслигини, тақдир ўқи юрагини тилка-пора қилиб юбораётганини, айтилмаган сўзлари эса кўзларига жойлашиб олиб умидсиз нола чекаётганини билдиришдан ожиз эди.

– Шляпам қаерда? – сўради у бўғиқ овозда.

Шляпасини қўлига олиб, барча орзу-умидлари барбод бўлган қовоқхона ичкарасига охирги марта назар солиш учун ўрнидан турди.

– Фақат, – деди у остонада бир зум тўхтаб, – фақат кечикмадикми деб кўрқаман...

– Бегона жойга бораётганим йўқ-ку. Ўз туғишганларимникига бораман. У ер мен учун – ўз уйим.

Кара де Анхел унинг қўлини оҳиста ушлади ва худди юрагидан узиб олаётгандек шафқатсиз сўзларни айтишга мажбур бўлди:

– Уларникига бориш мумкин эмас. Улар сиз ҳақингизда эшитишни ҳам хоҳлашмайди. Улар акасидан воз кечишди. Бугун эрталаб амакингиз Хуан буни менга айтди.

– Уларни кўрганим йўқ деб ўзингиз айтдингиз-ку! Фақат бораман дегансиз уларга! Гапларингиздан тонадиган бўлиб қолдингизми? Қариндошларимга беҳуда тухмат қилаяпсиз. Қўлингизга тушган ўлжадан воз кечолмаяпсиз – мана, гап қаерда? Мен ҳақимда эшитишни-ям хоҳлашмайди, мени қабул қилишмайди эмиш! Ақлдан озиб қолибсиз! Қани, кетдик!

– Ақлдан озганим йўқ. Хўрланишингизни кўргандан кўра – ўлганим яхши. Сизга ёлғон гапирдим... сабабини... билмайман. Сабаби, элдан бурун азобланишингизни хоҳламайман. Мен эртага тагин уларникига бормоқчи ва сизни кўчада қолдирмасликларини сўраб ялиниб-ёлбормоқчи эдим, энди бундай қилиб бўлмайди. Сабаби, ўзингиз бораман деб оёқ тираб олдингиз, энди ҳаммаси бекор.

Бека ҳайкалча олдидаги шамни кўтариб, уларни кўчагача кузатди. Кўчалар сахродек кимсасиз! Мўъжазгина аланга тебраниб, ўчиб қолди.

ЭШИКЛАР ОЛДИДА

Тўқ-тўқ! Тўқ-тўқ-тўқ!..

Дарвоза тақиллатадиган болғанинг қувноқ садолари ҳовли бўйлаб тарқалади. Роҳатланиб мудраётган ит уйғониб кетди. Ўрнидан сакраб туриб, хуришга тушди.

Камила мулозимга ўгирилиб қаради – бу ерда – амакисининг дарвозаси тагида ҳеч кимдан кўркмас эди – унга ғурур билан хитоб қилди:

– У мени танимай турибди. Олмос! Олмос! – қичқирди итга қараб. – Олмос, мен келдим! Танимай қолдингми-а? Югур, уларга хабар бер.

Яна йўлдошига ўгирилди:

– Озгина кутамиз.

– Ҳа-ҳа, майли, мени ўйлаб ташвишланманг, кутамиз.

У ҳамма нарсасидан ажралган ва ҳеч нарсага умид қилмайдиган одам сингари лоқайд гапирарди.

– Эшитишмаяпти, шекилли. Қаттиқроқ тақиллатиш керак.

У тилла рангига бўялган, қўл шаклида ясалган болғачани кўп марталаб дарвозага уриб турди.

– Оқсочлар ухлаб қолганга ўхшайди. Шу пайтгача очишлари керак эди! Дадамнинг гаплари бежиз эмас экан, биласизми, у ҳам уйқуси камлигидан қийналарди, – уйқусизликдан безор пайтларида: «Оқсочлардек тўйиб ухлашни хоҳлайман!» деб қўярди.

Ит вовуллайди, ичкаридан бошқа садо чиқмайди. У гоҳ дарвоза олдидан, гоҳ ҳовлининг энг ичкарисидан тинмай акиллайди – ит ҳовлидаги тошларни шақиллатиб югуради.

– Ажабо! – деди қиз эшик олдидан кўзғалмай, жимжитлик уни руҳан эзиб ташламоқда эди. – Улар ухлаб қолишган. Қаттиқроқ тақиллатиб кўрай-чи...

– Тўқ! тўқ-тўқ! Тўқ-тўқ!-тўқ!

– Ҳозир чиқиб қолишади, эшигишмаяпти, холос.

– Қўшнилар чикса яхши бўлмайди, – деди Кара де Анхел. Туман пардаси куюқлашган. Аммо бошқа эшикларнинг очилиб-ёпилиши эшитилиб турарди.

– Чарчаб қолганингиз йўқми?

– Ҳечқиси йўқ, тақиллатинг! Яна бир дақиқа кутайлик, ҳозир чиқишади.

Камила вақт тезроқ ўтсин деб ичида санай бошлади: бир, икки, уч, тўрт, беш, олти, етти, саккиз, тўққиз, ўн,

ўн бир, ўн икки, ўн уч, ўн тўрт, ўн беш, ўн олти, ўн етти, ўн саккиз, ўн тўққиз, йигирма, йигирма бир, йигирма икки, йигирма уч... йигирма уч... йигирма уч... йигирма тўрт, йигирма беш...

– Келишмаяпти!

... йигирма олти, йигирма етти, йигирма саккиз, йигирма тўққиз, ўттиз, ўттиз... ўттиз, ўттиз бир, ўттиз икки, ўттиз уч... ўттиз уч, ўттиз тўрт... ўттиз беш, – у эликкача санашдан чўчимокда эди, – ўттиз олти... ўттиз етти... ўттиз саккиз...

Ногох, ҳеч кутилмаганда унинг хаёлига у Хуан амалкиси ҳақида рост гапирган экан, деган фикр қуйилиб келди. Нафасини ичига ютиб, эшикни қатъият билан қаттиқ тақиллата бошлади. – Тўқ, тўқ-тўқ-тўқ, – у болғани қўлидан қўймади. – Тўқ, тўқ, тўқ, тўқ, тўқ, тўқ – бўлиши мумкин эмас!.. тўқ-тўқ-тўқ-тўқ-тўқ-тўқ-тўқ-тўқ-тўқ-тўқ.

Жавоби оддий – ит тинмай акиллайди. Уларга нима ёмонлик қилган эди, нега очишмаяпти? Яна тақиллатди. Ҳар бир зарбадан кейин илинж пайдо бўларди. Эшикни очишмаса, ахволи нима кечади? Шу хаёлнинг ўзи уни ваҳимага соларди. У тақиллатди, тақиллатди. Ашаддий душманининг бошига болға билан ураётгандек тақиллатаверди. Оёқларидан мажол кетди, оғзи куриб қолди, тили танглайига ёпишди, кўркувдан тишлари тақиллай бошлади.

Дераза ғийқиллади, овозлар эшитилди. Ҳаммаёқ илиб кетгандек бўлди. Келишаяпти, худойимга минг қатла шукур! Ёнидаги одамдан тезроқ кутулиш керак, унинг кўзлари қоп-қора, аммо мушукникидек ёмон тикилади. У чиройли, фариштадек кўринганига қарамай, ёмон одам. Кўчалар ва уйлар олами дарвоза билан тўсилганига қарамай қорамтир юлдузлар сингари туташиб кетган. Уйда ҳеч кимга билдирмасдан яширинча нон ейиш мумкин – бекитиб ейилган нон ширин туюлади-да! Уй донишмандликка ўргатади, у химоя қилади, мустаҳкам туради, у – худди оилавий фотосуратга ўхшайди: отаси галстук таққан, онаси қимматбаҳо

либосларга бурканган, болаларнинг сочи ҳақиқий атир билан ҳўлланган. Кўча эса қалқиб туради, хавфли, хатарли, ойна сингари алдамчи. Кўча – умумий кирхона, у ерда етти ёт бегоналарнинг чойшаблари ювилади.

Болалигида бу эшиклар орасида неча марталаб ўйнаган эди. Ўйинлар Хуан амакисини кўчага кузатиб чиққунича давом этарди, шу ердан туриб кўм-кўк осмон остида ярқираб турган томларни томоша қиларди.

– Ойна очилганини эшитдингиз-а, тўғрими? Бизга эса очишмаяпти... Балки биз... бошқа жойга келиб қолгандирмиз?

У болғачани ташлаб уйнинг пиллапоялари олдига чопиб борди. Йўқ, адашган эмас. Хуан амакисининг уйи. Тунука тахтачага: «Хуан Каналес. Инженер», деб ёзиб қўйилган.

Ўпкаси тўлиб, болаларча ҳўнграб йиғлаб юборди. Ақлининг энг теран жойларидан жажжи қора отларга минган қора фикрлар қайнаб чиқа бошлади. Кара де Анхел тўғри гапирган экан. Камила эшитишни ҳам хоҳламаган эди, аслида, у ҳақ бўлиб чиқди.

Кўчани қаймоқдек қуюқ, семиз ўтдек ўткир ҳидли лойқа туман босди.

– Мени яна озгина кузатиб қўйинг. Дастлаб Луис амакимникига борамиз...

– Хоҳлаган жойингизни айтинг...

– Хўп, кетдик бўлмаса, – кўз ёшлари ёмғирдек қуюлди, – булар менинг киришимни хоҳлашмаяпти.

Улар юриб кетишди. Қиз ҳар дақиқада орқасига қараб қўяр, ҳали ҳам умиди узилмаган эди; мулозим эса хўмрайиб, жим борарди. Бундай қилиқ дон Хуан Каналесга ярашмайди!

Бунақа ҳақоратни кечириш мумкин эмас! Улар кетишди, ит акиллаб қолди. Умидлар узилди. Вовуллаш ҳам тинди. Зарбхона олдида сархуш хат ташувчига дуч келишди. У ойпараст каби чайқалиб, хатларни йўл-йўлакай сочиб борар, қўлларини кўкка чўзиб, ғалати овозлар чиқарарди, узун сўлаги чўзилиб, хизмат курткасидаги тугмачага ўралиб қолган эди. Камила билан

Кара де Анхел бирданига унинг ёнига югуриб боришди, хатларни йиғиб, халтасига солишди ва энди бундай қилманг, деб тайинлашди.

– Сиз-лар-га раҳ-мат!.. Кат-та раҳ-мат де-яп-ман...

Хат ташувчи зарбхона деворига суянганча қийналиб гапирар эди. Улар кетишди. Хат ташувчи ҳам халтасини қучоқлаб, қўшиқ куйлаб йўлга тушди:

*Осмонга чиқмоқ учун
Зарурдир икки зина;
Узун бўлади бири,
Иккинчиси калтароқ.*

Кейин нақаротга ўтди:

*О, илоҳа, сен кўдасан,
Айт-чи, қаерда манзилинг.
Ўз мамлакатинг сари
Борасан, борасан, борасан!*

– Авлиё Иоанн бармоғини чўзиб, хат ташувчилар орасидан мени... Гу... Гу... Гумерсиндо Соларесни кўрсатади...

Яна куйлайди:

*Ўлсам агар, айтинг-чи,
Тобутимни кўтаради ким?
Фақат роҳиба аёллару
Хизматга тайёр бир поп!*

– Оҳ-оҳ-оҳ-оҳ, ҳеч кимга, ҳеч кимга ке-ра-гинг йўқдир сенинг.

Қоқилиб, туман ичида ғойиб бўлди. Бўйи кичкина, калласи катта эди.

Айни шу дамда Хуан укаси Хосе Антониога телефон қилиб гаплашмоқда эди. Марказий тармоқ жавоб бермади. Гўшақдан тинимсиз шовқин ғувиллаб турди. Ниҳоят, ер остидан чикқандек овоз келиб қолди. У дон Хосе Антонио Каналеснинг уйини сўради, ҳеч қутилмаганда акасининг таниш товушини эшитди.

– Лаббай, ҳа. Мен ўзим, Хуанман... Танаймай қолдингми, деб ўйлабман... Гап бундай, тасаввур қилиб кўр. Ана шу нусха билан, ҳа... Нимасини айтасан, нимасини айтасан! Ҳа, тушунарли... Ҳа... ҳа... Нима? Йў-ўқ, албатта очганимиз йўқ!.. Оқибатини ўйлаб кўргин... Бу ердан сеникига кетишгандир... Нима, нима? Ўзим ҳам шундай ўйлагандим... Ҳа, жуда кўрқиб кетдик!.. Ҳа, сизлар ҳам шундай бўлдингларми?.. Хотинингга катта зиёни тегади... Меники очмоқчи бўлди, рухсат бермадим!.. Албатта, ўз-ўзидан маълум!.. Қўшнилар-чи... Албатта, албатта! Меники ундан баттар... Жони чиқаёзди... Сендан кейин Луисникига боришса керак... А, шундайми?.. Бориб бўлишибдими?

Тонг оқимтир, заиф, ҳар жой-ҳар жойда лимон ёки апельсин шарбатини эслатадиган журъатсиз ёруғ шуъла, гуриллаб ёна бошлаган гулхан алангасининг олтинранг жилоси – тонг. Улар дон Хосе Антонио дарвозасидан узоқлашиб бормоқдалар.

Камила ҳар қадам ташлаганда:

– Уларни худо жазолайди, – деб такрорлайди.

Унинг тишлари такиллайди. Нам босган кўзларига яшил ўтлоқлар маъносиз телмуради – тонгни бу даражада аччиқ қаршилашни у тасаввур ҳам қила олмасди. У тақдир зарбаси қарахт қилиб қўйган кишиларга ўхшаб гандираклайди. Оёғи тушовлангандек. Хаёли жойида эмас.

Қушлар тонгни шаҳар боғидаги ёки кичик кулбалардаги сархуш қалин бутоқларда кутиб оладилар. Самовий садолар қалтираб тонг шуъласига қоришиб кетади. Атиргуллар уйғониб тангри таолога салом берадилар, гўшт дўконидаги ўтмас болталар уларга жўр бўлади; хўрозлар қанот қоқиб, қичқириб қўшиқларини машқ қиладилар; катта саватлардан нон иси таралади; тунги дайдилар тентирайдилар, эшик ғийқиллайди – кампир черковга шошилади ёки дастёр қиз хўжайинини нонушта килиб кетмоғи учун нон дўконига югуради.

Тонг ёришмоқда...

Кузгунлар ўлган мушук жасадини торткилашади, кулулар оч кўзларини ялтилатиб, нафаси бўғилиб, биялар ортидан югуришади. Бир кўпак оқсоқланиб, думини қисиб, ҳадиксираб маъюс боқади ва тишларини ғижирлатади. Улар деворлару эшикларга кичик Ниагара шоввасини чоптирадилар.

Тонг ёришмоқда.

Туни билан марказий кўчаларни супуриб чикқан, шарпани эслатадиган дағал кийим кийган хиндулар тизилишиб, кулбаларига қараб борадилар; уларнинг кулгиси ва тушуниб бўлмайдиган сўзлари тонг сукунатида чирилдоқлар товушига ўхшаб таралади. Бошлари узра соябон ўрнига супургиларини кўтариб олишган. Бодомдек тишлари оппоқ. Гоҳо-гоҳо баъзилари тўхтаб, кўриқчиларга қаратиб бурнини қоқади. Ибодатхоналар олтидан ўтаётганда ҳаммаси шляпасини қўлга олади.

Тонг отмоқда...

Биринчи маросимхонадан куюқ тутун кўтарилади. Олисда паровозлар хуштак чалади.

Қовоқхона бекаси улар бирга қайтганини кўриб, ниҳоятда шод бўлди.

У кечаси билан кўз юммай чикди, улар келиши билан Васкесга овқат бериш учун турмага чопкиллаб кетди.

Кара де Анхел хайр-маъзур қилди, Камила эса бахтсиз қисмати учун куйиб йиғлади.

– Кўришгунча, – Мигель нега шундай деганини ўзи ҳам билмай қолди. Қайтиб келиши учун ҳеч қандай сабаб йўқ эди.

Ташқарига чиқар экан, ҳозир онасининг ўлимидан кейин биринчи марта йиглаб юборишини ҳис қилди.

ПРОКУРОР ШОКОЛАД ИЧИБ, ҲИСОБ-КИТОБ ҚИЛАДИ

Ҳарбий прокурор шоколадли қахвани ичиб бўлгач, бир томчиси ҳам қолмасин деб финжонни икки марта ағдариб қўйди. Кейин сичқон рангидаги мўйлабини енги билан артди, чироқ томонга энгашиб, кастрюлкани текшириб кўрди.

Индамас, бадбашара, узокни кўролмайдиган бу очкўз киши қоғозлар ва ёғ босиб кетган қонунлар орасига кўмилиб ўтирганда эркакка ҳам, аёлга ҳам ўхшамасди. У, ҳуқуқ ҳимоячиси, герб босилган қоғозлар дарахтига эгалик қилиб, камбағал табақаларнинг сувини сиқиб, сўриб ётарди. Гербли қоғозларга бу даражада муккасидан кетган бошқа одамни топиб бўлмайди. У бармоқлари билан кас-трюлкани кавлаштириб чиқди, юқи қолган-қолмаганини текширди, сўнг нигоҳини эшик томон тикди ва катта туфли кийиб, оёғини доим судраб юрувчи хизматкор аёл худди кўрқинчли шарпадек кабинетдаги ягона эшиқдан қараб турганини кўрди.

– Шоколадни ичиб бўлдингми?

– Ҳа, катта раҳмат. Ширин экан. Охирги томчисигача ичишни яхши кўраман!

– Финжонни қаерга қўйдинг? – сўради у столда қалашиб ётган китобларни у ёқ-бу ёққа суриб.

– Мана у! Кўрмаяпсанми?

– Яхшиси ўзингга қара. Саватинг гербли қоғозларга тўлиб кетибди. Эртага бориб хабар олиб келаман, сотиб олишармикан?

– Фақат эҳтиёт бўл, ҳеч ким билиб қолмасин.

– Ақлимни еб қўйибманми? Бу ерда тўрт юз йигирма беш сентаволик, эллик сентаволик икки юзта қоғоз бор, кечкурун дазмол қизигунча уларни санаб қўйганман.

Девор тақиллаб, ходима аёлнинг гапини бўлиб қўйди.

– Тинч қўйишмайди, тентаклар!.. – тўнғиллади прокурор.

– Ҳамма ерга бурнини тикишади... Бориб қарайчи, ким экан... Ҳатто ошхонада ўтирганинда ҳам тинч қўйишмайди!

Ходима охирги сўзларини юриб кетаётиб айтди. У эски соябонга ўхшарди – боши кичкина, шалвираган юбкаси узун.

– Мен йўқман! – кичқирди прокурор хизматкорнинг орқасидан.

Бир неча дақиқадан кейин кампир оёғини судраб қайтди. Қўлида хат бор эди.

– Жавобини кутишяпти...

Прокурор жаҳл билан хатжилдни очди, ёзувларга кўз ташлар экан, ходимага юмшок гапирди:

– Бориб айт, розиман.

Ходима жавобни етказиш ва бирваракай деразани ҳам ёпиб қўйиш учун оёғини судраб хат келтирган бо- ланинг олдига кетди.

У узоқ вақт эшикни тозалади, ювилмаган финжон стол устида анчагача қаровсиз қолди.

Прокурор бўлса, оромкурсига ўзини ташлаб, хатни синчиклаб ўқиди. Ҳамкасбларидан бири унга фойдали бир иш таклиф қилмоқда эди.

Донья Чон – Олтин Тиш, Сеньор Президентнинг яқин дўсти ва фоҳишахона эгаси, юксак нуфузга эга бўлган инсон, бугун эрталаб идорамга кирди, – деб ёзган эди ҳукукшунос Видалитас, – «Янги уй»да ёш соҳибжамол аёлни кўрганини ва уни ёқтириб қолганини маълум қилди. Ана шу аёл учун у 10.000 песо бермоқчи. Аёлни қамоққа олганингни билганим учун сени безовта қилишга ҳаддим сиғди. Ана шу каттагина маблағ эвази- га шу аёлни менинг мижозимга бера оласанми?»

– Яна нима керак экан, дарров айт, мен ухламоқ- чиман.

– Бошқа ҳеч нарса керак эмас, борақол. Яхши туш- лар кўргин.

Аёл эшиклар орасида судралиб борар экан, прокурор рақамларни завқланиб ҳисоблар эди: бир... ноль... яна ноль, яна ноль... яна ноль... битта ноль. Ўн минг песо!

Кампир қайтиб келди.

– Ёдимдан кўтарилмай депти, руҳоний ота эртага ибо- датни барвақт бошлашга ижозат сўраган эди.

– Дарвоқе, эртага шанба-ку! Мени вақтлироқ уйғот, эсингдан чиқмасин. Кеча ухлаганим йўқ, ўзим уйғонолмасам керак...

– Уйғотаман, уйғотаман.

– Хизматкор оёғини судраб чиқиб кетди. Яна қайтиб келди. Ювилмаган финжонни унутиб қолдирган экан. Ечиниб бўлганида эсига тушиб қолди.

– Эслаб қолганим учун худога шукур, – мингиллади у. – Агар бўлмасам... агарда... эслолмаганимда мен... – У туфлисини қийналиб кийди. – Агар эслолмаганимда... – чукур нафас олди. – Финжонни аввалроқ олганимда, ҳозир тўшақда бемалол ётган бўлардим.

Кампир келиб-кетганини прокурор сезмади. У сўнги нодир асари – генерал Эусебио Каналес устидан ўтказиладиган суд жараёни қораламасини завқланиб ўқимокда эди. – Тўртта асосий жиноятчи: Федина Родас, Хенаро Родас, Лусио Васкес... – у тамшаниб қўйди, – яна бир одам – Мигел Кара де Анхел етишмаяпти.

Хужумга учраган кальмар¹ қора булут чиқаради. Шунга ўхшаб генералнинг қизини ўғирлаш ҳам чалғитиш учун усталик билан тузилган режадан бошқа нарса эмас. Федина Родас берган кўрсатма ишнинг бу томонига ёруғ нур ташлайди. У келгунга қадар, яъни соат олтигача, уй бўшаб қолган эди. Аёл рост гапираётганини мен дарров фаҳмлаб олдим, салгина бураганимга сабаб, кўрсатмалари Кара де Анхелнинг жинойий ишларини батамом фош этиш учун рад этиб бўлмайдиган далилларни олиш эди. Эрталаб соат олтида уй кимсасиз эди, полиция берган бошқа маълумотга қараганда, генерал тунги соат ўн иккида уйига қайтган.

Ечилди, жиноятчи тунги соат иккида, яъни сохта ўғирлаш режаси амалга оширилаётган пайтда қочиб кетган...

Ҳа, Сеньор Президент ўзининг эркатойи энг ёвуз душманини қочириб юборганини эшитганда қай аҳволга тушар экан?

Ана шу ҳолатни томоша қилиш бирам ғалати бўладида!

У ёд бўлиб кетганига қарамай, Ҳарбий кодексдаги жиноятни фош этиш бандини такрор-такрор ўқиб, ширин шарбат ялагандек кувончдан яшнади. Ҳар бир банд охиридаги «ўлимга маҳкум қилинсин» ёки «бир умр-

¹ Баликнинг бир тури. (Тарж.)

лик камоқ жазоси берилсин» каби ҳукмларни ўқиганда бўтакўз гулидек кўзлари яраклар, кулранг баданига жон кириб, кизариб борарди.

Эй дон Мигелин Мигелито, ниҳоят, айна ўз пайтида кўлимга тушдинг-ку! Кечагина мени саройда мулзам қилганингда сен билан бунча тез ҳисоблашамиз деб, ўйламаган эдим. Мен касос олишни биламан, жуда яхши биламан!

Эртаси кун соат ўн бирда у кўрғошиндек совук қалбида интиқом алангаси ловуллаб ёниб, сарой зина-пояларидан кўтарилиб борди. Қўлтиғидаги папкада мулозимни қамоққа олиш ҳақидаги фармон бор эди.

– Хўш, сеньор прокурор, – деди Президент у маълумот бериб бўлгач. – Қоғозларингизни менда қолдириш ва сўзларини яхшилаб тингланг: сеньор Родас ҳам, Мигел ҳам айбдор эмас. Уларни тинч қўйинг. Буйруқни йиртиб ташланг. Ким айбдорлигини билишни хоҳлайсизми? Ҳаммаларингиз! Сиз ақлсиз телбалар айбдорсизлар, ҳеч нарсага арзимайсизлар!.. Қочишга салгина уриниши билан уни жойида отиб ташлаш керак эди! Мен шундай буюрган эдим. Хўш, улар очик эшикни хотиржам кузата олмасалар, кимни айблаш керак? Ўғрилар... лангнати телбалар! Алам қилса, бурнингизни кесинг: Кара де Анхел генерални қочишига ёрдам берган эмас. Уни ўлдиришга кўмак берган эди. Ҳаммаларингиз полиция ходими эмас, чўчкабоқарсизлар... Кетишингиз мумкин. Васкес ва Родас иккаласи билан шугулланинг. Айниқса, Васкес билан. У керагидан ортиқ нарсаларни билади. Қорангизни учиринг!

БИР ДАРАХТ МЕВАЛАРИ

Хенаро Родас (у ҳали жонсиз телбанинг ёш тўла кўзларини унуга олмаган эди) ҳарбий прокурор олдида тик турар, боши эгилган, уйдаги мусибатлар ва ҳар қандай матонатли одамни ҳам букиб ташлайдиган эркинлик азоби уни адои тамом қилган эди. Прокурор кишанларни ечишга буюриб, малайни чақиргандек ёнига чорлади.

– Хўш, кадрдон, – деди у айни ҳукмдек таассурот қолдирадиган узоқ жимликдан кейин. – Менга ҳамма нарса маълум. Гадо Муқаддас арк остида қандай ҳалок бўлганига доир маълумотларни ўз оғзингдан эшитмоқчи эдим...

– Бу шундай бўлган эди... – тез бошлади Хенаро ва айтаётган гапидан ўзи кўрқиб кетиб, жим туриб қолди.

– Хўш, хўш, «бу шундай бўлган эди...»

– Марҳаматли сеньор! Худо ҳақи, мени қийноққа солманг! Марҳаматли сеньор! Бундай қила кўрманг. Мен сизга бутун ҳақиқатни айтиб бераман, фақат сиз, сеньор, Исо Масих ҳақи, мени қийноққа солманг!..

– Сен, дўстгинам, бекорга ҳаяжонланма, қонун ашаддий жиноятчиларга нисбатан қаттиқ туради, она сути оғзидан кетмаганлар бошқа гап!.. Ҳаяжонланмасдан тўғриси яна гапир.

– Ох, фақат қийноққа солманг, кўряпсиз-ку, кўрқиб кетаяпман!

У даҳшатли азоблардан ўзини асраб қолиш умидида ялиниб-ёлворар, эгилиб-букилар эди.

– Қани, бошла!

– Бу шундай бўлган эди... Кечаси эди... қай пайтдалиги ўзингизга яхши маълум. Лусио Васкес билан Арк ёнида – ҳиндулар маҳалласи томонида юрган эдим, Лусио деганимиз мени махфий хизмат бўлимига жойлаштириб қўйишга ваъда берганди. Демак, биз шартлашилган жойда учрашдик, сўзимиз сўз эди, у бир қадахдан ичайлик деб таклиф қилди, майдондан кўтарилишда «Уйғонган арслон» деган бир қовоқхона бор. Хўш, бир қадах, икки, уч, тўрт, беш... ким санаб ўтирибди...

– Шундай, шундай... – уни рағбатлантирди прокурор баённома ёзаётган котибига имлаб.

– Мана, кўряпсизки, у мени ишга жойлаштиргани йўқ. Мен, майли, зарари йўқ, дедим... У эса мени, эҳ, унутибман, ароқ пулини ўзи тўлади. Ташқарига чиқиб яна Арк олдига бордик... У менга хизмат вазифасига кўра шу ерда бир қутурган телбани кутиши кераклигини ва уни ўлдириш буюрилганини айтди. Шундай қилиб,

биз Арк олдига бордик. Кўчадан оҳиста кесиб ўтдик, кейин у югуриб кетди! Шундай қилиб, мен орқасидан чопдим, уни кимдир қуваяпти, деб ўйладим. Соқов худди девор босиб қолгандек бўқирар эди. Лусио револьвери билан нишонга олди... Марҳаматли сеньор, мени айбим йўқ, мени қийноққа солманг, уни мен ўлдирганим йўқ! Иш кидириб юргандим. Бу ерда эса мана шунақа ишлар... Дурадгорлигимни қилиб юравермайманми?! Шайтон йўлдан уриб, полицияни хоҳлаб қолдим!

Родаснинг кўзларига яна муз қотган Пелеле кўринди. Прокурор авзойини заррача ўзгартирмасдан тугмачани босди. Эшикдан турма бошлиғи ва ходимлар мўралашди.

– Икки юз дарра!

Прокурор овозини баландлатмади. Ўзини икки юз песо беришга имзо чекаётган банк бошлиғидек хотиржам тутди. Родас буни тушунмади. Бошини кўтариб, уни кутиб турган яланг оёқ турма ходимларига кўз ташлади. Уларнинг ҳайратланмасдан, хотиржам, ҳиссиз тургани ҳам унда ҳеч қандай шубҳа уйғотмади. Котиб сепкилли юзини буриб, лоқайд караб қўйди. Турма бошлиғи прокурорга сўз қотди. Прокурор эса турма бошлиғига нимадир деди. Родас эшитмади. Родас тушунмади. Шунга қарамай, турма бошлиғи олдига келиб, ёнбошдаги куббали катта хонага ўтишга буюрганда ниҳоятда ожиз эканлигини англаб етди. Бошлиқ бор кучи билан унга мушт туширди.

Навбатдаги жиноятчи – Васкесни олиб келишганда прокурор ҳали ўзига келмаган эди.

– Уларга яхшилик қилиб бўлмайди! Булар фақат даррани тушунади! Даррадан бошқа нарса ёқмайди!

Васкес ўзини яқин одамлари даврасида, деб ҳис қилса-да, сўнгги сўзларни эшитгандан кейин хушёр тортиб, ташвишланиб қолди. Ҳа, сен аҳмоқни генерал Каналес ишига ўралаштиришгандан кейин, айбинг йўқлиги билан ким ҳисоблашиб ўтиради.

– Исмингиз?

– Лусио Васкес.

- Келиб чиқишингиз?
- Шу ерлик...
- Нима демокчисиз? Турмаданми?
- Йўғ-э, пойтахтдан.
- Хотинингиз борми? Бўйдоқмисиз?
- Умрбод бўйдоқман.
- Тўғри жавоб беринг! Касбингиз, хунарингиз?
- Хизматда тураман...
- Нима?
- Давлат хизматчиси...
- Судланганмисиз?
- Ҳа.
- Қандай жиноят билан?
- Қотиллик. Босқинчилик қилганман.
- Ёшингиз?
- Мени ёшим йўқ.
- Буни қандай тушуниш керак?
- Неча ёшга кирганимни билмайман. Ёшим жуда зарур бўлса, ўттиз беш деб ёзаверинглар.

– Пелеленинг ўлими ҳақида нималарни биласиз?

Прокурор жиноятчининг кўзига тик қараб, саволларни тўхтовсиз ёғдирмоқда эди. Аммо сўзлари нишонга аниқ тегмаётгани кўриниб турарди... Боплаб туширсанг – кейин кўлингни артишга ҳам арзимайди! – Васкес аниқ жавоб берди:

– Пелеленинг ўлими ҳақида шуни биламанки, уни мен ўлдирдим. – Янада аниқ бўлиши учун кўлини кўкрагига ниқтади: – Мен! Мен ўлдирдим!

– Бу нимаси? Биз билан ҳазиллашмоқчимисиз? – ўқирди прокурор. – Эсингизни еб қўйганмисиз? Бу гапингиз учун қатл этилишингизни биласизми?

– Бўлиши мумкин...

– Нима бўлиши мумкин?

Прокурор бир дақиқа талмовсираб қолди. Васкеснинг хотиржамлиги, чийилдоқ товуши, олазарақ кўзлари уни ғазаблантира бошлаган эди. Вақтдан ютиш учун котибга ўгирилди.

– Ёзинг...

Қалтироқ овозда қўшимча қилди:

– Ёзинг: Лусио Васкес Хенаро Родас иштирокида телба Пелелени ўлдирганман деб, кўрсатма берди.

– Ёздим, – тишлари орасидан чиқариб таъкидлади котиб.

– Мен кўряпманки, – изоҳ берди Лусио. Унинг оёйишта, мазах қилувчи оҳангда сўзлаши прокурорнинг ғазабини кўзғатди. – Ҳа, кўряпманки, сеньор прокурор кўп нарсаларни ҳали билмайди. «Кўрсатма беради», «кўрсатма беради!» Бу нима дегани? Менга қолса, она сути оғзидан кетмаган шу тентакка қўл кўтариб ўтирармидим...

– Судни ҳурмат қилинг, акс ҳолда ёмон бўлади!

– Мен дангал айтаяпман. Менга қолса, тентак билан тенглашиб ўтирармидим? Қўлимда сеньор Президентнинг буйруғи бор эди.

– Жим бўл! Ёлғон гапираяпсан! Қанақасига!

Гапи чала қолди, чунки шу дақиқада турма ходимлари пайдо бўлишди; улар Родасни судраб келишарди; унинг латтадек шалвираб қолган гавдаси диёнатли Вероника Исо Масихни сочиққа туширган суратига ўхшаб полда чўзилиб ётарди.

– Нечта? – сўради прокурор. Турма бошлиғи буқа пайдан тўқилган, маймуннинг думига ўхшаган даррани кўрсатиб котибга жилмайиб қараб турар эди.

– Икки юз.

– Шундай...

Котиб уни ноқулай ҳолатдан чиқарди.

– Мен унга яна икки юз қўшиш керак деяпман, – у бошқалар тушунмаслиги учун сўзларни қўшиб, тишлари орасидан чиқариб гапирди.

Прокурор илиб олди:

– Шундай. Мен буни тугатгунимча икки юз қўшинг.

«Ўзинг қаримсиқ башарасан! Эски эгар!» ўйлади Васкес.

Турма ходимлари қурбонни судраб кетишди. Қийноққа солинадиган бурчакда жазо столига ётқизишди. Тўрт киши қўл-оёғидан ушлаб турди, бошқалари савалашга

тушди. Бошлиқ зарбаларни санаб турди. Родас ғужанак бўлиб, бутунлай ҳолдан тойди, савалашга киришганларида увиллаб фарёд чекиб, тўлғона бошлади. Эгилувчан, сарғимтир яшил хипчинда олдинги савалашдан қолган, қота бошлаган қон юқи қора доғга ўхшаб кўринарди. Унинг охирги илтижолари бўғизланган ҳайвоннинг жон аччиғидаги ноласига ўхшарди. У юзи билан тахтага қапишиб қолган, овози ҳам, ҳаракати ҳам тобора сусайиб борарди.

Сочларига чигал тушди, юракни ўртовчи нола турмачиларнинг ҳансираши билан алмашди, яхши уролмай қолганларни турма бошлиғи савалар эди.

– Сиз, Лусио Васкес, оғир жиноят қилган ҳар бир фуқаро Сеньор Президентнинг буйругини бажарганман деса, жазодан қутулади деб ҳисоблайсизми? Сеньор Президент ақлдан озган эмас. У шундай буйруқ берадимиз? Бахтсиз телбани бу даражада шафқатсизлик ва разиллик билан ўлдириш учун берилган буйруқни тасдиқловчи ҳужжатингиз қани?

Васкеснинг ранги оқариб кетди. Жавоб тополмасдан қалтироқ қўллари билан шимининг чўнтақларини кавлади.

– Ўйлайманки, тергов пайтида сўзлар эмас, ҳужжатлар зарурлиги сизга маълум бўлса керак. Акс ҳолда биз қандай ишлаймиз? Буйруқ қани?

– Биласизми, бу ерда... қандай тушунтирсам экан... буйруқ менда йўқ. Топширганман. Сеньор Президент бунни билиши керак.

– Нималар деяпсиз? Нега қайтариб бердингиз?

– Унда буйруқ бажарилгандан кейин қайтариб берилсин, деб ёзилган эди. Менда қолмаслиги учун... Мен шундай ўйлайман... Сиз биласизми?..

– Оғзингни юм! Мени лақиллатмоқчи бўлдингми? Президент деб бошимни қотирасан! Мен сенга мактаб боласиманми?! Қонунда қайд этилган ҳоллардан ташқарида шахснинг оғзаки кўрсатмаси инобатга олинмайди. Бу ер жиноят кодекси ҳақида маъруза ўқиладиган жой деб ўйлайсанми? Бас қил! Бас қил деяпман!

– Агар менга ишонмаётган бўлсангиз, ўзидан сўраб кўринг. Балки унга ишонарсиз? Сиз гадоларни сўрок қилаётган пайтингизда ёнингизда турган эдим.

– Оғзингни юм! Ади-бади айтишма, даррани хохлаяпсанми? Сеньор Президентнинг олдига бориб сўраб келайми? Ҳа, Васкес, очик айтиб кўя қолай, сен жуда кўп нарсани биласан! Кўзингга қара, бекорга но-буд бўлиб кетасан!

Прокурор айтган сўзлар Лусионинг боши устида гильотинага айланди. У бошини эгди. Дераза ташқарисида шамол ғувилларди.

АЙЛАНМА ЙЎЛ

Кара де Анхел жаҳл билан галстуги ва ёкасини тортқилади. Бегоналарнинг ишини телбаларча қайта муҳокама қилиш ғирт ахлоқлик, деб ўйлади у. Бегоналарнинг ишлари... Бегоналар! Аччиқ шубҳалар, таъналар... Яхшилар ҳақида тилингни тиясан, ёмонларга кўшиб-чатийсан... Қип-қизил бўхтон. Очик ярага тушган чўкиртакка ўхшаб ачитади. Йўқ, таъна – ниқобланган маккорлик билан берилган жазо, у жуда чуқур кириб боради. Дўстона маслаҳатга ёки шунчаки ҳамдардлик билдиришга ўхшаб кўринади... Ҳатто оқсочлар! Қуриб кетсин бундай ифлос ғиди-бидиларнинг барчаси!

Кўйлагининг тугмалари тушиб кетди. Узилди! Худди кўкраги иккига бўлиниб кетгандек бўлди. Хизматкор аёллар унинг севги саргузаштлари ҳақида кўчада нима-лар дейишаётганини оқизмай-томизмай сўзлаб беришади. Кўпгина эркаклар шунинг учун ҳам уйланишни хохламайдилар. Улар битирув имтиҳонида ёдлаган нарсаларини шариллатиб айтиб берадиган тиришқоқ қизларга ўхшаб кўчада ўзи ҳақида тарқалган гапларни уйида гапириб берадиган аёл билан яшашни ёқтирмайдилар.

Бундай аёллардан яхшилик кутиш амримаҳол. Бора-бора у – Кара де Анхел каби ўзи қилган-қилмаган ишларни оқсочларидан эшитадиган бўлади.

¹ Бошни кесадиған жоди. (Тарж.)

Хуллас, у кўйлагини ечмасдан дераза олдиға бориб, қия очди-да, пардани ярим туширди. Ухлаш керак... майли, у қия очиқ ҳолда бугунги қун, айнан, мана шу қун хали тамом бўлмаганини, ҳали давом этаётганини билдириб турсин.

«Ухлайман, – деб такрорлади у каравот олдиға бориб. Оёқяланг, ёқаси очиқ кўйлақда шимини еча бошлади. – Эҳ, сени қара-ю, шайтон! Пиджакни ечишни унутибман-ку!»

Ялангоёқ совуқ цемент полни босмаслик учун товони билан юриб, стул олдиға келди ва суянчиғига камзулини илиб, бир оёқда ҳақкага ўхшаб, сакраб-сакраб яна тўшак ёнига қайтди. Ёқимсиз совуқдан қочиб каравотга ўзини таппа ташлади. Шими қоронғида улкан соат миллиарига ўхшаб кўринди. Цемент музни эслатади. Нақадар расво бу! Туз солинган муз. Музлаган кўз ёши. Кўчаётган муз устида қолган одам қутқаришга келган қайиққа шундай сакрайди. Ҳаммасидан, ҳа, барча ҳодисалардан қутилмоқ керак, каравотда – оролда, соя ва қоронғилик ўртасидаги оппоқ оролда кукундек тўзғиб кетаётган воқеаларнинг ҳаммасини унутиб ухлаш, ором олиш керак...

Орзу! Орзу қилганинг ё сеники, ё сеники эмас. У худди қафасдаги олтин булбулга ўхшаб кафтингда турибди. Вужудингга малҳам бўлувчи ёмби уйқу ҳеч қандай ташриф қоғозисиз деразадан кириб келади ва киприклар эшигидан чиқиб кетади. Аввалгиларга ўхшаб хотиржам, мириқиб ухлаш керак.

Зум ўтмасдан у ухлай олмаслигини англаб етди, уйқу шифтдан ташқарида, уйнинг устидаги оппоқ бўшлиқда, қайсар мангулик қучоғида турибди. У қорни билан чалқанча етди. Сўнг чап томонига ағдарилди. Кейин ўнг томонига. Аввалги роҳатбахш уйқу кейинги бир неча соат ичида қаергадир ғойиб бўлди-қолди. Ҳеч қандай ташвиш, ғам-ғуссани билмас эди, ётарди-ю хотиржам уйқуга кетарди. Қизни зўрлаб бўйсундирмагани учун эхтирослари уни тергашга тушди. Баъзан ҳаётдаги қора аждарлар борлигининг шундай бўғиб оладики, ўзининг

Ўлдиришга тайёр бўлиб қоласан. «Мен ҳаётдан кетаман...» – деди у. Аъзойи бадани қақшарди. Бир оёғи билан иккинчисини туртиб кўрди. У осилиб қолган дорда битта мих камлик қиларди. «Маст одамлар кўчада кетаётганда осилганларга ўхшайдилар», – ўйлади у. – Осилганлар эса шамол тебратганда мастларга ўхшаб қолади. Туйғулар устун келди. Мастлар уруғи... Осилганлар уруғи... Сен, Кара де Анхел, ҳамон ғўрсан! Ҳа, аблахлар ўз шахвоний ҳисоб-китобларида адашган эмаслар. Мен ўзимни қўлга олиб, Камилага қўл тегизмаганимда вужудимнинг бир қисми бўм-бўш бўлиб қолди. Мен ана шу бўшлиқни сезиб турибман, нафратлана-япман, ажабланмоқдаман, қопқондан чиқиб кетишга ҳаракат қилмоқдаман. Хотинсиз эркаклар нотавондирлар. Нақадар ифлослик! Чойшаблар аёлларнинг узун орқа этагига айланиб қолган. Тердан ҳўл бўлган ярамас этаклар.

Кортес «Қайғу кечаси»да¹ йиғлаган пайтда дарахт тагида япроқлар шундай қаттиқ азоб тортган бўлса керак. «Ох, менинг асабларим!..» Соатнинг эринган товуши. Гарданидаги шойи гажаклар... «Ҳеч қачон». Қўшнисида фонограф бор, билмаган эканман!.. Биринчи марта эшитиб турибман. Нариги томонидагининг ити бор. Эҳтимол, иккитадир. «Фонограф трубаси билан хўжайиннинг овози келаётган томонда – икки ит орасида менинг уйим, менинг бошим ва ўзим. Олис ва ёнма-ён – мана «қўшни» деганлари. Факат фонографини бурашни билади. Яна ғийбат тарқатади. Мен ҳақимда нима дейишлари маълум. Тешик халталар! Мен ҳақимдагиси майли, агар уни чайнашса... Агар у ҳақида бир оғиз ёмон гап эшитсам, уларни Либерал ёшлар гуруҳига жўнатиб юбораман. Тавбасига таянишади! Шайтон малайлари, заррача виждони йўқ. Шундай иғво тарқатишади: «Кечаси бахтсиз қизни қўлга туширди, қовоқхонага олиб бориб зўрлади. Махфий

¹ 1520 йил 1 июлда Кортес кўшинлари ҳиндулар томонидан тор-мор этилган тун назарда тутилмоқда.

полиция эшикни кўриклаб турди». Бу лаънати тойхарлар уни қандай ечинтирганим, кўйлагини йиртиб ташлаганим, хонада қамалиб қолган қушча ўзини деразага уриб, қанотларини тўзғитгани ҳақида гапиришади. Бир оғиз эркаламасдан, кўзларини юмиб зўрлади, дейишади. Шундай ўлдиришади ёки тинчлантирувчи ичимлик ичишади. Қанийди, бутунлай буни тескариси бўлгани, жувонмардлик қилганим учун афсусланиб ётганимни билишса эди! Ҳеч бўлмаганда бу гапларнинг ҳаммаси ёлғон эканини англашса эди! Чамаси, улар буни тасаввур ҳам қила олмайдилар... Йўқ, бу серафимларга Либерал ёшлар партияси кам. Ҳар иккаласи ҳам бўйдоқ – шубҳасиз бўйдоқ!.. Икковига шундай хотин олиб бериш керакки... Сеньор Президентнинг меъдасига тегиб кетган иккитасини биламан. Ана шуларни! Ана шулар жуда боп! Тўғри, биттаси ҳомиладор... Зарари йўқ, тешиб чикмайди. Ҳатто яхши бўлади. Сеньор Президент буюргандан кейин... кимни ҳадди сиғади? Қаппайган қорнига ким қараб ўтирибди... Уйлантириб қўяман деб, уйлантираман деб қўрқитиш керак уларни...»

У ғужанак бўлиб ағдарилиб, тиззаларини кучоқлаб ётди, ёстик билан бошини беркитди – миясини пармалаётган фикрларни қани энди тўхтата олса. Чойшабларнинг ҳўл бурчаклари, кутуриб чопаётган ақлнинг лаҳзалик бекатлари. У оёқларини узатди ва бармоқларини каравотнинг бронза оёқларига тиради. Кўзларини оҳиста очди. Гўё киприкларнинг нафис тўрларини йиртгандек бўлди. Кўзлари – шифтнинг туйнуғи... у туйнукда осилиб турибди, вазнсиз, нимқоронғиликка ўхшайди, суяклари йўқ, қовурғалари тоғай кемирчакларга ўхшаб юмшаб қолган, боши Ойпарастнинг пахтаванд қўли... эшик тақиллатадиган болғача. Уйлар – болғабоп дарахтлар. Уйлар – болғабоп дарахтлар ўрмони. Товуш япроқлари тўкилади... Эшикларнинг қўл тегмаган дасталари қўл тегмаган товушларни улоқтиради... Тақиллатмасдан бошқа нима ҳам қилсин? Улар эшикни очмасдан бошқа

¹ Христиан афсоналарида олти қанотли фаришга.

нима қилсинлар? Аммо очишмайди! Хоҳласанг, эшикни бузиб ташла! Тақиллатасан, тақиллатасан, хоҳласанг эшикни бузиб ташла. Тақиллатасан, тақиллатасан – натижа йўқ. Хоҳласанг, эшикни бузиб ташла...

...Ким?.. Ким у ерда?..

Кимдир ўлгани ҳақида хабар келибди.

– Майли, фақат ичкарига кирманг, у ухляпти. Мана бу ёққа, столга қўйинг.

«Сеньор Хоакин Серон ўтган кечаси вафот этди. Худо раҳмат қилсин. Марҳумнинг хотини, болалари ва қариндошлари бугун соат тўртда – куннинг иккинчи ярмида ўтказиладиган марҳум билан видолашув маросимига қатнашишга таклиф этишни ўзларининг азадорлик бурчи деб биладилар. Марҳумнинг манзили: Карросеро тор қўчаси».

Хоакин Сероннинг ўлими ҳақида оқсоч ўқиб бераётган хабарни хоҳламайгина эшитди.

Қўлини узатиб, қоғозни олди ва ёстиғи тагига тикиб қўйди. Пешонаси устидан пат кийимли дон Хуан Каналес юриб ўтди: унинг қўлида тўртта чиллик туз, Исо Масихнинг тўртта юраги – қайроқ тош бор. Бўйнига доня Худит илиб олган; улкан кўкракларини сиқиб қўйган корсетни ғижимлайди, корсет металл ва ўргимчак тўрларидан тикилган, қадимги замонга мослаб турмакланган сочига тож кийган, алвастининг худди ўзи. Бош остига қўйиб олган қўли оқиб ётибди; у худди чаён ёпишган қўйлакни авайлаб ушлагандек бармоқларини эҳтиёткорлик билан чўзди.

Аста-секин, аста-секин.

Лифт елкасига қўтарилди, ичи тўла чумоли... Лифт тирсагигача тушиб келди, ичи тўла ғалати чумолилар. Қоронғиликда қўли, билагигача труба бўйлаб қалтироқ тушиб келди... Унинг қўли – дарё. Қўли – жуфт бармоқлар... У полгача чўзилган ўн мингта тирноғини ҳис қилди.

Бечора, тақиллатади, тақиллатади, натижа йўқ!.. Ана аблаҳлар, хачирлар! Очишганда башарасига тупурарди... Худди икки карра икки – тўрт... яна икки қўшилса

олти... ўн олти... ўн етти... башарасига тупураман. Дастлаб қойиллатиб тақиллатди, охирига борганда – кучсиз, худди тумшуғи билан ерни чўқилагандек... Тақиллатгани йўқ – ўзларига гўр қазилди... Умидсиз ҳолда уйғониш! Эрталаб олдига бораман... Шундай қилиш мумкин... Отанг ҳақида хабар келди, дейишим мумкин... Бугун ҳам бориш мумкин, хабар... Ишонмаса ҳам... мумкин...

«Мен унга ишонаман! Бу аниқ нарса, жудаям аниқ, улар отасидан воз кечдилар ва унга мени танишним хоҳламайман», деб айтдилар. Камила беканинг каравотида елкасидаги оғриқдан тиришиб, эски тахталар, расмлар ва пардалар орқасида қовоқхонадаги кунда-шундалардан генерал қочиб кетгани, қизини ўғирлашгани, арзанданинг жасорати... сингари ўтган кундаги муҳим воқеаларни эшитиб ётарди... Бека ўзини ҳеч нарса билмагандек тутар, ичидан нима ўтаётганини сездирмасди.

Боши айланиб кетди. Камила бирдан бу сассиқ ҳидли одамлардан узоқлашди. У ғалати бир сукунат ичига қулаб тушди.

Қичқириб – мумкин эмас... индамай ётиш – даҳшат... У бақириб юборди. Лаънаги совуқдан бадани увишиб, музлаган қушнинг танасига ўхшаб қолди... югуриб кирди.

– Сизга нима бўлди? – У қизнинг шишадек кўкариб кетганини кўриб ваҳимага тушди, тишини қисиб олган, кўзлари юмилган. Бека дўконга югурди, графиндаги ароқдан оғзига тўлдириб Камиланинг юзига пуркади. Саросимада мижозлари кетиб қолганини ҳам сезмади. У бутун авлиё-анбиёлар ва Биби Марям номини тилга олиб Камилани бу ердан тезроқ олиб кетсинлар, деб илтижо қила бошлади.

«Эрталаб хайрлашаётганимизда у йиғлаган эди... Энди нима қилиш керак... Ҳозир ишонмаётган одамлар бир куни асл ҳақиқатни билиб оладилар – улар қайғуда ҳам, шодликда ҳам фақат кўз ёши тўкадилар...»

Кара де Анхел ўз каравотида ўз ёғига ўзи қовурилиб ётарди. Секин-аста уйку элита бошлади, худди нардек ен-

гил, худди иссиқ ҳаводек жисмсиз, шаклсиз бўлиб қолди, ўзининг нафаси аллалай бошлади...

Камила бўлса юсак, мафтункор ва даҳшатли бўшлиқда қабр устидаги хоч каби учиб борарди.

Қора денгиз бағрида учиб юрган Хукмдор уйку уни ўз кемаларидан бирига чорлади. Қийма-қийма бўлиб кетган қурбонни ютаман деб талашаётган оч тўлқинлар оғзидан кўзга кўринмас қуллар сўнгги дақиқада уни кутқариб олди.

– Бу қанақа одам? – сўради Уйку.

– Мигел Кара де Анхел, – деб жавоб беришди кўзга кўринмас хизматчилар. Уларнинг оппоқ, узун қўллари энгидаги қора соялардан чиқиб турарди.

– Уни кемага чиқаринглар... – Уйку ўйланиб қолди, – ҳали бир-бирини севиб улгурмаган, аммо севаман деб ўзини ишонтириб юрганлар кемасига чиқаринглар.

Уйку хизматчилари уни ҳаётий ташвишлар чангига кўмилиб қолган ҳаёлий кемага кўтариб бордилар; аммо тақиллаб турган узун қўл уни яна юлиб олди...

... Каравот...

... Оқсоч...

Йўқ, хат эмас... Болакай!

Кўрқиб кетган Кара де Анхел кўзларини уқалаб, бошини кўтарди. Каравот ёнида болакай пишиллаб турарди. Ниҳоят, у тилга кирди:

– Бу ерга...сизни олдингизга... қовоқхонадаги бека... юборди... сиз... у ёққа... тез борар... экансиз... сеньорита... ёмон...

Агар арзанда Сеньор Президент бетоблигини эшитганда ҳам бунчалик тез кийинмаган бўларди. У дуч келган шляпани бошига кўндириб, ботинкаси боғланмаган, галстук тақмаган ҳолда кўчага отилди.

– У қандай аёл? – сўради Уйку. Сувда оқиб келган атиргулни эндигина ушлаб олган хизматчилар:

– Камила Каналес, – деб жавоб бердилар.

– Шундайми? Бахтсиз ошиқлар кемасида жой қолган бўлса, уни ўша ёққа олиб боринглар...

– Хўш, доктор, ахволи қандай? – Арзанда оталарча меҳрибонлик билан сўради.

– Ўйлайманки, харорати яна кўтарилади. Ўпкаси шамоллаган.

ЖОНЛИ ҚАБР

Энди ўғилчаси йўқ... Федина иплари узилиб, яроқсиз бўлиб қолган латта кўғирчокни ушлагандек мурдани қайноқ юзига босди. Узоқ ўпди. Чўккалаб ўтирди – сарғиш нур эшик тирқишларидан тушиб турарди. Ўғилчасининг жасадига тўйиб қараш учун полгача эгилди.

Юзлари салқиб, яранинг пўстлоғидек юпка бўлиб қолган, кўз атрофлари қорайиб, лаблари кўкариб кетган... Эмизикли чақалоққа эмас, чала туғилган ҳомилага ўхшайди!.. Уни нурли йўлакчадан тортиб олиб, сут тўла кўкрагига босди. У худога илтижо қилди, ўксиб йиғлади, ғўлдиради. Баъзан юраги тўхтаб қолгандек бўлар ва ҳикичоқ ичида сўзлари бўлиниб-бўлиниб чиқарди: «Бо...ла...жо..ним!.. Бо..ла..жо...ним!..»

Котиб қолган юзларидан кўз ёшлари думалайди. У кучдан қолгунча йиғлади, эри хаёлига ҳам келмасди. Агар кўйилаётган айбни бўйнига олмаса, очдан ўлдирамиз, деб эълон қилишган. Аёл оҳакдан илма-тешик бўлган қўли ва кўкрагидаги оғриқни, шамоллаган кўзини, жазони ўйламас, тош, метин бўлиб қолган эди. Кўз ёшлари буткул адо бўлгандан кейин у болажонининг қабрига айланишини ҳис қилди, уни қайтадан қорнига жойлаб олади ва ўлгунча ундан ажралмайди. Қалбидаги ниҳояси йўқ ғам-ғуссани қисқагина қувонч йўқотгандек бўлди. Ана шу фикр – ўз ўғлининг қабрига айланиш истаги юрагини малҳамдек мойлади. Суюкли эри билан қабрга бирга бораётган фароғатли Шарқ аёллари ана шундай севинадилар. Йўқ, у улардан кўра ортиқроқ қувонди, чунки у қабрга бормади, ўзи жонли қабрга – сўнгги бешикка, она бағрига айланди,

улар Қиёмат кунда сур чалинишини бирга кутадилар. Кўз ёшларини артмасдан, худди байрамга бораётган-дек сочларини текислади ва камера бурчагига сиқилиб ўтириб, жасадни кўкрагига, кўлларига, оёқларига босди...

Қабр мархумларни ўпмайди – у ўпиши мумкин эмас. Улар сиқади, худди ўзига ўхшаб кучли сиқади. Улар тинчлантирадиган кўйлакка ўхшайди, тинчлантириш ва севиш кўйлаги, унинг ичида чувалчанглар ғимирлаб, нафасинг қайтса ҳам жим ётишинг керак.

Нурдан қочган қора соялар чаёнларга ўхшаб деворда оҳиста ўрмалайди. Девор – суяқдан... Уятсиз расмлар қалаштириб чизиб ташланган. Федина кўзларини юмди – қабр ичи қоронғи; сукут сақлади, товушини чиқармади, қабр устида сукут сақлаш керак.

Кеча. Самовий сувлар билан ювилган сарвлар ҳид сочади. Қалдирғочлар. Ингичка ярим ой. Кўчалар ҳали ёруғ. Болалар мактабдан чопиб келишмоқда. Янги ҳаёт тўлқинлари шаҳарга интилади. Баъзилар сурбет пашшаларни ҳайдаб, беркинмачоқ ўйнашади. Бошқалар хўрозга ўхшаб уришаётганларни ўраб олишган – бурунлардан қон, йиринг, кўз ёши оқади. Учинчилари эшикларни тақиллатиб, қочиб кетишади. Тўртинчилари ҳар хил ширинликлар еб, қарта ўйнашади, асал солинган кулчаларни, шакар аралаштирилган кокос ёнгоқларини, бодомли печенийларни паққос туширишади ёки карокчиларга ўхшаб мевали саватчаларни бўшатишади, орқадагилар юриб кетатуриб чайковчилик қилишади, маркаларни кўришади, чекишади ва ким биландир муштлашишга ҳаракат қилишади.

«Янги уй» олдига извош келиб тўхтади. Ундан учта ёш аёл ва семиз кампир тушди. Кўринишидан кимлигини билиш қийин эмас. Қалта қалин ип газлама кўйлаклари остидан кир босган тўр лозимлари кўриниб турибди, қизил пайпоқ, баланд пошналар сариқ туфли, ёқаси очик кўйлаги киндигигача тушган. «Людовик XV» русумида турмакланган ва хурпайган сочлари, гажаклари сарик,

кўкимтир ленталар билан танғиб кўйилган. Қип-қизил юзлари фоҳишахоналардаги фонарни эслатади. Қора кўйлак устидан бинафшаранг рўмол ташлаб олган кампир жавоҳир узуклар тақилган семиз бармоқлари билан тутқични ушлаб, аравадан зўрға тушди.

– Озгина кутиб туришсинми-а, Чанита? – сўради танноз хонимларнинг кичкинаси. Унинг ўткир овози кўчада ётган тошларни ҳам тешиб юборгудек эди.

– Майли, кутса-кутаверсин, – жавоб берди кампир. Тўртовлон «Янги уй»га киришди; ходима уларни ўта эҳтиром ила қаршилади.

Қабулхонада кутиб ўтирганлар мум тишлаб қолаверишди.

– Ҳой, Чинта, котибларингиз келдими? – сўради кампир.

– Ҳа, донья Чон, ҳозир келди.

– Сен унга кириб айт, мен жуда муҳим қоғоз олиб келдим.

Ходима чиқиб кетди. Кампир жим кутиб ўтирди. Ёши улуғ хонимлар бу турма бир пайтлар монастыр бўлганини яхши эслашади. Авваллари бу ерга оёғи суюқ аёлларни келтиришарди. Аёллар, аёллар... Эски деворлар устида роҳибаларнинг майин овозлари кабутарлардек учиб юрарди. Бинафшалар ўрнига эрталабки хузурбахш ёқимли оппоқ ёғдулар чарақларди... Уларнинг ўрнига соқчилар ва занжирлар – қийноқ қуроллари – салб ҳамда ўргимчак тўри нишони остида гуллаб-яшнамоқда.

Ходима қайтиб келгач, донья Чон котиб хузурига кирди. У бошлиқлар билан тил топишиб олган эди. Прокурор маҳбус Федина Родас шу дақиқадан бошлаб донья Чон – Олтин Тишга қарашли «Лаззатлар олами» идорасига (фоҳишахона шундай номланарди) ўтказилиши ҳақида (ўн минг песо эвазига, аммо у бу борада сукут сақлади) кўрсатма берганди.

Қоронғи камерада нимадир икки марта шарақлади. Бахти қаро Федина боласини кўксига босган ҳолда

ҳамон бурчакка тикилиб кўзларини юмиб ўтирарди. Қулоғи ҳеч нарсани эшитмасди. Калитлар фарёд солди, эскирган илгаклар узоқ вақт инграб турди. Эшик очилди ва уни камерадан итариб чиқардилар. Ёруғликка бардош беролмади, гўрдан чиққандек, кўзларини юмиб олди. Бебаҳо хазинасини кўкрагига қаттиқ босди, уни сотиб олинган ҳайвондек судраб олиб кетишди.

– Хо-хо-хо, ўзини соқов қилиб кўрсатмоқчи!

– Кўзини юмиб олганини қаранг!

– Балки уялгандир!

– Ўғлим уйғонмасин деб кўрқяпти!

Бутун йўл бўйи донья Чон ва учта танноз шу алфозда гаплашиб боришди. Фойтун чорасиз кўчалардан йўртиб борарди. Дон Кихотга ўхшаб кетадиган испан ҳайдовчи кечкурун қатта майдонга тушадиган отларини жаҳл билан саваларди, чунки у буқалар жангида найзадорлик қилиши ҳам керак. У билан бирга кўзларини очмасдан, лабларини қаттиқ қимтиб, ўғлининг жасадини бағрига босиб олган Федина ҳам, кўшиқда айтилганидек, қамоқхона билан исловотхона орасидаги бир қадам йўлни босиб ўтишга мажбур эди.

Донья Чон ҳайдовчи билан ҳисоб-китоб қилди. Нозанин аёллар худди дугоналардек Федерани авайлаб ушлаб «Лаззатлар олами» эшигига олиб бордилар.

Бир неча мижоз – деярли ҳаммаси ҳарбий – меҳмонхонада маишат қилиб ўтиришарди.

– Ҳой, сен, соат неча бўлди? – донья Чон кириши билан буфетчига қараб қичқирди.

Ҳарбийлардан бири жавоб берди:

– Еттидан йигирма дақиқа ўтди, донья Чомпипа...

– Сен ҳам шу ердამисан, ҳарбий? Сезмай қолибман!..

«Янги меҳмон» ҳаммани қизиқтирмоқда эди. Ҳаммаси уни шу кечага сўрашарди. Ўғлининг жасадини кўксига босиб олган Федина соқовга ўхшаб жим турарди. У кўзини очмас, бадани музлаб, тошга айланиб кетган эди.

– Ҳой! – донья Олтин Тиш бояги ёш таннозларга қараб қичқирди. – Уни ошхонага олиб боринглар. Мануэла яхшилаб боқсин. Қорни тўйғач, чўмилтириб, кийинтиринглар.

Кўккўз артиллерия капитани «янги меҳмон»нинг олдига келиб сонини ушламоқчи бўлди. Нозанинлардан бири ёрдамга шошилди. Кўзлари чакчайган бошқа ҳарбий (кўппакнинг худди ўзи!) тишларини ялтиратиб, арок ҳиди гупиллаб турган лаблари билан аёлнинг (кўз ёшлари қотиб, шўр бўлиб қолган) юзини чўлпиллатиб ялашга тушди. Эҳ, казарма билан фоҳишахона ораси бунча яқин! Ўқлар совуқ, аммо қизлар ҳамиша кайноқ.

– Ўзингни бос, ҳарбий, шошилма! Унга тегма! – деди бека. – Яхши эмас, ҳали ювиниб-таранмаган.

Федина ифлос ҳаракатлардан ўзини ҳимоя қилмади, фақат кўзларини қаттиқ юмиб олди, лабларини қимтиди, хаёлида кўкрагини чўлпиллатиб эмаётган ўғлининг жасадини бағрига босиб, ювош тортди ва ўзини гўрдек қоронғи зулмат ичига кириб қолгандек ҳис қилди.

Уни қоронғи кеча қаърига сингиб кетган фавворали ҳовлидан олиб ўтишди. Аёллар инграшади; синик, ингичка садолар; беморлар ёки ўқувчи қизлар, маҳбуслар ёки роҳибаларнинг шивир-шивири; сохта кулги, қий-чув; оёқларнинг енгил товушлари. Қайсидир хонадан ташлаб юборилган қарта дастаси тош плиталарга елпиғичдек ёйилди. Пахмоқ сочли аёл тунука остидаги деразадан энгашиб қарталарга қаради ва қисматини кўриб, юзидан оқаётган кўз ёшларини артди. Қизил фонарь «Лаззатлар олами» қаршисидаги кўчани ёритди. У кўзлари шамоллаган улкан ҳайвонга ўхшайди; одамлар ва тошларни ваҳимали қиёфада кўрсатади. Фотолaborатория мўъжизаси. Одамлар юзларидаги чўтир изларини йўқотмоқчи бўлгандек қизил нур шуъласига бурканиб олишган. Улар худди қон ичаётганга ўхшаб (бировнинг кўзи тушиб қолмасин!) уялиб, юзларини нур остига яшираётгандек кўринадилар. Сўнг кўчадаги тиниқ нурлар ичига, чароғон шаҳарнинг оқ-сарғиш нурлари орасига, уйлардаги юмшоқ чироқлар кучоғига кириб борадилар.

Федина ҳеч нарсани кўрмас эди. У фақат ўғли учун яшамоқда эди. Кўзлари қисилган, лабларини қаттиқ тишлаб, жасадни сут тўла кўкрагига босиб олган.

Танноз аёллар уни ошхонага олиб боргунча нималар қилишмади дейсиз! Бари беҳуда кетди!

Ошпаз Мануэла Кальварио «Сехрли олам»даги кўмир ва ахлат қутилари орасида неча йиллардан бери чинакам хўжайиндек (фақат соқоли йўқ ва ишқорланган юбка кияди) яшаб келади.

Фединага кўзи тушган муҳтарам хонимнинг юзлари бир зумда шишиб кетди, унинг оғзидан шундай сўзлар отилиб чиқа бошлади:

– Яна битта шарманда келдими? Қаердан йўликди? Нимани кўтариб юрибди?!

Таннозлар нима учундир сукунатни бузгиси келмагандек кўлларини панжара қилиб, турмадан чиққан ишорасини қилдилар.

– Ҳой, сен, битлиқи то-вуқ! – вайсади ошпаз. Таннозлар кетгач, яна вайсади: – Бу кунингдан ўлганинг яхши-ку! Ҳой! Мана сенга тушлик! Мана сенга! Мана!

Кўлидаги сих билан Фединанинг елкасига бир неча марта туширди.

Кўзлари юмуқ, жасадни кўкрагига босиб олган Федина полга йиқилди. Энди бутунлай сезги туйғусини йўқотган эди. Ошпаз ошхонада айланиб чўқинар ва тинимсиз уни қарғар эди.

У қазноқдан катта тоғора кўтариб кирар экан, димоғи бадбўй ҳидни сизди. Қанақа ҳидлигини суриштириб ўтирмади. Фединани тепиб, бўқиришга тушди:

– Башаранг курсин, сашиб кетибсан-ку! Йўқотинглар! Қани, тез йўқотинглар! Топган матоҳини қаранглар!

Бақириқни эшитиб, донья Чон югуриб келди, иккаласи дарахт шохини синдираётгандек, Фединанинг кўлини зўр бериб тортқилашга тушдилар. Чақалокни юлқиб олишаётганини сезган Федина кўзини очди ва даҳшат ичида қичқириб, хушидан кетди.

– Жасад уриниб қолибди! У ўлиб бўлган! Вой, қанжиғ-ей! – деди донья Мануэла. Бека кўрқиб, қотиб қолди, ошхонага қизлар ёпирилиб киргандан кейин керакли жойга хабар бериш учун телефонга ёпишди. Аёлларнинг ҳаммаси чақалокни кўрмоқчи бўлиб,

бир-биридан юлиб олишар, сўлиб, салқиган юзларига сўлақларини суртиб, бетўхтов ўпишар эди. Йиғи-сиғи, дуо ўқиш бошланди. Майор Фанфар хабар бераман деб полицияга югурди. Энг катта хонани бўшатишди. Хушбўй гиёҳлар ёқишди, донья Мануэла ошхонада қатрон тутатди, локланган қора патнисга юпқа ялтироқ мато ёзиб, гуллар солди ва устига хазон баргидек буришиб сарғайган чақалоқни ёткизиб, кўтариб чиқди.

Мана шу тунда ҳамманинг боласи ўлди. Тўртта шам ёқиб қўйилди. Хона пирог ва арақ, сигарета ҳамда одамларнинг хидига тўлди. Оғзидаги узун сигаретани сўриш ўрнига, чайнаб ташлаётган ярим сархуш аёл калта ич қўйлагидан яланғоч кўкрагини чиқариб йиғлар ва чақалоқ устига энгашиб мунгли хиргойи қилар эди:

*Ухла, жоним, қўзичоғим,
Токчадаги қовоққа ўхшаб.
Сенга уйқу бермасдан ҳозир,
Очкўз бўри ямлаб ютади.
Ухла, жоним, ол ором,
Ишлар кутиб турмайди.
Онажонинг йўргакни
Ҳам ювиб, ҳам тарайди.*

СЕНЬОР ПРЕЗИДЕНТГА МАЪЛУМОТНОМА

1. Браннинг беваси пойтахтда яшовчи Алехандра, «Эркин кит» тўшак устахонасининг эгаси маълум қилишича, унга тегишли устахона «Тустеп» қовоқхонасига туташ жойлашгани учун бу ерга кўпинча, аксар ҳолларда кечаси, номаълум кишилар насроний одатларини баҳона қилиб, бемор кўришга тез-тез келаётган экан. Браннинг беваси Сеньор Президентга етказишни лозим топадики, девор орқасида туриб эшитган гапларига қараганда, тилга олинган қовоқхонада генерал Эусебио Каналес яшириниб ётибди. Бу ерга келиб-кетаётган кишилар давлат хавфсизлигига ва Сеньор Президентнинг бебаҳо ҳаётига кўз олайтирган ёвуз ниятли шахслардир.

2. Пойтахтда вақтинча яшаб турган Соледад Балмарес маълум қиладики, унинг жамғармаси тамом бўлиб, сийишга ҳеч вақоси қолмаган, бу аёл хорижлик бўлгани учун танишларидан ёрдам сўраши мумкин эмас. Ана шу ҳолатларга мувофиқ у Сеньор Президентга илтижо қилиб, ўғли Мануэл Бальмерес ва куёви Федерико Орнеросни қамокдан озод этилишини сўрайди. Айтишига қараганда, у фуқароси бўлган мамлакатнинг элчиси фақат ҳалол меҳнат қилиб, тирикчилик ўтказиш мақсадида бу ерга келган юқоридаги шахслар сиёсат билан шуғулланмаслигига кафолат беради. Уларнинг жинояти шундан иборатки, ишга жойлашиш осон бўлсин деб, генерал Эусебио Каналес берган тавсияномадан фойдаланган эканлар.

3. Полковник Пруденсио Перфакто Пас маълум қиладики: у яқинда чегара ҳудудларига саёҳат қилиб, қўшинларимиз ишқол этиши лозим бўлган ерлардаги маҳаллий шароит, йўллар ва сўқмоқлар ҳақида аниқ маълумот олиб келган. Полковник Инқилобий исён рўй берган тақдирда стратегик жиҳатдан муҳим нуқталарда ҳаракат қилиш режаларини бағафсил баён этади. У яна чегараларда шубҳали шахсларни ёллашаётгани ҳақидаги хабарлар тўғри эканлигини тасдиқлайди. Ёллаш ишлари билан қандайдир Хуан Леон Парада ва яна бошқа шахслар шуғулланмоқдалар. Уларнинг ихтиёрида қўл гранаталари, пулемётлар, милтиқлар, динамит ва ҳарбий ҳаракатларда зарур бўладиган бошқа нарсалар бор. Инқилобчилар йигирма беш-ўттиз кишидан иборат куролли гуруҳларга эга. Улар ҳукумат қўшинларига доимий равишда хавф солиб турадилар. Зарур маълумотлар етарли бўлмагани учун полковник исёнчилар бошида генерал Каналес турибди, ана шу шароитдан фойдаланиб, дипломатик шартномаларни писанд қилмасдан мамлакатимиз ичкарасига бостириб кирадилар, деган хабарларни тасдиқлай олмайди. Полковник кейинги ойнинг бошларида ўтказиш мўлжалланаётган ҳаракатларга раҳбар бўлишга тайёр эканини билдиради ва айни замонда милтиқлар етишмаслигини маълум

қилади. Полковник берган маълумотга кўра, қисмининг шахсий таркиби, бир неча беморни ҳисобга олмаганда, яхши аҳволда, мазкур беморларга зарур тиббий ёрдам кўрсатилмоқда; ҳар куни эрталаб соат олтидан еттигача унинг ўзи шахсан машғулотлар ўтказади; аскарларга ҳар куни гўштли овқат берилади; мудофаа мақсадларини назарда тутиб портга кум солинган қоплар учун буюртма берилди.

4. Хуан Антонио Марес касаллиги пайтида шифокорлар юбориб кўрсатган эътибори учун Сеньор Президентга чуқур миннатдорчилигини билдиради. Батамом соғайиб кетган Хуан Антонио Марес ҳуқуқ ҳимоячиси Абел Карвахелнинг сиёсий фаолияти ҳақидаги ишончли маълумотларни шахсан Сеньор Президент эътиборига етказиш учун пойтахтга келишга рухсат беришингизни сўрайди.

5. Луис Равалес М. хабар берадики, касаллиги ва даволанишга маблағи йўқлиги туфайли Қўшма Штатларга қайтишни хоҳлайди ва Сеньор Президентга самимий садоқатини ҳисобга олиб, Республика консулхоналарининг биридан (Янги Орлеанддан бошқа ва аввалги шароитлардан ўзгача) иш беришини сўрайди. Луис Равалес маълум қиладики, январнинг охирида ўтказилган юксак қабул рўйхатига киритилиш шарафига ноил бўлган эди, аммо залда кутиш пайтида Бош штабнинг эътиборсизлиги оқибатида рўйхатдан ўчириб ташланган. Навбати келган пайтда қандайдир зобит уни кўшни хонага олиб кириб, олинган маълумотлар асосида иш кўриши лозимлигини билдирган. Гўё номи зикр этилган Равалес ҳуқуқ ҳимоячиси Абел Карвахелнинг топшириғи билан Сеньор Президентга суиқасд қилиш мақсадида саройга келган эмиш. Луис Равалес яна маълумот берадики, у залга қайтиб кирганда, навбати ўтиб кетган экан; шундан кейин у яна бир неча марта – аммо натижасиз – Сеньор Президент билан учрашиб, қоғозга ҳам ишониб бўлмайдиган баъзи маълумотларни етказмоқчи бўлганини, аммо мақсадига эриша олмаганини билдиради.

6. Никомедес Асейтуно хабар беради: тижорат мақсадлари билан сафарга чиқиб, пойтахтга қайтиб келаётганда сув тақсимлаш минорасидаги Сеньор Президент номи ёзилган битикда катта хатолар борлигини кўрган. Унда олтита ҳарф етишмайди, қолганларига ҳам шикаст етказилган.

7. Ҳарбий прокурорнинг буйруғига кўра, Марказий турмада сақланаётган Лусио Васкес учрашувга рухсат сўрайди.

8. Катарино Рохисио маълум қилади: у ишбошилиқ қиладиган генерал Эусебио Каналеста қарашли «Ер» мулкида, тилга олинган генерал ўтган йилнинг август ойида тўртта кадрдонини қабул қилган пайтида кайфи ошиб, инқилоб бўлиб қолса, икки батальонни жангга ташлаши мумкинлигини айтган эди. Батальонлардан бирига шу ердаги кадрдонларидан бири – майор Фарфан раҳбарлик қилар экан, бошқаси қандайдир подполковник ихтиёрида бўлиб, номи айтилмаган эди. Инқилоб тайёрланаётгани ҳақида хабарлар кетма-кет келиб тургани туфайли Катарино Рохисио бу маълумотларни Сеньор Президентга ёзма ҳолда билдирмоқда, чунки зўр бериб уринишига қарамай, у қабулга эриша олмади.

9. Генерал Магадео Район черков бошлиғи, руҳоний ота Антонио Блас Кустодионинг мактубини жўнатмоқда. Унда ёзилишича, қандайдир руҳоний Урхико авлиё Кустодио сеньор архиепископнинг шахсий буйруғига мувофиқ тилга олинган руҳоний Урхико ўрнига авлиё Лука жомесига ишга тайинланди деб, ёлғон-яшиқ гапларни тарқатиб юрибди. Бу туҳматомуз гаплар тақводор одамларни ғазаблантирмоқда. Бундан ташқари руҳоний ота Урхиконинг (у ҳуқуқ ҳимоячиси Абел Карвахелнинг яқин дўсти) ва унинг шериги қандайдир Аркадия де Аюдонинг хатти-ҳаракатлари тақводор католикларни ранжитмоқда. Улар охир-оқибат ёмон ҳодисаларга олиб келиши мумкин. Магедо Район Сеньор Президентни булар ҳақида огоҳлантириб қўйишни ўз бурчи деб ҳисоблайди.

10. Пойтахтда яшовчи Альфредо Толедано хабар берадики, тунда уйкусузликдан азоб чекиб ётган пайтида Сеньор Президентнинг шахсий дўстларидан бири Мигел Кара де Анхел генералнинг укаси, ҳукуматга қарши хатти-ҳаракатлари билан танилган дон Хуан Каналеснинг эшигини тақиллатганига гувоҳ бўлган. Альфредо Толедано бу ҳақда Сеньор Президентни огоҳлантириб кўйиш лозим деб билади.

11. Тадбиркор Никомедас Асейтуно кўшимча маълумот беради: сув тақсимловчи минорадаги Сеньор Президентнинг номи ёзилган ҳарфларга маст ҳолатда бўлган ҳисобчи Гильермо Лисас шикаст етказгани аниқланди.

12. Касимиرو Ребеко Луна маълум қиладики, полициянинг Иккинчи бўлими уни хибсга олганига яқинда икки ярим йил тўлади. Қашшоқлиги ва бадавлат кариндошлари йўқлиги туфайли у озодликка чиқаришини сўраб Сеньор Президентга мурожаат қилмоқда. Гўё у душман унсурларнинг топшириғини бажариб, пономарь бўлиб хизмат қилаётган черковда осилиб турган Сеньор Президентнинг онаси ҳақидаги эълонни қасддан олиб ташлаганликда айбланмоқда; Касимиру Ребеко Лунанинг сўзларига кўра, бу айблов ғирт уйдирмадан иборатдир. Сабаби, у саводсиз бўлиб, қайси эълонни олиб кўйганини билган эмас.

13. Доктор Луис Барреньо чет элга (илмий мақсадларда) бориш учун ўзи ва хотинига рухсат берилишини сўрайди.

14. Аделаида Пеньял «Лаззатлар олами» корхонасидан Сеньор Президентга маълум қилади: майор Модесто Фарфан мастлик ҳолатида генерал Каналес бутун армиядаги энг яхши генерал ҳисобланади, деб айтди. Тилга олинган генералнинг бошига тушган кулфатларга сабаб шуки, Сеньор Президент билимдон ҳарбийлардан кўркар эмиш. Айни замонда майор Фарфаннинг таъкидлашича, инқилоб ғалаба қозонади.

15. Марказий касалхонадаги авлиё Рафаил палатаси, 15-ўринда даволанаётган Моника Пердомино хабар беради: бемор Федина Родас алаҳсираб генерал Каналес

номини тилга олган. Боши яхши ишламаётгани сабабли Моника Пердомино унинг сўзларини тўла тушунмаган; бошқа биронта одам бемор Родаснинг алаҳсирашларини тингламоғи зарур. Шунингдек, у Сеньор Президентга ожизона садоқатини изҳор қилади.

16. Томас Хавели яқинда сеньорита Аркелино Суарес билан тузилган никоҳ аҳдини Республиканинг Сеньор Президентига бағишлайди.

ИСЛОВОТХОНА

– Тум-па-тақ-ёв-па-во-па-йи-па! Ку-па-тир-па!

– Ў-па-зинг-па-қан-па-жиқ-па!

– Ман-па? Ҳой-сен-па-я-па-ра-па-мас!...

– Жим бўл ҳамманг! Каллаи сахарлаб «па-па-па!», «па-па-па!» Мунча итдек ириллаб қолдиларинг! – кичқирди донья Олтин Тиш!

Қора кофта ва бинафшаранг юбка кийган зоти олиялари пештахта олдига қўйилган чарм оромкурсида ўтириб, кечки таомни чайнамоқда эди.

Бир муддат ўтгач, у қорамағиз, ўрилган сочлари ялтираб турган хизматкор қизга мурожаат қилди:

– Панча, бориб манжалақиларни бу ёққа чақириб кел! Ўйнагиси келиб қолипти-да! Одамлар келишга ҳаммаси тайёр турсин! Доим хайдаб юрасан, итдан туғилганлар!

Туфлисиз, пайпоқ кийган икки қиз югуриб келди.

– Югургилаб юрибсанми? Ўйнагиларинг келяптими? Ҳой сен, вой сен, моҳпарилар! Консуэло! Аделаида... Аделаида, кимга гапираяпман? – майоринг келса, қиличини олиб қол, қарзи кўпайиб кетди. Ҳой, тоғора, қарзи қанча бўлди?

– Тўққиз юз... Кеча яна ўттиз олти олди, – жавоб берди буфетчи.

– Ҳим, қиличи қопламайди... тилла эмас... Ҳой, қўтир қўйлар... Аделаида! Деворга гапираяпманми ёки сенгами?

Аделаида сочларини тортқилаётган дугонасини нари итарди ва кулгисини яшириб:

– Эшитаяпман, донья Чон, эшитаяпман, – деб бидиллади.

«Лаззатлар олами» корхонасининг қизлари эски диванларда тизилишиб ўтиришарди. Баланд бўйли, пакана, бақалоқ, ингичка, қари, ёш қизалоқ, юввош, ўжар, оқбадан, малла, қора соч, кўзлари катта, ўйноқи, қизил танли. Хилма-хил, аммо ҳаммаси бирдек. Ҳаммасидан эркакларнинг иси келади. Чириётган чиғаноқ ҳиди. Арзон шойи кофта остидаги кўкраклари диркиллади. Қизлар диванлар устида ағанаб, бўлиқ ва таранг сонларини, хилма-хил боғичларини, турли-туман ленталар ва тўрлар билан безатилган калта лозимларини намойиш қиладилар. Кутиш жонга тегди. Улар худди вокзалда ўтиргандек кўзларини сузиб, ойналар олдида уймалашадилар.

Бири мудрайди, бири чекади, учинчиси музқаймоқ шимади, тўртинчиси шифтга ёпиштирилган гулқоғоздаги саноксиз чизикларни санашга уринади. Рақиблар фитнес чикаришга уринади, дугоналар ҳаёсизларча бир-бирларини силаб-сийпалайди.

Деярли ҳаммасининг лақаби бор. Шахло кўзники – Бойқуш, агар оёғи калта бўлса – Япалоққуш, узунбурунлини – Искартопар, қорамағизни – Занжи, қизил танлини – Колбаса, қисиккўзлини – Хитой, оқ-сарикни – Зиғирпоя, дудукни – Соқов дейишади. Бундан ташқари жайдари лақаблар ҳам кўп: Қарға, Чўчкача, Панжа, Ичак, Маймун, Ингичка, Каптарча, Насос, Гидамча, Бомба.

Кечга яқин бир неча эркак келади – улар бекор ўтирган қизларга суйкалишади, ялаб-юлқашади, силаб-сийпалашади. Улар олифта, башанг кийинган. Донья Чон жон деб уларни остонадан улоқтириб ташлаган бўларди – чўнтаги мирқуруклар кимга керак! Аммо «қирол»лар аччиқланмаслиги учун чидашга тўғри келади. Эркалатишга муҳтож бечора қироличалар ана шу шафқатсиз ошиқлар, очкўз ҳомийлар ҳисобига яшайдилар. Ҳар ҳолда ўз одаминг-да!

Ана шу паллада ўсмирлар пайдо бўладилар. Улар гап тополмай чайналадилар, матрабга тушган капалаклардай ўзларини ҳар ёққа урадилар, оёқда зўрға турадилар, фақат кўчага чиққандан кейингина ўзларига келадилар. Улар ҳам бир нави. Ювош, ўн беш ёшда. «Хайрли тун», – «Унутиб кетманг». Худди чувалчанг чайнагандек оғизда ифлос таъм (бу ерга келгунча жасорат ва гунохнигина билар эди), мириқиб кулганда ёки акробатика билан шуғулланганда пайдо бўладиган лаззатли ҳорғинлик. Оҳ, кўчада – бадбўй исловотхонадан узокда юриш нақадар роҳат! Улар ҳаводан мириқиб нафас оладилар ва ўз куч-ғайратларининг нури бўлмиш юлдузларга мафтун тикиладилар.

Кейин жиддий мижозлар кела бошлайди. Эътиборли, ишбилармон – юрагида ўти бор, дум-думалоқ (кетворган қорин!) иш юритувчи – худди ипак ўлчаётгандек кучоқлайди. Шифокор – бамисоли юракни тинглайди. Газетачининг қарздан боши чиқмайди! Адвокат – бачкана, ваҳимачи, уйга ўрганган мушук ёки тувакда ўсган гулга ўхшайди. Нафаси сиқадиган буржуй Мўйнадўз, ундан тери ҳиди келиб туради. Ҳар дақиқада тақинчоклар, ҳамён, соат ва узукларга ўғринча қўл тегизиб қўядиган бой. Аптекачи эса саргарошга қараганда камгап ва камсукум, аммо тиш докторидек кўзи ўткир эмас.

Тун яримлаганда тутун босиб кетади. Эркаклар ва аёллар лаблари ила бир-бирини ҳолдан тойдирадилар. Шаҳват кўзгатувчи ўпичлар, сўлак суркашлар – оғритмай тишлаш, самимий истаклар, очик интилишлар, табассумлар, хохолаш, тикинларнинг отилиши, ростмана мардлар топилса, ўқ узишлар билан алмашади.

– Мана бу чинакам ҳаёт! – хайратини яширмайди столга суяниб турган бир қария. Унинг кўзлари чарақлар, оёқлари чалишиб кетар, пешонасидаги кўк томирлари ўйнаб чиққан эди.

Борган сари жазаваси ошиб, ёнидаги ҳамшишасидан сўрайди:

– Ҳу анавини олиб кетсам бўладими?

- Албатта! У шунинг учун ўтирибди-да!
- Ёнида турганини-чи?.. Менга униси кўпроқ ёқаяпти!
- Ҳеч қандай муаммо йўқ, у ҳам кетаверади.

Бир дақиқадан кейин қора сочли аёл ялангоёқ чопиб келди.

- Мана буниси-чи?
- Қайси? Мулат қизми?
- Исми нима уни?

– Аделаида, лақаби – Чўчқача. Фақат унга махлиё бўлманг, у майор Фарфанники. Айтишларича, улар ҳар доим бирга.

– Вой, Чўчқача-ей, мунча хушторлари кўп, – гўнғиллади қария.

Қизалок Фарфанни илондек ўраб олиб, сархуш қилиб кўйди, ёниқ кўзлари сеҳрлади, кучоқлаб, қалин лабла-ри билан бўса олди (у ўпганида марка ёпиштираётганга ўхшарди), бўлиқ, иссиқ кўкраги, думалоқ қорнини йигит-нинг баданига босди.

– Мана бу иркитни йўқот! – шивирлади у майорга. Жавоб кутиб ўтирмасдан (тез ҳаракат қилиш керак!) қиличини суғуриб олди ва буфетчига узатди.

Туннел бўйлаб поезднинг кичқириғи эшитилди.

Битта жуфтлик рақс тушарди – бири оҳангга мос, бири билганича тебранарди, худди икки бошли ҳайвонга ўхшайди. Аёллар пардоз-андоз қилиб олган, эркак пианино чалади. «Мен нозик, ноёб одамман», – дер эди у агар нега атир-упа суркайсиз, деб сўраб қолишса ва аниқ бўлиши учун: «Дўстларим мени Пепе, болалар эса Виолетта деб чақиривади. Теннис ўйнамасам ҳам, гўзаллик учун кўкраги очиқ кўйлак кияман, орасталик учун монокль тақаман, эрмак учун фрак кияман. Пудра – нақадар ёқимсиз сўз! Ёғупа билан чўтирларимни беркитаман, менга барибир, яхши одамман», – деб кўшиб кўяди.

Қичқириқлар камайди. Эзғилаб ташланган, оппоқ оқариб кетган маст аёл қорни билан ётар, думалаб ташаётган кўз ёшлари юзидаги атир-упаларни ювиб ташламоқда эди.

– Вой, белим! Вой, бел-ги-на-а-ам! Вой, во-о-ой, бел...гина-а-ам! Белгинам! Вой белгинам! В-о-о-ой!..

Кайфи ошганлардан бошқа ҳамма югуриб келди. Хотинли эркаклар полиция келмасдан бурун қочиб қолиш учун ярадор бўлгани йўқми, деб гир айланиб суриштирар эдилар. Яна бир гуруҳ меҳмонлар ҳеч нарса бўлмагандек бемалол гаплашиб турардилар. Аёл атрофидаги тўда кўпайиб борди, у эса тилини чиқариб, ҳамон тиришиб тўлганарди. Оғзидаги ясама тишлари учиб тушди. Одатдаги тутқаноқ, одатдаги телбалик. Тишлари цемент полда думалаётганини кўрган бир киши хохолаб кулди.

Донья Чон дарҳол тартиб ўрнатди. У жўжаларини химоя қилаётган она товук каби қанотини ёзиб, хонасидан югуриб чиқди ва беморни кўлидан ушлаб, ошхона олдиғача судраб борди, капгир ушлаган ошпаз аёл ёрдамида уни бурчакдаги латталар уюмига улоқтириб юборди.

Гала-говурдан фойдаланган Аделаиданинг қари хуштори ҳеч нарсани англамай кайфи ошиб қолган майор Фарфаннинг кўлидан уни тортиб олди.

– Одамларда оқибат қолмади, шундайми, майор Фарфан? – хитоб қилди ошхонадан қайтиб чиққан донья Чон. – Итдек эзғилашгандан кейин думғазаси оғрийдими! Жангга кираётган аскарларингиз бирдан додлаб қолишса, нима қилар эдингиз? Меникилар ҳам шундай, оғриб туради...

Маст-аластлар кулишади. Улар гиламлар устига тупуришади ва хохолашади. Бека шу аснода буфетчига гап қотади:

– Манави шилта ўрнига турмадан олиб келинган янги ҳурлиқони кўшмоқчи эдим. Ох, куйиб қолдим!

– Диркиллаб турган эди-я!

– Ҳимоячига очиқ айтдим, прокурор пулимни қайтариб берсин. Мен эсимни еб кўйибманми, итдан бўлганга бекорга пул бериб...

– Албатта-да! Ҳимоячингизни кўпдан биламан, латтадан баттар!

– Қанжиқ ит!

– Яна маълумотли эмиш!..

– Мени лақиллатиб бўпти! Ақлли бўлиб кетишибди-да! Кети йўғон аблахлар, ҳали...

У гапани тамомламасдан дераза олдига йўналди. Кимдир тақиллатаётган эди.

– Биби Мария! Ё, худо, ўзинг етказдинг-а! – кичқирди у эшик олдида қизғиш фонарь ёғдусига беланиб турган меҳмонга имо қилиб. Унинг бош силкитганига жавоб бермай, оқсочга кичқирди:

– Ҳой, Панча, эшикни тезроқ оч! Э, худойим-ей, тез бўл! Дон Мигелито келди, кўрмайсанми?!

У плаши билан юзини тўсиб олган эди, аммо донья Чоннинг қора кўзларига нақ иблиснинг ўзидек кўриниб кетди! Бир қарашдаёқ уни адашмай таниди, юраги алдамади.

– Мана, мўъжиза!

Кара де Анхел хонага кўз югуртирди ва диванда оғзидан сўлаги оқиб, чўзилиб ётган майор Фарфанни кўргандан кейингина хотиржам бўлди.

– Мўъжизани қаранг-а! Биз ғариблардан ҳазар қилмасдан...

– Нималар деяпсиз, донья Чон!..

– Айни вақтида келдингиз! Мен ғам-ғуссага ўралиб қолиб, барча азиз авлиёларга илтижо қилиб чиқдим. Мана, сизни худо етказди!

– Хизматингизга доим тайёрлигимни биласиз-ку...

– Сизга раҳмат. Бошимга катта ташвиш тушди, ҳозир айтиб бераман. Аввал бир қултумгина ичиб олинг!..

– Сиз ташвиш тортманг...

– Нимаси ташвиш бўларкан! Бир қултумгина, нимани ёқтирасиз, қараб кўринг-чи, сизга нима маъкул келаркин? Бизни маъзур тутасиз! Яхши виски хоҳларсиз. Яхшиси, меникига кира қолайлик. Мана бу ёққа, бу ёққа.

Уйнинг бир чеккасидаги хона донья Чонники бўлиб, алоҳида бир оламга ўхшарди. Столлар, кутилар, мрамар курсиларнинг усти турли ҳайкалчалар, суратлар, ҳар хил илоҳий буюмларга тўла эди. Турли ҳажмдаги муқаддас

оилалар тасвири етук ишлангани билан ажралиб турарди... Диний суратлардан кейин донья Чоннинг йигирма яшарлигида – ҳатто Республика Президенти ҳам унга шайдо бўлиб юрган ва Парижга, Францияга кетишга таклиф қилган пайтида ишланган сурати, ундан кейин Олий суднинг иккита ҳаками ва ярмаркада бир-бирини пичоклаб қўйган учта қассобнинг портрети қўйилган эди.

– Диванчага ўтиринг, дон Мигелито, бу ер сизга жуда кулай.

– Хонангиз чиройли экан, донья Чон.

– Кўп меҳнатим сингган...

– Худди ибодатхонанинг ўзи!

– Бунақа даҳрийлик қилманг! Илоҳий авлиёлар устидан кулиш яхши эмас.

– Сизга қандай фойдам тегади?

– Аввал вискини ичиб олинг!

– Сизнинг соғлигингизга, донья Чон!

– Сиз қила оласиз, Мигелито. Сиз билан ича олмаганим учун кечиринг, шамоллаганга ўхшайман. Қадахни мана бу ерга қўя қолинг. Мана бу ерга, стол устига... менга берақолинг...

– Ташаккур...

– Сизга боя айтдим-ку, дон Мигелито, жуда калавамни йўқотиб қўйдим. Ойимтилла қизларимдан бири бетобланиб қолиб, бошқасини излашга тўғри келди, бир танишимдан «Янги уй»да хушрўйгина қиз борлигини эшитиб қолдим, – прокурорнинг ўзи қамаган экан. Ғирт аҳмоқ бўлдим денг. Ҳимоячим дон Хуан Видалитас – у менга қизларни етказиб туради, – сеньор прокурорга илтимосимни етказди ва шу аёл учун ўн минг песо ваъда қилди.

– Ўн минг песо? Нима деяпсиз ўзи?

– Энди бу ёғини эшитинг. Прокурор ҳам олди-орқасини ўйлаб ўтирмасдан пулни олди, ўзим столига қўйдим, – у ана шу қизни менга бериш ҳақида қоғоз ёзиб берди. Менга сиёсий маҳбус дейишди. Айтишларича, у генерал Каналеснинг уйида...

– Нима?

Кара де Анхел Олтин Тишнинг гапларини паришон ҳолда эшитди; хаёли бутунлай бошқа ёқда – майор Фарфан кетиб қолмасин деган хавотирда эди. Бу иш Кана-лесга алокадорлиги қулоғига киргач, елкасида чумоли юргандек безовта бўла бошлади.

У бахтиқаро аёл албатта Чабелона бўлса керак, Камила алаҳсираб бир неча марта уни тилга олган эди.

– Гапингизни бўлганим учун узр... У ҳозир қаерда?

– Ҳаммасини билиб оласиз, бир бошидан айтиб берай.

– Хўш, мен прокурорнинг буйруғини олиб, унинг олди-га бордим, ёнимда икки қиз ҳам бор эди. Акс ҳолда мушукни ким қопга жойлаб беради дейсиз? Савлатли бўлсин деб фойтун ёлладик. Етиб бордик, буйруқни кўрсатдим, улар ўқиб чиқишди, қаердалигини кўриб келишди, кейин олиб чиқиб менга беришди, биз уни бу ёққа олиб келдик. Ҳамма унга интизор эди. Ҳаммага ёқиб қолган эди. Кетворган жонон, Мигелито, қараб тўймайсиз!

– У қаерда ҳозир?

– Ёқиб қолдимиз, а? Оҳ, бу ойимтиллалар! Келинг, бир бошдан айтай. У ердан чиқдик, унинг кўзлари юмук, оғзига қулф солиб олган эди. Гапга солай деб уриниб кўрдим. Қаерда дейсиз! Барча ҳаракатларим бефойда. Деворга нўхат отгандек – бефойда... Очиғи, бунақа нарса-ларни жиним суймайди. Яна бир нарсага кўзим тушди – кўксига босиб олган тугунчасида чакалок бор эди...

-- Чакалок дейсизми?

– Худди шундай. Мени ошпазим – Мануэла Кальвар-ио Кристалес, қўлидаги нима деб қараб кўрди – ўлик бола, сасий бошлаган экан. У мени чақирди. Ошхона-га югуриб бордим, чакалоқни қўлидан зўрға ажратиб олдик. Мануэла қўлини синдириб қўяёзди, шунда қиз кўзини очди – нақ Қиёмат куни дейсиз! – шундай фарёд солдики, бозордагилар ҳам эшитди шекилли! Кейин ағдарилиб тушди.

– Ўлиб қолдимиз?

– Биз ҳам шундай деб ўйладик. Йўқ, омон қолди. Уни чойшабга ўраб авлиё Хуанга элтиб бердик. Мен кўришним хохламадим, капалагим учиб кетди. Кўзлари юмуқ бўлса ҳам кўз ёшлари сувдек окди дейишди.

Донья Чон жим бўлди, кейин яна гапира бошлади:

– Бугун қизларимиз уни кўришга боришди, ахволи ёмон дейишяпти. Мен ҳам ташвишдаман. Ўзингиз тушунасиз, ўн минг песони бекорга сувга оқизмайман-ку! Бирон етимхона ёки ибодатхонага садақа қилганим яхши эмасми?

– Оқловчингиз пулни талаб қилиб олсин. Бахтиқаро масаласига келганимизда...

– Икки марта бориб келишди, – кечирасиз, гапингизни бўлдим, – икки марта. Бир марта уйига, иккинчи марта ишхонасига, жавоби битта: қайтариб бермайман, гап тамом, дейди. Бу одамда зингирча виждон йўқ. Сигир ўлиб қолса, сотган одам эмас, олган одам айбдор дейди. У тилсиз хайвон, бу ерда эса жонли одам ҳақида гап кетаяпти!

Кара де Анхел индамади. Сотилган аёл ким бўлди экан? Ўлик бола кимники? Донья Чон таҳдид билан тилла тишларини ярқиратди:

– Ҳали унга кўрсатиб қўяман! Пулларимни бекорга елга совурмайман, уларни меҳнат қилиб топганман! Қари туллак, хиндубашара аблах! Бугун эрталаб қабристонда унга гўр қазиб қўйинглар, деб буйруқ бердим.

– Болани кўмишдимми?

– Туни билан уйда қолди. Қизларим жинни бўлаёзди. Қатламалар пиширишди.

– Байрам қилишдимми?

– Нималар деяпсиз ўзи?

– Полицияга хабар қилишдимми?

– Қуруғидан узатдик – рухсат беришди. Иккинчи кун дафн қилиш учун оролга бордик. Шундай ажойиб қутига селдикки, чиройли, қимматбаҳо, оқ атласга ўралган...

– Оиласи мурдани ёки қоғозни талаб қилади деб кўркмадингизми?

– Шу етмай турган эди ўзи!.. Ким талаб қилади дейсиз?! Отаси сиёсий айб билан қамоққа олинган. Фамилияси Родас. Онаси эса, ўзингиз эшитдингиз, касалхонада.

Кара де Анхел хаёлан кулимсираб қўйди. Кўнгли хотиржам бўлди. У Камилага қариндош эмас...

– Менга маслаҳат беринг, дон Мигелито, сиз олим одамсиз. Пулларим қари туллакда қолиб кетмаслиги учун нима қилишим керак? Ўн минг – ҳазилакам гап эмас. У кўчада ётгани йўқ.

– Менимча, Сеньор Президентга учрашганингиз маъкул. У сизни қабул қилади, ҳамма гапни очикчасига айтинг. У ҳаммасини тўғрилайди. Ҳамма нарса қўлида-ку.

– Ўзим ҳам шуни ўйладим. Шундоқ қиламан. Эрта-лаб шошилишч телеграмма жўнатаман, мени қабул қилинг деб. У эски кадрдоним. Вазирлик пайтидаёқ орамиздан қил ўтмасди. О, кўп сувлар оқиб кетди. Жудаям чиройли эдим у пайтларда. Худди анави суратдагидек. Онам билан қабристон орқасида турардик, жойи жаннатда бўлсин... Тўтикуш чўқиб кўр қилиб қўйди. Мен, албатта, тўтини бўғиб ўлдирдим ва гўштини итга ташладим. Ит жиғилдонига ургач, хуришга тушди. Шундай замонлар бўлган эди. Энг қизиғи, уйимиз ёнидан тобутларни олиб ўтишарди. Кўтариб келишарди, кўтариб келишарди! Шу баҳона бўлиб Сеньор Президент билан ажрашиб кетдик. Дафн маросимидан кўрқарди. Бу менинг айбим эмас-ку! Хаёлпараст эди, ёш болага ўхшарди. Нима десанг, шунга ишонарди. Сал нарсага хафа бўларди, хушомадни яхши кўрарди. Олдинига унга жуда ўрганиб қолдим, ранг-баранг тобутларни ўйлайвермасин, деб ҳоли-жонига қўймай ўпганим-ўпган эди. Кейин меъдамга урди, худонинг ўзи қўлласин деб ўйладим. Ёдимда, бадбўй хидга тўла қулоғини ялашимни ёқтирарди. Ҳозир сизни кўраётганимдек аниқ кўз олдимда турибди: бўйнига оппоқ дастрўмол боғлаган, соябонли шляпа, кизғиш тилли ботинкада, кўк костюм кийган ҳолда олдимда ўтирар эди...

– Тўй куни рухоний ота уни зўрлаб ёнингизга ўтказиб қўйган дейишади.

– Бекорчи гаплар. Мархум эрим, худо раҳмат қилсин, уни ёқтирмасди. Кўпинча шундай дер эди. Уйланаётган пайтида: «Бу итларга ота гувоҳларгина керак, улар тилини чиқариб, сўлагини окизишдан бошқага ярамайди», дерди.

ЎЛИМ МАСКАНИ

Рухоний узун ридо этагига ўралиб, хансираб чошиб боради. Бошқалар ҳам ўз тирикчилик ташвишлари билан тиним билмай югуриб юришади. «Дунёда жондан кўра азиз нарса борми?» – сўрайди у ўзидан. Бошқалар столда ястаниб ўтириб, учта ҳалқумдан ўтказиб тушириш керак бўлган жойда ҳам арзимаган баҳона топиб, ўрнидан туриб кетаверишади. Учта ҳал-қум!.. Уч хил сохта қиёфа ва фақат бир худогина ҳақиқий!.. Менинг кўрғоним, менинг кўрғоним, менинг кўрғонимдаги ичагим қулдирайди...

Исо, сенинг қорнингдаги... Ёзилган стол, оппоқ дастурхон, тоза чинни идишлар, семиз бека қолиб кетди...

Рухоний изидан томошаталаб қўшнилар ҳам хонага ёпирилиб киришди. Камиланинг бош томонида ўтирган Кара де Анхел зўрға ўрнидан турди, оёғи остидаги пол ғирчиллади. Қовоқхона бекаси рухоний отага стул қўйиб берди – хона бирпасда бўшаб қолди.

– Мен, гуноҳкор банда, тавба қиламан... – деб ғулдирашарди кўчага чиқаётган аёллар.

– Парвардигоримиз ва ўғли номидан... Айт-чи, қизим, қачон тавба қилган эдинг?

– Икки ой аввал...

– Гуноҳларингга иқроп бўлганмидинг?

– Ҳа, отажон.

– Қилган гуноҳларингни айтиб бер...

– Бир марта ёлғон гапирганман, отажон...

– Жиддий иш эдими?

– Йўк... дадамнинг гапига кирмаганман...

(...Тик-так, тик-так, тик-так..)

— ...айбимга иқрорман, отажон...

(...тиқ-так...)

— ...ибодат қилишга бормаган эдим...

Рухоний ота ва бемор худди сағана ичида ўтиргандек гаплашмоқда эдилар. Шайтон, Жаброил ва Ўлим уларга қараб ўтиришарди. Камиланинг шишага айланган хира кўзлари ичидан Ўлим қараб турарди; Шайтон боши узра ўргимчак тўрини ўйнатар; Фаришта бурчакка қадалиб, бурнини тортиб йиғларди.

— Тавба қиламан, ота, ётиш олдидан ҳам, эрталаб турганимда ҳам тавба қилмасдим... яна, ота, тавба қиламан...

(...тиқ-так, тик-так...)

— Дугоналарим билан уришиб қолардим!

— Ўзингни ҳимоя қилибми?

— Йўқ...

— Қизим, сен худонинг қаҳрини кўзғайдиган ишларга кўл ургансан.

— Эркакларга ўхшаб от миниб юрганим учун тавба қиламан...

— Буни бошқалар кўриб қолиб жанжал қилишдими?

— Йўқ, у ерда фақат ҳиндулар бор эди.

— Сен кибру ҳавога берилиб, эркаклар билан тенглашишга урингансан, зеро, Аллоҳ таоло аёлни аёл қилиб яратган, шунинг учун у шак келтириб эркакликка даъво қилмаслиги керак; буни шайтонга ҳай бериш дейишади; худо бўламан деб катта кетгани учун шайтон ҳалокатга учради.

Хона чеккасидаги меҳроб ёнида — турли рангдаги шишалар қўйилган тўсиқ олдида Кара де Анхел, Бўғмайлон ва кўшниллар бирон сўз айтишга ҳам мажоли қолмай, бир-бирига умид ва хавотир ичида тикилганча, энтикиб-энтикиб нафас олиб туришар; бу нафаслар оркестрини ўлим ҳақидаги ўйлар пасайтириб қўйгандек эди. Зич ёпилмаган эшикдан ёруғ кўчалар, Мерсед майдони, уйлар, галерея пештоқи кўринар; сийрак йўловчилар сирғалгандек ўтишар эди. Уларни ўлаётган Камила билан қанчалик иши бор, деб алам ичида ўйлар эди Кара де Анхел; тош-

лар куёш нурини тўсадиган панжарага айланган, соғлом фикрли соялар судралиб юрувчи ахлат фабрикалари...

Сукунат кўйнида руҳонийнинг сўзлари тизилиб чиқади. Бемор йўталади. Ҳаво ўпка хужайраларини суғуриб олади.

– Ҳозир ёдимга келмаётган барча катта-кичик гуноҳларим учун, руҳоний ота, тавба киламан.

Гуноҳларини кечиришни сўраб лотинча ўқилган дуо, шайтоннинг жуфтакни ростлаб қочиши ва Камиланинг олдига худди нур каби кириб келган оқ, иссиқ қанотли фариштанинг енгил қадамлари кўчадаги йўловчиларни кўриб ғазаби қайнаган мулозимнинг қалбида ҳамма нарсага нисбатан пайдо бўлган нафратни камайтирди, яна табиатидаги болаларча майинлик, юмшоқ кўнгиллик ғолиб чиқди. Бирдан у, ким билсин бу олижаноблик каердан келди, ўлим хавф солиб турган қандайдир бир кишини қутқариб қолгиси келди; балки бунинг эвазига худо тиббиёт нуктаи назаридан тузатиб бўлмайдиган Камиллага шафқат кўрсатиб, дарддан халос қилар...

Руҳоний жимгина ташқарига чиқди, сигаретини тутатиш ва оёғига ўралиб қолаётган ридосини тўғрилаш учун эшик олдида бир зум тўхтади – қонун кўчада ридога ўралиб юришни тақиқлайди. У бамисоли окимтир кулдан ясалган одамга ўхшарди. Орқасида шарпа эшитилди: беморнинг жони узилдимикин? Ичкаридан кўни-кўшнилар ва Кара де Анхел чиқди. У қарорини амалга оширишга шошилмоқда эди.

Исо тор кўчаси, «Қизил от» ошхонаси, отлиқ аскарлар казармаси. Навбатчи зобитдан майор Фарфан шу ердами деб сўради. Кара де Анхелга бир неча дақиқа кутиб турунг, дейишди ва сержант овозининг борича:

– Майор Фарфан!.. Майор Фарфан!.. – деб қичкириб, уни излаб кетди.

Акс садо бутун ҳовли бўйлаб тарқалди; жавоб бўлмади. Титроқ товушлар олис уйлар орасига сингиб кетди: ...йор фан-фан!.. йор-фан-фан!..

Мулозим эшикдан бир неча қадам нарида туриб, атрофга лоқайд назар ташлади. Итлар ва кузғунлар кўча

Ўртасида ётган ўлик мушукни ҳар томонга тортқилашар эди. Темир панжарали дераза орқасида турган комендант мўйловини бураб, бу ёвуз олишувни томоша қиларди. Иккита ойимқиз пашшалар ғужғон ўйнаётган дўконда шарбат ичиб ўтиришарди. Қўшни ҳовли эшигидан ҳомиладор сеньора ва ранги оппоқ, қиморвозга ўхшаган сеньор (ота-онаси) ҳамроҳлигида матросча костюм кийган бешта ўғил бола чиқди. Қассоб бир тўда болалар орасидан ўтиб бораётиб сигаретасини тутатди, унинг чолворида қон доғлари, енги шимарилган, юраги остида – ўткир болта. Аскарлар у ёқдан-бу ёққа ўтиб туришибди. Қоровулхонанинг тош тўшамаларидаги ялангоёқ ҳўл излар илондек буралиб ичкарига кириб кетган. Темир стулда ўтирган навбатчи зобитдан салгина нарида турган кўриқчи осиб олган казарма калитлари темир қуролларга тегиб жаранглайди, атроф кўкимтир пуфакчаларга тўлиб кетган.

Бир аёл шахдам қадамлар ташлаб, зобит олдига келди. Қуёшда ошланган мисранг юзларини йиллар давомида ажинлар босиб кетган. Қўлда тўқилган рўмолини оппоқ сочлари устига ташлаган, бу – зобитга ҳурмат белгиси. У илтижо қилди:

– Мени кечирасиз суньор, худойим сиҳат-саломатлик ато этсин, ўғлимни кўришга руҳсат этсангиз, Биби Марям сизга ҳамиша мадад беради.

Зобит жавоб беришдан олдин йўталди ва балгам ташлади; кампирнинг димоғига тамаки ва тишларнинг қўланса ҳиди урилди.

– Ўғлингизни ким деб чақиришади, сеньора?

– Исмаел, суньор...

– Исмаел, ундан кейин-чи?

– Исмаел Мойсин, суньор.

Зобитнинг тишлари орасидан ипдек узун сўлаги кўринди.

– Мен фамилияси ким деб сўраяпман?

– Мой-син, суньор.

– Ундай бўлса, бошқа куни келинг, бугун вақтимиз йўқ.

Кампир рўмолини кўлига олмасдан, худди қайғу-ғамларини санаётгандек, аста қадам ташлаб, изига қайтди; йўлка чеккасида бир дақиқа ўйланиб турди-да, яна ҳеч нарса бўлмагандек хотиржам ўтирган зобит ёнига келди.

– Мени кечиринг, сунъор, бу ерга қайта келишим гумон, эллик чақирим наридан келдим, бугун уни кўриб кетмасам, ким билсин яна қачон келаман бу ёққа... Менга раҳмингиз келсин, чақириб беринг...

– Сизга айтдим-ку, биз бугун бандмиз. Жаҳлим чиқмасдан туриб қорангизни ўчиринг.

Бу манзарани кузатиб турган Кара де Анхел Камила учун худодан шифо тилаб, кампирга астойдил ёрдам беришни хоҳлаб қолди. У зобитга аста мурожаат қилди.

– Шу йигитни чақириб беринг, лейтенант, манавини олинг, сигарет пули...

Зобит нотаниш кишининг бетига қарамасдан пулни олди ва Исмаел Мойсинни чақириб келишни буюрди. Кампир осмондан тушган фариштадек пайдо бўлган мададкорига ўгирилиб қаради.

Майор Фарфан казармадан топилмади. Қулоғига пат қадаб олган қандайдир котиб балкондан қараб, бундай пайтда уни «Лаззатлар олами»дан излаган маъкул деб айтди, зеро, Марснинг азамат ўғлони ўз вақтини хизмат ва муҳаббат орасида ўтказар экан. Баъзан уйдан ҳам топилиб қолар экан. Кара де Анхел извошга ўтирди. Фарфан шаҳардан олисда, бир тубканинг тагида турар эди. Ҳўл бўлиб қийшайиб қолган дарвозадан кириб, қоронғи уй олдига борди. Кара де Анхел бир неча марта чақирди. Уйдан садо чиқмади. У изига қайтди. «Лаззатлар олами»га боришдан олдин Камиладан хабар олиш лозим эди. Ташландиқ кўчалардаги кичкина кўпирикчаларга ётқизилган ходалар устидан гумбирлаб бораётган извош уйқуни келтиради. Туёқ ва ғилдираклар, ғилдирак ва туёқлар садоси.

Мулозим исловотхонага қайтганда Олтин Тиш Сеньор Президент билан ошиқ-маъшуқлиги ҳақида эртакларини айтиб тугатган эди. Майор Фарфанны кўздан

қочирмаслик ва генерал Каналеснинг уйида кўлга олиниб, доғули прокурор томонидан ўн минг песога сотиб юборилган аёл кимлигини аниқлаш зарур.

Ўйин-кулги авжида, жуфт-жуфт бўлиб вальс тушишар, ўлгудек маст Фарфан эса хиркирок овозда ашула айтишга уринар эди:

*Не учун бу жононлар,
Севишар мени жондан.
Чунки ишх кўшиқларим,
Уларга ёқар чунон...*

Бирдан у тик туриб, кўшиғини тўхтатди – маст шуури билан залда Чўчкача йўклигини идрок қилди – ҳикичок тутиб бўкирди:

– Бу ерда Чўчкача йўқ, тўғрими, ҳой сўлаклар?.. У банд... тўғрими, сўлаклар?.. Хў-ўш, уни топаман... мар... ҳа...мат, то-па-ман... Мен кетдим... Нега бормаслигим керак? Марҳамат, мен бораман...

У столга таяниб, зўр-базўр ўрнидан турди, гандираклаб, кўли билан стуллар ва деворга таяниб, эшикка караб юрди. Қизлардан бири югуриб келиб, эшикни очиб берди.

– Ҳа-а, мар-ҳа-мат, мен бора-ман... У мени кизимми, қайтиб келади, тўғрими, донья Чон? Хўп, мен кетдим! Др-р... Биз, хизмат кўрсатган зобитларга ўлгунча ичишдан бошқа ҳеч нарса қолмаган, кейин бизни ёкишади, йўқ, спиртга айлантириб сотишади! Яшасин калла-поча, ичак-чавоқлардан тайёрланган чохин¹ ... ва бошқа аблаҳлар!.. Уху-уху!..

Кара де Анхел уни коралаб борди. Фарфан кўчага сиғмай, гоҳ ўнг оёғини, гоҳ чап оёғини ҳавода ўйнатиб чайкалиб зўрға қадам ташларди. Йикилай деганда гандираклаб олдинга интилар ва: «Яхши нўхта хачирни сақлар!» деб ғўлдираб кўярди...

¹ Чохин (исп.) – чўчканинг ичак-чавоғи ва бошқа дориворлар кўшиб тайёрланган таом.

Фарфан кичик ковоқхона тўсиғи устида номаълум кишининг қўлида ҳушига келди; бегона одам уни худди мевалари пишган дарахтга ўхшаб силкитмоқда эди.

– Сиз мени танимадингизми, майор?

– Э... йўқ... ҳозир... бир дақиқа...

– Эслаб кўринг.

– А! Уфф! – эснади Фарфан ва узоқ йўл босган чавандозга ўхшаб, тўсиқдан сирғаниб тушди; аъзойи бадани мажаклаб ташлангандек эди.

– Мигел Кара де Анхел хизматингизга тайёр.

Майор қўлини чеккасига тегизди.

– Мени кечирасиз, дабдурустдан танимабман. Ҳа, ҳа, сиз доим Сеньор Президент билан бирга юрасиз-ку.

– Жуда соз! Сизни бу даражада қўполлик билан уйғотганимга ҳайрон бўлманг, майор...

– Ташвишланишга арзимайди.

– Казармага қайтадиган вақтингиз аллақачон бўлган, мен эса сиз билан яккама-якка гаплашиб олишим керак: мана бу ковоқхона бекаси қаергадир кетди, ҳозир айти пайти. Кеча туни билан сизни изладим, йўқолган игнадек топиб бўлмайди, казармага ҳам, уйингизга ҳам бордим... Ҳозир сизга айтадиган гапимни мутлақо ҳеч ким билмаслиги керак...

– Қасам ичаман...

Мулозим майорнинг қўлини хайрихоҳлик билан сиқиб қўйди ва эшикдан кўзини узмасдан унга секин гапирди:

– Сизни йўқотиш ҳақида махфий буйруқ берилганидан хабарим бор. Казармага маст ҳолда келиб, ўринга ётишингиз билан сизга абадий тинчлантирадиган мода бериш ҳақида ҳарбий госпиталга кўрсатма берилган. «Лаззатлар олами»да сиз билан доим бирга бўладиган аёл «фарфарона» инқилобингиз ҳақида Сеньор Президентга маълумот берди.

Мулозимнинг сўзлари миҳга ўхшаб миясини тешиб кирмоқда эди, у бошини чангаллади.

– Мегажин!

Қўллари билан кўксига урди, боши куйи эгилди.

– Эх, худойим, энди нима қиламан?

– Биринчи навбатда ортиқча ичманг, ҳар қандай хатарли ишлардан нари юринг ва яна...

– Буни ўзим ҳам биламан, аммо иродам етмайди, жуда оғир. Нима қилсам экан?

– Казармада овқат емаслигингиз керак.

– Сизга қандай миннатдорчилик билдирсам экан?

– Сукут сақлаш билан...

– Бу-ку, ўз-ўзидан маълум, аммо бу камлик қилади. Умуман, қачонлардир бирон-бир мушкулотга дуч келсангиз, ёнингизда тураман – шу гапимга ишонинг – сиз ҳаётимни сақлаб қолдингиз.

– Бир дўст ўрнида маслаҳат бераман: Сеньор Президентга ёқишга ҳаракат қилинг.

– Қўйинг-э, қандай қилиб?

– Унчалик қийин иш эмас.

Ҳар иккаласи ичида ўйлар эди: «жиноятга қўл уриш» – сирасини айтганда ҳукмдорга ёқишнинг энг самарали йўли ёки «ҳимояга муҳтож кишиларни халқ олдида ошкора ҳақорат қилиш» ёки «зўравонлик жамоатчилиқ фикридан баланд туришини исботлаш» ёки «давлат ҳисобига бойлик орттириш» ёки... қонли жиноят – энг ишончли восита; яқинларнинг қонини тўкиб жазолаш – Сеньор Президентга садоқатингни исботлашда бундан яхши йўл йўқ. Жамоатчилиқни чалғитиш учун икки ой турмада ётасан, ундан кейин давлат хизматидаги энг ёғли жой сеники, садоқатли одамларга доим шундай муомала қилинади, бундан ташқари улар ўзларини билмай, катта кетиб қолса, қонун асосида яна турмага тикиб қўйишдан осон нарса йўқ.

– Унчалик қийин иш эмас...

– Сизга қандай миннатдорчилик билдираман?..

– Ҳожати йўқ, майор, миннатдорчилик керак эмас; мен жуда, жуда оғир бемор шифо топсин деб ҳаётингизни худо йўлига бағишладим. Сизнинг саломат қолишингиз унинг ҳаёти эвазига тўлов бўлсин.

– У хотинингизми?..

Кўшиқлар. Кўшиғидаги энг ёқимли бу сўзлар шу дақиқада мўъжизали нақшларга айланиб, гулга тўлган дарахтлар устидан юксалди ва фаришталарнинг қулоғига етиб борди.

Майор кўздан ғойиб бўлди. Кара де Анхел – шу пайтгача юзлаб кишиларни ўлимга юборган киши – тонг шуълалари ичида кетаётган ва ҳозиргина бир тирик жонга ҳаётини қайтариб берган киши наҳотки мен бўлсам, деб хаёлан, ўзига яна бир бора мамнун назар солди.

ДАҲШАТЛИ ТУШЛАР

У эшикни ёпди – думбаси катта семиз майор кўчадан дум-думалоқ улкан гўнг бўлагини юмалатиб борарди – оёқ учида юриб дўкон орқасидаги хонага ўтди. Ўзини туш кўраётгандек ҳис қилди. Туш билан ҳақиқат ўртасидаги фарқ нисбий. Ухлаяпсанми ёки хаёлинг жойидами – аҳамияти йўқ. Ғира-шира қоронғиликда ер айланиб кетаётгандек туюлди. Мана шу тантанали юришда ярим ўлик Камилага соат ва пашшалар ҳамроҳлик қилади. Соат – чиқ-чиқ, чиқ-чиқ – унинг абадиятга кетиши ва қайтишда йўлдан адашмаслиги учун гуруч доналарини ташлаб боради. Пашшалар совуқ ўлимни қанотларидан силкитиб ташлаб, деворда судралиб юрадилар. Ёки чарчаш нималигини билмай ғизиллаб учадилар. У тўшак ёнига оҳиста келди. Бемор алаҳсираб ётарди...

...Парчаланиб кетган туш синиқлари... камфара ёғининг қўлмаги... юлдузларнинг сокин суҳбати... кўзга кўринмайдиган, шўртанг ва яланғоч бўшлиқнинг силаб-сийпалаши... кўлидаги кўш сиртмоқ... мажолсиз қўллар... «Рейтер» совунида... тўсиқлар ичида ўқиш китоблари... шкаф ичида йўлбарс... тўтиларнинг нариги дунёсида... Худонинг қафасида...

...Худонинг қафасида, маросим пайтида бир томчи ойни тожига қўндириб олган хўроз... лентани чўқийди... ёнади ва ўчади, ёнади ва ўчади, ёнади ва ўчади... Черков

хори куйлайди... У хўроз эмас; аскарчалар қуршаб олган целлулоид шиша бўғзида чакмоқ ёнади... «Оқ атиргул» ширинликлар дўконида муқаддас Розани шарафлаб чақинлар чакнайди... Маросимдаги хўроз олдида кўпикли пиво... Тантаналар учун...

*Ўликни манзилга элтамиз,
Шуни билгил ва ўлдир фақат.
Бу жуда ҳам ёқимсиз хунар,
Шуни билгил ва ўлдир фақат.*

...Ноғора янграйди, – у акса урмайди, мактабда шамолни майдалаб сочма ўқларга айлантиради бу ноғора... Тўхта! Бу ногора эмас, у – эшик, уни рўмолча ёки биринч материалдан ясалган қўл билан уриб артадилар! Тарақлаган товуш пармага ўхшаб уйдаги сукунатни илма-тешик қилиб юборади... Бум...бум...бум. Хонаки ноғора. Ҳар бир хонадонда яшайдиган одамларни чақирадиган ўз эшикноғораси бор, агар эшик очилмаса, бу ерда ўликлар бўлади... Уй олдида... дарвозада... бум-бум!.. Уй олдида... бум-бум!.. Эшикноғора овозини эшитган жом ичидаги сувлар ҳамма кўзлари билан йўлакка тикилади ва қўрқа-писа хизматкорни чорловчи товуш эшитилади: «У ёқда тақиллатишмоқда!» Такрор-такрор жаранглаган акс-садо девордаги оҳаклардан сирғалиб тушади: «У ёқда тақиллатишмоқда: очи-и-инг-лар!» «У ёқда тақиллатишмоқда, очи-и-инг-лар!» Турма панжараси тагига тўкилган куллар ҳаяжонланади, титраб-қақшайди, аммо қўлидан ҳеч нарса келмайди: қаршисида доимий кўриқчи бўлган мушук мўлтираб ўтиради. Шафқатсиз тиканларнинг гуноҳсиз қурбонлари – атиргуллар хавотирга тушади, одамлар билан арвоҳларнинг жонсиз воситачиси – кўзгулар росмана тилга кирадилар: «Тақиллатишмоқда – очинглар!»

Уйдаги барча буюмлар эшикногорани ким қоқаётганини билиш учун титраб-қалтираб ташқарига чиқишга уринадилар; кострюлкалар тарақлашади; гул-

туваклар ўғринча мўралайдилар; тоғоралар – тарақатуруқ-тах! Талинка ва пиёлалар чинни йўтал садолари билан; ошхонадаги кумуш буюмлар шарақлаб кулиб; кўпинча орка хоналарда шамдон вазифасини бажарувчи майда шишачалар – катта бўш шиша бошчилигида кўз ёши қилиб; диний китоблар, уйни ҳам кулфатлардан сақлаймиз деб ўзларини баланд олувчи табаррук новдалар, қайчилар, денгиз чиғаноқлари, суратлар, ёғдонлар, картон кутилар, гугуртлар, калитлар...

...Фақат қариндошлари бемаҳалда уйғониб, жонланиб кетган буюмлар орасида, икки кишилик орол-каравотларида димиқиб, қўланса ҳид чиқараётган одеялларига совутдек ўралиб олиб, ўзларини ухлаётганга солиб ётадилар. Эшикноғора оғир сукунатни парчалаб ташлашга беҳуда уринади. «Ҳалиям тақиллатаяпти!» – гўнғиллайди амакиларидан бирининг иккиюзламачи мунофиқ хотини. «Ҳа, лекин ким очса, балога йўлиқади!» – жавоб беради эри қоронғида. «Соат неча бўлди? Эй, худойим-ей, қандай ширин ухлаётган эдим-а! Ҳалиям тақиллатмоқда». – «Ҳа, лекин ким очса, балога йўлиқади!» «Кўшниллар нима дейишади?» «Ҳа, лекин ким очса, балога йўлиқади». «Ҳозир биронтаси чиқиб эшигини очса, биз ҳақимизда нималар дейишади, бир ўйлаб кўрсанг-чи!.. Ҳалиям тақиллатмоқда!» – «Ҳа, лекин ким очса, балога йўлиқади!» «Бу яхши эмас! Бу қаерда ёзилган? Оддий ҳурматсизлик, чўчқалик!» «Ҳа, лекин ким очса, балога йўлиқади!» Амакисининг хирилдоқ овози хизматкорларнинг ютинишлари билан алмашади. Ошхонадан чиққан шарпалар хўжайинларининг ётоғига кириб шивирлашади: «Сеньор, сеньор! У ёқда тақиллатишмоқда!..» Кейин уйқусираб, кана талаган жойларини қашиб, ўз жойларига қайтадилар: «Ҳа-ҳа... лекин ким очса, балога йўлиқади!»

...Бум-бум, ноғора уйда... ана шу кўчаларда. Итларнинг хуриши юлдузларга, юраги қора одамларга ва ифлос кир юувчиларга бошпана бўлиб самога ёйилади; уларнинг қўлларида кумуш чакмоқларнинг кўпиги бор... – Дада... дадажон... дада!

У алахсираб отасини, касалхонада вафот этган бувисини, ҳатто ўлар ҳолатда бўлганида ҳам уйларига киритмаган амакиларини чақиради.

Кара де Анхел унинг пешонасига кўлини кўйди. «Тузалиб кетса, чинакам мўъжиза бўларди, – ўйлади бошини оҳиста силаб. – Қани энди кафтимнинг ҳарорати билан касалини даволай олсам». Навниҳол вужуд кўз ўнгида сўлиб бораётгани сабабини яхши билгани унга азоб бермоқда эди, ҳиссиётлар тўлқини томоғини ёритди, судралиб бораётган ҳасратлари кўкрагига бориб ёпишди, – хўш, нима қилиш керак, нима қилиш керак? Миясидаги ҳаёллар илтижо билан қоришиб кетди. «Агар мен киприклари орасига кириб кўз ёшларини қурита олганимда... қувғиндан кейинги меҳрибонлик... Кўз қорачиғидаги гуллар умидимизнинг қанотларидир, худоё ўзинг мадад бер, биз, қувғиндилар, сенга сиғинамиз... сенга топинамиз. Ҳозирги ҳаётимиз – жиноят... бугунги ва кейинги... Агар севсанг... Уни ўзинг кўлла, илоҳим...»

Кўз олдида ўз уйи келди; уни бегона уйдек эслади; ҳозир уйи мана шу ер – Камила ётган жой; бу ерда яйраб ёта олмайди; аммо Камила шу ерда – ёнида... Бирдан Камила йўқ бўлиб қолса-чи?.. Енгил оғриқ юрагига ёпишди. Бирдан Камила йўқ бўлиб қолса-чи?

Шовқин-сурон кўтариб файтон ўтиб кетди. Қовоқхонадаги шишалар, эшик ҳалқалари жаранглади, қўшни хонадонлар титраб кетди; Кара де Анхел тик турганча ухлаётганини сезиб, ваҳимага тушди. Ўтиргани яхши. Дорилар қўйилган стол ёнида стул турибди. Унга ҳорғин чўқди. Соат чиқиллаши, камфара хиди. Қудратли Исо де Мерсед ва Исо де Канделярия тасвири олдидаги шамларнинг ёғдуси, стол, сочиқ, дорилар, авлиё Франсиска ҳурматига қўйилган чилвир – кўшнилardan бири шайтонларни ҳайдайди, деб олиб келди – уларнинг ҳаммаси уйку олдидан бирданига дармонсизланиб, бир хил овоз чиқариб тўкила бошлади; улар йўқ бўлиб кетар, яна кўринар; тиниқлашар, уйку олдидаги кўкимтир сояларга ўхшаб яна пайдо бўлар эди.

...Гитарани тинғиллатаётган ким бўлди?.. Номаълум тилда тез айтилаётган сўзлар... Гитара қоронғи ер қаъридан инженер-агрономнинг кўшиғини жўшиб куйламоқда... Совуқ куюқ баргларнинг устараси... Ернинг ҳаммаёғи – тўрт томонидан хохолаган адоқсиз шайтоний садолар келади... Хохолашади, тупуришади, улар нима қилишяпти ўзи? Ҳали қоронғи тушмаган, аммо зулмат Камилани улардан яширади, азадаги каллаларнинг хохолашлари зулматга айланади... тишлар орасидан қоп-қора аламзада кулги ажралиб чиқади ва ҳавога аралшиб, буғга айланади, булут бўлиб қолиш учун юқорига кўтарилади... Одамларнинг ичак-чавоғидан ясалган тўсиқлардан тупроқ пайдо бўлади, одам кўзларининг уфқларидан осмон яратилади... Отларнинг қовурғалари тор сингари довул коқади... Мана, мотам маросими ўтказилмоқда, Камилани дафн этишмоқда. Қора фойтунларнинг ғилдираклари мажақлаб ташлаган кўзлари кўпиклар устида сузиб юради... Ўлик денгизда кўз пайдо бўлади!.. Унинг яшил кўзлари... Зулмат ичида нега аравакашларнинг оппоқ қўлқоплари яркираб кўринади? Маросимдагилар орқасидан болаларнинг суяклари кўшиқ куйлайдилар: «Оймомо, оймомо, берган ананасларингни ол, пўчоғини тоғорага сол!..» Ҳатто энг ушоқ суякчалар ҳам шундай куйлашади... нега ҳаёт одатдагидек давом этаверади?.. Нега трамвайлар тўхтаб қолмайди?.. Нега ҳамма-ҳамма бирданига ўлмайди? Камила дафн этилгандан кейин ҳеч нарса қолмаслиги керак, қолган нарсаларнинг ҳаммаси сохта, ортикча, аҳамиятсиз... Уларнинг устидан фақат кулиш лозим... Миноралар кулгидан кулаб тушади... Хотираларни тиклаш учун чўнтақларингни титкилайсан... Камила яшаган даврлардан қолган чанг зарралари... Ҳар хил чиқиндилар... Соч... Чамаси, ҳозир Камила... Соч... Ифлос ташриф қоғози... У колбаса ва консерваларни контрабанда йўли билан итальянларнинг дўконларида пуллайдиган дипломатика! Куйла, дунё... Кема ҳалокати... Кутқарувчи чамбаракларнинг оппоқ тожлари... Куйла, дунё... Унинг кучоғида Камиланинг ҳаракатсиз танаси... Улар кўчалардан ўтиб боришмоқда.

Ҳаяжондан тиллари лол... У оқариб кетган, гапирмайди, жисмсиз... Қўлини сўраса бўлмайдами?.. Унинг ўргимчакдек вазнсиз баданини ушлайди, қўлларини излаб топади; у ерда қўл ўрнида бўм-бўш енг осилиб туради...

Телеграф симларида... Телеграф симларига қарганингда вақт сезгисини йўқотасан, аммо мана Яхудийлар кўчасидаги уйчадан қора кўзойнакли беш киши чиқиб келади, бешаласининг чаккасидан қон тизиллаб оқади... У жон-жаҳди билан уни кутаётган Камиланинг ёнига боришга уринади...

Қара де Анхел тушида қўлларини ёзиб, рақиблари билан жанг қилади... Кўзи тинади... Йиғлайди... Тишлари билан уни одамлар тўдасидан ажратиб турган зулматнинг юпқа чойшабини йиртишга уринади. У ёқда — тепаликда каноп чодирда ўйинчоқлар, мевалар, елим гиламчаларни сотишади... У тирноқларини чиқаради... Аччиқланади... Кўприкка ташланиб Камиланинг олдига ўтишга ҳаракат қилади, аммо қора кўзойнакли беш киши йўлини тўсиб туришибди. «Қаранглар, уни бурдалаб ташлашяпти!.. — қичқиради уларга. — Мени ўтказиб юборинглар, ҳали бутунлай майдаланмаган!.. У ўзини ҳимоя қила олмайди, сабаби жони йўқ! Кўрмаяпсизларми?.. Қаранглар! Қаранглар, ҳар бир сояда мева бор, ҳар бир мева Камиланинг бир бўлаги! Наҳотки, ўз кўзингга ишониб бўлса? Уни қандай кўмишганини кўрдим, аниқ биламанки, бу бошқа одам, у мана шу ерда, мана шу қабристонда муаттар ҳид сочиб турган беҳи, манго, нок ва шафтолилар орасида, унинг танасида оппоқ каптарларга айланган бир дюжина, юзта пахтадан ясалган каптарлар, бўйнига тақилган рангдор ленталарга «Сени унутмайман», «Ўлгунча севаман», «Ҳар доим ёнимдасан», «Абадий ёд эт», «Мени унутма» каби таъсирли сўзлар ёзилган...» Унинг сўзлари сурнайнинг чийилдоқ овози ва қуритилган ичак-чавоқлардан ясалган ноғораларнинг гумбур-гумбурига кўмилиб кетди. Бир тўда одамлар, уларнинг орасида эски арава ғилдирагига ўхшаган катта оёқларини юқори

кўтарган ёши катталар ҳам бор... бешта қора шарпа битта тери ичига жойлашган... Уйқусираган тутунлар орасида сароб изғийди. Салгина нарида уларнинг шакл-шамойили чаплашиб кетади... Ҳаводан сув ичадилар. Қўлларида байроқдай кўтарилган ҳаво тўлқинлари қалтирайди... Конкада учиб юрадилар... Кўзга кўринмас конка учувчилар ичида Камила ҳам сирғанади, кўзгу ёнида на яхшилик, на ёмонликни фарқига бормаидиганлар... У ўзини ҳимоя қилиб ёқимли овоз билан жавоб қайтарганда атир-упалар таралгандек бўлади: «Йўқ, йўқ, бу ерда эмас!..» – «Нега бу ерда эмас?..» – «Сабаби мен ўлганман!» – «Хўш, нима бўпти!» – «Ҳеч нарса!» – «Нима дединг менга, нима?..» Тўсатдан уларни бепоян осмондан келаётган совуқ ва чопиб кетаётган қизил чолворли оломон ажратиб қўяди. Камила уларнинг орқасидан эргашади... Ўрнидан кўзғалиши мумкинлигини сезгач, изма-из югуради... Ноғоранинг сўнгги зарбасидан кейин саф қўққисдан тўхтаб қолади... Сеньор Президент келмоқда... Олтинранг жонзот... Омма орқага тисланади, қалтирайди... Қизил чолворли кишилар бошларини ўйнатадилар... Қойил! Қойил! Яна бир марта! Такрорланг! Қандай мохирлик билан бажаришади-я!.. Қизил чолворли одамлар буйруқни эмас, омманинг овозини эшитадилар ва ўз бошларини юқорига отишда давом этадилар... Уч босқич!.. Бир! Калла олинсин!.. Икки! Юқорига отилсин! Юлдузлар сочларини тараб қўйишсин! Уч! Қўл билан ушлаб, жойига қўйилсин!.. Қойил! Қойил! Яна бир марта! Такрорлансин!.. Ана шундай! Такрорлансин!.. Боши узилган товукнинг гўшти қизаради... Аста-секин овозлар учади... Ноғора садоси эшитилади... Ҳеч ким кўришни хоҳламаган нарсани ҳамма кўради... Қизил чолворли одамлар бошларини қўлга олиб, осмонга отадилар, аммо тутиб ололмайдилар... Юқоридан қайтиб тушаётган бошлар қўллари орқасига боғланиб икки қатор териб қўйилган ҳаракатсиз мурдалар устига тушиб, пачақ-пачақ бўлиб кетади.

Эшикни қаттиқ тақиллаши Кара де Анхелни уйғотиб юборди. Қандай даҳшатли туш! Хайриятки, бу фақат

туш. Дафн маросимидан қайтгандан кейин ҳар хил ҳаёлларни унутиб, енгиллаша бошлаганини сезади. Ким тақиллатаётганини билишга ошиқади. Генералдан хабар келдимикан ё президент ҳузурига шошилинч чақиришмоқдами?

– Салом...

– Салом, – жавоб берди мулозим баланд бўйли, кичкина юзлари қизғиш кишига. У Кара де Анхелнинг овозини эшитиб бошини эгди ва узоқни кўролмайдиган кўзларини қадаб, уни яхшилаб илғаб олишга уринди.

– Марҳамат қилиб кечиринг. Менга айтолмайсизми, мусикачилар тайёрлайдиган сеньора шу ерда турадими? Мотам либосидаги сеньора?

Кара де Анхел унинг бурни тагида эшикни ёпиб қўйди.

Кўзи ўтмас киши суҳбатдошини таниб олиш учун яна бир оз қараб турди. Олдида ҳеч ким йўқлигини сезгандан кейин қўшни уйга қараб юрди.

– Оқ йўл, митти Томасита, омадингиз келсин!

– Бозор айлангани кетаяпман!

Иккала овоз бир пайтда чикди. Эшик олдида яқинлашган Бўғмаилон гап қўшди:

– Бекорчилар.

– Ундай деманг...

– Эҳтиёт бўлинг, ўғирлаб кетишади!

– Рост айтасиз, ортиқча оғиз кимга керак!

Кара де Анхел эшик олдида келди.

– Ишларингиз қалай? – сўради у турмадан қайтган Бўғмаилондан.

– Аввалгидек.

– Нима дейишяпти?

– Ҳеч нарс.

– Васкесни кўрдингизми?

– Йўқ, бўлмади, овқатни олишга олишди, аммо салдан кейин шундайлигича қайтариб беришди!

– Демак, у турмада эмас экан...

– Саватга қўл тегизилмаганини кўриб, оёқларим қалтираб кетди, аммо бир хизматчи сеньор уни ишга олиб кетишган, деб айтди.

– Турма бошлиғими?

– Йўқ. Бу палидни олдимдан ҳайдаб юбордим, у билагимдан ушламоқчи бўлди. Камила яхшими?

– Аҳволи ёмон... сўлиб бораёпти, бечора!

– Жудаям, жудаям ёмонми-а? Янаям бахти бор экан; бизни аҳволимизга тушган одам тағинам нариги дунёга жўнаб қолмасинми?.. Сизга ҳам раҳмим келади. Сиз учун ҳам бориб Исо де Марседга илтижо қилсаммикин? Ким билсин, балки мўъжиза юз берар?.. Бугун эрталаб турмага бораётиб, муқаддас даргоҳга бир кириб чиқдим, шам ёқдим ва астойдил сиғиниб, ялиниб-ёлвордим: «Кўряпсанми, жафокаш ота, сенга бош уриб келдим, сен бизнинг халоскор отамизсан, бизга мадад бер ва нолаи зоримизни эшит, маъсума қизнинг шифо топиши сенга боғлиқ – у ўлмаслиги керак. Мен бугун эрталаб, ҳали ўрнимдан турмасдан Муқаддас онамизга илтижо қилдим, ҳозир эса сени безовта қилиб, шу илтижони такрорлайман. Сенга атаб шам ёқаман ва беқиёс қудратингга ишониб орқамга қайтаман; яна бир куни ҳузурингга бош уриб келиш ва илтимосимни ёдингга солишдан умидворман.

Карахтлиги тўла тарқалмаган Кара де Анхел ҳамон туш оғушида кезарди: кўзлари уккиникига ўхшаган прокурор қизил чолворли кишилар орасида имзосиз хатни ушлаб масхарабозлик қилар, уни ўпар, ялар, чеккаларини кемириб, қайта-қайта ўпиб, яна кемиришга тушар эди...

ХАТАРЛИ ЙЎЛ

Генерал Каналеснинг терга ботган, ҳориб-толган оти сўниб бораётган ёруғлик қўйнида қоқилиб-суқилиб зўрға қадам ташлайди. Ивиб, шалвираб қолган чавандоз эгарда аранг ўтирганига қарамай, жиловни маҳкам ушлаб олган эди. Кушлар тўқайзорларга кириб кетди, бу-

лутлар тоғ устига ястанди; чавандоз юқоридан-пастга, пастдан-юқорига дам олмасдан, тўхтамасдан йўл босади. Ҳозирча уйқусизлик ва чарчоқ уни ҳолдан тойдиргани йўқ. Бошни айлантирадиган эниш ва кўтарилиш; туби мудроқ тошларга тўла серғалва дарёлар, отни ямлаб ютадиган шиддатли оқимлар; тик, сирғанчиқ ёнбағирлар, туёқ остидан кўчган тошларнинг гулдираб жарликка қулаши; одам қадами тегмаган чакалакзорлардаги тиканли маймунжонлар; миш-мишларга кўра жодугарлар ва қароқчилар макон тутган кийик сўқмоқлари – бари орқада қолди.

Тун узун тилини чиқарди. Атроф шудрингдан ҳўл бўлган текислик. Қора шарпа чавандозни отдан туширди, ёлғиз қаққайиб турган кулбага олиб кирди ва товуш чиқармасдан ғойиб бўлди. Аммо тез қайтиб келди. У чирилдоқлар чир! чир! чир!.. – чириллаб ётган кулбага бекорга қайтиб келгани йўқ. Шарпа кулбада кўп турмади, яна ғойиб бўлди. Мана, яна қайтди... Кетади ва қайтади. Киради ва чиқади. Кетганда йўловчи ҳақида хабар берадими? Қайтганда у ҳалиям тургани ёки ғойиб бўлганини аниқламоқчи бўладими? Буниси номаълум...

Ниҳоят, у кулба олдига келиб тўхтади. Шамол дарахтлар япроғида сакрайди. Курбақалар тунги мактабида юлдузларни санашга ўргатади. Ҳамма нарса овқатланиш вақти келганидан дарак беради. Чирок нури бешта хиссиётни қитиклайди... Кулба олдида жим ўтирган индамас тош-метин кишининг кўз ўнгида нарсалар маълум шакл-шамойилга кирди; у сабр-тоқат билан тонгни кутар ва ухлаб қолган йўловчининг бир текис нафас олишига тикилиб ўтирарди. У кечаси қора шарпа, кундузи – одам бўлиб қолади. Боя чавандозни отдан туширган эди. Ниҳоят, тонг ёриша бошлаганда гулхан ёқишга тутинди: тутундан қорайган тошларни салб шаклида тахлаб чиқди, сочилган кулларни қарағай бутоғи билан супурди ва қуруқ шох-шаббалар устига йирик ғўлаларни кўйиб, олов ёқди. Ҳўл ўтин чирсиллаб ёнди, зағизғондек чириллади, терлади, тўлғанди, йиғлади, кулди... Йўловчи уйғонди ва у ёқ-бу ёққа аланглаб, тах-

тадек қотиб қолди: у қаерга келиб қолганига ҳайрон эди. Қўлидаги тўппончасини маҳкам ушлаб, бир сакраб эшик олдига келди – осонликча таслим бўлмайди. Қора одам даҳшатли куролдан заррача чўчимади, такаллуф қилиб ўтирмай, оловда шақиллаб турган идишга ишора қилди. Генерал унга эътибор бермай, эҳтиёткорлик билан кулба эшигидан бошини чиқарди, шубҳасиз, аскарлар қуршаб олган бўлса керак, аммо қаршисида фақат қизғиш тутун қоплаган кимсасиз текислик ястаниб ётарди. Поёнсиз текисликлар! Каптарлар ювиб қўйган осмон. Дарахтлар. Булутлар. Чириллаган ўткир товушлар. Амата га боғланган оти мудрамоқда. Кўраётганлари туппи эмаслигига ишонч хосил қилиш учун нафасини ичига ютиб, атрофга кулок солди; кушларнинг жарангдор овози ва отиб келаётган тонг сокин аллалаётган серсув дарёнинг эриниб шовулладан бошқа ҳеч қандай садо йўқ. Пиёладаги қайноқ қаҳвага тизиллаб тушаётган қумшакарнинг овози деярли эшитилмасди.

– Йўқ, сен бошлиқларга ўхшамайсан... – дўриллаб сўз қотди уни отдан тушириб олган киши. У орқа томонига тахлаб қўйилган қирқ-эллик боғ маккажўхори поясини кўрсатмасликка ҳаракат қиларди.

Йўловчи ҳамхонасига синчиклаб қаради. Пиёладан лабини узмай бошини силкитиб қўйди.

– Татита!... – деди номаълум киши хурсандчилигини яширишга уриниб. Дайди итдек бесаранжом кўзларини генералга тикди.

– Мен – қочқинман...

Нотаниш киши маккажўхориларини унутиб, йўловчига қаҳва куйиб бериш учун яқинроқ келди. Ғамдан қадди букилган Каналес гапира олмади.

– Мен ҳам, сунъор; мен маккажўхориларни олиб кетиш учун бу ерга қочиб келдим. Аммо мен ўғри эмасман, бу мени ерим, унияям, хачирларимнияям мендан тортиб олишди...

¹ Амата – ҳамиша яшил бўлиб турувчи дарахт.

² Татита (тата) – катталарга хурмат кўрсатиб, эркалаб айтиладиган сўз.

Генерал Каналес хиндунинг сўзларига қизиқиб қолди: ўғри бўлмай туриб, қандай ўғирлик қилиш мумкин?

– Кўряпсизми, татита, мен ўғирлик қилдим, аммо ўғри эмасман, сабаби мен, ҳа, ҳа, мен бу ерга яқин бўлган жойдаги ерни эгаси эдим, саккизта хачирим бор эди. Уйим, хотиним, ўғилларим бор эди, мен сизга ўхшаган ҳалол одам эдим...

– Хўш, ундан кейин-чи...

– Уйга бир йил бурун маҳаллий бошлиғимиз муқаддас Сеньор Президент номидан келиб, унга қарағай тахталарини ташиб берасан, деди. Мен хачирларимда ташиб бердим, суньор, бошқа нимаям қила олардим... У хачирларимни кўргач,¹ мени қамоққа олишни буюрди, бу муттаҳам алькальд² билан тил бириктириб, хачирларимни бўлиб олишди. Мен ўз молимни ва бажарган ишларим ҳақини талаб қилдим, бошлиқ бўлса, сен ифлос ҳайвонсан, агар тилингни тийиб юрмасанг, сени сепо га солиб ўлдираман, деб дўк урди. Жуда яхши, суньор бошлиқ, деб жавоб бердим унга, мени нима қилсанг қилавер, аммо бу хачирлар меники дедим. Бошқа ҳеч нарса дея олмадим, сабаби, у бошимга урди, мен хушимдан кетиб, ағдарилиб тушдим.

Мусибатга учраган кекса жангчининг оппоқ мўйлови остида аччиқ истехзо пайдо бўлди. Ҳинду овозини кўтармасдан бир оҳангда давом этди:

– Касалхонадан чиққанимдан кейин ўғилларингни армияга олишмоқчи, агар уч минг песо берсанг, қутулиб қолади, деган хабар келди қишлоқдан. Ўғилларим ҳали жуда ёш эди, мен комендатурага югурдим, еримни гаровга бериб, уч минг песо тўлагунимча ўғилларимни армияга жўнатмай туринглар деб илтимос қилдим. Пойтахтга бордим, у ерда хорижлик адвокат суньор билан гаплашиб, битта қоғоз ёзиб берди ва еринг эвазига уч минг песо берамиз деб айтди. Улар менга шундай дейишди,

¹ Алькальд – дастлабки пайтларда испан тилини биладиган хинду; кейинчалик ҳакам (судья).

² Сепо – қишан; Лотин Америкасидаги қийноқ усулларида бири.

аммо қоғозга бутунлай бошқа нарса ёзилган экан. Кўп ўтмай суддан бир одам келиб: бу жой эди сеники эмас, уни сен хорижлик суньорга уч минг песога сотгансан, ҳозироқ бўшатиб кўй деб буюрди. Мен худо номига қасам ичиб, бу нотўғри гап, бундай бўлмаган деб айтдим, аммо менга эмас, адвокатга ишонишди, энди мен ўз еримдан чиқиб кетишим керак. Мендан уч минг песо олишганига қарамасдан ўғилларимни армияга жўнатишди. Биттасини чегарани кўриқлаётган жойида ўлдиришди, иккинчиси бедарак кетди, у ҳам ўлган бўлса керак: уларнинг онаси – хотиним терламадан ўлди. Шунинг учун, тата, мен ўғирлик қилсам ҳам ўғри эмасман, майли, мени ўласи қилиб урсинлар, сепода бўғиб ўлдирсинлар.

– ... Мана биз, ҳарбийлар, кимларни ҳимоя қиламиз!

– Нималар деяпсиз, тата?

Ўта адолатсизликни кўриб азобланган ҳар бир виждонли одам сингари кекса Каналес қалбида ҳам ғазаб бўрони жўш урди. Ҳаммаёқда қон оқиб ётгандек туюлди, ватанида кўрганларининг ҳаммаси мислсиз азобга айланди. Бутун вужуди – бадани ва мияси, сочларининг илдизи, тирноқларининг остида, тишлари орасида чидаб бўлмайдиган оғриқ турди. Атрофида нима бўлаяпти ўзи? Илгари у ҳеч қачон боши билан эмас, фақат фуражкеси билан ўйлар эди. Ҳарбий бўлиб ватан сотқинлари томонидан кўкка кўтариладиган юлғичлар тўдасини, золимлар ҳокимиятини кўриқлаш, қувғинда сарсон-саргардон бўлиб очликда ўлгандан кўра разиллик эмасми? Эзгу орзу-умидларни, кадрдон юртини, халқини сотганлар тузумини кўриқлашни қайси шайтонлар биздан талаб қилишмоқда?

Ҳинду ғалати мавжудотни кўргандек, ҳеч нарса тунунмай генералга анқайиб қолди.

– Кетайлик, татита... бўлмаса отлик полиция бостириб келиб қолади.

Каналес хиндуга бирга кетишни таклиф қилди; дарахт ўз илдизидан ажралгандек, ерсиз қолган хинду таклифга рози бўлди, бу муносиб эҳсон эди.

Улар оловни ўчирмасдан кулбадан чиқиб кетдилар. Катта машаққатлар билан чангалзорлардан йўл очиб бордилар. Қоплонлар сўқмоғидан юрдилар. Соя. Нур. Соя. Нур. Накшинкор япроклар. Орқага қараб, кулба учар юлдуздек чараклаётганини кўрдилар. Туш пайти. Ҳаракатсиз булутлар. Ҳаракатсиз дарахтлар. Умидсизлик. Кўзни оладиган шуълалар. Тошлар ва яна тошлар. Майда чивинлар. Ҳозиргина дазмол қилинган ички кийимдек тоза, иссиқ куруқ суяклар. Фулғула. Кўрқоқ қушларнинг шовқин солиб учиши. Сув ва ташналик. Жазирама. Манзараларнинг ўзгариши ва абадият каби, иссиқлик каби ҳаракатсиз вақт...

Генерал бўйинини дастрўмол билан ўраб олди. Ҳинду оти билан ёнма-ён пиёда борарди.

– Ўйлайманки, тун бўйи юриб борсак, эрталаб чегарага яқинлашамиз. Энди таваккал қилиб катта йўлга чиқамиз; мен «Лас Альдеас»га – танишларим олдига боришим керак...

– Тата! Катта йўлгами? Нималар деяпсиз? Бир зумда отлиқ полиция тутиб олади!

– Кўркмасдан орқамдан юравер. Таваккал қилмаган одам ютказади, у ердаги танишларим биздан ёрдамини аямайди.

– Эй, бўлмади, тата!

Кўрқиб кетган хинду яна қўшимча қилди:

– Эшитяпсизми? Эшитяпсизми, тата?..

Отлиқ гуруҳ яқинлашиб келарди, аммо туёқлар товуши тезда узоқлашиб, йўқолиб кетди, гуруҳ гўё орқага қайтгандек туюлди.

– Жим!

– Отлиқ полиция, тата, сизга нима дейётганимни ўзим яхши биламан, «Лас Альдеас»дан чиқишимиз учун катта доира қилишга тўғри келади, лекин узоқ бўлсаям эски йўлдан кетаверганимиз маъқул.

Ҳиндунинг изидан генерал бошқа томонга бурилди. Шошилиш зарур эди, отнинг жиловидан етаклашга тўғри келди. Дара уларни борган сари ичига ютар, улкан

чиғаноқ ичидан кетишаётгандек туюларди. Бир куча-йиб, бир пасайиб турган шамол дарахтларни силкитиб, гўё хавф-хатардан дарак берадиган сирли қушларни кўрkitиб учириб юбормоқда эди. Қизғиш булутчалар юлдузлар билан бирга сузишади – буларнинг ҳаммаси илгари турган жойларида қолиб кетди. Ҳозир у ердан отлик полиция ўтиб борарди.

Туни билан йўл юрдилар.

– Тепага чиксак бўлди – «Лас Альдеас»га етамиз, хўжайин...

Ҳинду отни етаклаб олдинда кетди. Каналес келаётгани ҳақида яқинлари – уч опа-сингил – қариқизларга хабар бериш лозим эди. Улар осойишта, тинч ҳаёт кечир-ишарди: троицадан – томоқ оғриғигача, хотира маро-симидан – шамоллашгача, тиш йиринглашидан – биқин санчишигача барчасини бирга баҳам кўришарди. Улар янгиликни эшитдилар. Ҳушдан кетишларига бир баҳя қолди. Генералга ётоқхона ажратдилар. Меҳмонхона тўғри келмас эди. Бу кишлоқларда шундай одат ҳукмрон: келган меҳмон овозининг борича «Аве Мария! Аве Ма-рия!» деб қичқирishi керак эди. Генерал тутила-тутила, ҳорғин товушда бошига тушган кулфат ҳақида гапириб берди, қизини эслаганда кўз ёши тўкди. Қариқизлар аччиқ-аччиқ йиғлаб, бир нафас бўлса-да, ўз ғамларини, яқинда вафот этган онаси учун мотам тутаётганларини унутдилар.

– Биз, албатта, нима бўлганда ҳам қочишингизга кўмак берамиз. Мен бориб, қўшниларим билан гапла-шиб келаман... бундай пайтда контрабандистларни эс-ламай бўладими?.. Ох, яхши биламан! Барча кечувларни полиция кўриқлайди.

Каттаси шундай деб, сингилларига савол назари би-лан тикилди.

– Синглим тўғри гапиряпти, генерал, қочишингизга ёрдам берамиз. Йўлга озгина озиқ-овқат ола кетсангиз, халақит бермайди, мен овқат тайёрлайман.

Кўркқанидан тиш оғриғини ҳам унутиб қўйган кичик сингил ўртанча опасига қўшилди:

– Сиз бугун кун бўйи шу ерда қоласиз, зерикмаслигингиз учун мен ёнингизда бўламан.

Генерал қаттиқ таъсирланиб, опа-сингилларга қаради. Улар қалтис ишга қўл урмоқда эдилар. Сокин овозда азият етказгани учун узр сўради.

– Нималар деяпсиз, генерал!

– Ундай деманг, генерал, кераги йўқ!

– Қадрдонларим, менга самимий меҳрибонлигингизни кўриб турибман, аммо ўзингизни қанчалик хавфхатарга қолдираётганингиз ҳам менга маълум...

– Бу дўстлик бурчи... Сиз, генерал, онамиз вафотидан кейин бизга қанчалик оғир бўлганини тасаввур ҳам қила олмайсиз..

– Онажонингиз қандай дард билан оғриган эди?

– Буни сизга синглимиз айтиб беради, биз эса бориб ишимизни битирайлик...

Катта сингил шундай деб хўрсиниб кўйди. Кейин ошхона томон юрди, кўйлаги остидаги корсет оҳишта ёғижирлади. Ўртанча сингил товукхона ёнидаги эски аравалар орасида озик-овқатларни халтачага жойлаш билан банд эди.

– Онамизни пойтахтга олиб боролмадик, бу ерда эса касалини аниқлай олишмади; сиз, генерал, бунақа ишларни яхши биласиз-ку. Оғриб ётди, узоқ ётди... Жуда қийналди! У кўз ёши тўкиб, йиғлаб-йиғлаб кетди, бу ёруғ дунёда бизни ёлғиз ташлаб кетиш унга кўп оғир эди. Шундай бўлди... Энди бизнинг ҳозирги аҳволимизни тасаввур қилинг: даволаган шифокор билан қандай ҳисоблашишни билмай ўтирибмиз, у ўн бешта ташрифи учун мана шу уйимизни баҳосига тенг келадиган пул, бунинг устига отамиздан мерос қолган ҳамма нарсани талаб қилмоқда. Кечирасиз, бир дақиқа, йигитингиз нимани хоҳлаяпти – хабар олиб келай-чи...

Кичик сингил чиққач, Каналесни уйқу босди. Кўзлари юмилиб, бадани пардек енгил тортди...

– Нима излаяпсиз?

– Кечирасиз, қаерга ўтирсам бўлади?..

– Анави ерга, кўряпсизми? Аравани орқасига...

Соат ўн иккида генерални уйғотишди ва тушликка таклиф этишди. Чипилин¹ баргларига ўралган гуруч. Қайнатма шўрва. Косидо². Қовурилган товуқ. Ловия. Банан. Қахва.

– Аве Мария!

Сиёсий бошлиқнинг³ овози тушликни бузди. Ранги оқарган сингиллар нима қилишни билмай қолишди. Генерал эшик орқасига беркинди.

– Бунчалик кўрқиш ярашмайди, азизаларим, мен етти шохли шайтон эмасман-ку! Меҳмонни бунчалик илтифотсизлик билан қаршилаганингизни тушуниб бўлмаяпти, мен сизларга ниҳоятда яхши муомала қиламан-ку! Буни ўзингиз жуда яхши биласиз!

Бечораларнинг тили калимага келмай қолди.

– Ҳатто... кўнгил учун ҳам ичкарига таклиф қилмайсизлар, стул келтириб қўймадингиз, полга ўтир, десангизлар ҳам майли...

Кичик сингил қишлоқнинг олий мартабали раҳбари учун стул келтирди.

– Катта раҳмат! Дарвоқе, сизлар билан яна ким тушлик қилаяпти? Кўриб турибманки, уч кишига мўлжаллаб дастурхон ёзилган. Тўртинчи тарелка кимники?

Учала сингил баравар генералнинг тарелкасига қарадилар.

– Буми? Наҳотки... – чайналди катта сингил, қаттиқ сиқилган бармоқлари қарсиллаб кетди.

Ўртанча сингил ёрдамга шошилди:

– Сизга қандай тушунтиришнIAM билмайман, гап шундаки, онам ўлгандан кейин ҳам ҳар доим тарелкасини столга қўямиз, руҳи ёлғиз қолмасин деймиз...

– Ўлай агар, бу аҳволда ҳаммангиз спиртка⁴ бўлиб қоласизлар...

¹ Чипилин – овкатга ишлатиладиган хушбўй ўсимлик.

² Косидо – гўшт ва сабзавотлардан тайёрланган таом.

³ Сиёсий бошлиқ – ҳукумат томонидан қўйиладиган масъул раҳбар.

⁴ Спиритка – ўлганлар руҳи нариги дунёда яшайди ва улар билан сўзлашиш мумкин, деган мистик таълимотга ишонувчи аёл.

– Тушлик қилган эдингизми, майор?

– Худога шукур, хозиргина хотиним тўйдириб юборди, тушликдан кейин дам олишга улгурмасимдан бурун ички ишлар вазиридан телеграмма келди. Агар шифокор билан ҳисоб-китоб қилмасангизлар, иш судга оширилади...

– Аммо, майор, бу адолатсизлик-ку, адолатсизлик эканини ўзингиз ҳам кўриб турибсиз...

– Адолатсизлик, аммо иложимиз қанча? Худонинг ўзи хоҳлаб тургандан кейин шайтонга сўз йўқ...

– Тушунарли! – кўзда ёши билан хитоб қилди учала сингил.

– Сизларни асло ранжитмаган бўлардим... демак, ўзингизга маълум – тўққиз минг песо, уй ёки...

У ўрнидан туриб эшик олдига борди ва уларга улкан, жуда улкан елкасини дағаллик билан ўгириб хайрлашди. Унинг авзойидан ифлос режа амалга ошадиган кун яқинлашгани англаш қийин эмасди.

Генерал опа-сингилларнинг йиғисини эшитиб эзилди. Улар майор яна қайтади, деб ҳадиксираб эшикни тамбалаб, занжирни илиб қўйишди. Кўз ёшлари қовурилган товукка томар эди.

– Яшаш оғирлашиб кетди, генерал! Сиз бу мамлакатни ташлаб кетаяпсиз, нақадар бахтиёрсиз!

– Сизларга қандай тахдид солади у?... – катта опанинг сўзини бўлди Каналес.

У булоқдек оқаётган кўз ёшларини артар экан, сингилларига мурожаат қилди:

– Сизлар айтинглар...

– Онамизни қабрдан чиқариб ташлайман деб тахдид солди... – шивирлади кичик сингил.

Каналес кавшашдан тўхтаб, опа-сингилларга жиддий тикилди:

– Қандай қилиб?

– Мана бундай, генерал: онамизни гўрдан чиқариб ташламоқчи...

– Сира эшитилмаган гап-ку бу...

– Мана шундай, генерал; онамизни гўрдан чиқариб ташлайман деб қўрқитаяпти у...

– Нимани даъво қилаяпти?..

– Ҳа, сиз билмайсиз, генерал, қишлоғимиздаги шифокор учига чикқан муттаҳам экан; бизни бу ҳақда огоҳлантиришган эди, аммо, барибир, то бошимизга тушмагунча бу гапларга эътибор бермаган эдик. Сиз нима қилмоқчисиз?! Қандай ифлос одамлар борлигини тасаввур қилиш жуда қийин...

– Редискадан олинг, генерал...

Ўртанча сингил тарелкани узатди, генерал редискани олаётганида кичик сингил гапни охирига етказди:

– Биз унинг тузоғига илиндик... унинг муттаҳамлиги шундаки, ўсал бўлиб ётган беморларни аввалдан билиб, даҳма тайёрлаб кўяр экан; қариндошлар гўр ҳақида ўйлаб ўтиришмайди ҳам... Вақти келиб, бизда айнан шундай бўлди – онамизни қуруқ зах ерга қўймаслик учун унинг даҳмасидан жой олишга рози бўлдик, бошимизга қандай фалокатлар олиб келишини билмас эдик...

– Мададга мухтож, муштипар аёллармиз, – гап кўшди ҳикиллаб йиғлаб турган катта опа.

– У юборган ҳисоб-китоб қоғозини кўриб, эсимиз оғиб қолди: ўн беш марта келгани учун тўққиз минг песо, мана шу уй, чамаси, у уйланиш ниятида ёки... ёки агар пулни тўламасак, синглимнинг айтишига қараганда – буниси жуда даҳшатли! – даҳмадан «ўлакса»ларингизни олиб кетасиз, деб талаб қилипти!

Каналес столни муштлади:

– Ярамас!

У столга яна бир мушт туширди – тарелкалар ва қадаҳлар жаранглади; бармоқларини ёзиб муштга айлантирди, гўё у фақат дипломли битта муттаҳамни эмас, ҳар қадамда уни шармандалиқ устунига михлаб ташлаётган бутун ижтимоий тузумни бўғиб ташламоқчига ўхшарди. «Буларнинг ҳаммаси учун, – хаёлидан ўтказди у, – барча аблаҳларнинг қилмишларига чидаш учун бечора одамларга фаровон турмуш ваъда қилинади. Йўқ, етар! Муҳташам салтанатни қачонгача кутиш керак?! Юқоридан пастгача, пастдан юқоригача тўла ўзгариш қилишга қасам ичаман; халқ бундай ўлаксахўр, унвонли

маишатпарастрлар тўдасига қарши кўтарилиши керак, бу ишқасмасларни ер ҳайдашга жўнатиш лозим. Тошни тош билан кесиб бўлмади».

Қочиш соат ўнга белгиланди, шу уйга дўст контрабандачи ёрдам беришга кўнди. Генерал бир неча кишига – биринчи навбатда қизига хат ёзди. Ҳинду ҳаммол қиёфасида катта йўл бўйлаб чегарагача борадиган бўлди. Хайрлашувга кўп вақт ажратилмади. Туёғи ўраб қўйилган отлар товуш чиқармасдан йўл босди. Опа-сингиллар қоронғи тор кўчада деворга суяниб йиғлашди. Катта кўчага чиқишаётганда зулмат қўйнидан бир қўл чўзилиб, генералнинг отини тўхтатди. Шитир-шитир товушлар эшитилди.

– Қўрқитиб юбординг-ку, – ғўлдиради контрабандачи. – Ўтакам ёрилаёзди. Бахтимизга, хавотир оладиган ҳеч нарса йўқ, бу одамлар доктор ипқий қўшиқлари билан маъшуқаси кўнглини қандай овлашини кўришга кетишяпти.

Кўча охирида ёнаётган елим машъала олов тиллари билан уйлар, дарахтлар ва дераза остига тўпланган беш-олти кишини гоҳ яқинлаштириб, гоҳ узоклаштириб кўрсатар эди.

– Қайси бири табиб?.. – сўради генерал тўппончасини қаттиқ сиқиб.

Контрабандачи отини тўхтатиб, қўлини кўтарди ва бармоғи билан гитарали кишини кўрсатди. Ўқ овози ҳавода янгради, гитарали одам шохидан узилган банан сингари ерга ағдарилиб тушди.

– О-хо-хо!.. Нима қилганини қаранглар!.. Тезроқ қочайлик. Бизни ушлашади... отни... чоптирамиз!

– Ҳам-ма-миз... ҳам... мам-ла-кат-да... тартиб... ўрнатиш... учун... мана... шундай... қилишимиз... керак, – деди Каналес отга сакраб минар экан.

Отларнинг чопиши итларни, итлар товуқларни, товуқлар хўрозларни, хўрозлар одамларни уйғотди. Улар эриниб, эснаб, керишиб, кўрқа-писа ҳаётга қайтадилар...

Полиция гуруҳи шифокорнинг жасадини олиб кетди. Қўшни ҳовлилардан фонарь кўтарган одамлар чиқишди.

Ишқ кўшиқларини куйлаётган бир тўда одамлар кўз ёши тўкиб ўтирмади, аксинча, кўркувдан довдираб, яримланғоч, оқарган қўлларида чироқ ушлаган кўйи жинояткор тун кўйнига тикилганча бақрайиб қолдилар.

– Дарёга етиб келдик, генерал; ammo биз ўтадиган жойга фақат ҳақиқий эркаклар тушади, олдиндан очик айтиб кўяй... Оҳ, ҳаёт, қани абадий бўлса...

– Йўқолсин кўркув! – хитоб қилди жийрон отда изма-из бораётган Каналес.

– Жуда соз! Бу ерда шундай махлуқлар борки, одамнинг ҳидини олса бас, ҳужумга ташланади. Орқада қолмасдан мен билан изма-из юринг!

Чаплашиб кетган мавҳум манзара: ойнага ўхшаган, гоҳ иссиқ, гоҳ совуқ ҳаво оқими. Оқаётган дарё шовқини, эгилган қамишлар.

Жарлик орқали қирғоққа пиёда тушдилар. Контрабандачи қайтишда олиб кетиш учун отларни кўринмайдиган жойга боғлаб кўйди. Қора соя босмаган жойларда юлдузли осмон акси жилваланади. Ғалати ўсимликлар, яшил чечаклар қопланган, оқимтир кўзли, оқимтир тишли дарахт шохлари сузиб боради. Курбақа ҳиди келиб турган сув қирғоқдан-қирғоққа шалошлаб урилади.

Қуролини қўлда ушлаган контрабандачи билан генерал овоз чиқармай, оролчадан-оролчага сакраб ўтишади. Ўз соялари баҳайбат тимсоҳларга ўхшаб изма-из эргашади. Баҳайбат тимсоҳлар уларнинг сояларига ўхшайди. Майда чивинлар тўдаси юзни талайди. Шамол учирган қанотли заҳар. Ўз балиқлари, юлдузлари, чуқурликлари, оқимлари билан ўрмон тўрига тушган денгиз, денгиз ҳиди уфуради... Уларнинг боши узра мох тебраниб, узун, шилимшиқ саккизоёқлари билан ҳаётнинг сўнгги қолдикларини ушлагандек пайпаслаб кўради. Улар ўтиб бораётган жойлардан ҳатто ҳайвон юришга ботинолмайти... Баҳайбат тимсоҳ – қачонлардир инсон гўшти татиб кўрган, шекилли, контрабандачига кутилмаганда ташланиб қолди. У бир сакраб чеккага чиқишга улгурди. Генерал хатардан сақланиш учун ўзини орқага

олмоқчи бўлди, аммо бурилиши билан яшин ургандек қотиб қолди: бу томонда бошқа махлуқ тумшуғини катта очиб ютишга тайёр турар эди. Қалтис ҳолат. Елкасида совуқ нарса ўрмалади, оёқ-қўлига кишан урилгандек, бошидаги ҳар бир соч толаси тиккайиб кетгандек бўлди, тили танглайида қотди. Бармоқлари ўз-ўзидан сиқилди. Кетма-кет учта ўқ отилди, акс-садо такрорланди; йўлини тўсган махлуқ яраланиб қочганидан фойдаланиб, соғу-саломат яна олдинга сакради. Контарбандачи ҳам бир неча ўқ узди. Қўрқув ўтиб кетгач, генерал унинг қўлини сиқиб қўймоқчи бўлди, қизиқ кетган милтик бармоғини куйдирди.

Осмонга шуълалар таралганда улар мақбара ёнида видолашдилар. Паррандаларнинг мусиқа қутисига айланган зумрад далалар, қуюқ чангалзорлар орасидаги тоғлар ҳамда ёввойи ўрмонлар устида баҳайбат тимсоҳларга ўхшаган булутлар нур хазинасини елкасига ортиб, сузиб борарди.

УЧИНЧИ ҚИСМ
ҲАФТАЛАР, ОЙЛАР, ЙИЛЛАР

ЗУЛМАТДАГИ СУҲБАТ

Биринчи овоз:
— Бугун қандай кун?

Иккинчи овоз:

— Дарҳақиқат, бугун қандай кун?

Учинчи овоз:

— Тўхтанглар... Мени жумада қамоққа олишганди: жума... шанба... якшанба... душанба. Ҳақиқатан ҳам мен неча кундан бери бу ердаман? Сирасини айтганда, бугун қандай кун ўзи?

Биринчи овоз:

— Менга шундай туюлди... Сизларда қандай?.. Назаримда, биз жуда узокдамиз, даҳшатли даражада узокда...

Иккинчи овоз:

— Бизни ташландиқ гўристонга ташлаб, унутиб кетишди...

Учинчи овоз:

— Бундай деманг!

Иккала биринчи овоз:

— ...май-миз!

Учинчи овоз:

— Аммо сира жим тура кўрманглар: мен сукунатдан кўрқаман; худди зулмат ичидан бир қўл чиқиб, мени ушлаб бўғаётгандек туюлади.

Иккинчи овоз:

— Жим турманглар, жин урсин! Шаҳарда нима қилишяпти, ахир сиз энг кейин келдингиз-ку; у ёқда, умуман, халқ нималарни гапирмоқда? Баъзан менга бутун шаҳар бизга ўхшаб зулмат ичига кўмилиб

қолгандек, улкан деворлар билан ўралган кўчалар ўтган қишдан қолган ўлимтик лойларга тўлиб кетгандек туюлади. Сизларда қандайлигини билмадим-у, киш охирлаганда бутун шаҳарни лой босиб кетади, деган ўй мени қийнайди. Шаҳарни эслаб гапирганимда иштаҳам жуда очилиб кетади: қанийди, ҳозир биттагина калифорния олмаси бўлса...

Биринчи овоз:

– Апельсинларни хохламайсизми? Йўқ, бир пиёла қайноқ чой ича олганимда ниҳоятда бахтиёр бўлардим!

Иккинчи овоз:

– Шаҳарда ҳеч нарса ўзгармаган, бу-ку, маълум гап: ҳаммаси аввалгидек, гўё биз қамалмаганмиз. Трамвайлар қатнаб турибди. Хўш, соат неча бўлди?

Биринчи овоз:

– Тахминан шундай...

Иккинчи овоз:

– Тасаввур ҳам қилолмайман...

Биринчи овоз:

– Чамамда...

Учинчи овоз:

– Тўхтаманглар, гапираверинглар, азиз-авлиёлар ҳақи, тўхтаманглар, гапираверинглар... Сукунат мени кўрқитади: мен кўрқаяпман; худди зулматдан бир қўл чиқиб, томоғимдан ушлайди ва бўғаётгандек туюлади!

Тутилиб, зўрға давом этади:

– Бу ҳақда гапирмасам бўларди, аммо бизни бўғизлашади, деб кўрқаман...

Биринчи овоз:

– Тилинг танглайингга ёпишсин! Калтаклашганда жуда даҳшатли бўлса керак.

Иккинчи овоз:

– Жазога дучор бўлганларнинг эваралари ҳам бу мудҳиш кунни унута олмайдилар.

Биринчи овоз:

– Доим шаккоклик қиласизлар, яхшиси, жим бўлинглар!

Иккинчи овоз:

– Руҳонийлар учун дунёдаги ҳамма нарса шаккоклик...

Биринчи овоз:

– Аҳмоқлик! Каллангизни еб қўйибсизлар!

Иккинчи овоз:

– Айтаяпман-ку, руҳонийлар доим бировни кўзига қараганда ҳам кир қидирадилар.

Учинчи овоз:

– Тўхтаманглар, гапираверинглар; азиз авлиёлар ҳақи, тўхтаманглар. Жимжитлик мени қўрқитади, мен қўрқаман; худди зулмат ичидан чиққан қўл томоғимдан тутади-ю, бўғиб ўлдиради!

Ўша тунда қўлга олиниб тор қоронғи камерага ташланган гадолар орасига талаба билан ҳуқуқ ҳимоячиси Абел Карвахел ҳам қўшилган эди.

– Менинг қамалишим, – деган эди Карвахел, – жуда қайғули ҳолатда амалга оширилди. Шу куни тонгда оқсочимиз нон олиб келгач, хотинимга аскарлар уйимизни қуршаб олишганини айтди. Хотиним бу хабарни шу заҳотиёқ менга етказди, аммо мен бунга унчалик эътибор бермадим, ўзимча спиртли ичимликлар сотадиган қандайдир контрабандачини қамоққа олишмоқчи деб ўйладим. Хотиржам соқолимни олдим, ваннага тушдим, нонушта қилиб кийиндим. Президентни табриклаш учун боришим керак эди. Режаларим пуфақдек ёрилиб кетди... эшигим олдида расмий форма кийиб, савлат тўкиб турган ҳарбий прокурорни кўриб: «Салом, ҳамкасб, сизни кўрганимдан хурсандман!» – деб саломлашдим. «Сизни олиб кетишга келдим, – жавоб берди у. – Тез бўлинг, кечикиб қолдик!» Биз биргаликда бир неча қадам юрдик, уйимни қуршаб олган аскарлар нимага келганини биласизми, деган саволига «йўқ» деб жавоб бердим. «Ундай бўлса, мен айтаман, исёнчи, – хитоб қилди у. – Улар сизни қамоққа олишга келишди». Мен унинг юзига қараб ҳазил қилмаётганини англадим. Шу пайтда бир зобит келиб қўлимдан ушлади ва соқчилар қуршовида шалвираган танамни мана шу зиндонга ташлади. Фрак ва цилиндрда.

Озгина сукунатдан кейин у қўшимча қилди:

– Энди сизлар гапиринглар; мен сукунатдан кўрқиб колдим, кўрқиб кетаяпман.

– Бу нимаси? – бақирди талаба. – Пономарнинг боши музлаб қолибди, тегирмон тошининг ўзи.

– Қаердан била қолдингиз?

– Туртиб кўрдим, у ҳеч нарсани сезмайди.

– Мени туртмай гапиринг, саволингизга жавоб бериб турибман-ку...

– Унда мен кимни туртдим? Сизними, ҳуқуқшунос?

– Йўқ...

– Демак... Демак, ёнимизда марҳум ётибди!

– Йўқ, марҳум эмас, бу мен...

– Сиз кимсиз ўзи? – талабани йўтал тутди. – Музлаб кетибсиз-ку!

Жавоб зўрға эшитилди:

– Сизларнинг шеригингизман.

Учаласидан баравар нидо чиқди:

– А-а-а?

Пономар ҳуқуқшуносга ўз қисматини сўзлаб берди.

– Тўхтаманглар, гапираверинглар! – деди Карвахал узок сукутдан кейин. – Нимани бўлсаям гапираверинглар...

– Келинглар, эркинлик ҳақида гаплашамиз, – шивирлади талаба.

– Қандай мантиқсизлик, – шартга гапни бўлди Пономар, – турмада эркинлик ҳақида гапириш?..

– Беморлар-чи? Улар касалхонада тузалиш ҳақида гаплашмайди дейсизми?

Бўғиқ, қийналиб айтилган тўртинчи овоз эшитилди:

– ... Эркинлик деб умид қилманглар, дўстларим; худо ярлакаган бир кун келгунча бу ерда азоб чекишдан бошқа иложимиз йўқ. Ватанимизга чинакамига бахт келтиришни истаган фуқаролар ҳозир узокда. Бири ёт эшиклар тагида тиланчилик қилиб юрибди, бошқалари совуқ қабристонларда чириб ётишибди. Шундай кун келадикки, ҳозирги ваҳшийликлар туфайли кўчада ҳам юриб бўлмай қолади. Дарахтлар аввалгидек мева бермайди. Маккажўхори битмай қолади. Сувлар тозаламайди. Уйку

тетиклаштирмайди. Ҳаводан нафас олиб бўлмайди. Яралар юкумли касалликларни тарқатади, бутун дунёда қиёмат-қойим бошланади. Буни биз кўзимиз билан кўрамиз, сабаби, биз лаънат остида қолган халқмиз! Сомовий садолар момақалди роқ бўлиб бизга хитоб қилади: «Эй, ифлослар! Аблахлар! Ёвуз кирдикорларга ҳамтовоқ ялақилар!» Ваҳший ўқлар юзлаб одамларнинг мияси билан турма деворларини бўяб битирди. Саройдаги мармарлар бегуноҳлар қони билан ювилди. Эркинлик истаб, бошингни қаерга урасан?

Пономар:

– Фақат қодир худога!

Талаба:

– Нима учун? У жавоб бермайди!

Пономар:

– Демак, бу унинг илоҳий иродаси...

Талаба:

– Минг афсус!

Учинчи овоз:

– Тўхтаманглар, гапираверинглар; азиз авлиёлар ҳақи, тўхтаманглар. Сукунатдан кўрқаман, кўрқиб кетаяпман: зулмат ичидан чиққан қўл томоғимдан бўғиб ўлдиради!

– Ибодат қилиш керак...

Яна талаба аралашди:

– «Ибодат қил» деганинг нимаси?! Биз ибодат қилиб ўтирмаймиз! Келинглар, мана бу эшикни бузиб, инқилоб сари борамиз!

Кимдир икки қўли билан – ким экани номаълум – уни қаттиқ кучоқлади, унинг кўз ёшидан ҳўл бўлган соқоли юзига тегаётганини ҳис қилди.

– Коллежнинг кекса ўқитувчиси Сан Хосе де Лос Инфантес, сен хотиржам ўлишинг мумкин: ёшлар мана шу сўзларни дадил айтмоқда. Мамлакатда ҳали ҳамма нарса йўқолиб кетмаган экан!

Учинчи овоз:

– Тўхтамасдан гапираверинглар, гапираверинглар!

ҲАРБИЙ ТРИБУНАЛ

Каналес билан Карвахелни исён кўтариш ва хиёнатда айблаб кўзғатилган иш барча оғирлаштирувчи ҳолатлар асосида қаппайиб борар эди; айбни исботловчи ҳужжатлар шунчалик кўп тўпландики, уларни бир ўтиришда ўқиб тугатиш мумкин эмасди. Бошқа бошпанаси йўқлиги туфайли Муқаддас арк остонасида ётиб юрадиган ўн тўрт киши бир овоздан қасам ичиб, генерал Эусебио Каналес ҳуқуқшунос Абел Карвахел билан биргаликда ҳарбий полковник Хосе Парралес Сонриентега ташланиб, уни бўға бошлаганига бевосита гувоҳ бўлганини тасдиқладилар; полковник ўзини арслондек ҳимоя қилиб, охири нафасигача олишганига қарамай, қўққисдан ҳужумга ўтган ва сон жиҳатидан кўп бўлган рақибларига кучи етмади. Гувоҳлар яна шуни тасдиқладиларки, қотиллик содир бўлгач, ҳуқуқшунос Карвахел генерал Каналесга қуйидагича ёки шунга яқин сўзлар билан мурожаат қилган: «Биз Чавандозни йўлдан олиб ташлаганимиздан кейин қазарма бошлиқларининг ҳаммаси қуролларини ташлаш ва сизни, генерал, Олий бош қўмондон сифатида тан олишдан бошқа иложи йўқ. Тез ҳаракат қилайлик, ҳадемай тонг отади, мени уйимда кутиб ўтирганлар билан бирга республика Президентини қамоққа олиш ва йўқ қилиш, сўнг янги ҳукумат тузиш лозим.»

Карвахелнинг қойил қолишдан бошқа иложи йўқ. Ишнинг ҳар бир варағи унга кутилмаган янгилик «ҳадя» этар, тўғрироғи, кулгисини кўзғатарди. Аммо аҳвол жиддий, куладиган вақт эмас. У ўқишда давом этди. Ним қоронғи хонага деразадан тушган кундузги ёруғликда ўқишга тўғри келди, ўлимга ҳукм этилганларга мўлжалланган бу хонада ҳеч қандай жиҳоз йўқ эди. Бугун тунда юксак лавозимли арбоблар иштирокида ўтадиган ҳарбий трибунал ҳукмни эълон қилади; уни бу ерга иш билан танишиб чиқиш ва ўз ҳимоясига тайёрланиш учун олиб келишган. Вақт ўтиб борарди. Уни қалтироқ босди. У ўқир, ҳаяжон ичида бетларни

варақлар, мисралар зулмат оғушида ғойиб бўлиб борар эди. Буюк ижод намунасини охиригача ўқий олмади. Қуёш нуруни етаклаб олиб кетди. Қайғу-аламлар булути само ёритгичининг кўзини ўради. Охирги бет, икки оғиз сўз, сарлавҳа, йил, варақ... У варақдаги рақамни аниқлаш учун беҳуда ҳаракат қиларди, тун саҳифаларни қора сиёҳ доғи билан бўяди. Холдан тойиб, қоғозлар устига бошини кўйди. Қоғозлар уюми жарликка улоқтиришдан олдин бўйнига осилган тошдек бўлиб туюлди. Турма ичидаги тор йўлаклардан оддий жиноятчиларнинг оёғига урилган кишанларнинг жаранглаши, олислардаги шаҳар кўчаларидан эса ғилдиракларнинг бўғиқ шовқини эшитилди.

– Ё, худойим, музлаб бораётган баданим иссиқ бўлишини хоҳлайди, кўзларимга ҳозир қуёш нурига фарқ бўлган нариги ярим шардаги барча одамлардан кўра кўпроқ ёруғлик ва ҳарорат керак. Агар ана шу одамлар мени мусибатларимни билганда, э, худойим, сендан кўра кўпроқ меҳр-шафқат кўрсатган ва менга қуёшни қайтариб берган бўларди ва мен охиригача ўқиб чиқардим...

У қанча бет қолганини чамалаб кўрди, қайта санаб чиқди. Тўқсон бир бет. У бармоқ учлари билан катта ҳарфларда ёзилган сарлавҳаларни пайпаслаб чиқди, гам-гуссага ботиб, ўқишга уринди.

Кеч кирганда уни ёпиқ фойтунда кучайтирилган кўриқчилар қуршовида Иккинчи полиция бўлимидан Марказий турмага олиб ўтишди; у яна кўчага чиққанидан, ундаги шовқинларни эшитиб кетаётганидан беҳад хурсанд бўлди, ҳатто уйимга олиб кетишяпти-микин, деган ширин хаёлга ҳам борди. Аммо кўнглидаги сўзлар ғамгин сиқилган лаблари ва кўз ёшлари ичида йўқ бўлиб кетди.

У қўлида иш солинган папка, полициячилар тўдаси томон юриб борди, лабларида кўчадаги нам ҳаво таъми. Полициячилар қоғозларни тортиб олишиб, бир оғиз сўз айтмасдан уни қудратли ҳарбий трибунал ўтаётган хонага итариб киргизишди.

– Жаноб раис, ўтинаман, эшитинг, – деди Карвахел шоша-пиша минбарда раислик қилаётган генералга қараб. – Мен қандай қилиб ўзимни ҳимоя қила оламан – ҳатто тергов материалларини охиригача ўқишга ҳам имкон беришмади...

– Ҳеч қандай ёрдам беролмаймиз, – жавоб қайтарди у, – тергов муддати қисқа, вақт ўтиб кетаяпти, кечиктириш мумкин эмас. Бизни бу ерга қоғозбозликни йўқотиш учун чакиришди.

Ундан кейинги воқеалар Карвахелга даҳшатли туш ичида кўринаётган ярим маросим, ярим ғаройиб комедияга ўхшаб туюлди. У асосий қаҳрамонга айланди ва ҳаммани шафқатсиз рақиблари томонидан осиб кўйилган ўлим сиртмоғига солиб томоша қила бошлади. Аммо заррача кўрқув сезмади, ҳеч нарсани хис қилмади, хаяжонлари жонсиз парда орқасида қолиб кетди. У ўзини мардлар қаторида санаши мумкин эди. Трибунал столи устига йўриқномада кўрсатилгандек, байроқ ёпилганди. Ҳарбий мундирлар. Баённома билан танишиш. Баённомалар ҳаддан ташқари кўп. Қасам ичиш. Столда, байроқ устида ҳарбий кодекс – тошдек турибди. Гувоҳлар ўриндиғида... гадолар ўтиришарди.

Тергов материаллари эълон қилинган, қораловчи – юзи кичкина, сочи калта, боши катта мундири ёқасидан диккайиб чиқиб турган зобит минбарга кўтарилиб, жиноятчига ўлим жазоси берилишини талаб қилди. Карвахал яна трибунал аъзоларини кўздан кечирди: улар бирон нарсани англашга қодирми? Кўзига биринчи ташланган кимса ғирт маст эди. Қишлоқ байрамларида қарта ўйнайдиган деҳқонларникига ўхшайдиган коп-қора қўлларини байроқ устига тираб олган. Ёнида кўкимтир юзли зобит ўтирар; у ҳам сархуш эди. Ўлгудек ичган раис оёқда аранг турарди.

Карвахал ўзини ҳимоя қилиб гапиролмади. Оғзидан зўрға бир-икки сўз чиқди, аммо шу дақиқадаёқ булар ҳеч нарсани англамайди, деган оғир изтироб вужудини қамради. Сўзлари томоғида ёпишқоқ ҳамирга айланди.

Аввалдан тайёрланиб ёзиб қўйилган ҳукм «қозғозбозликни йўқотиш» учун келган бу дағал жазоловчиларга заррача таъсир қилмаслиги кўриниб турибди. Қоқланган гўштдан тайёрланиб, олтин рангига бўялган бу кўғирчоқлар, бақакўз ювиндихўрлар, фуражка тасмасини чайнаб тош қотган соқов аскарчалар бировнинг уйида жиноят содир бўлаётганда қаққайиб турадиган мебелларга ўхшайди.

– Ҳукмга норозилик эълон қиламан!

Карвахалнинг овози даҳмадан чиқаётгандек бўғик эди.

– Бекорчи гапларни йиғиштиринг! – ўшқирди прокурор.

– Ҳеч қандай шикоят ва такрорий аризалар қабул қилинмайди; энди макру ҳийлаларингиз кетмайди!

Муқаррар ўлим даҳшати, умри тамом бўлаётганини ҳис қилиш, ўқ мажақлаб ташлайдиган суяклари, ҳали совимаган, қонга ботган бадани, шишага айланган кўзлари, муз қотган кийимлари, совуқ ер – буларнинг ҳаммасини онг-шууридан бутунлай чиқариб ташлаш истаги ниҳоят, сув тўлдирилган оғир стаканни кўтаришга мадор бағишлади. Саросима ичида уни бўшатди, столга уриб, синдириб қўймаслик учун қалтироқ турган қўлларини зўрға мувозанатга келтирди. Таклиф қилинган сигаретни рад этди. Титраётган бармоқлари билан бўйинини қашлади, деворни пайпаслаб эмаклади.

У чалажон эди, оғзидан бодринг ҳиди анқир, кўзи тўла ёш, оёғида аранг турарди. Шу ҳолда шамол гувиллаб ётган йўлакдан судраб олиб кетдилар. Турна кўзли лейтенант унга хитоб қилди:

– Ҳуқуқшунос, сўнгги марта бир томчи ич...

У улкан шишани оғзига келтириб ичди.

– Лейтенант, – зулмат ичидан овоз келди, – эртадан батареяга жўнайсиз. Сиёсий маҳбусларга ҳеч қандай имтиёз берилмасин, деган буйруқ бор.

Яна бир неча қадам, сўнг уни ер остидаги узунлиги уч метр, эни икки ярим метр бўлган – ўлимга ҳукм этилган ўн икки киши консерва қутисидаги баликларга

Ўхшаб қалашиб ётган камерага ташладилар. Улар табиий эҳтиёжларини тик туриб бажаришар, бўшанишар ва нажасларини оёғи билан босиб, эзғилашар эди. Карвахал ўн учинчи бўлди, аскарлар чиқиб кетишгач, бадбўй ҳид ичида жон талвасасида қолган одамлар орасига даҳшатли сукунат тушди; бу жимликни тириклай кўмилган бир маҳбуснинг олисдан келаётган фарёдигина бузар эди.

Карвахал ташналик билан ўлдиришга ҳукм этилган бахтсиз маҳбуснинг нолаларини ўзи билмаган ҳолда ҳисоблаётганини сезиб қолди: отмиш икки!.. Отмиш уч!.. Отмиш тўрт!..

Оёқлар орасидан чиқаётган сассиқ ҳид ва ҳаво етишмаслиги туфайли у ўзини идрок этолмай қолди, бир ўзи тубсиз дўзах азобига тушган умидсиз одамлар тўдасидан юқори кўтарилиб, ташнанинг фарёдларини санаган кўйи айланиб юра бошлади.

Тирноқлари ва кўзлари қуриган арғувон япроғидек сарғайиб кетган Лусио Васкес кўшни хонада маҳбуслик азобини тортмоқда эди. Вақти келиб бошига тушган барча мусибатлар учун айбдор, деб билган Хенаро Родасдан ўч олиш туйғуси уни ушлаб турарди. Юрагини ана шу қора ният – зулматда судралаётган чувалчанг бутунлай эгаллаб олган, фақатгина рақиби қорнини ёриб ташлайдиган пичоқ зарбасини кўриш истаги ёвуз юрагига оз бўлса-да, тасалли берар эди. Сарик лой ичидан чиққан чувалчанг – Васкес кўлларини мушт қилиб, қасос алангасида ёниб-ўртанарди. Уни ўлдириш керак! Ёриб ташлаш керак! Худди рақиби ёнгинасида тургандай соясини ушлар, кафтида пичоқнинг совуқ дастасини ҳис қилар ва кутурган шарпа сингари хаёлан Родасга ташланар эди.

Тириклай кўмилган маҳбуснинг фарёди уни титраб-қақшатарди.

– Per Dio, per favori¹... сув! Сув! Тинетига² сув беринг! Сув, сув! Per Dio, per favori... су-у-ув, су-у-ув, сув!

Ўлимга маҳкум ташқаридан ғишт уриб ташланган эшикни такиллатар, полни, деворни тепар эди...

ШОШИЛИНЧ НИКОХ

– Қўшнимиз жон беряпти.

Ҳар бир эшикдан қари қизлар чиқиб кела бошлашди.

– Қўшнимиз жон беряпти.

«Икки юзинчи уй» дан қош-кўзи попукдай, кўхликкина, муомаласи ширин Петронила хоним югуриб чиқди. У Берга деган чиройли исмга эга бўлишни орзу қиларди. Эски русумдаги қора кўйлак кийган, кўриниши бесунақай, чўқинтириш вақтида Сильвия деб ном олган Петрониланинг дугонаси ҳам пайдо бўлди. Корсет кийган, туфлиси оёғини уриб ташлаган, соат занжирини бўйнига осиб олган Сильвиянинг таниши Энграсия ҳам даҳлизда кўринди.

Қўшнимиз жон бермоқда! Қандай хурсандчилик!..

Бўғмаилон уларни кутиб олди.

– Сингилларимиз хизматга тайёр, – таъкидлашди ортикча гап-сўзларга ўрин қолдирмасдан «Икки юзинчи уй»дан келганлар.

– Агар кўйлак тикиш керак бўлса, бажонидил, менга кўйиб беринг, – эслатди Сильвия.

Корсет сиқиб, яримжон килиб кўйган Энграсия қийнала-қийнала қўшимча қилди:

– Мен, ҳозир сал ўзимга келиб олай, қийналмасдан жон берсин деб дуо ўқийман.

Хонимлар хонадаги пештахта орқасида туриб, беморнинг тўшаги устида доривор гиёҳларнинг тутуни каби сукунатни бузиб қўймаслик ва кечаю-кундуз ёнида ғамга ботиб ўтирган сеньорга халақит бермаслик учун

¹ Худо ҳақи, шафқат қилинг. (*итал.*)

² Тинети – президент Эстрада Кабрера томонидан сувсиз ўлдиришга маҳкум этилган италиялик.

³ Ёлғиз кекса аёллар яшайдиган уйнинг номи.

паст овозда гаплашар эдилар. Сеньор жуда ёкимтой эди. Улар киприклари узун, бўйни ингичка, сочлари чигил бўлиб ётган шарпа – Камиланинг аҳволини билишдан кўра, кўпроқ сеньорни яхшилаб кўриш учун оёқ учида юриб каравотга яқинлашардилар... Улар майхона эгасидан сеньор кимлигини сўраб-билиб олмагунча тинчимадилар... У қизнинг куёви экан! Унинг севимли куёви! Буни қаранглар-а! Демак, унинг куёви! Сильвиядан бошқа ҳамма бу тиллага тенг сўзни такрорлашга тушди, у эса Камила генерал Каналеснинг қизи эканини эшитгандан кейин, ниманидир баҳона қилиб йўқолиб қолди ва шу кетганича қайта кўринмади. Ҳукумат душманлари билан ўйнашиб бўладими? Сеньор уни жуда яхши кўрар экан, ўзича гапирди у, яна Президентга ўта содиқ одам. Аммо мен акамнинг синглисиман, акам – депутат, обрўсини тушириб қўйишим мумкин. Худо сақласин!..

У кўчада ҳам бир неча марта «худо сақласин!» деб такрорлади.

Кара де Анхел шафқат ҳамшираси вазифасини бажариб, касалнинг аҳволини сўраш баҳонасида кўнглини кўтаришга уринаётган қизларга аҳамият бермади. Нима дейишаётганини англамас-да, миннатдорчилик билдирди, у Камиланинг алаҳлаб, бир хил шикоятмуз оҳангда айтаётган сўзларини бутун вужуди билан тушунишга интилар, қари қизлар қўлини қанчалик меҳр, ҳарорат билан сиқишаётганини билмас, жавоб қайтармас эди. Қизнинг бадани музлаб бораётганини алам билан ҳис қилди. Назарида ёмгир ёғар, оёқ-қўллари ишламас, кўзга кўринмас шарпалар уни чексиз, худудсиз: ҳаво – ўзича, нур – ўзича, соя – ўзича, ҳамма нарсалар – ўзича ҳаракат қилаётган фазода айлантираётгандек туюларди.

Шифокор келгач, хаёли жойига келди.

– Шундай қилиб доктор...

– Ҳамма умид худодан!

– Сиз бу ерга ҳар куни келасизми?

Қовоқхона бекаси бир дақиқа тинч ўтирмайди, шунга яраша ҳамма ишлари саранжом-саришта. Кўшнларининг кирларини олади, тонг қоронғусида уларни

ивитиб кўяди, кейин Васкесга нонушта олиб, турмага чопади – ундан ҳамон бирон дарак йўқ, – қайтиб келиб кир ювишга тутинади, чойшабларни сиқиб, дорга ёяди. Улар қуригунча уйга югуради, хўжалик ишларига улгуриши керак. Зиммасига бошқа мажбуриятлар ҳам юклатилган: беморни овқатлантиради, азиз-авлиёларга атаб шам ёқади, Кара де Анхелга аҳволни тушунтириб, уни бирон нарса еб олишга кўндиради, шифокорни кутиб олади, до-рихонага бориб келади, «роҳиба»ларнинг хархашаларига – қари қизларни шундай атайди – тоқат билан чидайди ва тўшак устахонасидаги бека билан талашиб-тортишади. «Бунақа тўшакда ҳаммаёғингни кўкартирмасдан ётолмайсан! – худди пашша кўриётгандек қичкиради у остона хатламасдан туриб. – Бундай тўшакларни семиз одамлар ҳам олишмайди!»

– Ҳамма умид Худодан!

Кара де Анхел шифокор сўзларини такрорлади. Қанийди бир мўъжиза юз берса! У овози борича худога илтижо қилиб, мадад тилагиси келди, зеро, ихтиёридаги барча имкониятлар кўлидан сирғалиб чиқиб кетди, фойдасиз, ёт, ортиқча, кадрсиз нарсаларга айланиб бўлди.

Ҳаммалари дақиқа санаб, энди нима бўлади деб кутиб ўтиришибди. Итларнинг хуриши, Мерсед ибодатхонасидаги кўнғирокларнинг қаттиқ жаранглаши кўшнилари чўчитиб юборди. Улар салб сурати солинган байроқ остига ғуж бўлишиб: «Роса қийналди!.. Ҳа, вақт-соати етди. Куёвга жабр бўлди-да!.. Қўлимиздан нима келарди! Ҳаммамиз бир куни шундай аҳволга тушамиз!» – деб тавалло қилишга тушдилар.

Петронила бўлаётган воқеалар ҳақида кексалигига қарамай, болаларча соддалигини сақлаб қолган инглиз тили ва бошқа ғаройиб мўъжизаларни ўргатиб юрадиган яқин танишига сўзлаб берди. Уни оддийгина қилиб Тичер деб аташарди. Петронила Камилани сеҳру жоду йўли билан тузатса бўладими, деб сўради ундан. Тичер бундай усулдан хабардор, чунки у инглиз тилини

¹ Тичер – ўқитувчи (инг.)

ўргатишдан ташқари бўш вақтларида теософия¹, спиритизм, сеҳргарлик, мунажжимлик, гипноз қилиш, хурוףий илмлар билан шуғулланади деб ўйларди қари қиз. Дарҳақиқат, у «Арвоҳ кириб олган уйларга яширилган қимматбаҳо хазиналарни қидириб топувчи» сеҳрли асбоб яратган эди. Тичер бундай тажрибалари ҳақида бировга гапиришга ботина олмасди. Ёшлигида черковга беришганди, аммо руҳоний бўлишига бир баҳя қолганда ёши катта бир хотин уни йўлдан урди. Диндорлик жуббасини қозикқа илишга тўғри келди, аммо у олийжаноблигини йўқотмади, одамови, телбасифат бўлиб ўсди. Диний мактабдан савдо билим юртига ўтди, агар ҳисоб илмини ўргатувчи муаллима уни севиб қолмаганда ўқишни муваффақият билан битирган бўларди. Техника жонига оро кирди, темирчилик хунарини ўрганди, устага шогирд тушиб, кун кўрди. Лекин бу ердаям узоқ туролмади, ҳам оғир меҳнат, ҳам соғлигининг заифлиги бу машғулотни тўхтатишга мажбур этди. Орага бой аммаси тушди, у жияни черков хизматини давом эттиришига тарафдор эди. «Муқаддас даргоҳга қайтиб бор, — деди хоним, — бу ерда вақтингни беҳуда ўтказма; ҳар хил ишларга ўзингни уриб кўрдинг, аммо бирон нарсага эриша олмадинг, аклинг жудаям баланд эмас, бунинг устига янги туғилган кўзичокқа ўхшайсан — ҳаёт сени эркалаб ўтирмайди, қувватинг, ҳарбий ишга, мусиқага лаёқатинг йўқ... Агар руҳоний бўлишни хоҳламасанг, ўқитувчилик қилиб кўр, масалан, инглиз тилидан дарс бер. Худо сени қўлламаган бўлса, сен болаларни қўллаб-қувватла; инглиз тили лотинга қараганда анча осон, керакли тил; бунинг устига ўқувчилар инглиз тили дарсида бирон нарсани тушунмай қолса, ўқитувчимиз инглиз тилида гапиряпти, деб ўйлашади».

Петронила ҳар галгидек овозини пасайтириб, чин юракдан гап бошлади:

¹ Теософия — дин тарихи.

– Куёв уни астойдил яхши кўради, унга сажда қилади, Тичер. У Камилани ўғирлаб келганига карамай, черковда никоҳ ўқитиб, тақдир ипларини абадий боғлайдиган кунни сабр-тоқат билан кутмоқда. Бундай одамлар ҳар куни дуч келавермайди.

– Айниқса, бизнинг кунларимизда, болагинам! – бир кучоқ атиргул кўтариб хонага кирган «Икки юзингчи уй»даги энг баланд бўйли қиз гапга қўшилди. У зинанинг энг тепасига чиқиб олгандек кўринарди.

– Куёв, Тичер, куёв шундай меҳрибонки, агар қиз нобуд бўлса, у ҳам ўлишга тайёр... О!

– Петронила, – оҳиста мурожаат қилди Тичер, – шифокорлар уни ўлим чангалидан қутқариб бўлмайди деб айтишди дедингми?

– Ҳа, сеньор, мумкин эмас, деб уч марта очикдан-очик айтишди.

– Яна сиз, Нила, уни фақат мўъжиза қутқаради деб ишонасизми?

– Тасаввур қилинг... Бечора куёвнинг юраги эзилиб кетади...

– Ундай бўлса, мен бунинг чорасини биламан; бир ажойиб иш қиламиз. Фақатгина чинакам севги ўлимга бас келиши мумкин. Қўшиқлар Қўшиғида айтилганидек, уларнинг кучи бир хил, агар сиз куёв уни жонидан оргиқ севади, деб тўғри гапирган бўлсангиз, мен ҳам шуни айтаманки, агар севгиси астойдил бўлса, икки-юзламачилик қилмаса, унга уйланса – никоҳ ўқитишга рози бўлса, уни қутқариб қолса бўлади. Ана шундагина менинг илоҳий муолажаларим мадад беради.

Петронила севинганидан, ўзини йўқотиб кўяёзди. У барча дугоналарини оёққа турғизиб, хушхабарни етказди, Бўғмаилонни ишга солди – роҳибни чақириб келишга жўнатди. Оёқда зўрға турган Камила билан Кара де Анхел шу куни никоҳдан ўтди. Мулозим узун, ингичка, филнинг тишидек совуқ қўлни қайноқ кафтига олди, роҳиб шу заҳотиёқ илоҳий лотин битикларини ўқиди.

«Икки юзингчи уй» қизлари ҳамда тўй кийимлари кийган Энграсия ва Тичер ҳозир бўлдилар. Маросим тамом бўлгач, Тичер хитоб килди:

— Make thee another self, for love of me!..¹

МУЗ ҚЎРИҚЧИЛАР

Турма эшигидаги қўриқчиларнинг найзалари ярақлайди. Улар икки қатор бўлиб, поезднинг арзон вағонидаги йўловчилар каби бир-бирига қарама-қарши ўтирадилар. Турнақатор тизилиб бораётган извошлардан бири тўдадан ажралиб чиқди. Ҳайдовчи орқага тисарилиб, тизгинни силтаб тортди ва гоҳ у, гоҳ бу томонга эгилиб, сўкиниб, извошни аранг тўхтатди. У қийшайиб, ағдарилиб кетишига сал қолди. Ғилдиракларнинг такиртуқури эшитилди. Извошдан қорин қўйган, оёқлари калта киши чиқди-да, зинани босиб зўрға ерга оёқ қўйди. Ҳарбий прокурорнинг оғирлигидан извош силкиниб кетгани ҳайдовчининг энсасини қотирди, у қуруқшаган лабидаги учиб қолган сигаретни қаттиқ қисди, фақат отлар билан бир ўзи қолгани қандай яхши! У тизгинни силкитиб, отларнинг бошини қўрқувдан қотиб қолган боғ панжараларига қаратиб бурди. Худди шу дақиқада қандайдир бир хоним баланд овозда шафқат тилаб, прокурорнинг оёғига ўзини ташлади.

— Туринг сеньора! Мен бу ерда сиз билан гаплашолмайман; йўк, йўк, марҳамат қилиб ўрнингиздан туринг... Мен сизни танимайман...

— Мен ҳуқуқшунос Карвахелнинг хотиниман...

— Туринг...

Аёл сўзини кесди:

— Кечаю-кундуз тиним билмай сизни изладим, сеньор, сизни уйингиздан, онангизнинг уйидан, идорангиздан тополмадим. Эримга нима бўлишини фақат сиз биласиз, фақат сиз у қаердалигини айта оласиз. У қаерда? Унга нима бўлди? Менга айтинг, сеньор, у тирикми? У тирик эканини менга айтинг, сеньор!

¹ Севгим номидан айтаман, бошқа қиёфага кир... (инг.)

– Айни шу бугун, сеньора, ҳарбий трибунал мажлиси қақирилган, у ерда ҳуқуқшуноснинг иши ҳам кўрилади.

– А-а-а-а!

Қувончдан аёлнинг лаблари асабий қалтиради, ҳаяжон босиб ўзини идора қилолмай қолди. Тирик! Ха-бар оркасида умид бор эди. Тирик!.. Ахир унинг ҳеч қандай айби йўқ-ку, демак, уни озод этишади...

Аммо прокурор совуқ оҳангда кўшимча қилди:

– Мамлакатимиздаги сиёсий аҳвол шундайки, ҳукумат ўз душманларини ҳеч қачон аяб ўтирмайди, сеньора. Сизга фақат шуни айта оламан. Сеньор Президентга учрашиб кўришга ҳаракат қилинг, эрингизни авф этишини сўранг – у қонунга мувофиқ ўлим жазосига ҳукм этилиши ва йигирма тўрт соат ичида отилиши мумкин...

– ... Учун, учун, учун...!

– Қонун одамлардан юқори туради, сеньора, фақат Сеньор Президентгина авф этиш ҳуқуқига эга...

– Учун, учун учун...!

Аёл гапиролмай қолди, тош қотди, жонсиз бармоқлари билан қаттиқ ғижимлаб, тишлаб олган дастрўмолидек ранги бирдан оқариб кетди.

Прокурор найзалар орасидан ўтиб, ичкарига кирди. Севимли сайлгоҳларидан шаҳарга қайтаётган аслзода хонимлар ва хушторлари тушган фойтунлар ҳаракатга келиб, бир лаҳзада жонланган кўчалар бўм-бўш қолиб, мудрай бошлади. Қайсидир жинкўчадан хуштак чалиб, учқун сачратиб чиққан митти поезд рельслар устида тебраниб ғойиб бўлди.

...Учун, учун, учун...!

У гапиролмай қолди. Муз исканжалар – улардан ким қутқаради? – томоғини бўғди, танаси гўё елкасидан ажралиб, пастга сирғаниб кетди. Қуруқ кўйлаги, боши-қўли ва оёқларигина жойида. У кўчада ўзига қарама-қарши келаётган фойтун ғилдираги овозларини эшитди. Уни тўхтатди. Кўпчиб кетган отлар бўйнини эгиб, орқа оёғига тиралиб аранг тўхтади. У аравакашга зудлик билан Президентнинг шаҳар ташқарисидаги

уйига элтишни буюрди. Унинг сабр-тоқати тугаган, бутунлай тамом бўлган эди, отлар ўқдек учиб бораётган бўлса ҳам у зўр бериб «тез юринг» деб талаб қилар, «аямай қамчиланг», деб буюрар эди... у тез етиб бориши керак... Ҳа тезроқ... У эрини кутқариши керак... Янада тезроқ... тезроқ... У аравакашдан қамчини юлиб олди... Эрини кутқариши керак... Дўлдек ёғаётган шафқатсиз камчилар отларнинг яғринларини куйдиради... Эрини кутқариши керак... Тезроқ у ерга етиши лозим... Аммо фойтун кўзгалмайди... ғилдираклар ҳаракатсиз ўқ атрофида айланади, олдинга силжимайди, улар жойидан қимирламайди... У эса эрини кутқармоғи лозим... Ҳа... ҳа... ҳа... ҳа... ҳа... – сочлари ёйилиб кетди – уни кутқариши керак... – кўйлагі йиртилди, – уни кутқариш керак... Аммо фойтун қимирламайди... қимирламайди... фақат олдинги ғилдираклари айланади; унинг назарида фойтуннинг орқа қисми қолиб кетган, фойтун фотоаппаратнинг бурма пардасига ўхшаб чўзилиб қолган, отлар бўлса тобора кичиклашиб бормоқда... Кучер қамчини тортиб олди. Бундан ортиқ ҳайдаб бўлмайди... Ҳа, ҳа, ҳа, ҳа... Ҳа... Йўқ... ҳа... йўқ... ҳа... йўқ... Нега йўқ бўлсин?.. Йўғи нимаси?.. Ҳа... йўқ... ҳа... йўқ... У зирагини, тақинчоқларини, узугини, билагузугини юлиб олиб, отларни аямасин деб аравакашнинг чўнтагига солиб қўйди. Эрини кутқариши шарт. Аммо улар ҳамон етиб боришолмаяпти. Етиб бориш, етиб бориш, етиб бориш шарт. Аммо йўлнинг адоғи кўринмайди... Етиб бориши, ялиниб-ёлбориши, эрини кутқариши керак, аммо йўл адо бўлмайди. Улар телеграф устунлари сингари ер остига кириб кетган ёки аниқроғи, телеграф устунлари тиканли яшил қўралар, экилмаган ерлар, кунботишдаги тилларанг шафақлар, чўлдаги кимсасиз чорраҳалар, ялқов буқаларга ўхшаб орқага чошиб кетмоқда. Ниҳоят, қалин дарахтлар орасига сингиб кетган йўлга – Президент қароргоҳи томонга бурилдилар. Унинг нафаси қайтди. Улар кимсасиз қишлоқни эслатадиган ҳувиллаб ётган уйлар ёнидан ўтдилар. Олдиларидан бирин-кетин пре-

зидент мулкларидан қайтаётган ландо¹, икки ғилдиракли арава, фойтунлар кўрина бошлади, унда ранг-рўйи ҳам, кийган кийимлари ҳам бир хил одамлар ўтиришарди. От туёқларидан чиқаётган шовкин кучая бошлади... Аммо йўлнинг адоғи кўринмайди, адоғи кўриная демайди.

Фойтунларда қайтаётганлар орасида қаппайган қоринчаларини қимматбаҳо кийимлари орасига яширган истеъфодаги тўралар, ҳарбийлар кўринди, кишлоқ одамлари – бир неча ой олдин Президент томонидан шошилич сафарбар қилинган кишилар пиёда келишарди; деҳқонлар теридан тикилган оёқ кийимлари кийишган; бир нафас ҳордиқ олай деб ўтирган мактаб ўқитувчилари – уларнинг юз-кўзларини чанг босган, ағдарма терили ботинкалари йиртиқ, кўйлақлари остидан ички кийимлари чиқиб туради; яна маҳаллий раҳбарлар жўнатган бир тўда ҳиндулар – улар бўлаётган воқеалар билан кўпда қизиқмайдилар. Ҳаммасига худо ёр бўлсин, ҳа, ҳа, ҳа, ҳа, аммо йўлнинг охири борми? Муҳими, қабул вақти тамом бўлмасдан олдин етиб бориш, илтимос қилиш, уни қутқариб қолиш шарт... Аммо йўлнинг ниҳояси йўқ!.. жудаям яқин қолди, фақат кишлоқдан ўтилса бўлди. Шу пайтгача етиб бориш керак эди, кишлоқ нега бунчалик чўзилиб кетди?

Фойтун ҳазрати олийлари қароргоҳи остонасида тўхтади. Карвахалнинг хотини қалин дарахтлар олдидаги хиёбон бўйлаб ҳашаматли уйга чошиб кетди. Қандайдир зобит йўлини тўсди.

– Сеньора, сеньора...

– Мен Президент хузурига келдим.

– Сеньор Президент қабул қилмайди, қайтинг...

– Йўқ, йўқ, қабул қилади, йўқ, у мени қабул қилади, мен ҳуқуқшунос Карвахалнинг хотиниман... – У зобитнинг қўлидан чиқиб, олдинга югуриб кетди. Зобит тўхтанг деб буюрганча орқасидан чопди. Аёл оқшом шафағи хира ёритиб турган кичкина уйча олдига етиб борди.

¹ Ландо – тўрт кишилиқ, усти очик аравача.

– Эримни отишай деяпти, генерал!

Қўғирчоқ уйчага ўхшаган бу иморат айвонида баланд бўйли, қорамағиз, кийими бошдан-оёғигача зарипаклар билан безатилган киши қўлларини орқасига чалиштирганча хона бўйлаб танда кўярди. Аёл ҳаяжон ичида унга хитоб қилди:

– Эримни отишай деяпти, генерал!..

Орқасидан югуриб келган ҳарбий Президентни кўриш мумкин эмас деб, тинимсиз такрорларди.

Салобатли киёфада ярқироқ кийимлар кийган генерал кўполлик билан:

– Сеньор Президент қабул қилмайди, ҳурматли хоним, марҳамат қилиб тез жўнаб қолинг, – деди.

– Оҳ, генерал! Генерал! Эрим бўлмаса, мен нима қиламан? Энди аҳволим нима кечади? Йўқ, йўқ, генерал! У қабул қилади! Қўйиб юборинг, қўйиб юборинг! Мен ҳақимда хабар беринг! Эрим отилиш арафасида ахир!

Юраги дук-дук ураётгани эшитилиб турарди. Тиз чўкишига йўл қўйишмади. Илтижоларига кулоқ солишмади.

Қоронғиликда курук барглар шивирлашади, гўё юлиб, учириб кетадиган шамолдан кўрқиб қалтирашади. У қандайдир харракка йиқилиб тушди. Музюрак одамлар, юлдузларнинг совуқ милтираши. Сўлаги энтикиб, титраб-қақшаб турган энгагига ёпишади. У йиқилиб тушган харрак кўз ёшлари билан хўл бўлди, ўриндик гўё қайроқтошга айланди. Уни Президент турган ҳовлидан турткилаб ҳайдаб чиқаришади. Қоровулларнинг овозидан кўрқиб, сакраб туриб кетди. Колбаса, ачиган шароб, қарагай елимининг ҳиди таралди. Харрак денгиз оқизи кетган тахтадек қоронғуликда йўқ бўлди. У харракка ўхшаб чўкиб кетмаслик учун, тирик қолиши учун зулмат қўйнида тўхтовсиз гандираклаб юрди. Уни дарахтлар орасида турган соқчилар тутиб олдилар. Қўпол сўкиниб тўхтатдилар, кўндоқ билан туртдилар, яна юрмоқчи бўлганда милтиқ ўқталдилар. Ўнг томондагилар ялиниб-ёлборишига кулоқ солмаганда, чап то-

монга қараб қочди. Тошларга қоқилди, тиканли буталар орасидан ўтди. Бошқа муз қўриқчилар йўлини тўсди. У шафқат сўради, олишди, тиланчига ўхшаб қўлини чўзди ва сўзларига ҳеч ким қулоқ солмаётганини кўргач, яна бошқа томонга қараб қочди...

Дарахтларнинг сояси фойтун йўлига тушиб турибди; зинапояга зўрға етиб борган соя бахтини яна бир марта синамоқчи бўлган телба сингари орқага қайтади. Ҳайдовчи уйғонди ва жиловни тортиш учун чўнтагидан қўлини чиқарар экан, аёл берган тақинчоқларни тушириб юборишига сал қолди. Назарида, бир умр шу ерда тургандек туюлди; қачон келгани эсида йўқ. Зираклар, узуклар, билагузуклар... Аёл тихирлик қилиб ўтирармиди! У бир оёғини иккинчисига ишқалади, шляпасини бостириб қўйди ва тупурди... Карвахалнинг хотини ҳушини йўқотганча гандираклаб фойтун олдига келди. Ўриндиққа ўтирар экан, кучерга яна бир оз кутишни буюрди, балки уйдагилар эшикни очиб қолар. Ярим соат... Бир соат...

Фойтун товуш чиқармай қўзғалди; у ғилдираклар овозини эшитмадими ёки ҳамон жойида турибдими?..

Қиялаб кетган йўл жарлик ичига олиб тушади, кейин у шаҳарни излаб, ракета сингари юқорига интилади. Биринчи қора девор. Биринчи оқ уй. Қайсидир девор тешигини «Онуфриев» деб ёзилган тахтача билан тўсиб қўйишибди... Ҳамма нарса қайғуси атрофида айланаётганини сезди... Ҳаво... Ҳамма нарса... Ҳар томчи кўз ёшида юлдузлар олами. Қирқ оёқли шабнамлар томлардан тор йўлакларга томади. Томирларида қони қотиб бормоқда... Энди нима бўлади?.. Тобим қочмоқда... Аҳволим оғир... оғир!.. Эртага унга нима бўлади? Кейинчи? Индинига-чи? Ҳеч нарса ўзгармайдими?! Ўзидан сўрайди, ўзи жавоб беради... Индинига ҳам аҳвол шу...

Барча ўлганларнинг оғирлиги ерни тунги зулмат қўйнига судрайди, тириклар эса кундузги ёруғликка... Ўликлар сони тирикларникидан ортиб кетса, абадий тугамайдиган тун бошланади, тириклар кунни орқасига қайтариб келолмайдилар...

Фойтун тўхтади. Чўзилиб кетган кўча унинг учун шу ерда тамом бўлди, у турма олдида турибди, бунга шубҳа йўқ... У деворга қаттиқ қапишиб олди... Эгнида мотам либослари йўқ, аммо унда кўршапалак сезгиси пайдо бўлди... Кўркинчли, совуқ, жирканч; у деворга ёпишганча ҳеч нарсани ҳис қилмай қолди, мана, мана, ҳозир девордан акс садо чиқади. У мана шу ерда туриб, худди эрига ўхшаган, кўзи, лаби, оёқлари, боши, сочи, бармоқларида тирноқлари, оғзида тиши, тили, томоғи, халқуми бор одамлар ҳеч нарса бўлмагандек бемалол милтиқдан ўқ отиб ўлдиришлари мумкинлигига сира ишонгиси келмасди. Терисининг ранги, овозидаги оҳанглар эриникидек бир хил бўлган, кўрадиган, эшитадиган, ухлашга ётадиган, турадиган, севадиган, эрта-лаб ювинадиган, овқатланадиган, куладиган, юрадиган, ўйлайдиган, шубҳаланадиган одамлар отиб ташлашларини хаёлига сиғдириш ниҳоятда огир эди...

СЕНЬОР ПРЕЗИДЕНТ

Кара де Анхел Президентнинг шаҳар ташқарисидаги уйига тез етиб келиши ҳақида буйруқ олди. У Камиланинг қизиллашиб бораётган юзи ва тиниқлашаётган шиша кўзларига синчиклаб боқар экан, барча кўрқоқ судралиб юрувчиларга хос шубҳа остида қолди: борсаммикин ёки йўқми? Сеньор Президент ёки Камила, Камила ёки Сеньор Президент...

Яна у орқасида турган қовоқхона бекасининг бармоқларини қирсиллатаётгани ва илтижо оҳангига тўла овозини эшитди. Ахир Васкеснинг гуноҳидан кечишни сўраш имконияти пайдо бўлди-да. «Бораверинг, беморга ўзим қараб ўтираман...» Кўчага чиқиб оғир нафас олди. Фойтунга ўтириб президент хузурига жўнади. От туёқлари тош йўлда тарақлайди, ғилдираклардан бир хил товуш чиқади. «Қи-зил уй-ча», «А-сал-а-ри», «Вулқон»... У магазинлар номини бўғинларга бўлиб, диққат билан ўқиб борди; улар кундузгига қараганда кечаси яхшироқ кўринади. «Эл Гуа-да-ле-те»... «То-вуқ-лар ва

жў-жа-лар»... Баъзан кўзи шарқона номларга ҳам тушиб коларди: «Лон Лей Лон ва Ко»... «Хван Се Чан»... «Фу Хван Ен»... «Чон Чан Лон»... «Сей Ен Сей»... У генерал Каналес ҳақида ўйлаб кетди. Балки ундан бирон хабар келиб, шунга чақирибгандир? Бўлиши мумкин эмас? Нега мумкин эмас? Уни қўлга тушириб, ўлдиришгандир ёки... ўлдирилмагану, тутиб олишгандир?.. Ногоҳ чанг булути кўтарилди. Тореро буқани ўйнатгани каби шамол фойтун билан ўйнашарди. Ҳар нарса бўлиши мумкин! Шаҳардан чиққандан кейин фойтун худди қаттиқ ҳолатдан суюкликка ўтган модда сингари силлиқ кетди. Кара де Анхел тиззаларини кучоқлаб, хўрсиниб кўйди. Фойтун шовқини қадимий тангаларини сочиб оҳиста, хотиржам келаётган туннинг ҳисобсиз шовқинлари ичида кўмилиб кетди. У қушларнинг қанот қоқишини эшитгандек бўлди, куён думидек кичкина уйлар қаторидан ўтишди. Яримжон кўппак хуриб қолди...

Ҳарбий вазирнинг ёрдамчиси ўз кабинети эшиги олдида қаршилади, бир қўлини узатиб кўришар экан, иккинчиси билан чақмоқтошда сигаретини тутатди ва ҳеч нарса демай уни Сеньор Президент ётоғига етаклади.

– Генерал, – Кара де Анхел вазир ёрдамчисини қўлтиқлади, – хўжайин мени нимага чақирганини билсангиз керак?..

– Йўқ, дон Мигелито, хабарим йўқ.

Бир дақиқадан кейин гап нимадалигини тушунди. Ичкаридан чиқаётган бўғиқ қиқирлашни эшитиши биланоқ вазир ёрдамчиси жавобдан нега ўзини олиб қочганини англаб етди. Эшикдан мўралаб, думалок стол устидаги шишалар ўрмони, совуқ газаклар, агуакате салати ва қизил қалампирларни кўрди. Тартибсиз турган оромкурсилар манзарани янада тўлдиради. Қизил нақшлар билан безатилган хира дераза ойналари боғдаги чироқлардан тушаётган нур билан ўйнашади. Бошидан-оёғигача қуролланган зобитлар ва аскарлар

¹ Тореро – бука уриштирувчи киши.

² Агуакате – нокка ўхшаган мева.

кўриқчиликда туришибди – ҳар бир эшик олдида зобит, ҳар бир дарахт тагида аскар бор. Сеньор Президент ҳона ичкарасидан гандираклаб сузиб чиқди: оёғи остида ер рақсга тушади, боши узра шифт гурсиллайди.

– Сеньор Президент, – гап бошлади мулозим хизматга тайёрлигини билдириб кўйиш учун; у шартга тўхтатди.

– Ми-ни-стер... ва!

– Маъбуда ҳақида гапирмоқчимисиз, Сеньор Президент?

Ҳазрати олийлари ҳаққалаб столга яқинлашди ва мулозим ҳозиржавоблик билан тилга олган Минерва сўзига эътибор бермай бўқирди:

– Мигел, ароқни ўйлаб топган киши умрни узайтирадиган малҳам излаганини биласанми?..

– Йўқ, Сеньор Президент, мен буни билмайман, – пиоша-пиоша жавоб берди мулозим.

– Ажабо, шунинг учун у дунёдаги энг яхши нарса...

– Сеньор Президентдек юксак заковатли киши буни билмаса жуда ғалати бўларди, сиз адолат юзасидан айтганда, дунёдаги энг машҳур замонавий давлат арбобларидан бирисиз; мен билмасам, хижолатли жойи йўқ.

Ҳазрати олийлари атрофида рақсга тушаётган нарсалар ўз жойида турсин деб бир дақиқа кўзини юмди.

– Жим-м, мен кўп нарсани биламан.

Шу сўзлардан кейин кўли вискиларнинг қалин ўрмонига оғир йиқилди; у Кара де Анхелга қадах тутказди.

– Ич, Мигел... – томоғига бир нарса тикилиб, гапиролмай тўхтаб қолди. Мушти билан кўкрагига урди – йўғон бўйни ва пешонасида қон томирлари бўртиб кўринди, мулозим чакқонлик билан узатган сувдан бирикки хўплагандан кейин пишиллаб, ҳиқичоқ тутиб зўрға тилга кирди.

– Ха-ха-ха-ха! – бирдан хохолади у бармоғи билан Кара де Анхелни туртиб. – Ха-ха-ха-ха! Ўлим иси келади. – Яна жўшиб хохолади. – Ўлим иси келади... Ха-ха-ха-ха!..

Мулозим оқариб кетди. Қўлидаги қадах тўла виски чайқалди.

– Сень...

– Пр-р-резидент ҳаммасини билади, – ҳазрати олийлари гапини бўлди. – Ха-ха-ха-ха... Ўлим иси келаётганини сезади ва барча спиритларга ўхшаб телба-тескарилар айтган гапларга ишонади... Ха-ха-ха-ха!

Кара де Анхел бакириб юбормаслик учун қадахни лабига олиб борди ва вискини хўплади; бир дақиқа олдин кўзларида олов бор эди, бир дақиқа олдин хўжайинга ташланиб, томоғидан ғипна бўғишга, тилка-пора қилиб юборишга тайёр эди. Ҳозир елкасидан поезд босиб ўтса енгил бўларди. Ўздан нафратланиб кетди. Яна аввалгидек ювиндихўр итга айланди, ҳаётини яна асраб қолган туғма зийраклигига қойил қолди. Ғазабини яшириш учун сохта жилмайди, захар ичгандек юзлари шишиб кетди, ўлим эса қора духоба кўзларига тикилиб турарди.

Ҳазрати олийлари пашша овлар эди.

– Мигел, пашша тутишни биласанми?..

– Йўқ, Сеньор Президент...

– Эҳ, ҳа, ҳали се-е-ен... талвасага тушаяпсанми?.. Ха-ха-ха-ха!.. Хи-хи-хи-хи!.. Хо-хо-хо-хо!.. Хе-хе-хе-хе!..

У кулишни тўхтатмай пашша қувишда давом этди: кўйлаги шимидан чиқиб, осилиб қолди, тугмачалари, ботинка боғичлари ечилиб кетди. Сўлаги оқиб, кўзининг оқи сариқ тусга кирди.

– Мигел. – У овозини пастлатиб, ҳарсиллаб гапирди: – Мигел, «пашша овлаш» ёқимли, аммо оддий нарса; фақат сабр-тоқат керак. Мен қишлоқда – болалигимда шу ўйинни ўйнаб, пул ишлар эдим.

Қадрдон қишлоғини тилга олар экан, қошларини чимирди, пешонасига соя тушди, орқасида турган Республика харитасига ўгирилиб, қишлоғининг номи ёзилган қора нуқтани мушти билан урди.

Хотирасига болалигида юпун, ниҳоят даражада юпун кийиниб чопиб юрган кўчалари, ўсмирлигида бир бурда нон учун ишлаган кезларида бадавлат оилалардаги тенгдошлари маишат қилиб, давру-даврон сураётганини

кўриб эзилганларини эслади. У ҳамқишлоқлари – майда одамлар орасида ботқокка ботиб, шамол ғириллаб турган хароб кулбада ҳаёт кечиргани, тунларда хира шам ёруғида ўқигани, онасининг ғариб қиёфасини эслади. Яна у учинчи тоифали адвокат хонасида катта ишларни бажариб юрган ҳамкасблари нафратланадиган сотқин аёллар, қиморбозлар, олибсотарлар, от ўғрилари даврасида ўтирган кезларини эслади.

У шахт билан бир неча қадахни бўшатди. Қизарган, халтадек осилган юзида бир нуқтага тикилиб қолган кўзлари, кичкина қўлидаги тирноқлари ялтиради.

– Аблахлар!

Мулозим уни қўлтиғидан тутди. Сеньор Президент адашган нигоҳлари билан хонага назар солди – атрофи мурдага тўла эди ва: – Аблахлар! – деб бақирди. Сўнг овозини пасайтириб қўшимча қилди:

– Мен Парралес Сонриентени яхши кўрар эдим, ҳамон яхши кўраман, уни генерал қилмоқчи эдим, чунки у ҳамюртларимнинг жиловини тортиб қўйди, ҳаммасини бўғиб ташлади, елкаларида қамчи ўйнатди, агар онам бўлмаганда менга қилган зуғумлари учун битта қўймай қириб ташларди. Ҳаммасига чидаб келдим. Сабаби, ўзимга маълум. Аблахлар!.. Мен кечирмайман, ҳаётимга ҳар томондан таҳдид бўлиб турган кунларда, яқин дўстларим ташлаб кетаётган, душманларим кўпайиб турганда уни ўлдиришганини кечира олмайман... Йўқ, йўқ, Арк пештоқидан ном-нишон қолдирмайман...

Сўзлари тойғоқ йўлдан кетаётган фойтун сингари лабидан сирпаниб чиқарди. У қорнини чангаллаб, мулозимнинг елкасига суянди – томирлари зарб билан урар, шамоллаган кўзлари ёнар, аранг нафас оларди – шу лаҳзада оғзидан пўртахол рангидаги суюқлик оқиб тушди. Вазир ёрдамчиси тоғора кўтариб югуриб келди (унинг тагига Республика герби зарб қилинган эди). У қайт қилиб бўлгандан кейин – мулозимнинг эгнида куруқ жой қолмади – иккаласи Президентни қўлтиғидан ушлаб, ётар жойига олиб бордилар.

У йиғлаб:

– Аблахлар!.. Аблахлар! – деб такрорларди.

Ташқарига чиқишлари билан вазир ёрдамчиси шивирлаб хушxabар етказди:

– Табриклайман, дон Мигелито, табриклайман. Сеньор Президент сизнинг никоҳингиз ҳақида газетада мақола чиқаришни буюрди. У биринчи куёвжўрангиз бўлишга розилик билдирди.

Улар даҳлизга чиқишди. Вазир ёрдамчиси овозини кўтарди:

– Дастлаб у сиздан қаттиқ хафа бўлди. Парралес Сонриентега дўст бўлган киши, деди у менга, Мигелга ўхшаб иш қилмас эди; нима бўлганда ҳам у рақибимнинг қизига уйланишдан олдин мен билан маслаҳатлашиши керак эди, деди. Уни олдида сизни қоралашга кўп ҳаракат қилишди, Мигелито. Мен доим ёнингизни олдим, севги одамни мафтун қилади, йўлдан чиқаради, телбага айлантиради, адаштиради деб ишонтирдим.

– Сиздан миннатдорман, генерал.

– Шумтакани қара-я, – вазир ёрдамчиси ҳазил оҳангида гапирар экан, хохлаб кулди ва дўстларча елкасига қўл ташлаб, ўз хонасига етаклади.

– Қани, бу ёққа келиб, газета билан танишиб кўрингчи!

Сеньорнинг суратини Хуан амакисиникидан олдик. Жуда яхши чиқди, дўстим. Жуда яхши!

Мулозим газета саҳифасини столга ёзди. Куёвжўралар рўйхатида Ҳазраги олийларидан ташқари инженер дон Хуан Каналес ва укаси дон Хосе Антонио ҳам бор эди.

«Юқори жамятда тўй. Кеча кечкурун соҳибжамол сеньорита Камила ва сеньор дон Мигел Кара де Анхелнинг никоҳ кечаси бўлиб ўтди. Қўл кўювчи ҳар икки томон... – у таклиф этилганлар рўйхатини кўздан кечирди, – ... Олий қароргоҳда ўтказилган тўйда куёвжўра, Республиканинг Қонуний раҳбари, Сеньор Президент ҳамда сеньорлар, давлат вазирлари, генераллар (у рўйхатни тўла ўқиб ўтирмади) ва келиннинг қариндошлари дон

Хуан Каналес ва шу фамилиядаги дон Хосе Антонио-лар қатнашди. «Эль Националь» бугунги сонда янги куёв-келинни табриклар, сеньорита Каналес суратини босиб чиқаради ва уларга улкан бахт-саодат тилайди». У кўзини қаерга яширишни билмай қолди. «Верден остонасида жанглар давом этмоқда. Бугун кечкурун немис кўшинлари ашаддий ҳужумга ўтиши кутилмоқда...» У телеграф хабарлари босилган саҳифадан нигоҳини узиб, Камила сурати тагидаги қайдларни ўқий бошлади. Дунёдаги ёлғиз суюқлиси кўпол майнавозлик қурбонига айланиб рақсга тушар, атрофидагилар эса сакраб ўйнашарди.

Вазир ёрдамчиси газетани олди.

– Қараб кўзингга ишонмайсан, шундай эмасми, бахтиёр бола?

Кара де Анхел жилмайди.

– Аммо, ошнам, кийимингизни алмаштирмасангиз бўлмайди, мени фойтунимни олинг..

– Бениҳоя миннатдорман, генерал.

– Аравакашга айтинг, сизни тез олиб бориб, зудлик билан олдимга қайтиб келсин. Табрикларимни қабул қилинг, хайрли тун. Э, тўхтанг! Газетани олиб кетинг, сеньора ҳам кўриб қўйсин, рафиқангизни садоқатли дўстингиз номидан табриклашни унутманг.

– Ҳаммаси учун катта раҳмат, хайрли тун.

Мулозим ўтирган икки шарпа – от қўшилган фойтун товуш чиқармасдан соя сингари учиб кетди. Қалампиргул хиди анқиб ётган экин экилмаган дала-ларда чирилдоқларнинг хониши бошланган, иссиқ оқшом кўйнида маккажўхорилар, шудринг кўнган ўтлоқлар, жасмин ўсиб ётган қўралар билан ўралган боғлар ҳорғин мудрайди.

– ... Ҳа-а, агар яна мени мазах қилса, бўғиб... – хаёлида жонланган кўкрагига президент лентаси осилган совуқ жасад, рангпар япалоқ юз, қайрилган оппоқ енгидан чиқиб турган бармоқ учлари, қонга ботган лакланган ботинкани ёнида ўтирган ҳайдовчи ҳам кўриб қоладигандек қўркиб кетди.

Фойтуннинг тебраниши исёнкор фикрларини бўғиб қўйди... У ўзини турмада ҳаракатсиз ўтирган, қотиллик манзарасини хаёлида жонлантириб, миясида жунбушга келган бўронни жиловлашга уринаётган маҳбус ўрнига қўйиб кўрди. Томирларида қон гупирди. Тоза тун ҳавосига юзини тутиб, тер ва кўз ёшидан ҳўл бўлиб кетган дастрўмоли билан баданидаги хўжайиннинг қусуғини артишга тутинди. Уни ичида лаънатлар ва ғазаби қайнаб йиғлар эди. «Оҳ, қани энди юрагимга ёпишиб қолган таҳқирловчи хохолашларни сидириб ташлай олсам!..»

Шиддат билан чопиб ўтган фойтун уларни босиб кетишига сал қолди. Унда бир зобит ўтирарди. Отлар чанг булутларини кўтариб шаҳарга қараб қуюндек учмоқда. «Қироличага шоҳ!» – ўйлади Кара де Анхел ўзича. Фойтун юлдуз учиб ғойиб бўлган томонга қараб елиб боради. Зобитга Сеньор Президентнинг маъшуқаларидан бирини олиб келиш топширилган. У ўзини худо юборган элчидек тутлади.

Марказий вокзалда шовқин тинмайди: вагонлардан яшиқларни бўшатишади, қизиб кетган локомотивлар акса уради. Кўчаларда маст-аластлар гандираклайди, айвонда яшил панжарага таяниб турган занжи кўринади, ғижирлаб бораётган фойтунда юзлари мағлубиятдан кейин совиб, тўнгиб қолган замбаракни эслатадиган паршон, афтодаҳол киши жим кетиб боради.

ЖУМБОҚНИНГ ЕЧИМИ

Карвахалнинг беваси уйма-уй дайдиб юради, ҳамма жойда уни совуқ қаршилашади, эрининг ўлими муносабати билан икки оғиз ҳамдардлик билдиришдан қочишади, бир балоси чиқиб, ҳукуматга ёмон кўринмайлик, деб қўрқишади, ахён-ахёнда оқсоч аёллар деразадан қараб дағаллик билан кичқиришади: «Сизга ким керак? А-а! Жаноблар кетишган...»

Бундай ташрифлар пайтида баданига ёпишган музлар уйига қайтгандан кейин эрийди. Эрининг су-

ратини олдига қўйиб хўнграб йиғлайди. Уйида кичкина ўғли ва карқулоқ энага бор. Энага ҳар дақиқада ўғлига: «Энг муҳими, отангни унутма, қолганлари туҳум пўчоғига арзимайди», – деб гап уқтиради. Хонадаги тўтикуш тинмай жаврайди: «Яхши тўти, Португалиядан келтирилган, патлари яшил, ҳеч қандай тақинчоғи йўқ! Қўлингизни беринг! Салом, ҳуқуқшунос! Тўти, қўлингизни бер! Қузғунлар яқинлашмоқда. Куюнди ҳиди келади!.. Вой-й!» У эримнинг жасадини беришсин деб Президентга мурожаатнома ёзиб, имзо тўплашга уриниб кўрди, аммо бу ҳақда бировга гапиришдан кўрқди; ҳамма ерда маънодор йўталиб совуқ қаршилашди... Қора рўмолига ўралиб, ўз имзосидан бошқа ҳеч нарса-сиз қурук қайтди.

Саломлашмаслик учун ундан кўзларини олиб қочишарди, остонада қаршилашар, одатдагидек: «Марҳамат, ичкарига киринг», деб таклиф қилишмасди; унга даволаб бўлмайдиган, вабодан, сариқ иситмадан, қашшоқликдан ҳам оғир дардга чалинган кишидек муомала қилишар ва буни онгига сингдиришга ҳаракат қилишарди, шунга карамай, «имзосиз хатлар» йиғлашарди, карқулоқ оқсоч ҳар гал қоронғи ва ташландиқ ошхона эшигига қистириб кетилган хатни топиб келганда шундай дер эди. Қинғир-қийшиқ ҳарфларда ёзилган қоғозлар туи қоронғисида пайдо бўлиб қоларди, улар орасида биронта ҳам уни «муқаддас», «жафоқаш», «айбсиз қурбон» деб улуғлаган, бахтиқаро эрини кўкларга кўтарган ва полковник Парралес Сонриенте амалга оширган даҳшатли жинойтлар батафсил қайд этилган хатлар йўқ эди.

Эрталаб эшик тагида яна иккита имзосиз хат топилди. Оқсоч уларни хўл қўллари билан ифлос қилмаслик учун этагида олиб келди. Биринчи хатда шундай ёзилганди:

«Сеньора, мен мен жудаям ёқимли бўлмаса ҳам сизнинг мусибатзада оилангизга чуқур эҳтиромимни билдириб, сизнинг эрингиз, фидойи фуқаро, ҳуқуқшунос Абел Карвахел сиймоси менда қанчалик чуқур таассурот қолдирганини маълум қилмоқчиман. Аввало, буни

эҳтиёткорлик юзасидан, ҳар қандай қоғозга ҳам ишониб бўлмайди, амалга оширишга ижозат бергайсиз. Вақти келиб сизга ҳақиқий исм-шарифимни маълум қиламан. Менинг отам ҳам полковник Парралес Сонриенте томонидан йўқ қилинган одамлардан биридир. У дўзахда ёнишга лойиқ, лаганбардор, мунофиқ кимса бўлиб, бунақа нусха тарихда кам топилади. Қилмишларини қачонлардир ёзишга қўл урган киши перосини илон заҳарига ботириб олиши даркор. Менинг отам бундан кўп йил илгари йўлда ёлғиз кетаётган пайтда бу разил кўрқоқ қўлида ўлган. Биз, табиийки, бу ҳақда ҳеч нарсани билган эмасмиз. Агар бир номаълум киши имзосиз хат йўллаб, даҳшатли қотиллик ҳақида хабар бермаганда, бу иш ёпиқлигича қолиб кетар эди. Мен эрингиз, олийжаноб инсон, қаҳрамон, ўз фуқаролари қалбида ҳайкал ўрнатган одам Парралес Сонриенте йўқ қилган қурбонлар қасоси учун (бу борада турли тахминлар бор) курашган деб аниқ айта олмайман, аммо ҳар ҳолда сизга тасалли берадиган бир неча сўз айтишни ўз бурчим деб биламан ва сеньора, сизни ишонтира оламанки, биз, ҳаммамиз эрингизнинг ўлими учун биргаликда мотам тутамиз, чунки у шимолий америка олтиниға сотилиб, ватанимизни қон ва балчиққа қораётган погон таққан кўп сонли қароқчилардан бирини йўқ қилди. Қўлингизни ўпаман. Крус де Калатрава».

У руҳсиз, мажруҳ, ҳамма нарсага лоқайд, тўшакда ўликдек чўзилиб ётар, фақат кичик столчадаги биронта буюм керак бўлганда қўлини узатар, эшик ғичирлаб очилса, хона супурилса ёки бошқа биронта тик этган товуш эшитилса, чўчиб тушарди. Зулмат, сукунат, бўшлиқ ўз ёғида қовурилиб, ёлғиз қолиш истагига жуда мос келар, эри ўлганидан кейин нариги дунё ҳақидаги ўйлар юраги ва бутун вужудини эгаллаб борар эди.

«Мухтарам сеньора, – иккинчи имзосиз хатни овоз чиқариб ўқий бошлади, – дўстларимдан бирининг хабар беришича, эрингиз отилган куни сиз турма дево-рига қулоғингизни қўйиб, ўқ овозларини санаб турган экансиз. Тўққизта ўқ узилди, аммо сиз уларнинг қайси

бири худо ярлакагур ҳуқуқшунос Карвахални тириклар дунёсидан юлиб олганини билмайсиз. Мен ўзга ном билан — бизнинг кунларимизда қоғозга ишониб бўлмайди — дилингизга озор етказмай деб, узоқ иккиланишлардан кейин ўзим билган нарсаларни сизга маълум қилишга қарор қилдим, сабаби, мен ана шу қонли жиноятга гувоҳ бўлган эдим. Эрингиз оппоқ оқарган сочлари кенг пешонасига тушиб турган озғин, қорача кишидан кейин борар эди. Мен шу пайтда ҳам, ҳозир ҳам бу кишининг исмини била олмадим. Ич-ичига ботиб кетган, ёш тўла кўзлари шунча азоблардан кейин ҳам мулойим ва ювош боқар эди. Ҳуқуқшунос оёқларини судраб, қоқилиб, кўзларини ердан узмай изма-из борар, чамаси у ҳеч нарсани кўрмасди, пешонасидан тер чиқиб кетган; худди юраги отилиб чиқиб кетадигандек бир қўли билан кўкрагини чангаллаб олганди. Ҳовлига чиқиб, қаршисида бир тўда аскарни кўргач, яхшилаб билиш учун бўлса керак, қўлининг орқаси билан кўзларини ишқалади. Эгнида ранги ўнгиб кетган калта костюм бор эди; камзулининг энги тирсагигача келар, шими эса зўрға тиззасига етарди. Ҳукм қилинганлар энгил-бошларини турма каталакларидида қолганларнинг уринган, эски, йиртиқ кийимлари билан алмашиб олишар ёки бағрикенглик қилиб турма назоратчиларига беришарди. Ёқасиз йўл-йўл қўйлақларга биттагина тугма қадалганди. Ҳаммаси оёқяланг. Ярим яланғоч шерикларини кўриб анча тетиклашди. Ўлим ҳукми ўқилгандан кейин у бошини кўтариб, найзаларга ғамгин назар солди ва нималардир деб аста пичирлади. Ёнида турган қария гапирмоқчи бўлди, аммо зобит қиличи билан таҳдид қилиб, сўзлашга йўл қўймади.

Шу аснода турма деворларидан акс-садо қайта бошлади: «Миллат номи билан!..» Бирин-кетин тўққизта ўқ овози янгради. Мен беихтиёр бармоғим билан санаб турдим. Шу пайтдан бери ғалати туйғудан кутула олмаяман: битта бармоғим ортиқча экан. Кўзлари юмук маҳкумлар жон талашиб типирчилашар, ўлим чангалидан кутулишга уринишарди. Тутун пардаси бизни бир

тўда одамлардан ажратиб қўйди; улар йиқилаётиб у дунёга ёлғиз кетмаслик илинжида беихтиёр шеригини ушлашга ҳаракат қиларди. Яраланганларни тинчителиш учун кечикиб отилган ўқлар хўл коэтильо гунчасига ўхшаб жимгина ёриларди. Эрингизнинг омади бор экан — биринчи ўқдаёқ қийналмай ўлди. Тепамиздаги қўл етмас кўм-кўк осмон аранг эшитилаётган кўнғироқлар жарангига тўлди. Ҳарбий прокурор мурдаларни кўмишга буюрганини эшит...»

Каттиқ ҳаяжон ичида у қўлидаги қоғознинг орқасига қаради: «эшит...» Бошқа ҳеч нарса ёзилмаган эди, бошқа бетда ҳам хат кўккисдан узилиб қолганди. Бир неча марта ўкиб чиқди, конвертга қаради, тўшагини ағдариб кўрди, ёстиклари остини титкилади, полдан, стол устидан қидирди, эри қаерга кўмилганини билиш умидида қайсарлик билан қайта-қайта излади.

Хонада тўтиқуш чириллар эди: «Португалиядан келган яхши тўти, патлари яшил, тақинчоқлари йўқ! Мана, ҳуқуқшунос келяпти! Ур-ра, яхши тўти! Ёлғон гапирсанг, билиб гапир! Йиғламайман, эслаб юраман!»

Ҳарбий прокурорнинг оқсочи бевани эшик олдида қолдириб, бутун хонани бошига кўтариб вағиллашаётган икки аёл ёнига қайтди.

— Ҳей, яхшилаб эшит, — қичкирди улардан бири, — ортиқ кутиб ўтирмайман. Билиб қўй, ўзидек совуқ ҳарракда музлаб кутиб ўтирадиган хуштори эмасман! Кириб айт, «Янги уй»даги аёл учун олган ўн минг песони яхшиликча қайтариб берсин. Уни текингаям олмас эдим, гапига учиб, олиб келишим билан ўликдек ағдарилди. Унга айт, охириги марта огоҳлантираяпман; энди тўғри Президентга шикоят қилиб бораман.

— Юринг, донья Чон, кизишманг, шу қари ювиндихўр билан гап талашиб ўтирасизми?

— Сеньорита... — эътироз билдирмоқчи бўлди оқсоч, аммо сеньорита уни шартта тўхтатди:

¹ Коэтильо — дуккаклилар оиласига кирадиган гул.

– Жим-м, сенга гап борми?

– Мен айтганимдай етказ; кейин нега огоҳлан-тирмадинг деб валдираб юрмасин; донья Чон бир қиз билан келди, кутиб ўтирди, ўтирди, кейин кетиб қолди, пулни тахт қилиб қўйсин, деб буюрди, бўлмаса ўзидан кўрсин деди, деб айт..

Ўз ғамига ботиб ўтирган Карвахалнинг беваси бу машмашани пайқамади.

Қора мотам либосидан фақат юзи кўринарди, холос. Оқсоч елкасига туртиб ичкарига чорлади. У хонага кирди. Бева гапга тушди, у зўрға тутилиб-тутилиб сўзларди, гапи худди ўлгудек толиққан нотикнинг бир маромдаги гулдирашига ўхшарди.

– Яхши сенъора, ёзиб келган хатингизни менга қолдилинг. У келиши билан қўлига тутқазаман, ҳозир келиб қолиши керак. Ҳамма гапларингизни айтаман; балки бир натижа чиқиб қолар.

– Барча азиз авлиёлар ҳурмати...

Каноп шим ва кўйлак кийган бир киши елкасига милтиқ осган, белига ханжар ва ўқдон осган кўриқчи-аскар ҳамроҳлигида эшик олдига келди, у ташқарига чиқаётган Карвахалнинг бевасига урилиб кетаёзди.

– Кечирасиз, – мурожаат қилди у оқсочга, – шафқатпаноҳ уйдаами?

– Йўқ, ҳали келмади.

– Уни қаерда кутсам бўлади?

– Анови томонга ўтиринг; аскар ҳам ўтириши мумкин.

Маҳбус ва кўриқчи оқсоч хушламайгина кўрсатган темир харракка индамай бориб ўтирдилар.

Хонада хушбўй ҳидли гуллар кўп эди. Шийпонда мушук изғийди. Қафасга қамалган майна тиним билмай ўзини симга уради. Тўхтовсиз оқаётган сувнинг шариллаши эшитилади.

Прокурор калитларини жаранглатиб эшикни очди, уларни чўнтагига яшириб маҳбус билан аскарнинг ёнига келди. Иккаласи ўрнидан турди.

– Хенаро Родасми? – сўради у ва бурнини жийирди. Ҳар гал кўчадан кирганда мушукнинг хиди урилгандай туюлади.

– Худди шундай, сеньор.

– Қўриқчи испан тилини тушунадими?

– Жуда ёмон, – жавоб берди Родас ва аскарга ўгирилиб сўради:

– Кастилия тилини биласанми?

– Оз-моз.

– Унда, – буйруқ берди прокурор, – сен яхшиси, шу ерда қол, бу сеньор билан ўзим гаплашаман. У чикқунча кутиб ўтирасан; унда ишим бор.

Родас кабинет эшиги олдида имирсилаб қолди. Прокурор киришга рухсат берди; курол-яроғлари – револьвер, ханжар, кассет ва қуйма қўрғошинни китобу қоғозлар уюлиб ётган стол устига қўйди.

– Ҳукмдан хабаринг бўлса керак?

– Ҳа, сеньор, энди...

– Агар адашмасам, олти йилу саккиз ой.

– Аммо, сеньор, мен Лусио Васкесга шерик эмасман: бу ишга аралашганим йўқ, қасам ичаман! Кўз очиб-юм-гунимча Пелеле Арк зинапояларидан ағанаб тушаётган эди, ҳаммаёғи қон, жони ҳалқумида. Мен нима қилар эдим! Қўлимдан нима келарди?! Шундай буюрилган экан. Шундай буюрилган, деди у.

– Худо уни жазолади.

Родас бошини кўтариб, прокурорга қаради, эшитганларига ишонмасдан, унинг юзидан уқиб олмоқчи бўлди. Жим қолдилар.

– У ёмон одам эмасди... – овозини пасайтириб, хўрсинди Родас. Икки оғиз сўз билан дўсти хотирасини ёд этмоқчи бўлди; юраги зарб билан тепиб, совуқ хабарга муносабатини билдирди, энди тақдирга тан беришдан бошқа илож йўқ... Нима қила олардинг?!

– Духоба лента деб атардик биз уни, бўйи паст, омадли, ёқимтой эди, одамларга фойдаси тегарди...

– Тергов материаллари уни асосий айбдор, сени шерик деб исботлади.

– Аммо ҳимоячи умуман гапирмади-ку.

– Бу иш ҳақида Сеньор Президентнинг фикридан хабари бор эди. Васкесга ўлим ҳукми, сенга оғир жазо беришни сўраган киши аслида шу ҳимоячи эди.

– Бечора Васкесни омади юришмади, худога шукур, ҳар ҳолда мен валақлаб юрибман.

– Ҳатто чиқиб кетишинг мумкин; сенга ўхшаб сиёсий жиноятга шерик бўлгани учун қамоққа олинганлар Сеньор Президентга керак. Яқин дўстларидан бирини кузатиб юриш лозим, у Президентга хиёнат қилаётгани ҳақида маълумотлар бор.

– Ҳизматга тайёрман...

– Сен дон Мигел Кара де Анхелни танийсанми?

– Йўқ, фақат исмини эшитганман. Генерал Каналеснинг қизини шу олиб қочган, дейишади.

– Худди ўзи. Уни адашмай таниб оласан, у жуда чиройли, баланд бўйли, қадди-комати келишган, қўзлари қора, юзлари оппоқ, сочлари ипакдек, Иблиснинг ўзи. Ҳукумат у қандай ишлар билан шуғулланаётганини, кимникига боргани, кўчада кимга таъзим қилгани, эрталаб кундузи, кечкурун қаерда бўлганини билиши керак.

Хотинини ҳам кузатасан. Йўл-йўриқ ва пулни ўзим бераман.

Эсини йўқотиб қўяёзган маҳбус прокурорнинг қўлини ўпишга интилди, у эса гапириб бўлгач, столдан ручка олди ва маъбуда Фемида тантанали равишда рағбатлантириб турган сиёҳдонга ботириб, унга узатди.

– Бу ерга қўл қўй: эртага озодликка чиқараман. Нарсаларингни тайёрла, эртага чиқасан.

Родас қоғозга қўл қўйди. Қувонч олов оқимга айланиб баданига ёйилди.

– Ўла-ўлгунимча сиздан миннатдорман, – деди у хонадан чиқар экан. Аскарни туртди, бўйнига туширишига сал қолди, эшикка қараб юрар экан, жаннатга кираётгандек яйраб қадам ташлади.

Прокурорнинг қувончи униқидан кам эмасди. У Родас қўл қўйиб кетган хатга ҳузурланиб қаради. Унда шундай ёзилган эди:

“Мен фоҳишахона эгаси, Олтин тиш деб аталувчи Концепсьон Гамусинодан менга етказган маънавий ва моддий зарарни қоплаш учун берилган ўн минг песони олдим. У менинг хотиним, сеньора Федина де Родасни йўлдан уриб, уни ва ҳокимиятни алдаган. Ишга қабул қиламан деб ишонтирган ва ҳеч қандай розилигини олмай туриб, фоҳишага айлантирмоқчи бўлган. Хенаро Родас».

Эшик орқасидан оқсочнинг овози эшитилди:

– Кирсам бўладими?

– Киравер...

– Бирон нарса керак эмасми, деб сўрагани келдим. Шам олай деб дўконга бормоқчи эдим, сенга айтиб қўяй, икки аёл келиб қолди, анови суюқ оёқлар уйдан, менга дўқ қилишди, айтиб қўй, агар ўн минг песони қайтариб бермасанг, Президентга бориб шикоят қиламиз, дейишди.

– Хўп, яна нима гап бор?.. – прокурор ҳорғин қиёфада полга эгилиб почта маркасини олар экан, чўзиб гапирди.

– Яна мотам либоси кийган сеньора келди, анави отилганнинг хотини бўлса керак...

– Қайси бириники?

– Сеньор Карвахал...

– Нима керак экан унга?

– Бечора мана бу хатни қолдирди. Эри қаерга кўмилганини билмоқчи бўлса керак...

Прокурор истар-истамас чеккаларига қора хошия ўралган қоғозга кўз югуртирди. Оқсоч давом этди:

– Сенга ростини айтсам, мен унга билиб қўяман деб ваъда бердим; унга ачинаман, бечора кўнгли тўла умид билан кетди.

– Сенга минг марта айтдим: дуч келган одам билан йиғламсираб муомала қилаверма деб, бу менга ёқмайди. Одамлар бекорга умидвор бўлмасин. Қачон сен одамларни умидвор қилиш ярамайди деган фикрни миянгга қуйиб оласан? Ҳамма билиб қўйсинки, бундай лавозимда фақат буйруқни бажарган одам узокқа боради. Сеньор Президент амал қиладиган биринчи қоида – ҳеч қандай

умидга ўрин қолмасин, босиш, янчиш, йўқ қилиш керак. Ўша сеньора яна келганда қоғозни қайтариб бер: афсус, эри қаерга кўмилгани номаълум...

– Майли, майли ҳаяжонланаверма, ўзингга ёмон бўлади, мен унга шундай деб айтаман. Уларга ҳам, сени ишларингга ҳам худо ёр бўлсин.

У хатни кўтариб, оёғини судраб босганча, узун этагини шилдиратиб чиқиб кетди.

Ошхонага киргач, шафқат сўраб ёзилган қоғозни гижимлаб оловга ташлади...

КЎР КЎЗЛАРНИНГ ОЧИЛИШИ

Камила эрини ушлаб ва хассага таяниб хона ўртасига гача келди. Мушуклар ва кўкнори хиди сезилиб турган уйга катта эшикдан кирилади. У тузала бошлагандан кейин баъзи-баъзида кўчага қараган дераза олдига ўтказиб қўйишади, кичкина эшикчадан ичкари хонага кирилади. Қорачиғида куёш жилоланади ва ўпкаси кўрғошиндек оғир хавога тўлади, Камила ўзидан сўрайди: нахотки юраётган ўзи бўлса? Товонлари ўзиники эмас, йирик, оёқлари худди ясаб қўйилгандек. Худди бошқа дунёда юргандек кадам босади, кўзлари очик, аммо ўзига тегишли эканини сезмайди, дунёга янги келган чақалоққа ўхшайди. Ўргимчак тўри шарпалар изини бекитди. У ҳаётдан кетмай туриб ўлди, унутилиб кетгандек бўлди, мана энди қайта жонланмоқда, тушлари ўнгида кўраётганлари билан қоришиб кетди, қаттиқ уйқусирамоқда. Отаси, кадрдон уйи, кекса Чебелино «аввалги умри»да қолди. Эри, вақтинча кўчиб келган уйи, хизматкорлар янгидан бошланган ҳаётига дахлдор. Хонада ўзи ҳаракат қиляпти, айни замонда у ўзи эмас. Бошқа бир дунёдан, бошқа бировнинг ҳаётидан чиқиб келгандек туюлади. У гапирганда олис ўтмиш ҳассасига таяниб турган одамга ўхшайди. Бир пайтлар хаёлларига ҳамроҳ бўлган, ҳозир йўқолиб, кўринмай кетган буюмларнинг кўпчилиги ёлғиз қолган пайтларида олдинги «мен»ига қўшилиб, ғойиб бўлади; боши музлайди, кўллари шалвираб қолади.

Кун сайин у қувватга кириб боради, аммо касаллик давом этарди, тўғрироғи, эрининг бўсасидан бошқа – бир марта юзидан ўпган эди – оламдаги ҳамма нарсага лоқайд, бефарқ қарайди. Бу бегона дунёда фақат у ёлғиз мадақори бўлиб қолган, уни бир лаҳза ёнидан узоқлатгиси келмасди.

У ерга ёғду сочадиган ой нуруни ва юлдузлар орасида сайр этиб юрадиган ойнинг ўзини, вулкондек қайнаб чиқадиган олтин булутларни жуда ёктирар эди.

Кара де Анхел юпқа оқ матодан кийим кийган хотининг қалтираётганини сезиб қолди. У совуқдан қалтираётган одамга эмас, фариштага ўхшар эди – уни ҳар қадам босганида авайлаб, аста-секин тўшагига олиб борди... Нақш ўйилган фаввора... Осуда беланчак... Сокин беланчакдек жилдираётган жилға... Хўл гултуваклар... Мумга ўхшаган гуллар... Ой ёғдуси ёритган суратлар...

Улар девор орқасидан гаплашиб ётдилар. Ёндош хоналарни кичкина эшик туташтириб туради.

Кара де Анхел устара, чўтка, сочиқ осиладиган илгич ёнидаги столга терилган атир шишачалар ҳақида гапирар ва ҳамон кимсасиз оролдек туюлаётган уйга сокин оилавий хотиржамлик, яқинлик, ишонч руҳини олиб киришга ҳаракат қилар, қўшни хонага кириладиган кичкина эшикча борлигини сездирмасликка уринар эди.

Кейин оғир кийимларини ечиб, ўзини тўшакка ташлади ва ҳар иккаласини ўз қаърига тортиб кетаётган сирли қисмат тўлқинлари ичида ғарқ бўлиб, узоқ вақт қимирламай ётди. У дастлаб қизни куч билан бўйсундирмоқчи эди, аммо ҳеч қутилмаганда юрагига севги бостириб кирди. У ниятидан қайтди. Уни қариндошларига олиб борди, аммо улар ўз жиянларини қабул қилишмади. Чорасиз қиз яна унинг ихтиёрида қолди, агар матал тўғри бўлса, кесилган калладаги соч учун йиғлашмайди – уни осонликча ўзиники қилиб олмоқчи бўлди, Камила буни сезиб, қочиб кетишга уринди. Касаллик панд берди. Бир неча соатдан кейин

аҳволи бутунлай оғирлашди. Хаёт-мамот кураши бошланди. Ўлим сиртмоғи сиқиб келарди. Дастлаб тақдирга тан бермоқчи бўлди, аммо бу оний ҳолат тез ўтиб кетди, у табиатнинг қаттол кучларига қарши тура олди. Айнан ана шу ўлим таҳликаси туфайли ўзини мардона тутди, хотиржамликка эришди, ниҳоят, қисмат уларни бирлаштириб, бир-бирига қаттиқ боғлаб қўйди.

Камила чақалоққа айланди — ўзи юролмай қолди; кейин гўдак сингари ўрнидан туриб илк қадамларини ташлади. Бора-бора оз-оздан юзига қизил югуриб, баданига куч-қувват кирди, ҳар гал йигитни кўрганда саросимага тушар, вужуди қизиб, ўзини йўқотиб қўярди; чунки у йигит вақти келиб эрига айланиши мумкинлигини асло хаёлига келтирмаган эди.

Кара де Анхел каравотдан сакраб турди. Камила билан уни битта хато иш ажратиб турганини ҳис қилди, бунда иккаласи ҳам айбсиз, ўртадаги никоҳ учун иккаласи ҳам розилик билдирмаган эдилар. Камила кўзларини юмди. Йигит ойна томонга ўтди.

Ой паст учаётган булутлар орасида бир кўриниб, бир ғойиб бўлар эди. Кўча оқ суяклар дарёсига ғарқ бўлган, уларнинг устида қора соялар кўприкдек осилиб туради. Ҳамма нарса рангсиз, бўёғи ўчган эски суратга ўхшайди. Сўнг яна олтин бошоқлар сочилди. Ва ногоҳ бир катта кўз қобоғи бошқа қобоклар ўйинини тўхтатиб қўйди. Унинг вулқондан ажралиб чиққан улкан киприги илонга ўхшаб тунукалар қалқони устидан секин судралиб ўтди; ҳамма нарса мотам зулмати кийимини кийди. Тун қушлари саросимага тушиб, нола кўтариб сарвдан-сарвга учиб-қўндилар, соатлар чиқиллаб занг чалди. Ой осмонга бўй чўзган вулқон орқасига беркинди, зулмат келинларнинг шолрўмолига ўхшаб уйни ўраб олди. Кара де Анхел деразани ёпди. Камила ётоғида энтикиб-энтикиб, секин нафас олар, гўё бошини буркаб олган ёки ёмон туш кўраётгандек эди.

Ажойиб кунларнинг бирида улар чўмилгани йўл олдилар. Елкасида катта сопол хум, супурги, тўқима сават, кўмир, ўтин, маккажўхори боғини кўтариб бораётган

деҳқонларнинг оппоқ кўйлакларига дарахтлар соя ташлаган. Улар тўда-тўда бўлиб юришади, оёқларида шиппак, товони ерга тегар-тегмай енгил қадам ташлашади. Куёш уларнинг терларини сиқиб чиқаради. Кўллари қадамига мос тебранади. Қушларга ўхшаб тез ғойиб бўлишади.

Камила бир чорбоғ олдида тўхтаб, қахва қандай терилишини томоша қилди. Ишчиларнинг кўллари ёввойи ҳайвончаларга ўхшаб бир юқорига, бир пастга қараб жуда тез югуришар, дарахтни қитиқлаб, кўйлагини ечаётгандек тинимсиз ҳаракат қилар эди.

Кара де Анхел хотинини белидан қучоқлаб дарахтларнинг барглари тўкилган соя-салқин сўқмоқ йўлга бошлади. Улар фақат бошлари ва елкаларини; кўли ва оёқларини сезишар, бошқа аъзолари орхидеялар ва ялтироқ калтакесаклар, ўрмон ичига кириб борган сари қуюқлашаётган нур ва соялар билан бирга кезар эди. У Камиланинг юпқа кўйлак остидаги маккажўхори думбулидек юмшоқ, нозик, хушбўй баданини яйраб ҳис қиларди. Шабада сочларини тортқилайди. Улар яшил кампанила гуллари орасидан ўтиб, чўмиладиган жойга тушишди. Сувда куёш мудрайди. Қалин қирқбўғимлар орасида жажжи қушчалар учиб-қўниб ўйнашади. Ту누ка томли уйдан оғзи тўла ловия чайнаб бир қария чиқди. У ютинар экан, бош силкиб меҳмонлар билан сўрашди. Икки киши чўмиладиган жойга буюртма беришди. Қария калит олиб келишга кетди. Калитларни келтириб, тахта девор билан тўсилган икки хонани очиб берди. Ҳар бири ўз хонасига кирди. Аммо ажралишдан олдин бир-бирининг қучоғига ташланиб, бўса олишди. Қоровул, кўзим тегмасин дегандек, юзини бекитиб, тескари қаради. Улар ўрмон шовқин-суронига тўлган алоҳида-алоҳида хоналарга киргач, ўзларини ғалати сезишди. Икки бўлакка бўлинган ойна Кара де Анхел ёшлиқ шиддати билан қандай ечинганини кўрди. Дарахт ёки булут ёки капалак ёки сувдаги пўфак ёки колибрига айлангандан кўра, одам бўлиб яшаган нақадар яхши!.. Оёғи совуқ сувга теккан Камила қичқириб юборди,

иккинчи тоғорани босганда яна чийиллади, учинчи ва тўртинчисида янада кучли қичқирди, сўнг шалооп этиб ўзини сувга ташлади, кўйлаги шарга айланиб шишиб чикди, сўнг бир дақиқа ичидаёқ очик кўк сариқ, яшил, ивиган мато баданига ёпишди: кўкраги, қорни, сонлари, ориққина елкаси бўртиб кўринди. Сувга шўнғир экан, Камилани бирдан кўрқув босди. Сувда яшайдиган, териси капалакдек товланадиган ғалати руҳ Сигемонта – илон мана hozир ўраб оладигандек туюлди. Бахтига шу пайт эрининг овози эшитилди, у киришга рухсат сўраб, эшик олдида турар эди; кўрқув бутунлай ғойиб бўлди...

Қоровул эшикдан бош суқиб Лос-Кебрадитасдан улов чақирган эдингларми, деб сўради. Сувдан чиқиб кийинадиган вақт бўлган эди. Камила ҳўл сочларини тараётганда кийими нам бўлмасин деб елкасига ташлаб олган сочикда қурт ғимирлаётганини сезиб қолди. Бақиргиси, Кара де Анхелни чақиргиси, барча ифлос нарсалар сингари қуртни ҳам бир лахзада йўқ қилгиси келди. Аммо бирдан ҳафсаласи пир бўлиб, ҳаммасига қўл силтади...

Аматага боғланган отлар боши ва думларини силкитиб, чивин қўришарди. Уларни олиб келган йигит шляпасини кўлига олиб Кара де Анхелга салом берди.

– Э, сенмисан, салом! Бу ўлкаларда нима қилиб юрибсан?..

– Ишляяпман. Сиз казармадан озод қилганингиздан бери шу ерлардаман, бир йил бўлиб қолди.

– Ҳа, йиллар тез ўтаяпти...

– Шунга ўхшайди, соҳиб, қуёш жудаям тез кетаяптими, деб ўйлайман, асақуанлар ҳам қувиб етолмайди.

Кара де Анхел Камиладан йўлга чиқаверамизми, деб сўради ва қоровул билан ҳисоб-китоб қилиш учун тўхтади.

– Сен хоҳлаган вақтда қайтамиз...

– Қорнинг ҳам очиб қолгандир? Бирон нарса еб оласанми? Балки қоровул бирон нарса берар!

¹ Амата – дарахт.

² Асақуан – америка калхатларининг бир тури.

– Менда тухум бор, – гапга кўшилди йигит ва курт-касининг чўнтагидан учта тухум ўралган рўмолчани чиқарди.

– Ташаккур, – деди Камила, – улар жудаям янгига ўхшайди.

– Арзимаиди, бегойим, тухумлар ҳақиқатан ҳам янги, бугунги, эрталаб хотинимга «Учтасини тугиб бер, Анхелга олиб бораман!», деган эдим.

Улар ҳамон ёмон кўздан чўчиб, ловия чайнаб турган қоровул билан хайрлашдилар.

– Мен астойдил айтаяпман, – йигит яна гап кўшди, – сеньора тухумларни ютса яхши бўларди, бу ердан уйинглар жуда узоқ, йўлда очиқиб қоласиз.

– Йўқ, хом тухумни ёқтирмайман, улар мени қийнаб кўяди.

– Менимча, сеньора жудаям тортинаяпти!

– Мен ҳали жудаям... яқингинада тўшакдан турганман ахир.

– Тўғри, – деди Кара де Анхел, – у жуда қаттиқ оғриди.

– Ундай бўлса, энди тез тузалади, – таъкидлади йигит тортмаларни қаттиқ тортар экан, – аёллар гулга ўхшайди, суғориб турмасанг сўлиб қолади; эри ёнида бўлса ял-ял ёнади!

Камила қизариб, киприкларини туширди, у бами-соли барг ўрнига фақат кўз ўсадиган навниҳол бутокка ўхшарди; кейин эрига қаради. Ҳар иккисини кўзида ҳеч қандай сўзсиз имзоланаётган орзулар шартномаси алан-галанарди; бундай ҳолат илгари сира кўринмаган эди.

ҚЎШИҚЛАР ҚЎШИҒИ

Улар кўпинча: «Бахтсиз ҳодиса бирлаштирмаганда...» дейишни яхши кўришарди. Бошдан ўтган хавф-хатарларни эслаганда эса даҳшатга тушишарди. Бир дақиқа ажралишга ҳам тоқатлари йўқ эди. Дарров бир-бирини излаб қолишарди. Бирга бўлган кезларида дунёдаги энг бахтли одамга айланишарди – кучоқлашишар,

кучоклаб туриб ўпишишар, ўпишиб туриб бир-бирига боқишар ва шу қадар яқин, ҳамнафас эканликларидан масту мустағриқ бўлиб, роҳат-фароғат қўйнида ҳаёт нашъу намосини сурар эдилар.

Аммо илонлар ҳам тинч ётмасди. Агар бахтсиз ходиса бирлаштирмаганда бахтиёр бўлишармиди?.. Туман пардаси ичига ўраниб олган ҳасадгўй рақиблар ўргимчакка ўхшаб иғво тўрини тўқишар, уларни обрўсизлантиришга уринишар, соядек таъқиб этишар эди.

Камила ҳам, Мигел ҳам Президент шаҳар ташқарисидаги ўтказадиган кечага бормаслик чорасини топишолмади.

Улар бу ерда – мутлақо бегона жойда, ёт одамлар даврасида қолишларини ҳис қилиб, ўзларини қўйишга жой тополмас, ойналар, диванлар ва бошқа мебеллар орасида адашиб юргандек, лаззатли дамлардан бутунлай маҳрум бўладигандек бир-бирига хомуш термулишарди.

Ошхонадаги соат занг чалди, улар гўё дунёнинг на-риги чеккасида – жуда узоқда юргандек; ошхонага келиш учун кемада сузиш, ҳаво шарида учиб лозимдек туюлди. Аммо орадаги масофа бир қадам...

Ҳар бир келиши оқшомги дақиқаларни яқинлаштираётган соат капгирига қарамасдан тушлик қилдилар. Кара де Анхел ўрнидан туриб, фрак кийгани кетди. Қўлини енг ичига узатар экан, аъзойи бада-ни музлаб, банан япроқларига ўралиб қолгандек бўлди. Камила қўл сочиқларини тахлаб қўймоқчи бўлди, аммо бармоқлари унга сира бўйсунмади, у асира аёлдек стол билан стул орасида қалқайиб туриб қолди, қадам бо-сишга мадори етмаётгандек эди. Амаллаб оёқларини қимирлатди, бир қадам босди. Кара де Анхел соатга қаради ва қўлқопини олиш учун хонасига кириб кетди. Қадамнинг товуши ер остидан чиқаётгандек туюлди. У нимадир деди. Овозида хижолат оҳанги сезиларди. Бир дақиқадан кейин у хотинининг елпиғичини ушлаб ош-

хонага қайтди, хонага нима учун кирганини унутиб, яна орқасига бурилди... Ниҳоят эслади, аммо қўлқоп кўлида эди.

Камила эшиккача кузатиб келган оқсоч аёлларга тинимсиз тайинларди:

– Яхшилаб қаранглар, чироклар ёниқ қолмасин, учириб, эшикни қаттиқ ёпиб қўйинглар... Кейин бемалол дам олинглар...

Нўхтаси, эгар-жабдуқларига тангалар қадалган вазмин отлар йўрғалаб кетди. Камила ўриндикқа чўкиб, бир ҳолатда тебраниб борар, кўзларида кўчанинг ўлимтик ёғдуси акс этарди. Кара де Анхелнинг рақиблари анчадан бери мулозим энди тамом бўлди, деб гап тарқатишган ва «Сеньор Президентнинг хос кишилари» даврасида исмини айтмасдан «Мигел Каналес» деб чақиривадиган бўлганди. Ғилдираклар оҳангига қўшилиб тебраниб бораётган Кара де Анхел баъзилар уларни байрамда кўриб довдираб қолишларини кўз олдига келтириб завкланиб ўтирарди.

Фойтун тош ётқизилган кўчаларни ортда қолдириб, қиялик бўйлаб қумлоқ йўлдан ғилдиракларини тарақлатиб кета бошлади. Камилани ваҳима босди; чексиз кенгликлар зулмат кўйнида, фақат юлдузлар кўринади, шудринг қоплаган ўтлоқларда чигирткалар чириллайди. Кўркиб кетган Камила қалтирашга тушди, фойтоннинг бир томони тубсиз жарлик, иккинчи томонида эса гўё Азройил қора қанотларини ёзиб келарди.

– Сенга нима бўлди? – сўради Кара де Анхел уни авайлаб елкасидан ушлаб бағрига тортар экан.

– Қўркиб кетаяпман...

– Жим, секин...

– Бу одам бизларни хароб қилади. Унга айт, бунчалик тез ҳайдамасин, айт унга! Қандай бефаросатсизлик! Сенга барибирга ўхшайди! Айт унга! Нега индамай ўтирибсан?..

– Бундай фойтонларда... – Кара де Анхел оғиз жуфтлади-ю, бирдан жим бўлиб қолди: хотини безовталаниб пинжига тикилди, рессорлар қаттиқ тарақлади.

Фойтун жарликка ағдарилиб кетаётгандек туюлди. — Ҳаммаси тамом, — ўйлади ичида. — ҳаммаси тамом бўлди... ғилдирак зовурга тушиб кетдимикан?..

Шамол қоятошлар устида ғувиллаб, йиртиқ елқандек нола чекарди. Кара де Анхел эшикчадан бошини чиқариб, кучерга секинроқ юр, деб қичқирди. Ҳайдовчи қорамтир, чўтир юзини ўгириб қаради, отлар секинлаб бориб, мотам маросимида кетаётгандек оҳиста қадам ташлашга ўтди.

Бир қишлоққа кираверишда фойтунни тўхтатишди. Плашга ўралган зобит шпорларини жириглашиб юриб келди ва уларни таниб, кучерга ҳайдайвер, деб буйруқ берди. Шамол синган қуруқ жўхориюялар орасида фйгон кўтаради. Кўтон ичида йўғон сигирнинг шарпаси кўринади. Қишлоқ уйқуда. Йўловчилар икки юз метрча юрмасидан икки зобит дуч келди, фойтун секинлашди. Президент чорбоғининг остонасида меҳмонларни рўйхатга олаётган учта полковник уларни қаршилади.

Кара де Анхел Бош штаб зобитлари билан саломлашди. (У чиройли ва иблисдек маккор эди.) Атрофда сокин сукунат ҳукмрон, гўё у абадий давом этадигандек. Уфқда ёниб турган чироқ Республиканинг Сеньор Президентини кўриқловчи замбаракчилар қисми қаерга жойлашганини кўрсатиб туради.

Камила юзлари Мефистофелникидек шафқатсиз, қисик кўзлари ёвуз, букчайган, эгри оёқлари узун киши қаршисида бошини эгди. Уларнинг ёнидан ўтиб кетаётганда бу киши кўлини аста кўтарди ва муштини қисди. Гўё гапиришга эмас, қаптар учирришга чоғлангандек эди.

— Британиялик Парфениос, — деди у — Митридаг билан урушда енгилиб, Римга келтирилган эди, бу ерда у римликларни александрийча шеър билан таништирди. Ундан кейин бу санъатни Проперций, Овидий, Вергилий, Гораций ва мен эгаллаганман.

Президент меҳмонларни қабул қилаётган зал эшиги олдида икки кекса хоним ўзаро гаплашишарди.

— Ҳа, ҳа, — дер эди бири турмакларини тўғрилаб, — мен унга айтдим, у ҳеч шубҳасиз қайта сайланиши керак.

– Унинг ўзи-чи? Ўзи сизга нима деди? Мана шу мени жуда қизиқтиради...

– Фақат жилмайиб қўйди, барибир мен биламан, у қайта сайланади. У биз учун энг муносиб номзод. Шу пайтгача бунақа Президентни кўрган эмасмиз. Бир ўйлаб кўргин, у ҳокимиятга келганидан бери эрим Мончо яхши мансаблардан тушгани йўқ.

Хонимлар орасида Тичер дўстларини сўз ўйинига маҳлиё қилмоқда эди...

Меҳмонлар орасида пайдо бўлган ҳарбий прокурор гоҳ ўнг, гоҳ чап томонга бош эгиб тинмай гапирарди:

– Сеньор Президент сиз билан қизиқди. Сиз билан Сеньор Президент қизиқди, сиз билан Сеньор Президент қизиқди...

– Ўта миннатдорман! – жавоб берди Тичер.

– Ўта миннатдорман! – муносабат билдирди қийшик оёқли, тилла тишли қорамағиз от ўйнатувчи.

Камила кўзга ташланмасликни жуда хоҳларди. Аммо, ҳайҳот! Беқиёс гўзаллик, тиниқ кўм-кўк кўзлар, тор оқ шоҳи кўйлак ичида яшнаб турган навнихол қомат, жажжи кўкраклар, латиф қиёфа ва ҳаммасидан ҳам ғаройиби – генерал Каналеснинг қизи экани ҳаммани маҳлиё қилиб қўйди.

Кичкина даврада ўтирган сеньоралардан бири баҳо берди:

– Арзийдиган ҳеч нарсасини кўрмаяпман. Корсет киймаган аёл... Қишлоқи эканлиги шундоққина кўриниб турибди.

– ... никоҳ кийимларидан байрам либоси тиктириб олганини қаранг, – тишларини ғижирлатиб ғўлдиради бошқаси.

– Фақат қоматнинг ўзи билан соҳибжамол бўлиш қийин, – гапга қўшилди сийрак сочларини жингалак қилиб олган хоним.

– Ох, мунчалар тилимиз заҳар! Кўйлаги ҳақида нега гапирдим мен? У билан камбағаллигини яшириб бўлмайди.

— Гапингиз рост. Ҳамма камбағаллар шундай, — маъқуллади сийрак сочли хоним ва овозини пасайтириб кўшимча қилди: — Мана шу хонимчага уйлангандан кейин у Сеньор Президент назаридан қолди дейишяпти.

— Кара де Анхел Сеньор Президентнинг энг содиқ кишиси-ку...

— Энди «содиқ кишиси эди» деб гапиринг! Мен фақат эшитганимни айтаман. Мана шу Кара де Анхел полицияни чалғитиб бўлажак қайнотаси генерал Каналесни қочириб юбориш учун уни ўғирлаган деган гап юрипти. Бундан фойдаланган генерал ими-жимиди қочириб кетган!

Камила билан Кара де Анхел тўда-тўда меҳмонлар ёнидан ўтиб Президент турган залга яқинлашдилар.

Ҳазрати олийлари руҳоний, доктор Иррефрагабле билан гаплашмоқда эди. Хонимлар хўжайинга яқинлашган заҳоти гапини йўқотиб, худди ёниб турган шамни ютиб юборганга ўхшаб нафас олишга ҳам, оҳ уришга ҳам журъат қилолмай туришарди. Гаровга чиқарилган банк ходимлари, курук сафсата сотувчи маддоҳлар Сеньор Президентдан кўзларини узолмас, хўжайин уларга қараганда саломлашишга, бошқа ёққа қараганда ундан нари кетишга журъат этолмай қотиб қолишган; юрагидаги маърифат машғаласи аллақачон сўнган, аммо бир томчи инсоний кадр-қимматини сақлаб қолган, бир вақтлар «қишлоқдаги биринчи» бўлган, ҳозир эса «шаҳарнинг охиргиси» га айланиб қолганини ҳис қилиб яшашга маҳкум келгиндилар Президент атрофини куршаб олишган эди.

Камила билан Кара де Анхел саломлашиш учун Президент олдига яқинлашдилар. Мулозим хотинини таништирди. Хўжайин Камилага кичкина кўлини узатди, кўли муздек совук, важоҳатида «Кимлигимни кўриб кўйинглар!» дегандек виқор бор эди... Улар кўришаётган вақтда руҳоний Гарсиласонинг Альбани севган қизга бағишланган машҳур шеърини ўқиб турди...

Хизматкорлар шампань шароби, сомсалар, шўр бодом, конфетлар, сигаретлар олиб келишди. Шароб рўйхат бўйича қақирилган меҳмонларнинг томирини оловсиз аланга билан ёндирди.

– Генерал... – Президентнинг овози эшитилди, – сеньорларни бу ердан олиб кетинг. Мен фақат хонимлар билан овқатланмоқчиман...

Сокин тун қўйнига олиб чиқадиган эшикда эркаклар уймалаша бошладилар: баъзилар хўжайиннинг буйруғини бажариш, бошқалари норозилигини яшириш илинжида тез чиқиб кетишга ошиқар эди. Хонимлар стол тагидаги оёқларини йиғиштиришга ботинолмай бир-бирига савол назари билан тикилиб ўтиришарди.

– Шоир қолиши мумкин... – хитоб қилди Президент.

Зобитлар эшикларни ёпдилар. Шоир шунча хонимлар орасида қаерга ўтиришни билмай қаққайиб қолди.

– Ўқинг, шоир, – буюрди Президент, – фақат яхши-сидан бўлсин; Қўшиқлар Қўшиғи...

Шоир Сулаймон матнларидан ёдига келган мисраларни ўқишга тушди:

*Сулаймон ёзган Қўшиқлар Қўшиғи.
Оҳ қани у лабларидан менга бир бўса берса!
Қораман мен Қуддуснинг қизи,
Аммо мен худди Сулаймонни кутган
Чодир каби ташнаман сенга.
Севгилим, мирра япроғи каби
Менинг кўкрагимда хотиржам ухла...*

Президент ғамгин, маънос ҳолатда ўрнидан турди. Қадам ташлаши қуриган дарё ўзанидаги тошлар устидан чопиб кетаётган қоплонни эслатарди. У эшик орқасидаги пардани шахт билан юлқиб чиқиб кетди.

Шоир ва хонимлар ҳайрат ва ҳаяжон ичида қолдилар, табиатда бундай ҳолат қуёш ботиши арафасидагина юз беради. Ёрдамчилардан бири зиёфат давом этишини маълум қилди. Эшиклар очилиб, базм кечасини йўлакда ўтказишга мажбур бўлган кавалерлар қўрқа-писа яна зални тўлдиришди. Шоир Камила олдига келиб, уни столга таклиф қилди. У ўрнидан тураётиб, узатилган қўлга таянмоқчи бўлганида кимдир тирсагидан ушлади. Қичқириб юборишига сал қолди. Кара де Анхел парда

орқасида уни кузатиб турган экан, яширинган жойидан қандай чиқиб келганини ҳамма кўрди.

Ўз қутиси-қабрларига қамалиб, маъюс садо чиқаришга маҳкум этилган мусика асбоби нола таратди.

ИНҚИЛОБ

Олдинда ҳеч нарса кўринмайди. Орқада узун, баҳайбат тимсоҳлар товуш чиқармасдан изғийди, жўяклар бир-бирига чирмашиб кетган, уларнинг ичи силлик, совуқ сувга тўла. Саёз қўлтиқларда ҳолдан тойган ернинг қовурғалари кўринади. Иссиқ. Оқимтир, қалин чирмовуқлар эркин нафас олиш илинжида дарахтларнинг тепасига чирмашади. Гулханларнинг шуъласи ҳорғин отлар кўзида акс этади. Аскарлар ҳафсала билан милтиқларини аёлларнинг ҳиди сақланиб қолган латга-лутталар билан мойлашади. Ўлим одамларни тез-тез етаклаб кетади, очлик силласини қуритади, уларнинг интизор болалари ҳеч нарсадан беҳабар қолаверади. Фақат таваккалу зўр бериб уринишларидан нима чиқади – сабр билан кутиш керак. Одамнинг баданини тешиб ўтаётган ўқ ҳеч нарсани ҳис қилмайди, у гўштни иссиқ ва ширин ҳаво деб билади, фақат бу ҳаво одатдагидан кўра қалин. Ўқлар ҳам чумчуқ полапонларига ўхшаб чийиллашади. Нега бу ҳақда ҳеч ким қизиқмайди? Сабоби: ҳамма темир-терсақлар магазинидан олинган металлларни чархлаш билан овора, кейин ёкиб юборишади. Баъзи-баъзида найза тиғлари ҳабаш юзидаги кулги сингари ярақлаб қолади. «Куйла, кадрдон! – деб бакиради кимдир. – Кўпдан бери бу ашулани мен яхши биламан!»

*Уйда-ку хотининг ўтирар кутиб,
Нега парвонасан ёнимда доим?
Менга озор берма, тараша каби
Ботқоқзорга ташлаб кетавер.
Куйла, кадрдон!
Бугун кўлда бўлади байрам,
Бошимизга ёғилади ғам:*

*Нега кўгда кўринмайди ой,
Одамлар ҳам келмас ҳойнаҳой?
Куйла, эй ошна!
Ёдингдами тугилган кунинг?
Тугилганман мен ҳам ўша кун.
Самоларда қилишган байрам,
Ҳатто Тангри ичган дам-бадам!*

Куйла, кадрдон, куйла!.. Дарахтларнинг барглари питирлайди, ўрмон ой ёғдусида. Хужум ҳақидаги буйруқни интизор кутишади. Итларнинг ҳуриши олисда қишлоқ борлигидан дарак беради. Тонг ёришмоқда. Хужумга ўтишга тайёр турган биринчи батальон ҳаракатсиз, гўё қандайдир яширин қудратли куч уларни жонсиз қилиб, тошга айлантириб қўйгандек. Ёмғир ҳамма ёқни ёпишқоқ лойга айлантириб қўйди. Ёмғир аскарларнинг юзлари-ю, яланғоч елкаларидан оқиб тушади. Кўз ёши тўкаётган осмон остида даҳшатли хабар тарқалди. Дастлаб бир-бирига зид хабарлар, миш-мишлар етиб келди. Ҳеч ким очиқ-ойдин гапирмас, эшитганларини бир-бирига шивирлаб айтишарди. Қўрғошин ўқ оғир суякка айланиб аскарларнинг юрак-юрагига қадалиб, туриб қолди. Бутун ҳарбий қароргоҳ қонли жароҳатдан тўлғанди: генерал Каналес ўлган эмиш. Совуқ хабардан ҳамма саросимага тушади. Ҳарфлар ишга тушади. Расмий хитоблар бош кўтаради. Порох хиди, қайғули ундовлар сигарет ва махорка тутунига қоришиб кетади. Хабар тўғри бўлса-да, ҳеч ким ишонмайди. Қариялар сукут саклаб аниқ маълумот келишини интизор кутишади; баъзилар қоққан қозикдек қаққайиб қолади; кимдир ерга чўзилиб, кимдир шляпасини ёнига ташлаб, кафтлари билан чаккасини ушлаб чўққайиб ўтиради. Йигитлар нима гаплигини билиб келгани пастга, дарага югуришади. Куёш шуълалари кўзни қамаштириб, мияни гангитади. Узоқда қушлар галаси булут каби ғужғон ўйнайди. Ахён-ахёнда милтиқ овози эшитилади. Ниҳоят, куёш чиқади. Йиртилган булутлар орқасидан қонталаш осмон кўринади.

Қароргоҳдаги гулханлар сўнди, осмон, ер, жониворлар, одамлар – ҳамма-ҳаммаси чекинаётган қора зулмат ичига сингиб, қоришиб кетди. Сукунатни от туёқларининг «тақа-тақ, тақа-тақ, тақа-тақ!» товуши ҳамда дарадан қайтаётган акс-садо бузади. Машъум хабар ҳаммаёққа тез тарқалади. От чоптириб келган чопарнинг гапини эшитган соқчилар ишонишни ҳам, ишонмасликни ҳам билмай, туш кўраётган одамга ўхшаб қотиб қоладилар. Генерал Каналес кечки овқатдан кейин юришни бошлаш учун ҳарбий қисмга отланаётган пайтида тўсатдан вафот этади. Кутиш ҳақида буйруқ берилди. «Унга нимадир бериб қўйишган: заҳарли қалампирми ё бирон бир ўсимлик илдизиними – у ҳеч қандай из қолдирмасдан одамни ўлдиради. Айни шу пайтда ўлиб қолиши бежиз эмас!» хўрсинди бошқаси. Нима-а-а?.. Бирдан ҳамма жим бўлиб қолади; даҳшатли хабар юракдан ўтиб то-вонгача, яланғоч товонгача етиб боради ва ерга кириб кетади... Унинг қизи?..

Маълум муддатдан кейин – ёмон кунларда ҳар доим такрорланадиган учинчи товуш қўшилди: «Агар хўп десаларинг, уни лаънатлайман; мен бир қарғишни биламан, уни менга кекса сеҳргар ўргатган; шу пайтда бизнинг тоғларда жўхори тансиқ эди. Бозордан оламан деб пастга тушган эдим; шунда ўрганганман!... Хоҳлайсизларми?..» «Сенга айтайми? – қоронғилик орасидан бир товуш эшитилди. – Мен гапингга қўшиламан, у отасини ўлдирди-ку ахир!»

От туёқлари секинлашиб боради: «тўқ-тўқ, тўқ-тўқ, тўқ-тўқ, тўқ-тўқ». Соқчиларнинг қичқириғи эшитилади, яна сукунат ҳукмрон, қаердадир ит ойга қараб, маъюс улийди; белига катта гардиш боғлаган ой анча кеч кўринади. Салдан кейин момақалди роқ гумбирлади. Генерал Каналес қабрдан чиқиб, миш-миш тарқатаётган ҳар бир кишига қандай ўлим топганини қайта-қайта такрорлаб бераётгандек туюлар эди. У керосин чироқ ёритиб турган ғариб дастурхонга ўтирди; ёрдамчининг қадам товушлари эшитилди; идишлар, тақсимча шарақлади, қадахга қуйилаётган сув шилдиради, газета

шитирлади ва... бошқа на бир шарпа, на бир нидо... Уни жонсиз ҳолатда кўришди; «Эль-националь» газетасини юзига босганча, стол устига бошини қўйиб ётар, шишага айланган чала юмуқ кўзларида ҳаёт акси йўқ эди.

Одамлар истар-истамас кундалик ишларига қайтдилар, улар энди тиним билмай ишлашни хоҳламас эдилар, улар Эски мундир билан бирга – уни эркалаб шундай ағашарди – инқилоб қилишга, ҳаётни ўзгартиришга отланган эдилар. Эски мундир уларга жамоани тарқатиш баҳонасида тортиб олинган ерларини қайтаришга; сувни адолат билан тақсимлашга, адашган молларни пул тўлаб қайтариб олиш тартибини йўқотишга, мамлакат учун ниҳоятда зарур ғаллани четга чиқаришни тақиқлаш ва маккажўхори майдонларини кенгайтиришга, машиналар, яхши навли уруғлар, зотдор моллар, ўғитлар, техника сотиб олиш учун қишлоқ хўжалик кооперативлари тузишга; транспортдан фойдаланишни тартибга солиш ва нархларни камайтиришга, матбуотни халқ сайлаб қўйган одамлар қўлига топшириш ва фақат халқ олдида ҳисоб берилишини таъминлашга, хусусий мактабларни йўқотишга, солиқларни камайтиришга, дори-дармонларни арзонлаштиришга, шифокорларнинг фаолият майдонини кенгайтиришу диний бағрикенгликни тиклашга ваъда берган эди.

Камила отаси вафот этганини анча кеч эшитди. Қандайдир нотаниш овоз телефонда бу хабарни етказди.

– Республика Президенти тўйингизда куёв жўра бўлганини отангиз газетада ўқиб, бу хабарни кўтаролмади, ўлиб қолди.

– Ёлғон гапираяпсиз! – бақирди у.

– Наҳотки ёлғон бўлса?! – масхараомуз овоз эшитилди.

– Бу ёлғон! У куёв жўра бўл... Алло! Алло! – гўшакни осиб қўйишди, алоқа бирданига узилмади, кимдир секин-аста узоқлашаётгандек туюлди. – Алло!.. Алло!..

У тўқима ўриндикқа хушсиз йиқилди. Сўнг атрофга аланглади, кўзига кўринган нарсалар ўзгариб кетгандек, аввалги бўёқлар, аввалги ҳаво бошқача бўлиб қолгандек

туюлди. Ўлди! Ўлди! Ўлди! Ҳаво етмай, қўлларини силкитди, томоғига сув тиқилгандек энтикди, тишлари такиллаб ингради, яшил кўзларида мисли йўқ қайғу, ҳасрат намоён эди.

Тош йўлдаги сув ташиладиган ёғоч хум ғулдиради, жўмрак кўз ёши тўкди, металл бидонлар ҳорғин кулимсиради.

ТОИЛ¹ РАҚСГА ТУШАДИ

– Сеньорлар нима ичишади?

– Пиво.

– Йўқ, менга бўлмайди, менга виски...

– Ҳаммаси шунча...

– Бир финжон пиво...

– Бир мартасига виски ва битта коньяк...

– Яна икки жуфт бутерброд!..

– Ҳаммаси: демак, бир марта – пиво, битта виски, битта коньяк ва бутербродлар...

– Мен битта қадахни шайтонларга узата...ман, – Кара де Анхелнинг овози эшитилди, у шимининг тугмаларини қадаганча биз томон пешвоз келарди.

– Нима ичишни хоҳлайсиз?

– Менга барибир... маъданли сув беринг..

– Эшитаман... демак, ҳаммаси: пиво, виски, коньяк ва маъданли сув.

Кара де Анхел бўйи икки метр, оқ бўлса ҳам негрға ўхшаб кетадиган кишининг ёнига сурилди, унинг елкаси темирйўл изидек кенг, икки қўли олдинда иккита болғага ўхшаб осилиб турар, оқарган қошлари орасига чандиқ тушган эди.

– Салгина сурилинг, мистер Женжис, – деди Кара де Анхел, – мен сизни ёнингизга ўтирмақчиман.

– Марҳамат қилинг, сеньор...

– Ичиб бўлгач, тез туриб кетаман, мени хўжайин кутмоқда.

¹ Тоиль – Майя-кичи асотирларида ёмғир худоси; унинг шарафига одамларни қурбон қиладилар.

– А, – давом этди мистер Женжис, – агар Сеньор Президент олдига борадиган бўлсангиз, хузурида сўлагингизни оқизиб ўтирмасдан очикчасига айтинг, сиз ҳақингизда айланиб юрган миш-мишлар аҳмоқликдан бошқа нарса эмас, қип-қизил аҳмоқлик.

– Бу кундек равшан нарса-ку, – гапга қўшилди коньяк сўраган тўрт суҳбатдошдан бири.

– Сиз буларни менга ўргатмоқчи бўлаяпсизми? – Кара де Анхел мистер Женжис томонга бурилаётди сўради.

– Хўш, нима бўпти? – хитоб қилди гринго зарб билан мрамор столи муштлаб. – Албатта! Мен кеча шу ерда бўлдим ва ҳарбий прокурор сизни қайта сайловга қарши биринчи душман деб атаганини ўз кулоғим билан эшитдим. Яна у инқилоб тарафдори генерал Каналесни катта душман деб айтди.

Кара де Анхел босиб келаётган ғазабини тўхтатолмай қолди. Шу аҳволда Президент хузурига бориш даҳшатли оқибатларга олиб келиши мумкин эди.

Ичимликларни кўтарган ресторан ходими бу томонга келарди. Қизил ипақлар билан «Gambrinus» деб ёзилган оқ дастрўмоли ярақлайди.

– Мана виски... пиво...

Мистер Женжис ширин сув ичаётгандек кўзларини юммасдан бир кўтаришда қадахни бўшатди, сўнг трубкани олиб, тамаки тўлдирди.

– Эҳ, дўстим, бу гаплар аллақачон хўжайиннинг кулоғига етиб борган, вақтингизни кетказиб бу ерда хурсандчилик қилиб ўтирманг. Ҳозироқ бориб, хузурига кириг ва қайси гап тўғри-ю, қайси бири нотўғрилигини очикчасига айтинг, бу имкониятдан фойдаланинг, бахтингиз очилади.

– Маслаҳатингиз қабул қилинади, мистер Женжис, яхши қолинг, вақтида улгуриш учун извош оламан. Миннатдорман, ҳозирча сиздан ажралишга тўғри келади.

Мистер Женжис трубкасини ёндирди.

Столда ўтирганлардан бири сўради:

– Бир ўтиришда қанча виски ичасиз, мистер Женжис?

– Ўн шак-кис-та! – оғзидан трубкасини олмасдан жавоб берди гринго; бир кўзи қисилиб, иккинчи кўм-кўк кўзи ёнаётган гугуртнинг сариқ алангасига тикиларкан.

– Ҳа, гапингиз рост, виски яхши нарса-да!

– Худо шоҳид, мен бундай демаган бўлардим, буни ичмаган одамлардан сўраб кўринг, мен, фақат аламиндан...

– Нималар деяпсиз, мистер Женжис?

– Мен ҳис қилсам айтаман, ҳис қилмасам йўқ! Мени ватанимда ҳамма ҳис қилганини айтади. Фақат шундай.

– Буюк фазила...

– Э, йўқ, менга бу ер ёқади, сизлар ҳис қилганингизни эмас, ҳаммага ёқадиган нарсани гапирасизлар!

– Демак, у ёқда кўзойнак артилмас экан-да...

– Э, йўқ, мутлако: «кўзойнак артиш» илоҳийлашиб «Таврот»дан ҳам жой олган!

– Виски қайтарилсинми, мистер Женжис?

– Ҳа, яна виски ичаман! Худди шундай!

– Қойил! Бу менга ёқаяпти. Сиз ўлсангиз ҳам таслим бўлмайсиз!

– Comment!

– Дўстим айтаяптики, сиз ўлганда ҳам...

– Тўғри, мен тушундим, ўлса ҳам таслим бўлмайди демоқчисиз. Мен яшаб қоладиган ва таслим бўлмайдиганлар тоифасиданман. Фақат яшаб қоладиган, агар ўладиган бўлсам, ёлғиз худога таслим бўламан.

– Мистер Женжис, виски ёмғирдек ёғишини хоҳлайсизми?

– Йўқ, йўқ. Нима кераги бор? – Ўтирганларнинг барчаси хохолаб кулаётганда у бир муддат тўхтаб турди, трубкасини сўриб, тутунни ичига тортиди-да, сўнг оғзидан паға-паға пахта қилиб чиқараркан: – Ях-ш-ши йигит бу Кара де Анхел, аммо мен айтган ишни қилмаса, унда фурсатни бой беради ва ўзига қийин бўлади!

¹ Изоҳлаб, тушунтириб беринг. (ингл.)

Кичик ресторан аста-секин индамас одамлар билан тўлди, ичкарига киришни хоҳлаганларнинг кўпчилиги эшик олдида уймалашиб қолди. Одамлар столлар орасида, тўсиқ ёнида тўда-тўда бўлиб тик туришарди. Ўтиришдан маъно йўқ эди. «Жим бўлинглар!» – деди хирилдоқ товушда, кекса, сочи оқарган, пак-пакана ғалати, кийимлари ирkit бир одам кўлидаги узунчoқ хитобномани ёзар экан; икки киши эса хитобномани ойналардан бирига қора олтингугурт бўлаги билан ёпиштиришга ёрдамлашди.

«Ватандошлар!

Республикамизнинг Сеньор Президенти номини тилга олиш тинчлик машъали билан Миллатнинг муқаддас интилишларини ёритиш демакдир. Халқимиз унинг доно раҳбарлиги остида ҳамма соҳада тараққиётнинг юксак чўққиларига кўтарилди ва кўтарилиб бормоқда!!! Ўз тақдири Ватан тақдиридан ажралмаслигини чуқур англаган ва ҳар қандай тартибсизликларнинг душмани бўлган онгли фуқаролар сифатида эълон қиламиз!!! Республикамизнинг гуллаб-яшнаши ўзимизнинг Улуғ Президентимизни қайта сайланиши, ҳа, фақат унинг қайта сайланиши билан боғлиқ! Давлат кемасини замонамизнинг энг буюк давлат арбоби бошқариб бораётган бугунги кунда таваккалчилик қилишга ҳаққимиз йўқ. Тарих уни буюкларнинг Буюги, доноларнинг доноси, эркинлик Курашчиси, Мутафаккир ва Демократ сифатида тилга олади! Мана шу юксак ўринга уни эмас, бошқа бир кишини муносиб деб ўйлашнинг ўзи миллат манфаатларига қарши жиноятдир, чунки у бизнинг манфаатларимизни химоя қилади; агар кимдир шундай таклиф билан чиқса, у ким бўлишидан қатъи назар жамиятга қарши хавфли душман сифатида панжара орқасига олинмоғи лозим, агар у ақлдан озган бўлмаса, Ватан хиёнатчиси сифатида ўз қонунларимизга мувофиқ жазога тортилиши керак!!! *Ҳамюртлар, сайлов қутиси сизларни кутмоқда!!! Ўзимизнинг!!! Муносиб!!! Номзодимиз!!! Халқ!!! Томонидан!!! Қайта!!! Сайланиши!!! Учун!!! Овоз беринглар!!!*»

Хитобнома ресторандагиларга кўтаринки рух багишлади; «ура» деб қичқиришди, қарсақлар чалишди, ва кўпчиликнинг талаби билан ўзига ярашмаган костюм кийган аллақандай бир шахс хира кўзларини ишқалаб сўзга чиқди:

– Қадрли ҳамюртлар, ўз она тилимизда гапирувчи бир шоир сифатида, фуқаро сифатида фикримни билдираман! Шоир – осмонни кашф этди; мен сизларга ана шу кераксиз, аммо осмон деб аталадиган нарсани кашф этувчи сифатида мурожаат этаман. Келинг, мунофиқликдан бегона сўзларимга кулоқ солинг! «Германияни тушунмаган немислардан бири – у Гёте ҳам, Кант ҳам, Шопенгауэр ҳам эмас, – аъло одам ҳақида гапирганда, ҳеч шубҳасиз ота – коинот ва она табиат ер юзида яратган қудратли одамларнинг энг қудратлиси, энг мукаммали Американинг юрагида туғилишини башорат қилган эди. У, сеньорлар, тонг шафағини хиралаштирадиган, Ватаннинг энг Муносиб фарзанди, Партия Доҳийси ва ёшлар Ҳомийси ҳақида гапирган эди; мен Республиканинг Конституциявий Сеньор Президентини назарда тутаётганимни ҳаммангиз англаб турибсиз; ҳеч шубҳасиз у Нитше айтган энг аъло одамларнинг аълосидир. Мен буни юксак минбарда туриб такрор-такрор айтаман!.. – шундай дер экан, у муштини тўсиққа уриб кўйди. – Юртдошларим, сиёсат менинг касбим эмас, мен карра жадвалини ёдлаб олиб, женьшенни кашф этган одамман дейдиганлардан ҳам эмасман, сизларга ўз фикримни тўғридан-тўғри, очиқ ва виждонан айтаман: ҳозир ора-мизда ундан бўлак энг ўта аъло одам – суперфуқаро йўқ, агар биз бошқарув жиловини ҳозир ҳам, бундан кейин ҳам Ватанимизни шонли йўлдан олиб борадиган энг ёрқин, энг аъло одам қўлидан олиб, бошқа бир ватандош фуқарога берсак, ҳатто у кўп фазилатлар эгаси бўлганда ҳам – ҳаммамиз тўғридан-тўғри ақли паст, сўқирларга ўхшаб қоламиз, чунки унга ҳеч кимни тенглаштириб бўлмайди. Демократия императорлар, кироллар билан бирга кекса ва заиф Европада аллақачон йўқ бўлиб кетган, аммо биз шуни эътироф қиламизки, у Америкага

олиб келинганда ўта аъло одамни пайдо бўлишига ва бошқарувнинг янги шакли – супердемократиянинг вужудга келишига замин ҳозирлайди. Шунинг учун, сеньорлар, мен камоли эхтиром билан сизларга тарғиб киламанки...»

– Тарғиб қил, шоир, – кимнидир овози эшитилди, – фақат қасида бўлмасин...

– Мен ўқиган ноктюрн ва де мажор суперғаройиб аъло одамга бағишланади!

Шоирдан кейин ҳам ҳиссиётга тўла чиқишлар бўлди, янада оташин нотиклар ифлос газандаларнинг ёвуз кирдикорларини фош қилдилар, ҳавода сохта ҳақиқатлар, маъносиз баландпарвоз гаплар сузиб юрди. Иштирок этувчилардан бирининг бурни қонаб кетди, у вақти-вақти билан қонни тўхтатиш учун қўлидаги дастрўмолчасини хўллаб беришни илтимос қилиб, нутқини бўлиб турди.

– Шу дақиқаларда, – деди мистер Женжис, – Кара де Анхел девор билан Сеньор Президент ўртасида турибди. Шоирнинг гаплари менга ёқди, аммо мен ўйлайманки, шеърлари анча зерикарли бўлса керак; дунёда ҳуқуқшунос бўлишдан кўра зерикарли иш йўқ. Мен яна виски ичишни хоҳлайман, виски келтиринг! Виски келтиринг! – дея бақирди у.

Кара де Анхел «Gambrinus'а»дан чиқиб ҳарбий ва-зирга дуч келди.

– Қаерга шошиляпсиз, генерал?

– Хўжайиннинг олдида...

– Унда бирга борамиз...

– Сиз ҳам шу ёққами? Озгина кутамиз, ҳозир мени файтоним келади. Сизга нима десам экан, бир беванинг иши билан кетяпман...

– Қувноқ бевалар сизга ёқишини биламан, генерал...

– Йўқ, уларни ўйнатиб бўлмайди!..

– Ўйнатмасангиз, «Клико»га ўхшаб пишасиз!

– «Клико» ҳам, шайтон ҳам эмас, суяк ва теридан иборат эски латта!

– Карамба!

Файтон товуш чиқармай кетиб борарди. Чорраҳаларда жандармларнинг «Ҳарбий вазир кетяпти, ҳарбий вазир кетяпти, ҳарбий...» – дея огоҳлантириб чалган хуштаги эшитилади:

Президент кабинетда оҳиста қадам босиб юрарди. Шляпасини пешонасига тушириб олган, сюртугининг ёқаси бўйнидаги орден тасмасидан юқори кўтарилган, нимчасининг тугмалари қадалмаган эди. Қора костюм, қора шляпа, қора ботинка...

– Бугун ҳаво қандай, генерал?

– Салқин, Сеньор Президент...

– Мигел нега пальто киймабди?

– Сеньор Президент...

– Жим тур, ўзинг қалтираб турибсан-у, яна менга совуқ эмас дейсан. Сен жуда ўжарсан. Генерал, ҳозирок пальтосини олиб келиш учун Мигелнинг уйига одам жўнатинг.

Ҳарбий вазир честь бериб, тезда чиқиб кетди; қиличини тушириб юборишига сал қолди. Президент диванга ўтириб, Кара де Анхелга ёнидаги оромкурсини кўрсатди.

– Кўраяпсанми, Мигел, ҳамма нарсани ўзим қилишимга, ҳамма нарсага аралашимга тўғри келади, чунки халқни бошқариш қисмати пешонамга ёзилган, халқ эса «у йўқ, бу йўқ» деб такрорлашни билади, – гап бошлади у оёғини узатиб, – ўзим бажариб улгуролмаётган ишларга дўстларимни тортмоқчиман. Ҳа, халқ «бўлса эди», – озгина тўхтаб турди. – Айтмоқчиманки, энг яхши ниятлар билан яшаб, қуришга ва бузишга уста халқ иродаси заифлигидан ҳеч нарсани қурмайди ҳам, бузмайди ҳам – у худди ўлган тўтикушга ўхшаб на сасийди, на чирийди. Шу туфайли биздаги саноатчи умри бўйи фабрикани ишга солиш керак, янги ускуналар олиш керак, яна у керак, яна бу керак деган хом хаёл ичида яшайди; заминдор сеньор янги навларни яратиш керак, маҳсулотларни четга чиқариш керак, деб таъкидлайди; ёзувчи китоб ёзиш керак дейди; ўқитувчи таълимни янгилаш керак дейди; ишбилармон янги фирма очиш керак дейди; газе-

тачи мамлакатда турмуш даражасини кўтариш керак деб, ноғора чалади. Аммо, сенга айтганимдек, ҳеч ким ҳеч нарса қилмайди ва табиий, мен, Республика Президенти ҳаммасини ўзим бажаришим керак; бунинг учун эса бўйингдан юқорига сакрашинг лозим. Гапнинг қисқаси, агар мен бўлмасам, мамлакатда бахтдан ном-нишон қолмайди. Ҳатто мен лотерея ўйинида кўр ҳакам ролини ўйнашга ҳам мажбурман...

У оппоқ мўйловини, бармоқларининг учи билан силади ва бошқа оҳангда гапини давом эттирди:

– Хулоса шуки, бундай шароитда мен дўстларнинг ёрдамига муҳтожман ва айниқса, Республикадан ташқарида менга кўмак берувчиларни жуда кадрлайман, у ёқдаги душманларимнинг ҳийла-найранглари, фитналари ва тухматдан иборат ёзувлари қайта сайланишимга халақит бериши мумкин...

Унинг кўз қорачиқлари қондан маст бўлган искабтопарлар каби пастга сирғалиб тушди, чакаги тинмасди:

– Мен Каналес ва унинг ҳамтовоқларини назарда тутаётганим йўқ; ўлим менга ҳамма вақт ва бундан кейин ҳам энг яқин йўлдошим бўлиб қолади. Мигел! Мен шимолий америкаликларга таъсир кўрсатиб, Вашингтонни менга қарши қайраётганлар ҳақида гапираяпман. Гўё қафасдаги ҳайвонни силаб-сийпалашади, у эса оққа бўяшларини хохламайди. Жуда яхши! Гўё мен қариб, мияси айниб қолганман, юрагим маталисгуате дан ҳам қаттиқ эмиш. Аблахлар! Майли, улар валдирайверишсин. Мамлакатимиз фуқаролари мен ўз сиёсатимни юргизиб, Ватанни ана шу итваччалар ҳужумидан сақлаб қолганим қанчалик фойда етказганига холис баҳо берсинлар. Ҳозир бу ҳақда гаплашмаймиз. Мени қайта сайланишим хавф остида, шунинг учун сени чақирдим. Сен Вашингтонга боришинг ва у ердаги ёвузлик уясида нималар бўлаётгани ҳақида менга батафсил маълумот беришинг керак.

– Сеньор Президент, – гулдиради Кара де Анхел, у мистер Женжиснинг хўжайин билан чин юракдан гап-

¹ Маталисгуате – ёғочи ниҳоятда қаттиқ дарахт.

лашиб олиш хақидаги маслаҳатини эшитгандек бўлди, айна замонда эҳтиётсизлик қилиб сафарни йўққа чиқаришдан ҳадиксиради. У қутулиш йўли айна шу ерда эканини бир зумда англаб етди. – Сеньор Президент, мен бутунлай ихтиёрингиздан, буни яхши биласиз, шундай бўлса-да, Сеньор Президентдан икки оғиз сўз айтишга рухсат сўрамоқчиман – мен унинг энг садоқатли хизматкори бўлишга ҳаракат қилиб келганман, агар Сеньор Президентга малол келмаса, менга бундай юксак масъулиятли вазифани топширишдан аввал ҳарбий прокурор томонидан мени Сеньор Президентнинг дўсти эмас деб қўйилаётган айбловни текшириб кўришга буйруқ беришингизни сўрайман...

– Бундай бемаъни гапларни ким эшитади?

– Сеньор Президент шахсан ўзига ва ҳукуматига қанчалик содиқлигим хақида ҳеч қандай шубҳага бормаслиги керак, аммо прокурорнинг даъволари асосли ёки асоссизлиги аниқланмай туриб, менга янада юксак ишонч билдиришингизни хоҳламайман.

– Нима иш қилишимни сендан сўраб ўтирмайман, Мигел! Бу масалага тўхталмаймиз! Мен ҳаммасини билман, ҳатто сенга кўп гапларни айтиб беришим мумкин: қўлимда Каналес қочиб кетгандан кейин ҳарбий прокурор сенга қарши тўплаган маълумотлар ётибди, сени ишонтириб айтаманки, ҳарбий прокурор сени ёқтирмай қолганига бошқа сабаб бор, балки буни сен билмасанг керак. Ҳарбий прокурор полиция билан келишган ҳолда ҳозир сенинг аёлинг бўлмишни ўғирлаб, бир исловотхона бекасига сотмоқчи бўлган; ундан ўн минг песо нақд пул олган, сен буни эшитгансан; бунинг жабрини тортган бошқа бегуноҳ аёл у ёқда бутунлай ақлдан озиб қолган.

Кара де Анхел хўжайиннинг гапларини хотиржам эшитди; юзи тошдек қотиб тураверди. Кўзларини зулмат қоплади, ранги бўзарди, кўнглидан кечаётган барча ҳиссиётлар қотди-қолди.

– Сеньор Президент, ёнингизда қолиб, ўз қоним билан сизни ҳимоя қилишимга рухсат берсангиз...

– Нима деганинг бу? Буйруқдан бош тортмоқчимисан?

– Ҳеч қачон, Сеньор Президент...

– Унда гапни тўхтатамиз, бундан фойда йўқ; эртага газеталарда зудлик билан жўнаб кетганинг ҳақида хабар босилади; ҳарбий вазирга бугун буйруқ берилди: саёҳат давомида қилинадиган сарф-харажатлар учун сенга маблағ ажратилган. Пул ва йўриқномани ўзим вокзалга жўнатаман.

Кара де Анхел мана шу машъум соатда – жангда мағлуб бўлганини нишонлади. У бир табақаси ланг очик деразага тасодифан назар ташлади, қорамтир-яшил сарвлар остида, кулранг девор қаршисида – тун зулматига чўмган уйлар орасида – кўриқчилар ва минглаб юлдузлар жилва қилаётган жойда ловуллаб ёнаётган оловни кўрди. Илохий элчиларга ўхшаган тўртта соя, мохга ўралиб, сарик эмас, яшил курбақа терисини кийган тўрт қўлли, юзининг бир томонидаги кўзлари очик, иккинчи томондаги кўзларини зулмат еб битирган тўртта жодугар уй бурчагида яшириниб турар эди.

Бирдан ёғоч ноғора гумбирлади: гум... гум... гум... гум... ва афти-башарасига ҳар хил бўёқлар чаплаб, турли ҳайвонлар қиёфасига кирган одамлар тўдаси пайдо бўлди; улар қатор тизилишиб, ўйнаб келишарди. Ноғоранинг ён томонидаги илмоқчаларга осилган ўргимчаклар қулоқни қоматга келтирувчи товушга қўшилиб титрар, чувалчанглар оловдек ялтираб пастга чопишар эди. Одамлар ноғора товушлари уларни ерга киритиб юбормаслиги ёки кўкка учуриб юбормаслиги учун рақс тушишар, пешонасига тизилган мум томчилари билан гулхани озиклантиришар эдилар. Яшил гўнг рангидаги соялар ичидан юзлари бужмайган, тили осилган, қулоғи йўқ, пешонасида тиканлар ўсган, белига боғланган паҳмоқ арқонга калла суяклари ва қовоқ идишларни тизиб олган бадбашара одамча чиқиб келди. У пуфлаб алангани

учиришга уринди, таукасин¹ ларга ўхшаб, кувноқ рақсга тушар экан, оловни оғзига олди, куйиб қолмаслик учун у лунжидан бу лунжига ўтказди. Кимдир фарёд солди, у қоронғилик қаърига сингиб кетди, дарахтларга тармашди; узоқ-яқиндан келган, туғма кўр бўлишга маҳкум тоифанинг ноласи эшитилди, улар норозилик маъносида бири дарранда – очлик; бири парранда – тапналик рамзига айланган эдилар. Ўз эҳтиёжи, талаби, қисматига яраша рамзий қиёфа танлаган бу одамлар Тоил – Олов хукмдоридан ёнар машъалини қайтариб бер, деб илтижо қила бошладилар. Тоил қаптарлар кўкрагидан пайдо бўлган, сут томиб турган дарёга миниб келарди. Буғулар сув оқими тўхтаб қолмасин, деб қочишади, шохдор буғуларнинг ингичка оёқлари, юмшоқ қумни босгандек ҳавода учишади. Сувнинг ҳаракати тўхтаб қолмасин, деб кушлар парвоз қиладилар. Кушлар худди патлари каби нозик. Ре-бан-бан! Ре-бан-бан!.. – ер остидан садо келади. Тоил қурбонликка одам сўрайди. Қабила унга энг яхши овчиларини олиб келган, уларнинг қўлида ҳар доим сербатана² тайёр туради, бошқасида сопқони бор. «Улар одамлар-ку, одамларни овлашадими?» – сўради Тоил. Ре-бан-бан! Ре-бан-бан! – ер остидан нидо келди. «Ҳа, агар сен талаб қилсанг, – жавоб берди қабила. – Аммо сен бизга оловни қайтариб беришинг керак, сен Олов хукмдорисан, бизнинг баданимиз, тирноқларимиз, тилимиз, сочларимиз ҳеч қачон, ҳеч қаерда музламайдиган бўлсин! Бундан кейин орамизда ҳаёт ўлмасин, афсуски, биз ўлим яшасин деб қанчадан-қанча дўстларимизни ўлдириб юбордик!» – «Мен розиман!» – жавоб берди Тоил. Ре-бан-бан! Ре-бан-бан! – ер қаъридан гулдурак келди. «Энди хотиржам бўламан. Одамларни овлайдиган инсонларга таяниб хукмронлик қилавераман. Чинакам ўлим ҳам, чинакам ҳаёт ҳам бўлмайди. Эгилган бошлар рақс тушаверсин!»

¹ Таукасин – Жанубий Америкада яшовчи халтали сут эмизувчи жонивор.

² Сербатана – пуфлаб отиладиган милтик.

Овчилар бошини чангаллаб қолди, қайнок нафаслар юзларга урилди, кўзлар бўлса ноғора, бўрон ва сағаналар садосига муқом қилиб, Тоил олдида рақсга тушди.

Ғалати шарпалар ғойиб бўлгандан кейин Кара де Анхел президент билан хайрлашди. Эшик олдида ҳарбий прокурор уни тўхтатиб, бир даста пул ва пальтосини узатди.

– Уйингизга кетмайсизми, генерал? – деган сўзлар оғзидан зўрға чиқди.

– Қани иложи бўлса... Яхшиси, сизни кейин кузатарман, балки бошқа пайтда учрашиш мумкин бўлар; кўряписиз-ку, шу ерда кутиб ўтиришим керак... – У хўжайиннинг овозини эшитиб, бошини ўнг елкасига энгаштирди.

САЁҲАТ

Улар жомадонларни ҳозирлаётган пайтда тунука томдан оқаётган дарё уй агрофида қуриб колмасдан узоқ-узоқларга – уфқдан нарида денгизларга туташадиган ҳудудсиз кенгликларга қараб оқди. Шамол мушти билан деразани очди, ёмғир бостириб кирди, гўё ойна майдаланиб, мингта бўлакка бўлиниб кетгандек бўлди; пардалар ва қоғозлар чириллаб айланди, эшиклар тарақлади, аммо Камила буларни сезмади. Оғзи очик, бўш жомадонлар уни дунёдан ажратиб қўйганга ўхшарди, сочларини безатаётганини сезмас, жомадонларни тўлдириб бўлмайдигандек, ҳамма нарса ўзига ўхшаб бўм-бўш, маҳзун, танасиз, қалбсиз бўлиб қолгандек туюлади.

– ... Шу ерда яшайвериш керакми ё бу махлукдан узоқдами? – такрорларди деразаларни ёпаётган Кара де Анхел. – Сен нима дейсан?.. Буни билишим шарт. Ҳали кеч эмас, ундан қутулиб қолиш мумкин!

– Кеча кечкурун уни уйида бир тўда иблис рақсга тушаётганини ўзинг айтиб бердинг-ку...

– Буларни ўйлагандан маъно чиқармиди?!.. – Момақалдироқ гулдурашидан овози эшитилмади. – Бундан ташқари, айт-чи, бирон нарсадан шубҳаланиш мумкин-

ми? Марҳамат: Вашингтонга ўзи жўнатаяпти, саёҳатга ҳам ўзи пул бераяпти... Ана шундай, жин урсин! Энди, мен узоқда юрганимда ҳамма нарса ўзгариши, ҳар нарса бўлиши мумкин: мени ёки ўзингни касалга чиқариб, олдимга келасан, ундан кейин худо пошшо, билганини қилсин...

– Бу ердан чиқишимга рухсат бермаса-чи?..

– Унда ҳеч нарса бўлмагандек, мен қайтиб келаман, ёпиғлиқ қозон ёпиғлиқ қолаверади, шундай эмасми? Дарё тагидаги тошни сув оқизмайди...

– Сен учун ҳамма нарса осон...

– Унда хоҳлаган жойимизда яшаймиз, иккимизга етарли маблағимиз бор; росмана ҳаёт кечирамиз, ҳар соатда «Мен Сеньор Президент фикрлари билан фикрлаяпман, токи яшар эканман, Сеньор Президент фикрлари билан фикрлайман!» деб такрорлашга ҳожат қолмайди.

Камила ёш тўла кўзларини кўтариб унга қаради, оғзига кум тўлиб қолгандек гапира олмади.

– Нега йиғлайсан?.. Йиғлама...

– Сенингча, нима қилишим керак?..

– Бу масалада ҳамма хотинлар бир хил!

– Ўз ҳолимга қўй!..

– Худо ҳақи, йиғини бас қилмасанг, касал бўлиб қоласан!..

– Йўк, ўз ҳолимга қўй!..

– Мени ўлимга кетаяпти ёки тириклай кўмишади, деб ўйлайсанми?

– Ўз ҳолимга қўй!

Кара де Анхел уни авайлаб бағрига босди. Юзларидан, йиғлашга ўрганмаган эркакнинг юзларидан, суғуриб олиб бўлмайдиган қийшиқ миҳга ўхшаган икки томчи қайноқ ёш буралиб-буралиб оқди.

– Хат ёзиб турасанми?.. – шивирлади Камила.

– Албатта...

– Бун сендан илтимос қиламан! Бир-биримиздан сира ажралмагандик. Менга хат ёз, ҳар куни ёз; сен ҳақингда ҳеч нарса билмай кун санаб вақт ўтказиш менга жуда оғир... Ўзингни эҳтиёт қил! Ҳеч кимга ишонма, эшитяп-

санми? Ҳаммага ишонаверма, айниқса, ҳамюртларингга, уларга ишониб бўлмайди... Сендан пуларни илтимос қиламан... – Эрининг бўсалари гапиришига халақит берди... – сендан... илтимос... сендан... сўрайманки... менга... кўпроқ хат ёзиб тур!

Кара де Анхел жомадонларни ёпди ва хотинининг туманлар орасида чарақлаб турган мулойим кўзларига тикилди. Ёмғир челақлаб қуярди. Сув кўпириб тарновлардан шариллайди. Яқинлашиб келаётган, жуда яқин қолган эртани ўйлаб ваҳимага тушадилар. Буюмлар тўла сукут ичида жойланди, сўнг ечиниб, айрилиққача қолган вақтни ўтказмоқ учун чиққиллаётган соат садоси ва бир лаҳза ором бермайдиган искабтопарлар ғинғиллаши остида уйқуга ётишди.

– Эшикни искабтопар кирмасин деб ёпиб қўйишар экан-да. Шу фикр ҳозир миямга келди. Эй, худойим, қандай тентакман-а!

Кара де Анхел жавоб ўрнига уни бағрига босди; Камила ўзини ғариб кўзичоқдек ҳис этди.

Чирокни ўчириб қўйиш, кўзни юмиш, сўзлашиш даҳшатга солади. Сукунат ва ёруғлик қўйнида ўзларини бир-бирига жуда яқин ҳис қиладилар, товуш эса орадаги масофани узайтиргандек бўлади, юмилган киприклар уларни ажратиб қўяди... Қоронғи уларни бир-биридан узоклаштираётгандек, бундан ташқари сўнгги кечада айтадиган гаплари кўп, қанча узоқ сўзлашмасин, телеграмма сатрлари каби қисқа туюлади.

Ҳовлидан жўжани қувиб юрган оқсочларнинг шовқини эшитилади. Ёмғир тинган, тарновдан томаётган томчилар сув соатига ўхшаб бир хил овозда чиқиллайди. Жўжа қочади, ерга эгилиб чопади, кўкка сакраб, жон сақлашга уринади.

– Азизам... – Кара де Анхел қулоғига шивирлаб, Камиланинг нозик елкаларини силайди.

– Севгилим... – жавоб қайтаради уни бағрига босар экан...

Оқсочлар қувишдан тўхтамайдилар, зир югурадилар. Қичқирик. Жўжа қўлдан чиқиб кетади, ҳансирайди,

кўркувдан кўзлари отилиб кетгудек ялтирайди, бўйнини чўзади, қанотлари хоч шаклига айланади ва оғзини очиб, гоза ҳавони каппа-каппа ютади.

Улар сийнани-сийнага қўйиб, ўликлар ва ухлаётганлар орасида, табиат қўйнида, иссиқ макон ичида бармоқлари учидан тизиллаб оқаётган меҳр билан бир-бирини эркалаб ётадилар.

«Севгилим!» – дейди Камила унга... «Кувончим!» – жавоб қайтаради у. «Кувончим!» – такрорлайди суюклиси ҳам.

Жўжа деворга урилади ёки устига девор ағдарилади... Иккиси ҳам юракка бир хил таъсир қилади. Бўйнини бурашади. Қанотларини қоқади, ҳатто жони чиққанда ҳам учишга уринади... «Ифлос бўлиб кетди, бечора!» – бақиради ошпаз аёл ва этагига ёпишган патларни силкиб қўлини ювиш учун ёмғир сувига тўлган тоғора олдига боради.

Камила кўзларини юмади... Оғир... Қанотлар силкинади... Енгил доғ...

Соат юришини секинлатади: чиқ-чиқ!.. Чиқ-чик! Чик-чик!

Кара де Анхел Президент зобит орқали вокзалга жўнатган қоғозларни шоша-пиша кўздан кечирди. Хужжатлардан хотиржам бўлди. Бу одамдан нари кетаётгани, биринчи тоифали вагонга жойлашгани, барча қулайликлар, ҳамёнидаги чек дафтари; жосуслар – «думли қулоқлар»дан кутулгани қандай бахт! У хаёлида кезаётган нарсаларни кўрмаслик учун кўзларини юмиб олди. Поезд тезлигини оширди, далалар орқада қола бошлади, ниҳоят, улар болаларга ўхшаб шитоб билан бирин-кетин, бирин-кетин, бирин-кетин югуришга тушдилар, улар билан бирга дарахтлар, уйлар, кўприклар ҳаракатга келди.

... У одамдан нари кетаётгани, биринчи тоифали вагонга жойлашгани нақадар бахт!..

... Бирин-кетин, бирин-кетин, бирин-кетин... Уйдан кейин – дарахт, дарахт – кўра, кўрадан кейин – кўприк,

кўприкдан кейин – йўл, йўлдан кейин – дарё, дарёдан кейин – деҳқон, деҳқон хачир орқасида...

... Қулайликлар ичида, жосуслардан холи...

...Хачир – уй орқасида, уй – дарахт орқасида, дарахт – тўсиқ орқасида, тўсиқ – йўл орқасида, йўл – дарё орқасида, дарё – тоғ орқасида, тоғ – булут орқасида...

Кара де Анхел тўқима ўриндикқа бошини кўйиб суяниб ўтирди. Мудроқ кўзлари текис, иссиқ, бир хил манзарали қирғоқ бўйларида кезади; миясида фикрлари айқаш-уйқаш: у поездда кетаяпти, кетаётгани йўқ, у поезд орқасидан чопади, қийналиб чопади – поезд кетаяпти, қийналиб чопади – поезд кетаяпти, қийналиб чопади, қийналиб чопади, қий-на-либ, қий-на-либ, қий-на-либ чопади, мур-да би-лан, мур-да би-лан, мур-да би-лан, мур-да би-лан, мур-да би-лан, мур-да би-лан, мур-да би-лан...

У чўчиб кўзини очди – уйқу билан уйғоқлик орасидаги туши – чопиб кетаётгани туғма хавотир ҳиссини кўзгатади, ҳатто нафас олаётган ҳавога ишониб бўлмайдди – ўтирган жойида ҳам ғалати туйғудан қутула олмади: гўё у поезддан қандайдир тубсиз ўпқонга сакраган эмиш; қаншари оғрир, юзидан тер қуйилар, пешонасида искабтопарлар ғужғон ўйнарди.

Яшил ўсимликлар устида денгиздан сув ичиб кўтарилган ва ўткир тирноқларини беҳисоб кулранг духоба булутлар орасига яширган баҳайбат осмон юксалган.

Ногоҳ бир қишлоқ шўнғиб чиқди, ёнлаб ўтди ва ғойиб бўлди, куруқ экинзор ўртасида, черков билан қабристон орасида жойлашган қишлоқнинг гугурт қутисидек уйлари бўм-бўш, кимсасиз кўринади, зотан, умид ва мархумлардан бошқа ҳеч нарса қолмаган! Жўнаб кетаётганидан қувониш туйғуси кўз ўнгида сўниб борди. Баҳористон бўлган бу ерлар уники эди, унинг севгилиси, унинг онаси эди, қадрдон қишлоқларини ташлаб кетар экан, ўзини қанчалик янгидан туғилгандек ҳис қилмасин, у энди бир умр тириклар орасида ўлик сингари яшайди,

бегоналар билан қайғу-ҳасратларини баҳам кўролмайди, кадрдон қишлоқларини эсласа-да, қабрига хоч йўниб, тош ташиб келадиган ҳамюртлари ёнида бўлмайди.

Бекатлар бирин-кетин алмашинади. Поезд тўхтамасдан яхши мустаҳкамланмаган рельслар устида чайқалиб боради. Унинг хуштаги, тормозларнинг ғижирлаши, қора тутунлари қоронғи тепаликларда қолади. Йўловчилар шляпалари, газеталар, дастрўмоллар билан елпинишиб, иссиқ ҳавода димиқиб, терлаб-пишиб ўтирадилар; уларнинг бадани йиғлайди; қаланғи-қасанғи ўриндиклар, шовқин, ҳашоратларнинг оёғидан тикилганга ўхшаган кийимлари қийнайди; улар терисида ўрмалаб найза санчади, ўз бошлари азоб беради, қичишади, сочлари юлиниб кетаётгандек бўлади; сурги дори ичгандек ташналик қийнайди, ўлаётган одамдек ғам-ғуссага ботади.

Жазирама кун ўтиб, кеч кира бошлайди, ёмғир томчилаб ўтади, ниҳоят, уфқ ёришиб, олис-олисларда чироқлар кўринади.

Назоратчи келиб, вагон чироқларини ёқди. Кара де Анхел ёқаларини, галстугини тўғрилайди, соатига қарайди... Портга етиб боришга йигирма дақиқа қолган – бу гўё абадий чўзиладигандек туюлади, санокли сониялар ўтади – ниҳоят соғ-саломат, зиён-заҳматсиз кемага ўтиради. У дераза олдига келиб, қоронғида бирон нарсани кўришга интилади. Салқин ҳаво димоғига урилди. Дарё устидан ўтаётганини сизди. Йўлнинг давоми дарё ёқалаб кетди...

Беланчакка ўхшаган шаҳар кўчаларидан ўтаётган поезд тормоз бериб, оҳиста тўхтади, иккинчи тоифа йўловчилари – эски пойафзал кийиб, латта-луттага ўралган одамлар тушиб қолди, ғилдирақлар яна ҳаракатга келди ва тўсиқлар олдигача секинлашиб борди. Денгиз тўлқинининг тушуниксиз шовқини эшитилди, қоронғилик кўйнида божхона биноси қорайиб кўзга ташланди, у ердан қатрон хиди келарди, яна англаб бўлмайдиган миллион хил аччиқ-чучук ҳидлар димокқа урилди...

Кара де Анхел истиқболига чикиб, перронда турган порт комендантга узоқдан салом берди – майор Фарфан!.. Шундай оғир дақиқада ўзи қутқариб қолган, ундан бир умр қарздор дўстини кўрганидан қувониб кетди – майор Фарфан!..

Фарфан унга узоқдан честь берди ва дарча орқали ҳозир аскарлар келиб, юкларни кемага элтишларини билдирди. Поезд тўхтагандан кейин Фарфан кўтарилиб, хурмаг-эхгиром билан қўлини узатди. Бошқа йўловчилар шоша-пиша вагондан туша бошладилар.

– О, омадингиз келганини қаранг!.. Қандай яшаяпсиз?..

– Ўзингиз-чи, қимматли майор? Умуман, сўрамасам ҳам бўлади, юзингиздан кўриниб турибди, сиз...

– Сеньор Президент сизни ихтиёрингизда бўлишимни айтиб, телеграмма йўллади, сеньор, сиз заррача азият тортмаслигингиз керак.

– Ғоятда миннатдорман, майор!

Вагон бир неча сонияда бўшаб қолди. Фарфан дарчадан бошини чиқариб қаттиқ қичқирди:

– Лейтенант, жомадонларни олиб кетишсин. Нимага имиллаяпсизлар?

Шу сўзлардан кейин эшикда қуролланган аскарлар пайдо бўлди. Кара де Анхел уларнинг ниятини жуда кеч англади.

– Сеньор Президент номи билан, – деди Фарфан қўлидаги тўшпончани ўкталиб, – сиз камоққа олиндингиз!

– Тўхтанг, майор! Сеньор Президентнинг ўзи... Бўлиши мумкин эмас!.. Юринг, марҳамат қилиб мен билан бирга юринг, телеграмма жўнатишимга рухсат беринг..

– Буйруқ қатъий, дон Мигел, бўйсунингизга тўғри келади!

– Нима деяпсиз? Майли, бу сизнинг ишингиз, аммо мен кемага кечикишим мумкин эмас; мен махсус топшириқ билан кетаяпман, мен бундай қилолмайман...

– Секин, секин! Марҳамат қилиб, оғирроқ бўлинг, қани, ёнингиздаги ҳамма нарсани менга беринг-чи!

- Фарфан!
- Нарсаларингизни менга беринг деяпман!
- Йўқ, майор, қулоқ солинг!
- Қаршилиқ кўрсатманг, такрорлайман, каршилиқ кўрсатманг!
- Гапимни эшитинг, майор!
- Ғиди-бидини йиғиштиринг!
- Мен Сеньор Президентнинг махфий ҳужжатларини олиб кетаяпман... сиз ҳали жавоб берасиз!
- Сержант, уни тинтиб чиқинг!.. Кўрамиз, кимга кўп ҳуқуқ берилган экан!

Юзини рўмол билан тўсган қандайдир шахс қоронғилик қўйнидан чиқиб келди; Кара де Анхелга ўхшаган баланд бўйли, Кара де Анхелга ўхшаган оқ юзли, сочлари Кара де Анхелникига ўхшаган оқ-сарик. У ҳақиқий Кара де Анхелдан сержант тортиб олган ҳамма нарсани (паспорт, чек дафтарчаси, никоҳ узуги – хотинининг номи ёзилган олтин гардишни бармоғидан силтаб суғуриб олди – илматугмалари, дастрўмоллар...) киссасига жойлади-да, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Анчадан кейин кема гудоги эшитилди. Маҳбус қўллари билан қулоғини беркитди. Кўз ёшлари дарё бўлиб оқди. Эшикни бузиб ташқарига чиққиси, қочиб кетгиси, учгиси, денгизни кечиб ўтгиси келди, бу ерда қолаётган одам эмас, у ёққа кетаётган, ўзининг исми – юklarини ўзлаштириб, ўн еттинчи рақамли кема бўлмасига жойлашиб олган ва Нью-Йоркка йўл олган одам ўрнида – ўз ўрнида бўлиб қолишни бутун вужуди билан хоҳлар, аммо иложи йўқ эди.

ПОРТ

Денгиз суви кўтарилишидан олдин ҳўл қанотлари доим зулматни ёритадиган маёқ нурида товланадиган чирилдоқ ва тор хонада тўхтамасдан юраётган, сочлари тўзғиган, энгил-бошига қараб бўлмайдиган маҳбусдан бошқа ҳамма нарса толиқиб, сукунатга чўккан. У ниҳоятда танг аҳволга тушган эди; тинмай оҳ тортар, қўлларини

силкитиб нималарнидир ғўлдирар, ҳамма жойда тўлиб ётган бегуноҳ махбуслар сингари фақат тушидагина қаршилиқ кўрсатиши мумкин эди, улар қайғу-ҳасратлар, ногаҳоний ўлим ва ёвуз жиноятлар учунгина керак; улар ўлик ҳолда уйғонишга маҳкум тутқунлар эди.

«Ягона илинж – Фарфаннинг шу ердалиги! – ўзича такрорлади у. – Нега деганда у комендант. Ҳеч бўлмаса, хотини хабардор бўлади-ку; ёлғиз ўзини судраб туширдилар, икки ўқ билан саранжом қилдилар, кўмиб ташладилар ва ҳамма нарса жойида!»

Вагоннинг поли болга – бир жуфт оёқлар зарбидан титрайди, йўлда қозикдевордек қўриқчи аскарлар тизилишган, махбус эса жуда олисда кезади, у кечагина ёнидан ўтган қишлоқларни, ўзининг ифлос адашув дақиқаларида, кўзини кўр қилган куёшли кунларида черков билан қабристон орасида, кўркув ҳукмронлиги остида юрган кезларини эслайди. Энди имон ва мархумлардан бошқа тириклар йўқ!

Комендатура биносидаги соат занг чалди. Ўргимчаклар қалтирашди. Зарбалар бўғиқ эшитилади – катта мил чоракам ўн иккини кўрсатади. Майор Фарфан эринчоқлик билан аввал ўнг қўлини, сўнг чап қўлини мундир енгидан ўтказади, ҳеч шошилмай киндигидан юкорига қараб тугмачаларини қадайдди, хонадаги буюмларга: очиқ оғизга ўхшаган Республика харитасига, қасмоқ босиб, пашшалар, тошбақалар ўгириб кетган сочикқа, милтиққа, дала сумкаларига бефарқ назар ташлайди... Тугмачалар бўйнигача ўрмалаб боради. Бўйнига етганда бошини ёнига буради ва ногоҳ кўзи Сеньор Президент портретига тушиб, ҳайкалдек тик қотади.

Тугмалар қадалгач, шимини тўғрилайди ва чирокка энгашиб сигаретасини ёндиради, қамчини олиб... ташқарига йўл солади. Аскарлар қадам товушларини эшитмайдилар: улар панчоларига ўралиб, мўмиёдек қотиб ухлаб ётадилар. Милтиқ ушлаган қўриқчилар салом берадилар, навбатчи зобит кўкарган лабларига ёпишиб қолган кулранг сигарет қолдиғини пуфлаб ташлашга уриниб, ўрнидан сакраб туради ва қўлини чеккасига

тегизиб, майорни ҳарбийчасига «Ҳамма нарса жойида, сеньор!» деб қаршилашга зўрға улгуради.

Дарёлар денгизга қуйилади, улар тарелкадан сут ялаётган мушукнинг мўйловига ўхшайди.

Дарахтларнинг соялари, калтакесаклар, кайнок бот-қоқликларнинг иссиқ нафаси ҳам бир-бирига қўшилиб денгизга интилади.

Вагонга чиқаверишда қўлида фонарь ушлаган бир киши Фарфанга қўшилди. Улар орқасидан маҳбусга мўлжалланган арқонни чийлаб икки барваста аскар борар эди. Фарфаннинг буйруғига кўра уни боғладилар ва боя вагонни кўриклаб турган аскарлар қуршовида ҳайдаб кетдилар. Кара де Анхел қаршилиқ кўрсатмади. Майор сурбетлик билан маҳбусга шафқат кўрсатмасликни талаб қилар, аскарлар бусиз ҳам уни аямай турткилаб боришар эди. Унинг бундай муомаласи тагида комендатурадагилар олдида ўзини кўрсатиш, амал пиллапояларидан тезроқ кўтарилиш истаги ётганини маҳбус дарҳол сизди. Аммо уни комендатурага олиб бормадилар. Вокзалга кираверишда бурилиб, асосий темир йўлдан чеккада турган, ахлатга тўла юк вагонига қараб юрдилар, елкасига уриб вагонга зўрлаб киритдилар. Уни ҳеч қандай сабабсиз уришар, чамаси, шундай муомала қилиш олдиндан буюрилган эди.

– Мени нега уришаяпти, Фарфан? – сўради инграб майордан. У кўриқчилар билан бирга келган ва фонарь тутган киши билан гаплашмоқда эди.

Жавоб ўрнига қўндоқ зарбаси тегди ва у қўланса ахлат устига ағдарилиб тушди; бу гал елкасига эмас, бошига уришди, қон оқиб, кулоғига кирди. Йўтал тутиб, тупурди – оғзи қонга тўлган эди, қон томчилари кўйлагини бўяди – у ғазаб алангасида ўрнидан турди.

– Майор Фарфан! – жон аччиғида бақирди Кара де Анхел, у оғриқдан тўлғанар эди. Ҳавода қон хиди анқиди.

– Оғзингни юм! Жим бўл! – бўқирди Фарфан қамчинни силкитиб. У маҳбус ҳозир айтиб юборадиган сўздан кўрқиб, қамчи билан қаттиқ урди. Тиззалаб

ўтириб қолган бахти қаро йигит орқасига боғлиқ қўлини бўшатиш учун зўр бериб уринар эди.

– ...Тушунарли... – деди у ўзини тўхтата олимай қалтирок, инграган товушда, – ... тушунарли... бу зарбалар... сизга яна битта латта беради...

– Огзингни юм, бўлмаса... – Фарфан ўшқириб, яна камчи кўтарди.

Фонарли киши қўлини ушлаб қолди.

– Ураверинг, аяб ўтирманг, кўрқманг. Мен чидайман, мен эракман, камчи – бичилган ахталарнинг қуроли!

Ҳар сонияда тушаётган икки, уч, тўрт, бешта камчи зарбаси маҳбуснинг юзини дабдала қилиб юборди.

– Майор, тинчланинг, тинчланинг!.. – яна аралашди фонарли киши.

– Йўқ, йўқ! Мен бу итнинг боласига тупроқ едирамман... У армияни ҳақорат қилди, буни шундоқ қўйиб бўлмайти... Босқинчи... Аблах!.. – У титилиб кетган камчинни ташлаб, тўппонча дастаси билан уриб, маҳбуснинг юзи, бошидан сочи аралаш қўшиб терисини шилиб тушира бошлади; ҳар бир урганда бўғиқ овоз билан: – ...армияни... ташкилотни... аблах... уни шундай... – деб такрорлар эди.

Пойтахтга қайтиб кетадиган юк поезде тайёр бўлгунча ахлат устига йиқилиб тушган қурбоннинг жонсиз жасадини шу ерда қолдирдилар.

Фонарли киши ҳам шу вагондан жой олмоқчи бўлди, аммо Фарфан уни ўзи билан олиб кетди. Улар комендатурада поезд жўнашини кутиб, кетма-кет қадаҳ кўтариб, суҳбатлашиб ўтирдилар.

Фонарли киши ҳикоя қилар эди:

– Мени махфий полиция хизматига биринчи марта бир жосус ўртоғим, уни Лусико Васкес – Духоба дейишарди, таклиф қилган эди...

– Бу номни эшитганга ўхшайман, – деди майор.

– Аммо у пайтда мен ҳали ёлланмаган эдим, ўртоғим эса уларнинг ўз одамига айланиб кетганди – бекорга уни Духоба дейишмаган, биласизми, – мен бўлсам турмага

тушиб қолдим ва жуда кўп пулимдан ажралдим, хотиним билан – у пайтда хотиним бор эди, – кичик бир иш қиламиз, деб жамгариб юргандик. Бечора хотиним эса «Лаззатлар уйи»га ҳам тушиб чикди.

Фарфан «Лаззатлар уйи» номини эшитиб сесканиб кетди. Хожатхона хиди анқийдиган семиз мегажин Чўчқачани эслаганда жунуни кўзиб қоларди, аммо бу гал жазавага тушмади: ҳозир у сув тагида сузаётган одам кўли ва оёғини типирлатгани сингари Кара де Анхел киёфасини кўз олдидан кетказа олмас ва қулоғи остида «...Яна битта латта!.. яна битта латта!..» сўзлари такрорланиб тургандек бўлмоқда эди.

– Хотинингизнинг исми нима эди? Мен, ростини айтсам, «Лаззатлар уйи»дагиларни жуда яхши биламан...

– Исми нимага керак? У ерда бир кун ҳам турмади; уни турмадан олиб келишган экан, шу заҳотиёқ жўнатиб юборишган. Ана шу уйда ўғилчамиз ўлиб қолди, хотиним аклини йўқотди. Биласизми, худо бир асради-да!.. Ҳозир у роҳибалар билан бирга касалхонада кир ювади. Виждони йўл бермади, исловотхона қизи бўлишни хоҳламади!

– Ҳой, мен уни, чамаси, аниқ кўрганман. Болани кўмишга рухсат олиш учун полицияга мен борганман. Донья Чон ва бошқалар жаноза ўқишган. Сизни ўғилчангиз эканини шунда ким билипти дейсиз!..

– Тасаввур қилинг, мени ўзимни қамоқхонада роса калтаклашди, чўнтагимда сариқ чақа йўқ денг.. Агар орқага қайтишни иложи бўлса, жуфтакни уриб, қочиб қолган бўлардим!

– Менинг ҳолимга маймунлар йигларди. Ҳе йўқ, бе йўқ, бир ярамас хотин мени Президентга роса қоралапти...

– Кейин ана шу Кара де Анхел генералнинг қизига ошиқ бўлиб қолипти, ниҳоят, унга уйланди, айтишларича, у хўжайиннинг буйруғини бажаришдан бош тортган экан. Буни аниқ биламан, сабаби, Васкес – Духоба уни генерал қочишидан бир неча соат олдин «Тустеп» қовоқхонасида кўрган экан.

– «Тустен»... – такрорлади майор эслашга уриниб.

– Бурнида ана шу қовоқхона жойлашган эди. Хайр энди, қадрдон қўвалга; уни икки ёнида эркак билан аёл сурати бор эди; аёл қўлини кўксига қўйиб, сўзлариям эсимда: «Рақо тушамизми, азизим», – деб турипти. Шиша кўтарган эркак: «Ташаккур!» – деб жавоб қайтарди...

Посид қўзғалиб, тезлигини ошириб борди. Тонгнинг пушти шуъласи мовий денгизда чўмилди. Шаҳарнинг қамиш уйлари, олисдаги тоғлар, майда савдогарларнинг ғарибгина қайиқлари ва ҳарбий кийимли қора чигирткаларга тўла гугурт қутисига ўхшаган комендатура биноси қоронғилик қаъридан сузиб чиқди.

КЎР ТОВУҚ

«...Унинг жўнаб кетганига неча соат бўлди?» Хайрлашган куни соатларни санар эди. Кейинчалик кунларнинг саноғи қўшилди: «Жўнаб кетганига неча кун бўлди!» Аммо икки ҳафта ўтгач, кунлар ҳам йўқолди: «Жўнаб кетганига неча ҳафта бўлди!» Бир ой. Сўнг ойларнинг ҳисоби йўқолди. Улар йилларга айланди. Кейин йилларнинг саноғи ҳам йўқолиб кетди.

Камила кўчадагилар кўриб қолишмасин деб меҳмонхонада парда орқасига беркиниб, хат ташувчининг йўлига кўз тикади; у ҳомиладор, боласига атаб жажжи кийимлар тайёрлайди. Хат ташувчи кўринишидан олдин тақиллаган товуш эшитилади, у телба кишига ўхшаб ҳамма эшикларни тақиллатганидан хурсанд. Тўқ-тўқлар яқинлашиб, ойнадан кириб келади. Камила хат ташувчининг овозини эшитиб, тикаётган нарсаларини бир чеккага суриб қўяди, уни кўрганда юраги қафасидан чиқиб кетаёзади, шодлигини бутун дунёга улашгиси келади. Мана у – жуда узоқ қутилган мактуб!

«Мени суюклим Камилам. Ундов белгиси».

Аммо хат ташувчи тақиллатмади... Эҳтимол... Балки кейинроқ... Яна бичиш-тикишга ўтиради, қайғусини тарқатиш учун ўзича минғирлаб қўшиқ айтади.

Хат ташувчи кечкурун яна кўринади. У ойна олдидан эшикка келгунча қанча вақт кетади? Музлаб, нафасини ичига ютиб, вужуди кулоққа айланиб, эшик тақиллашини кутади ва ҳеч ким уйдаги сукунатни бузмаганига ишонч ҳосил қилгач, ночор кўзларини юмиб олади, бутун бадани жимираб, томоғига тошдек тикилган беҳузурлик қайноқ нафас, аламли ингрокни ичига ютади. Нега йўлига чиқиб турмади? Эҳтимол, хат ташувчи шунчаки унутгандир. Одамда ҳар хил ҳолат бўлади-ку, эртага албатта хабар олиб келади...

Эртаси кун у эшикни шиддат билан тарақлатиб очади. Хат ташувчини қаршилаш учун югуради, унутиб ўтиб кетишидан хавотирланганидан эмас, бу гал омад келишига астойдил ишонганидан югуради. Аммо хат ташувчи бу сафар ҳам унинг унсиз саволларига эътибор бермасдан ўтиб кетади. Мана у: яшил костюмда, одамлар айтганидек, умид рангида: бақакўз, тиржайганда сўйлоқ тишлари, анатомия хонасидаги мўмиёнинг айни ўзи.

Бир ой, икки ой, учинчи, тўртинчи...

Оғир ғамга ботган Камила деразалари ташқарига қараган уйдан кўчага чикмай кўйди, хонанинг энг қоронғи бурчақларига беркиниб олди. У ўзини гоҳида эски латтага, гоҳида ўтинга, гоҳида кўмирга, гоҳида эски кўзага, ҳатто ахлатга ўхшатар эди. Дуохон сифатида танилган оқсоч аёл: «У тантиклик қилаётгани йўқ, соғинади», деб тушунтиради кўшниларига. Улар бу аёлдан бирон доривор гиёҳ олиш учун эмас, кўпроқ ғийбат қилиш учун йиғилишади, даволаш масаласида эса бири-биридан қолишмайди: авлиёларга атаб табаррук шамларни кўтариб келишади ва ўз навбатида, хонадоннинг юкини энгиллатиб, қимматбаҳо буюмларни ташиб кетишади.

Ниҳоят, ажойиб кунларнинг бирида бемор кўчага чиқди. Мурдалар оқимга кўшилиб сузади. Танишлар кўзига ташланмай деб, фойтуннинг бурчагига тикилиб олди, аёллар эса у билан саломлашмаслик учун тескари ўгирилдилар – у Президент хузурига йўл олди. Кўз ёшлари ҳўл қилган рўмол унга ҳам нонушта, ҳам тушлик

бўлди. Қабулхонада кутиб ўтириб рўмолини бутунлай ғажиб ташлади. Арзга келган одамларнинг саноғи йўк. Дехқонлар зарҳал стулларнинг чеккасида омонатгина ўтиришар, шахарликлар бемалол суянчиқларга суяниб олишган. Хонимларни юмшоқ ўриндикларга таклиф қилишади. Кимлардир эшик олдида гаплашмоқда. Президент! Уни ўйлаши билан қалтироқ босди. Қорнида боласи қимирлади, гўё у: «Бу ердан кетайлик!» деб тикилинч қилаётгандек эди. Одамлар увишган кўлоёқларини уқалашади. Эснашади. Пичирлаб гаплашишади. Бош штаб зобитлари ўтиб туришади. Аскар бола дераза ойналарини артади. Пашшалар ғинғиллайди. Юрагининг остида боласи қимирлайди. «Эх, сен тўполончи! Нимага аччиқ қиласан? Биз Президентдан сеньор қаерда, деб сўраймиз. У ҳали сени борлигингни ҳам билмайди; у қайтиб келгандан кейин сени бошида кўтаради! Ҳадемай, сен ҳам ҳаёт деган қозонда қайнайдиган бўлиб қоласан... Йўк, мен бунга умуман қарши эмасман, аммо сенга мана шу ердан кўра яхши жой топилмайди!»

Президент уни қабул қилмади. Кимдир хат ёзиб кўринг, деб маслаҳат берди. Телеграммалар, гербли қоғозга ёзилган хатлар... Нафи тегмади; ундан жавоб кайтмади...

Кўчалар бўм-бўш, одамлар черковда ибодат қилишади, у эса идорама-идора юриб вазирларни қоровуллайди, қовоғи уюлган кекса эшик оғалари билан қандай гаплашини билмайди, улар бирон саволига жавоб беришини хохламайдилар, ичкарига киришга уриниб кўрса, уриб-туртиб, аъзойи-баданини кўкартириб ҳайдаб чиқарадилар...

У Нью-Йоркдаги консулга, Вашингтондаги элчига, дугонасининг танишига, танишининг қайнағасига хат ёзиб, эрини суриштирди. Бир савдогар жухуд Америка элчихонасидаги мўътабар котиб, изкувар ва дипломат Кара де Анхел Нью-Йоркка етиб борганини аниқ биллади деб айтди. Уни портга тушгани порт рўйхат дафтарида, қайси меҳмонхонага жойлашгани меҳмонхона рўйхати дафтарида ҳамда полиция маълумотномалари-

да қайд этилган, бу ҳақда газетада хабарлар чиққан, у ёқдан яқинда келганлар ҳам буни тасдиқлади. Ҳозир уни кидиришмоқда, – деди жухуд, – у хоҳ тирик, хоҳ ўлик бўлсин, топилади; у бошқа бир кемада Сингапурга сузиб кетган деган миш-мишлар бор. «Сингапур қаерда?» – деб сўради у. «Қаерда бўларди – Ҳиндихитойда», – ясама тишларини ғижирлатиб жавоб берди жухуд. «У ёқдан хат қанча вақтда келади», – суриштирди яна. «Аниқ айтолмайман, уч ойларда келиб қолар». У бармоқларини букиб санади. Кара де Анхел Сингапурга жўнаб кетганига яқинда тўрт ой бўлади.

Нью-Йоркда ёки Сингапурда... Елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлди! Олисда юрса ҳам тирик! Одамлар валдирагандек, портда ўлдирилмаган экан! Нью-Йорк ёки Сингапурда – узоқ-узоқларда, аммо хаёлан ёнида.

У йиқилиб тушмайин деб жухуднинг пештахтасига ҳорғин суянди. Севинганидан боши айланди, сўнг ҳавода – зар қоғозларга ўралган тансиқ таомлар, тўр саватли Италия шароблари, консерва қутилари, шоколад ўрамлари, олмалар, селёдкалар, зайтун мойлари, шимол балиқлари, узумлар орасида учиб юргандек бўлди – ниҳоят, эри қайси юртлардан қўним топганини билди! «Тентак, ўзингни шунчалик қийнашни нима кераги бор эди? Нега хат ёзмаётгани ҳам маълум – у комедияни охиригача ўйнамоқчи. Энди рашк ўтида ёниб, ташлаб кетилган хотин қиёфасига кириши ёки оғир тўлғоқ дамларида эри ёнида бўлиши учун уни излаб топиши керак».

Фойтунга буюртма берилди, юклар саранжомланди, сафарга керакли нарсалар тахт қилинди, аммо паспорт олишига рухсат берилмади. Оғиздаги никотин қорайтирган тишлар очилиб ёпилди, очилиб қайта ёпилди, сўнг юқоридан паспорт берилмасин, деган буйруқ келганини айтиш учун яна очилди. Камиланинг лаблари қалтиради, оғзини юмди, кейин кулоғига яхши етиб келмаган сўзларни такрорлаш учун яна очди. Президентга қайта-қайта жўнатилган телеграммалар беҳуда кетди. Уларга катта бойлигини сарфлаб қўйган эди. У жавоб қайтармади. Вазирлардан гап чиқмади. Хонимларга

ўта илтифотли бўлган ҳарбий вазир ёрдамчиси ҳадеб оёғингизни тираб олманг, ҳатто катта армия келиб саройни қамал қилганда ҳам фойдаси йўқ, сабаби, эрингиз Сеньор Президентни қаттиқ ранжитган, деб айтди.

Унга бир хожатбарор попдан ёрдам сўраб кўринг, деб маслаҳат беришди. У Президентнинг ге-мор-рой бўлиб қолган маъшуқасини ва яна унга яқин бир неча хонимни даволаган экан. Аммо айти шу кезларда Кара де Анхел Панамада безгакка чалиниб, вафот этди, деган миш-мишлар тарқалди, бу хабарни спиритлар орқали текшириб кўриш керак, деб маслаҳат беришди.

Спиритларни топиш унча қийин бўлмади. Фақат башоратчи хотин бир оз тихирлик қилди. «Сеньор Президентга душман одамнинг руҳини чақириш менга тўғри келмайди», деб туриб олди. Унинг хунук кийимидан чиқиб турган қоқсуяк кўллари ва оёқлари қалтирар эди. Ялиниб-ёлворишлар, мўмай пул олдида тош ҳам эриб кетади, шундай, порани олгандан кейин башоратчи хотин рози бўлди. Чироқни ўчиришди, Камилани кўрқув босди, Кара де Анхелнинг руҳини чақириша бошлашганда хушини йўқотиб, оёқда туrolмай қолди, уни зўрга бошқа хонага олиб чикдилар, у очиқ денгизда ҳалок бўлган – Кара де Анхел шундай деб айтди, эрининг овозини эшитди. Ҳозир ўша ерда, энди қайта туrolмайди, чиройли сув тўшагида ётибди, денгиз туби унинг момик ёстиғига айланган.

Йигирма ёшида юзлари сўлиб, қоқсуякка айланган, фақат яшил кўзлари-ю, шаффоф кўз косасигина сўппайиб қолган Камила кўзи ёригандан кейин оёққа туриши биланок ёзни қишлоқда ўтказиш учун жўнаб кетди. Оғир камқонлик, сил, телбалик, тушкунлик ичида афтодахол бўлган, боласини ингичка сим устида кўтариб юрганга ўхшаб, эридан ҳеч қандай дарак тополмасдан, фақат сувга чўкканларни кўрсатадиган ойналарга боқиб, уни ё ўғли, ё ўзининг кўзида кўришдан умидвор бўлиб, у тирик, Нью-Йоркда ёки Сингапурда юрибди, деган хаёлда овуниб кун ўтказиш жуда оғир эди...

Қарағайларнинг куюқ соялари орасида, текисликдаги мевали дарахтлар ва боғлар аро, булутлардан ҳам жуда баландда, зулматларни ёритиб, янги кун ярқираб кўринадиган муқаддас якшанбалардан бирида ўғлига туз, ёғ, табаррук томчилар кўшилган жом тўла сув тутқаздилар ва Мигел деб исм бердилар. Турналар бор овозда сайрадилар. Бир тутам пат ва ниҳоятда жарангдор наво. Кўйлар кўзичоқларини меҳр билан ялайди. Мана шу якшанба кунида онасининг кўли баданини силаб-сийпалагани чақалоққа нақадар роҳат, қувонч бағишлади; у она меҳрини, эркалашларини ҳис этиб, кўзларини юмиб, роҳатланиб ётар эди. Тойчоқ нам кўзларини узмасдан тикилиб турган она биянинг ёнида шўхлик қилади. Бузоқча сўлаклари оқиб ётган тумшукчаси билан сут тўла елинни туртиб, бахтиёрлигидан яйраб маърайди.

Кўнғироқ жаранглаб, чўқиниш маросими ўтказилгани маълум қилингандан кейин Камила ўзи сезмаган холда вужудида ҳаёт нашъаси уйғонаётганини ҳис қилиб, ўғилчасини бағрига маҳкам босди.

Кичкина Мигел эркинликда ўсиб, қишлоқ одамига айланди, Камила шаҳарга бошқа қайтиб бормади.

ҲАММА НАРСА ЖОЙИДА¹

Ўргимчак тўридан ўтган нур ҳар йигирма икки соатда ер остидаги ертўлани ёритади, ҳар йигирма икки соатда чириган арқонга боғланган туғунда занглаган идишда у ердаги маҳбусларга овқат туширадилар. Йигирма еттинчидаги маҳбус чирк босган идишни ва ювинди устида сузиб юрган ёғ бўлагини-ю, бўтқани кўриши биланок, кўнгли айниб, юзини четга бурди. У очдан ўлса ўладикни, аммо овқатга кўл тегизмайди. Кейин чидаб бўлмайдиган очликдан силлалари қуриб, кўзлари нурсизланади, кўз соққаси катталашиб кетгудек тутқаноқ тутгандек тўлғаниб баланд овозда ўзи билан ўзи гаплашади, ертўлада у томондан бу томонга гандираклаб бориб-кела бошлайди,

¹ Мазкур бобни бироз қисқартиришга журъат этдик. – Тарж.

бармоқларини тишлайди, музлаган қулоқларини ушлаб тортади, ниҳоят, бир куни занглаган идиш юқоридан пастга тушганда, биров қўлидан юлиб оладигандек, идишга ташланади ва овқатни кўрдим демай ҳузурланиб чайнайди, эзгилаб ютади. Овқатни паққос туширади. Арқон тортила бошлаганда идиш орқасидан қорни тўйган жониворга ўхшаб мамнун қараб қолади, бармоқларини сўради, лабларини ялайди... Аммо бу роҳатдан кейин қаттиқ азоб бошланади, овқатнинг хузуринг ингроқ ва лаънатлаш билан адо бўлади, ёғ ва чандирлар ичагига ёпишади, қорин оғриғидан букилиб қолади, деворга суяниб, энтикиб ўқчийди ва тубсиз бўшлиққа йиқилиб кетаётгандек ҳис этади ўзини, ниҳоят, оғриқ ўтиб кетади, боши чир айланади, ҳўл сочларини силайди, қўли шалвираб иягига тушади. Қулоғи шанғиллайди. Юзидан совуқ, тер қуйилади. Нур ғойиб бўлади, ёруғлик бир ёқдан кўриниб ва шу заҳотиёқ йўқола бошлайди. Бир вақтлар бадан деб аталган аъзосини силайди, ўзи билан ўзи олишаётгандек аста ўтиради, оёғини узатади, бошини деворга тираб, афюн ичган одамдек киприкларини кўтаришга мажоли етмай, бўшашиб қолади. Аммо тинчгина ухлай олмайди; ҳаво сийраклигидан нафаси қайтади, титраётган қўлини тинимсиз юқорига, пастга узатади, аввал бир оёғини, кейин иккинчисини узатади, яна йиғиштиради; бармоқ учлари беихтиёр томоғига ёпишади: ичини ёндираётган кекирдагини юлиб олмоқчи бўлади, уйқу элитади, қумдаги баликка ўхшаб қурукшаган тилини чиқариб, совуқ ҳавони ютади, кичқиришга уринади ва бутунлай уйғониб кетади, ҳали тўла ўзига келмаган, бу азоблардан кичқира бошлайди, овози эшитилсин деб бор бўйича тик туради, оёқ учида чўзилади. Камера акс-садоларни ҳам ютиб юборади. У деворни муштлайди, полни тепади, овози бора-бора итнинг улишига ўхшаб қолади... Сув, суюқ ош, туз, ёғ, сув, суюқ ош...

Қўллари эзиб ташланган чаённинг қонига тегди... жуда кўп чаёнлар... совуқ томчилар тўхтамасди... ёмғир ёғсин деб осмондаги барча чаёнларни эзиб ташлаганлар... У итга ўхшаб шалолатиб чанқоғини қондиради,

кимга миннатдорчилик билдиришни билмайди, ammo яна даҳшатли азоб бошланди. Кўлмак сувда оёғини шамоллатиб қўймаслик учун ёстик ўрнида ишлатадиган тош устига чўккайиб ўтиради; кишда камерани сув босганда шундай қиларди. Ана шу алфозда соатлаб қалтираб ўтиришга тўғри келади, ҳўл кийимларидан сув тома бошлайди, суяк-суягигача совуқ ўтиб, музлаб кетади. Қорни оч, темир қути кечикмоқда эди. У бўридек очкўзлик билан овқатланади, тушида қорни тўйишига умид қилиб, сўнгги лукмадан кейин ўтирган жойида ухлайди. Анчадан кейин ёлғиз маҳбуслар ҳожатини чиқарадиган қутини туширишади...

Икки соат ёруғлик, йигирма икки соат қора зулмат, овқат учун занг босган идиш, яна бири бўшаниш учун, ёзда ташналик, кишда тошқин; ер ости маҳбуси шундай кун кўради.

... Кундан-кунга вазни енгиллашиб боради – йигирма еттинчидаги туткун ўз овозини танитай қолди, агар шамол ундан хабар топганда, қайтишини интизор кутаётган Камила олдига олиб борган бўларди. Балки у кута-кута ақлдан озиб қолгандир?! Кўз илғамайдиган, ушоққина бўлиб қайтиб боради. Қўллари қорайган бўлса нимаси ёмон... Кўксидаги ҳарорат унга куч-қувват беради!.. Ифлослиги-чи?.. Уларни кўз ёшлари билан тозалайди...

У Камилани доим ёнида бирга деб биледи, бағрига босади, қайноқ баданини, ташналигини сезади, бармоқлари билан силайди, титроқ қўлларига қовурғалари тегади...

Йиллар ўтиб, йигирма еттинчидаги маҳбус қариди, йиллар эмас, шўр қисмат уни адо этди. Юзини сонсаноксиз чуқур ажинлар бужмайтирди, сочлари чумоли қанотига ўхшаб оқарди. Аввалги қиёфа, қадди-қоматдан ном-нишона қолмади. Энди у йўқ, жасад ҳам уники эмас... Ҳавосиз, нурсиз, ҳаракатсиз, ичбуруғ азоби, бод, асаб бузилиши, хиралашган кўзлари... Хотинига бўлган улкан муҳаббат, у билан қайта кўришиш умиди юрагига мадор, куч-қувват бағишлаб турган ягона ва охириги суянч тоғи, сўнгги юпанчи эди.

Махфий полиция бошлиғи ўриндик билан бирга ондинга сурилди ва ботинкасини полга тираб, тирсагини қора стулга қадади; перони чирокқа яқинлаштириб, икки бармоғининг учи билан унга ёпишиб қолган соч толасини тортиб олди – у ёзишга халақит бериб, ҳарфларни мўйловли қисқичбақага айлантириб қўймоқда эди. Тишларини бир оз кавлаб ўтириб, ёзишда давом этди: «... ва кўрсатмага мувофик, тилга олинган Ходим йигирма еттинчи камерадаги тутқун билан сўнгги икки ой давомида дўстона алоқа ўрнатишга эришди: тинимсиз йиғлади, нола чекди, бўқирди ва жонига қасд қилмоқчи бўлган одам ролини қойилмақом қилиб бажарди. Дўстона суҳбатларда йигирма еттинчидаги маҳбус ундан Сеньор Президентга қарши қандай жиноят содир этганини ва одам ҳар қандай умид-ишончидан маҳрум бўладиган бу ерга қандай тушиб қолганини сўради. Тилга олинган Ходим жавоб бермади ва бундай ҳолатда тавсия этилганидек, бошини ерга уриб, ҳаммани лаънатлашга тушди. У суриштиришини қўймади, Ходим ноилож тилга кирди: «Полиглотлар мамлакатада полиглот бўлиб туғилдим. Полиглотлар йўқ мамлакат борлигини билиб қолдим ва бу ерга келдим. Хорижликлар учун қулай мамлакат экан. Ҳамма ерда танишлар, дўстлар орттирдим, пул, ҳамма нарса бор. Бир куни кўчада нотаниш сеньорани кўриб қолдим: орқасидан бир неча қадам юрдим, иродасизлик қилдим, қатъият етишмади... Эри бормикин... қизми... бевами? Ягона билганим шу бўлдики, изидан боришим керак! Кўзлари нақадар гўзал! Лаблари ширин олма! Қадди қомаги! Айни орзудаги хилқат!.. Эргашиб бордим, танишишга муваффақ бўлдим, аммо ана шу учрашган пайтимиздан бошқа уни кўрмадим, қандайдир нотаниш одам, унга ҳеч қаерда кўзим тушмаган эди – унинг изидан соядек эргашиб юра бошлади. Дўстимикин?.. Аммо гап нимада?.. Дўстлари ундан юз ўгирди. Кўчадаги тошга айланишди... Аммо гап нимада? Қадам босса – тошлар қалтирайди. Уйларнинг деворлари... Аммо гап нимада?

¹ Полиглот – кўп тилларни билувчи.

Унинг овозини эшитганда уйларнинг деворлари титрайди. Ҳаммаси эҳтиётсизлиги сабабли: у... Сеньор Президентнинг маҳбубаси бўлган хонимга – буни ана шу эркак анархизмда айбланиб, турмага камалгунча билиб олган эдим – кўнгил қўйган экан. Хоним генералнинг қизи бўлиб, уни ташлаб кетган эридан ўч олиш мақсадида шу йўлни тутган экан...» Тилга олинган Ходим маълум қиладики, ана шу сўзларни айтганидан кейин қандайдир шитирлаган товушни эшитади – илонлар тунда шундай юришади, – маҳбус унинг ёнига келиб ниҳоятда паст овозда – балиқлар сузгичларини шундай тебратадилар, – бояги хонимнинг исмини такрорланг деб илтимос қилган, Ходим хонимнинг исмини иккинчи марта тилга олган... Шунда маҳбус бирдан – худди жонига теккандек, – тирноклари билан баданини юла бошлаган, аммо у баданини ҳис этмас эди, юзларини тирнаб ташлаган, кўз ёшларини артган, – фақат териси қолган, бармоқларини кўкрагига қўйган, уни ҳам тополмагандан кейин ерга гурсиллаб кулаган...

Кўрсатмага мувофиқ мазкур маълумотномани тўлиқ кўчириб олдим ва бир нусхасини маҳбус қамоқда сақланган вақтда қўлида бўлган саксон етти доллар ҳамда кийилган жун костюмни билетга ажратилган пул билан бирга тилга олинган Ходимга шахсан ўзим топширдим. Йигирма еттинчидаги маҳбуснинг вафот этган санаси: № ... ўткир дизентерия.

Мазкур маълумотномани Сеньор Президент эътиборига етказишни ўз бурчим деб биламан...».

ХОТИМА

Талаба умрида ридо кийган кишини кўрмаганга ўхшаб, йўлка чеккасида қоққан қозикдек туриб қолди. Аммо уни эски ридо эмас, қулоғига пономар шивирлаб айтган гаплар ҳайратга солган эди. Эркинликда учрашиб қолганларидан хурсанд бўлиб, кучоклашиб кўришдилар.

– Мен бу кийимни ҳазарати олийларининг руҳсати билан...

У кўча ўртасида аскарлар қурновида кетаётган занжирбанд маҳбусларни кўриб тўхтаб қолди.

– Бечоралар, – шивирлади пономар, талаба эса йўлгага ўтиб олди.

– Аркни бузиб чарчаб қолишган! Шундай нарсалар борки, кўриб кўзингга ишонмайсан!

– Кўрганинг кифоя эмас, – хитоб килди талаба, – яхшиси, бундай деб айтинг: кўлинг билан ушлайсан, аммо ишонмайсан! Мен шаҳар бошқармасини айтаяпман...

– Мен ридо ҳақидами деб ўйладим...

– Аркни туркларга майдалатганлари камлик қилганми? Полковник Сонриетени ўлими эвазига шунча бино ер юзидан супуриб ташланганига ҳеч ким шубҳаланмайди...

– Нималар деб валдираяпсиз, эшитиб қолишади. Худо хаки, жим бўлинг! Ҳали нима бўлиши номаълум...

Пономар яна нимадир демоқчи эди, аммо майдонда чопиб юрган бошланг пакана киши уларнинг олдига югуриб келиб куйлай бошлади:

*Олифта, бадбашара,
Сени ким ясатди?
Руҳоний кийимларин
Мукофотга берган ким?*

– Бенхамин!.. Бенхамин!.. – йиғлашдан бери бўлиб қичкириб келарди хотини. – Эътибор берманглар, сеньорлар, унга қараманглар – у ақлдан озган; Арк нега йўқолганини ҳеч тушуна олмаяпти!

Кўғирчоқбознинг хотини пономар ва талабадан узр сўраётган пайтда дон Бенхамин кўшиғини ҳорғин жан-дармга охиригача куйлаб беришга чоғланган эди:

*Олифта, бадбашара,
Сени ким ясатди?
Руҳоний кийимларин
Мукофотга берган ким?*

*Бенхаминнинг қўлидан
Чиққан эмассан-ку сен.
Терингни латта билан
Алмаштириб қўйган ким?*

– Йўқ, сеньор, унга тегманглар, у ёмон ниятда бундай килмаяпти, ишонинглар, у ақлдан озган! – жандармдан шафқат сўрарди дон Бенхаминнинг хотини, кўғирчокбозни ҳимоя қилиб.

– Кўрмаяпсизми, у телба, унга тегманг.. йўқ, йўқ, уни урманг!.. Ўйлаб кўринг, бутун шаҳарни Аркка ўхшаб бузиб ташлашганини кўрдим, деб гапириш даражасига етди!

Маҳбусларнинг кети узилмайди... Одамлар уларнинг қаторида эмаслигига шукр қилиб у ёқдан-бу ёққа жимгина ўтадилар. Турнақатор бўлиб кетаётганлар изидан оғир белкурак кўтарган ва замбилғалтак судраган кишилар гуруҳи боради, энг охирида яна бир гуруҳ маҳбуслар занжирларини шиқирлатиб, илондек судраладилар.

Хизматчилар магазинларини бекита бошладилар. Трамвайлар кетма-кет қатнайди. Гоҳ фойтун, гоҳ автомобиль, гоҳ мотоцикл гуриллайди... Қайноқ ҳаёт ичига ғарқ бўлган пономар билан талаба гадоларга бошпана ҳамда на уруғи, на шажарасининг тайини йўқ одамлар масканига айланган Ибодатхона устунлари орасида, архиепископ саройи остонасида хайрлашдилар.

Талаба Аркдан қолган тош-шағаллар ва ахлатларни яшириш учун қоқилган тахталар ёнидан ўтар экан, ғазаб билан кулимсиради. Совуқ шамол эпкени қуюқчанг булутини осмонга кўтарди. Оловсиз тутун – ернинг тутуни. Олис вулқонлардан бирининг қолдиғи. Бошқа йўналишда эсган шамол ҳозир йўқ бўлиб кетган ташкилот – шаҳар ҳокимиятининг мажлислар зали ўрнида қолган қоғозларни учуриб, ёмғирдек ёғдиради.

Бузилган деворларга осилиб қолган латталар шамолда байроқдек ҳилпирайди. Ногоҳ қаердандир супургига миниб олган кўғирчокбознинг сояси пайдо бўлади, унинг

елкаси устидаги кўм-кўк осмонда юлдузлар чарақлайди, оёғи остида – бешта майда тош ва шағал вулкони.

– Бум-блум!.. Роппа-роса кечки соат саккизда – сукунат кўйнида кўнғироқ товуши сувни лопиллатади... Бум-блум!.. Бум-блум!

Талаба берк кўча охиридаги уйига етиб келди ва эшикни очиб, ибодатхонага тайёрланаётган оқсочнинг йўтал аралаш товушини ва тасбеҳ ўгириб ўтирган онасининг илтижосини эшитди:

– Э, худо, барча азоб тортаётганлар ва мусофирларни ўзинг паноҳингда асрагин... Барча ҳукмдорлар ўртасида ўзинг тинчлик ва осойишталик ўрнатгин... Адолат ҳукмига муҳтожларни ўзинг қўллаб-қувватлагин... Покиза эътиқодларимизни ўзинг асра, худойим!

Kyrie eleison...

¹ Худойим, ўзинг мадад бер. (юнон.)

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ ҚИСМ

Кўхна арк харобаларида.....	3
Искабтопарнинг ўлими.....	8
Пелеленинг қочиши.....	13
Фаришта.....	18
«Мана бу ҳайвон».....	24
Генералнинг боши.....	31
Архиепископ илтижо қилади.....	38
Муқаддас арк зиналаридаги кўғирчоқ театри.....	45
Шиша кўз.....	49
Армия сардорлари.....	55
Қочиш.....	60

ИККИНЧИ ҚИСМ

Камила.....	68
Қамокқа олиш.....	77
Тантана қил, замин!.....	85
Амаки ва холалар.....	90
«Янги уй»да.....	98
Муҳаббат жафоси.....	110
Эшиклар олдида.....	115
Прокурор шоколад ичиб, ҳисоб-китоб қилади.....	121
Бир дарахт мевалари.....	125
Айланма йўл.....	131
Жонли қабр.....	138
Сеньор Президентга маълумотнома.....	144
Исловотхона.....	149
Ўлим маскани.....	159
Даҳшатли тушлар.....	167
Хатарли йўл.....	175

УЧИНЧИ ҚИСМ

Ташкитдаги суҳбат.....	189
Харбий трибунал.....	194
Шошқалинч шикоят.....	199
Муҳ. дуровчилар.....	204
Сенатор Президент.....	210
Жуворонини эчки.....	217
Кур суҳбатиини эчки.....	226
Вунивлар бушини.....	231
Нидоли.....	238
Тинч рақога тушди.....	242
Саркат.....	253
Нор.....	260
Кур тову.....	265
Халова дорон жойида.....	270
Хотобла.....	274

Адабий-бадий нашр

МИГЕЛ АНХЕЛ АСТУРИАС

СЕНЬОР ПРЕЗИДЕНТ

Роман

Рус тилидан Ортиқбой

Абдуллаев таржимаси

Муҳаррир И. Аҳмедов

Бадий муҳаррир Д. Мулла Охунов

Техник муҳаррир Т. Харитонов

Кичик муҳаррирлар: Д. Холматова, Г. Ералиева

Мусаххих Д. Маҳмудова

Компьютерда саҳифаловчи С. Азизтоева

Нашриёт лицензияси АИ № 158, 14.08. 2009.

Босишга 2016 йил 23 августда рухсат этилди. Бичими 84x108^{1/32}.

«Газетная пухлая» қоғози. «Times New Roman» гарнитурасида

офсет усулида босилди. Шартли босма табоғи 14,7.

Нашр табоғи 14,12. Адади 3000 нусха. Букюртма № 16-513.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail:uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-753-2

9 789943 287532